

Қазақстан Республикасы ғылым және жоғары білім министрлігі

Академик Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды университеті

Министерство науки и высшего образования Республики Казахстан

Карагандинский университет им. академика Е.А. Букетова

Философия және психология факультеті

Факультет философии и психологии

**«Әлеуметтік жұмыс және әлеуметтік педагогика: шындығы және
перспективалары»**

тақырыбындағы халықаралық

ғылыми-тәжірибелік

конференция

МАТЕРИАЛДАРЫ

Қарағанды 2023

Қазақстан Республикасы ғылым және жоғары білім министрлігі
Академик Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды университеті

Министерство науки и высшего образования Республики Казахстан
Карагандинский университет им. академика Е.А. Букетова

**«Әлеуметтік жұмыс және әлеуметтік педагогика: шындығы және
перспективалары»**

тақырыбындағы халықаралық ғылыми-тәжірибелік конференция

МАТЕРИАЛДАРЫ

21 сәуір

МАТЕРИАЛЫ

международной научно-практической конференции на тему

«Социальная работа и социальная педагогика: реалии и перспективы»

21 апреля

Қарағанды 2023

УДК 364: 370
ББК 65.27: 74.6
Ә 53

«Әлеуметтік жұмыс және әлеуметтік педагогика: шындығы және перспективалары» тақырыбындағы халықаралық ғылыми-тәжірибелік конференциясының материалдары. – Қарағанды: ЖШС «Типография Арко», 2023– 217 б.

Материалы международной научно-практической конференции на тему **«Социальная работа и социальная педагогика: реалии и перспективы»** – Караганда: ЖШС «Типография Арко», 2023–217 стр.

ISBN 968-601-204-377-8

2023 ж. 21 сәуірде Е.А.Бөкетов атындағы Қарағанды университетінің философия және психология факультетінде «Әлеуметтік жұмыс және әлеуметтік педагогика: шындығы және перспективалары» тақырыбындағы халықаралық ғылыми-тәжірибелік конференция өткізілді. Конференция материалдарының жинағына ғалымдардың, магистранттардың, студенттердің, сонымен қатар мектеп мұғалімдерінің баяндамалары енгізілген.

Жинақтың материалдары әлеуметтік жұмыс және әлеуметтік педагогика, мектепте және жоғары оқу орнында мамандандырылған ғылыми қызметкерлерге, оқытушыларға, мектеп мұғалімдеріне, магистранттарға, студенттерге пайдалануға ұсынылады.

21 апреля 2023 г. в Карагандинском университете им. академика Е.А. Букетова на базе факультета философии и психологии состоялась международная научно-практическая конференция на тему: «Социальная работа и социальная педагогика: реалии и перспективы». Материалы конференции включают доклады ученых, магистрантов, студентов, а также учителей школ.

Материалы сборника будут интересны научным сотрудникам, преподавателям, учителям средних школ, магистрантам, студентам, специализирующимся в области социальной работы и социальной педагогики.

Жауапты редактор: әлеум.ғ.к., профессор ассистенті Абдрашева Б.Ж.

алқа: Абдрашева Б.Ж. - әлеум.ғ.к., профессор ассистенті; Мухтарова Ш.М. - п.ғ.д., профессор; Каргин С.Т. - п.ғ.д., профессор; Кендирбекова Ж.Х. п.ғ.к., қауымдастырылған профессор; Баймуканова М.Т. - п.ғ.к., қауымдастырылған профессор; Джамалиева Г.Ж.- әлеум.ғ.к., профессор ассистенті.

Сын пікір берушілер: Бурганова Р.И. - п.ғ.к., Қазақ экономика, қаржы және халықаралық сауда университетінің доценті
Минжанов Н.А. - п.ғ.д., Қазтұтынуодағы Қарағанды университетінің профессоры

ISBN 968-601-204-377-8

УДК 364:
370
ББК 65.27:
74.6

©КарУ им. Е.А. Букетова, 2023

1 СЕКЦИЯ

«ӘЛЕУМЕТТІК ЖҰМЫСТЫ МОДЕРНИЗАЦИЯЛАУ МӘСЕЛЕЛЕРІ»

«ПРОБЛЕМЫ МОДЕРНИЗАЦИИ СОЦИАЛЬНОЙ РАБОТЫ»

Абдрашева Б.Ж., соц.ғ.к. профессор ассистенті
Егешова А. магистрант
Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды университеті

ОҚУШЫЛАРДЫҢ КОМПЬЮТЕРЛІК ТӘУЕЛДІЛІКТІҢ АЛДЫН АЛУ ЖҰМЫСТАРЫ

Компьютерлік тәуелділіктің теориясы мен адамға компьютерлік технологияның әсері Ю.Д.Бабаева, А.Е. Войскунский, Ю.М. Евстигнева, М.С.Иванов еңбектерінде, психологтардың мінез-құлық әрекеттерінің теориялық негіздерін және т.б. тереңдей зерттеген.

Тәуелділік, жалпы алғанда, өмірдің басқа салаларына қанағаттанбауды білдіреді. Адамды қоғамдық өмірден басқа белсенділіктен алыстатып, шын өмірді ұмыттырады. Интернет пен компьютерге тәуелді адамдар интернет қолданбайтын адамдардың қасында өздерін мазасыз сезіне бастайды. Қоғамға жабайы тұлға болу көбінесе компьютермен көп уақыт өткізетін балаларда байқалады. Н.В.Чудова болса, әртүрлі зерттеушілердің нәтижелері жалпылай келе, Интернет-аддиктілердің келесідей қасиеттерді тізімін келтіреді: өзінің дене дамуына байланысты «Менін» қабылдауындағы қиындықтар; тікелей қарым-қатынас жасаудағы қиындықтар (тұйықтылық); интеллектуализацияға бейімділік, жалғыздық сезімі және өзара түсіністіктің жетіспеушілігі; агрессивтіліктің төмендігі; эмоционалды күйзеліс және негативизмге бейімділік [2]. Жоғары сынып оқушыларының мектеп немесе достарының ұйымдастырған саяхат, пикник және әртүрлі іс-шараларға қатыспайтын балалардың ең жақсы досы компьютер болып табылады. Ол балалар әрдайым интернетті немесе компьютер ойынын ойлап, проблемаларды ұмыту үшін немесе көңіл-күйлері нашар болғанда компьютердің басына отырады. Бұл үшін көп ақша жұмсаулары да мүмкін. Ұйқылары бұзылып күндіз бен түні ауысып кетеді. Ұйқысыздықтан денсаулық проблемалары, ұмытшақтық пайда болады. Интернет тәуелділігінің карта ойындарындағы құмарлыққа ұқсас жақтары көп болады. Бір ғана маңызды айырмашылығы материалдық шығынының болмауы. Сонымен қатар, интернет арқылы, материалдық зиянға ұшыраған адамдар да баршылық.

Бала виртуалды реалдылыққа қай себептермен енеді. Себептердің бірі көңіл көтеруге деген құмарлық, оның балалар түрлі компьютерлік ойындардан ала алады. Басқа себеп баланың қараусыз қалуы, яғни ата-ананың бос еместігі соншалықты, тіпті өз баласына да уақыты жетпейді. Мұндай ата-аналар баланың сезімдері, күйзелістері, мектептегі жоғары нәтижелерімен қызықпайды, өз баласының не қалап, қандай өмір сүріп жүргендігі жайлы

білмейді. Олар жай ғана балаға компьютер сатып алады, бұл арқылы олар ата–аналық парыздан құтылғандай сезінеді. Бала болса, толық еркіндікте, өзімен–өзі. Келесі себеп ата–ана немесе оның орнындағы адамдар арасындағы үнемі ұрыс–керістер. Мұндай жанұяларда эмоционалды–психологиялық күйзеліс орын алған.

Американ зерттеушісі С.Салпан интернетке тәуелді тұлғалардың депрессия, жалғыздық, ұялшақтық, өзімшілдік сияқты жеке қасиеттерді бөліп көрсетті [3]. Виртуалды реалдылыққа қашудың тағы бір себебі сыныптас немесе құрдастары жағынан көрсетілетін физикалық, эмоционалды–психологиялық зорлық көрсетулер. Ата–ананың айырылысуы да бұған себеп бола алады. Ата–анамен, құрдастарымен, кластастарымен немесе өзі үшін маңызды адамдармен қарым–қатынастың жетіспеуінен де Интернет тәуелділік пайда болады. Баланың өзін–өзі бағалау деңгейінің төмен не жоғары болуы виртуалды реалдылыққа жүгінудің себебі болуы мүмкін. Егер де баланы өз жанұясы, ата–анасымен қарым–қатынасы немесе өмір сүру ерекшелігі қанағаттандырмаса (мысалы, ата–анасы ішімдікті көп қабылдайды), мұндай жағдайларда балада өз жанұясынан жатсыну сезімі пайда болады, оның нәтижесінде виртуалды әлем баланы толық өзіне сіңіріп алады. Егер де жанұяда ата–ана балаға қатыгездікпен қараса, зорлықты көрмеу мақсатында виртуалды әлемге кіріп кетеді. Бұл жаңа шындықта оны ешкім ренжітпейді, ол әрқашанда өзін–өзі қорғай алады, ол күшті әрі жеңімпаз болады. Оның «өмірлерінің» саны ештеңемен шектелмеген, ал егерде дұрыс болмай кеткеннің өзінде–ақ ол кез–келген сәтте ойынды басынан бастай алады. Аталған себептердің барлығы баланың күнделікті өмір проблемаларынан, танылмаған әрі қызықтыратын реалдылыққа әкеледі. Көбіне балалар виртуалды әлемге ену кезінде оған төтеп бере алмайды. Жасөспірімдер мен балаларда қорғанудың психологиялық механизмдері болмайды, психикалық жүйелері күйзеліске ұшырайды, қорқыныш, үрей, ауыр қозулар, түнгі шошулар, жабысқақ күйлер сияқты жағымсыз күйлер пайда болуына әкеледі. Үнемі компьютер алдында отырудан балаларда тамақтану тәртібі бұзылады, олар уақытты сезбей, тәуліктеп ұйықтамай жүре алады. Күн және түн тәртібі толығымен трансформацияланады – жақындар және ата–аналар түсініксіз дене қозғалыстарымен айғай, ойыннан кейінгі тынымсыз ұйқыны байқайды. Бұл жағдайда виртуалды шындық баланың бойын билеп, басқаруды жоғалтады. Ойын тәуелділігі осыған негізделеді: компьютер адамды басқара бастайды. Кішкентай адамның басқа адамдармен қарым–қатынас дағдылары, эмоционалды сферасы ең алдымен ата–ана және құрдастарымен қарым–қатынас, ертегі оқу, қоршаған ортамен тікелей қарым–қатынас жасау барысында қалыптасады. Виртуалды реалдылық қоршаған орта туралы шынайы түсінік бермейтіні жайлы әркім де біледі. Бұл баланы компьютерге «тәрбиелеуге» бергенде болатын құбылыс. Біздің қазіргі өмір қарқыны, жанұя үшін өмір сүру мен қоректенудің керекті деңгейін қамтамасыз ету қажеттілігі бүкіл жанұя мүшелерін еңбек етуге мәжбүрлейді. Осыдан келесі заңдылық туындайды: «қараусыз бала» сабақтарынан қайтқаннан кейін пәтерде оны жалғыз досы – компьютер күтеді. Ал ата–ана бала компьютер алдында немен айналысатыны жайлы қызықпаған кезде,

процесс толығымен бақылаудан шығады. Балалар ата-анасы жұмыста болған кезде компьютер алдында отырады, достарымен диск алмасады, музыка суреттер жүктейді, интернеттен үй тапсырмасын, баяндамаларды көшіреді.

Жасөспірім балаларды сипаттайтын даму деңгейі тұрақты емес. Ол қоғамның өзгеріп келе жатқан жағдайымен өсіп, өзгереді. Қазіргі заманғы жасөспірім жан-жақты хабардар. Ол сондай-ақ жасөспірімнің мінез-құлқына тән, ол барлық нәрсені сеніммен қабылдауға мәжбүр болды, ересектер мінез-құлқындағы кемшіліктерді байқап, нашар болды. Дегенмен, өзгелерге айтарлықтай сыни көзқарастар жеткіліксіз, өзін-өзі танудың жеткіліксіздігі, оның табыстары мен сәтсіздіктерін объективті бағалау қабілетсіздігі, оның кінәсін мойындағысы келмеуі. Кейбір қайшылықтар балалар мен жоғарғы сынып оқушыларының психикалық белсенділігінің барлық аспектілерінде көрініс табады:

- бір жағынан, зұлымдыққа, өтірікке, шындықтан аздап ауытқумен күресуге дайындық, ал екінші жағынан - өмірдің күрделі құбылыстарын түсінуге қабілетсіздік;

- жасөспірім жақсы болғысы келеді, идеалға ұмтылуға тырысады, сонымен бірге көтерілуді ұнатпайды, кейде мектептегі білімнің нақты апатына айналатын идеялар мен тенденциялардың «жалаңашылығын» қабылдамайды;

- өздігінен сенім білдіруге ұмтылу және мұны істей алмау;

- кеңестер мен көмекке деген терең қажеттілік бар - және сонымен бірге, егер қаламасаң, ақсақалға бару керек;

- бір жағынан, құмарлықтың байлықтары мен шектеулі күштер, тәжірибе, оларды жүзеге асыру мүмкіндігі арасындағы қайшылық - екінші жағынан;

- билік органдарының көзге көрінбеуі, идеалға деген құмарлық пен біздің күнделікті өмірде идеал болуы мүмкін деген күмән;

- өзімшілдікке, даралыққа және сезімтал мақтанышқа құрметсіздік;

- ғылымның жетілмегендігіне, көп нәрсені білуге, шабытты сезінуге, интеллектуалдық жұмыс қуанышына және сонымен қатар күнделікті міндеттерге зерделеуге деген бет-жүзді, тіпті оқшау көзқарасқа таң қалу;

- романтикалық ынта және өрескел құмарлық, моральдық надандық, әдемілікке сүйю және сұлулыққа деген ирониялық көзқарас.

Бала, жасөспірім болып, өзінің жылдам дамуын, өз тәжірибесін басқара алмайды. Өздерінде бұл тәжірибе мінез-құлықтағы ауытқулардың себебі емес. Жасөспірімнің мінез-құлқындағы ауытқулар ата-аналардың жоғарғы сынып оқушыларының жас ерекшеліктерін ескермеуі немесе білімсіздігі себепті жасаған қателіктерінің салдарынан туындайды. Балалар мен жасөспірімдерді қабылдау бастапқы мектептегі жастағы балаларды қабылдаумен салыстырғанда көбірек ұйымдастыру, хабардарлық және мақсатқа сай болуымен сипатталады. Қабылдау селективті болып табылады. Жасөспірім оған қызықты нәрселер мен құбылыстарды қабылдауға бейім. Бұл жастағы назар аудару үшін селективті де сипатталады. Жасөспірім оған қызығушылық танытатындығына назар аударады және ол шаршағандықсыз, шоғырланып, ұзақ уақыт жұмыс істейді. Дегенмен, балалар мен жоғарғы сынып оқушыларының керемет қозу қабілетінің арқасында назардың тұрақсыздығы тән. Балалар мен жоғарғы сынып

оқушыларының есімі жақсарады, сапалы өзгереді, логикалық есте сақтау қабілетін дамытады. Студент зерттелетін материалды түсінуге тырысады, оқығандарын өз сөзімен көбейтуге тырысады. Ата-аналар өз ұлдарын немесе қыздарын өз сөздерін оқып үйреніп, оны оңай және еркін орындауға үйретеді. Тәуелсіздікке ұмтылуда балалар мен жасөспірімдер кейде ересектердің білімін тексеруден бас тартады. Олар оқу материалын қатты дауыстап қайталайды, ата-аналарға барлық білетіндіктерін қамтамасыз етеді. Нәтижесінде нәзіктік және кейде білімнің елемеуі. Жасөспірімде ойлау мен сөйлеу сөзі кемелді болады. Жасөспірімде логикалық ойлау басымдыққа ие болады, ассимиляцияланатын дерексіз ұғымдардың санының көбеюі және олардың сапалы байытуы бар. Сонымен қатар, нақты суреттер мен көріністер ауқымы кеңейіп, олардың мазмұны байытылды. Өкілдер мен тұжырымдар аннотацияға айналды. Балалар мен жоғарғы сынып оқушыларының сөйлейтін сөз сөйлемдерінің құрылымының күрделенуі, дерексіз өрнектерді неғұрлым жиі қолдануы сипатталады. Өз бетінше ойлау қабілетін қажет етеді. Балалар мен жасөспірімдер өз пікірлерін қорғауға тырысады. Олардың ойлауының маңызды ерекшелігі - әсіресе ересектердің мәлімдемесіне қатысты. Өмірдің өзін түсіну керек. Ойлаудың бұл ерекшелігі оның жеке басының дамуында маңызды болып табылатын тәуелсіз көзқарастар мен нанымдардың дамуына ықпал етеді. Оқудың, жинақталған әлеуметтік тәжірибенің және ақпарат көздерінің ықпалымен мүдделер ауқымы кеңейіп, оның қызығушылығы күрт өзгереді. Жасөспірімдерде достық, достық сияқты сезімдер бұрынғыдан гөрі түсінікті. Достық қарым-қатынас жалпыға ортақ іс-әрекеттер - білім, ойын, спорт, әлеуметтік, сол мүдделер мен бейімділік негізінде жиі туындайды. Жасөспірім кез-келген жағдайда досқа қарсы тұруға дайын достықты бағалайды. Достық өзінің жеке басының қалыптасуына, жоғары адамгершілік қасиеттерге тәрбиелеуіне оң әсер етеді: көңіл мен сезімталдық, ізгілік пен жауаптылық, шыншылдық пен адалдық, өзара көмек және өзара көмек.

Әсіресе балалар мен жасөспірімдерде өткір, коллективизм сезімі. Бала немесе қыз жалпы ұжымдық белсенділікке деген қажеттілік, студенттік топта орын табуға деген ұмтылыспен сипатталады. Жасөспірім сыныптастарының пікірлерін бағалайды және олардың мінез-құлқына риза болуға тырысады. Оқушылар тобында орын таба алмау оқшаулауға, жалғыздыққа әкеледі, бұл тәртіпсіздіктің себебі болуы мүмкін, әріптестерден тыс әрекеттерді іздеу. Психологиялық-педагогикалық зерттеулер жоғарғы сынып оқушыларының көпшілігінің өзін-өзі тәрбиелеуде екенін көрсетті, бірақ олардың барлығы да тұрақты емес. Дегенмен, олардың белсенді түрде әрекет ету ниеті әрдайым сәйкес келмейді және кейде оның әдеттерімен және өздігінен қалаған құмарлықтарымен қақтығысады. Нәтижесінде ұйымның жетіспеушілігі, тәртіптің болмауы. Балалардың тәртіптерін қалыптастырудың бүкіл процесі қайшы. әртіпті қажет ететінін білуі, оны қалыптастыру және жетілдіру жолдарын жоспарлауы және сонымен бірге оны бұзуы мүмкін. Жасөспірімнің ақыл-ойы мен мінез-құлқы, балалық шағы мен жетілгендігі өмір сүреді. Біздің қоғамда балалар мен жасөспірімдер компьютерлік ойындар, теледидар бағдарламалары, фильмдер және бұқаралық коммуникацияның өзге де тәсілдері

арқылы мінез-құлықтың рөлі мен тәртібін айтарлықтай дәрежеде игереді. Осы бұқаралық ақпарат құралдарында ұсынылған символдық мазмұн балалар мен жоғарғы сынып оқушыларының белгілі бір құндылықтары мен мінез-құлқының қалыптасуына ықпал ететін әлеуметтену үдерісіне терең әсер етеді.

Компьютерлік ойындарға тәуелділіктің түрлі деңгейлерімен сипатталатын адамдар санының көптігі оқушылар болып табылады. Мұғалімдер мен ата-аналардың байқауларына сәйкес, бұл балаларды сәтті әлеуметтендіруге, физикалық және тіпті психикалық денсаулыққа байланысты маңызды мәселелер тудырады. Дәстүрлі ойын-сауық теориясында компьютерлік ойындар тәуелсіз құбылыс ретінде ерекшеленбейді, өйткені бұл құбылыстың ешқандай ұлы тарихы жоқ. Компьютерлік ойын - еркін әрекет, ол адамның қалауы бойынша шақырады, ойын қызығушылық тудырады, егер бұл шарт жоқ болса, онда адам ойынды тоқтата алады. Көп жағдайда, егер ойын желі емес болса, оқшаулаумен сипатталады. Компьютерлік ойын, қарапайым сияқты, тәуелсіздік емес, ойыншы не болып жатқандығын білмейді. Ойын кеңістікте, уақыт пен кеңістікте шектеледі. Бұл кезде компьютерлік ойын дәстүрліден өзгеше Ойынның көрнекі мүмкіндіктері ойын алаңының кеңістігін ойыншының емес, ойын ережелеріне сәйкес келетін әзірлеушінің өнімі болып табылады. Ойынның орыны бірте-бірте өзінің мағынасын жоғалтады. Ойын уақыты дәстүрлі ойын уақытына ұқсас мәнге ие. Ойындалған компьютерлік ойын жадында факт ретінде сақталады және ойынның түпнұсқалық жағдайын қалпына келтірсеңіз, қайталануы мүмкін. Компьютерлік ойындарда оның алгоритміне тән ережелерді сақтау талап етіледі. [8]

Компьютерлік тәуелділік - бұл шындықтан құтылудың бір түрі. Травматикалық және қиын болжауға болатын шындық, әр түрлі адамдармен қарым-қатынас жасау керек жерде - жақсы нәрселермен және көп емес. Шындықтар қақтығыстар мен үмітсіздіктерге, қиындықсыз сәтсіздікке және қайғылы шығындарға толы. Сондықтан ересек қатал әлемде қалай өмір сүруді әлі үйренбеген жасөспірімге компьютер, виртуалды өмір - керемет шешім. [10, 9] Компьютерлік тәуелділіктер баланың айналасындағы достары, туыстары және таныстары болып табылады, бірақ өзімен емес, кез келген басқа тәуелділікке өте ұқсас. Компьютерлік тәуелділіктің басталуын анықтайтын негізгі критерийлер:

- қате толқу немесе ырғақ, жиі және өткір көңіл-күй көңілсіз депрессиядан эйфорияға дейін көтеріледі, - сынға, ескертулерге, кеңестерге ата-анаға, ескі достарға,

- елеулі эмоционалдық иеліктену;

- есте сақтаудың нашарлауы, көңіл бөлу;

- прогрестің төмендеуі, жүйелі болмауы;

- бұрынғы маңызды адамдармен қарым-қатынастарды шектеу: туысқандар, достар, жақын адам, байланыстар шеңберіндегі елеулі өзгерістер, күдікті байланыстар, телефон қоңыраулары, кездесулер;

- бұрын қызықты болған сұрақтарға қатысудан бас тарту, әуесқойлықтан бас тарту, сүйікті себеп;

- үйден құндылықтарды немесе ақшаны жоғалту, басқа адамдардың пайда болуы, баланың ақшалай қарыздары;
- тапқырлықтың, алдаудың пайда болуы;
- бұрынғыға тән емес, қателесу, абайсыздық;
- депрессия, қорқыныш, қорқыныш.

Компьютерлік ойындарға тәуелділіктің түрлі деңгейлерімен сипатталатын адамдар санының көптігі оқушылар болып табылады. Мұғалімдер мен ата-аналардың байқауларына сәйкес, бұл балаларды сәтті әлеуметтендіруге, физикалық және тіпті психикалық денсаулыққа байланысты маңызды мәселелер тудырады.

Әдебиеттер:

- 1 Чудова, Н.В. Психология жителей Интернета, 2005.- М.
- 2 С.Салпан.Влияние компьютера на ребенка//Женское здоровье. – 2012. - № 8 - 32. с
- 3 Выгонский С.И. Обратная сторона Интернета. Психология работы с компьютером и сетью.2015.
- 4 Янг К. Диагноз - Интернет-зависимость // Мир Интернет, 2019.
- 5 Т. Д. Буркитбаев «Психология зависимой личности» 2022.
- 6 Абраменкова В.В. Социальная психология детства: развитие отношений ребенка в детской субкультуре. Москва-Воронеж. – 2020.-106 с.

Ахметолла Б.Ж., әлеуметтік жұмыс және әлеуметтік педагогика кафедрасының аға оқытушысы.

Серікғалыұлы Құлмұхамет «Мәдени-тынығу жұмысы» білім беру бағдарламасының 3 курс студенті

ЖОҒАРЫ ОҚУ ОРЫНДАРЫНДАҒЫ СТУДЕНТТІК ЖАСТАР ТЕАТРЫНЫҢ ӘЛЕУМЕТТІК-ШЫҒАРМАШЫЛЫҚ ТИІМДІЛІГІ

Театр – адам жан дүниесінің рухани азық алып, жаңаша ой түйіп, драмалық көріністер арқылы ерекше сезімдерге бөленетін қастерлі ордасы. Әдебиеттанушы, сыншы, тележурналист, жазушы, қоғам қайраткері Сағатхан Әшібайұлы Әшімбаевтың айтуынша «Театр - күрделі интеллектуальдық гармониядан тұратын, үш жақтан бірдей қиыннан қиысқан сахналық өнер». Яғни, жоғарыда келтірілген сөзде біз тек театрды бір жақты қарастырған болсақ, әлі айтылмаған екі қыры бар екенін аңғарамыз. Көрермен үшін театр көзайым өнер, асыл қазынаны сахна төрінен үздік үлгіде көрсететін әдемі өнер болса, сол өнерді көрсету, көрсету процесінде өзін арнау сынды өзге де қырлары аса маңызды. Осы орайда Жоғары оқу орындарында студенттік жастар театрының жастар шығармашылығы мен әлеуметтік жағдайға тигізер пайдасын талқылайтын боламыз.

Театр – айна. Адам жан дүниесінің айнасы, ішкі конфликтілердің көрінісін сыртқа жарып шықпас бұрын көріне алатын немесе керісінше, сыртқа шыға алмай жүрген эмоция, жарылыстарды шығаруға көмектесетін айна. Гаджеттік-ақпараттық қарқынды дамыған заманда, адамның миы қысқа да қызықты ақпараттарға бет бұрып, кейбір маңызды, құнды ақпаратты сақтауға орын жұмсағысы келмейтін психологияны ғалымдар зерттеп, маркетингтік барынша ұтымды пайдалануда, мысалы Instagram, TikTok, Youtube платформаларындағы миллиардтаған қысқа видеолар дәлел бола алады. Осы орайда жеке тұлғалық дамып үлгермеген жас жеткіншек пайдалы «айна»-дан гөрі, пайдасыз «айна»-ға көп қарайтынын педагогтер, әлеуметтанушылар дабыл қағып ескертуде. Жарқын ақпараттың үздіксіз ағыны нейрофизиологияда нейрондардың шамадан тыс қозуына байланысты олардың сарқылуына немесе "шектен тыс тежелуіне" әкеледі. Бұл мидың қорғаныс реакциясы, бірақ онымен бірге летаргия, шоғырланудың қиындығы, шашырау сезімі пайда болады. Яғни ми бір ақпаратқа ұзақ уақыт зейін қойып, оны өз жадына толық сақтап алуға ерінетін болады. Дәл осы еріншектік уақыт өте келе әдетке айналып, адамды деградацияға ұшыратады. Адамда үнемі шаршау сезімі басым болады. Уақытын тиімді пайдалана алмайды. Білім алушы үшін бұл үлкен кедергі әрі зиян. Білім алу процесінен бөлек, қоғамдық белсенділік деңгейі, лидерлік қасиет, ең қарапайым деңгейдегі адамгершілік қасиеттерге де зияны тиіп, жастар мен жасөспірімдер арасындағы тәртіпсіздіктерге де кесірі тиюде.

Осы орайда, Қарағанды Бөкетов университетінің тәрбие ісі бойынша жылдық жоспарына жаңадан «Кітап-қазына» атты эксперименталды байқау жарияланды, аталған байқаудың бірінші кезеңінде студенттерге оншақты әдебиет оқуға ұсынылып, сұрақтар мен тапсырмалар берілсе, екінші кезеңде таңдап алынған бір әдебиет бойынша сахналық қойылым қою керек болған. Шығармашылық емес мамандық студенттері үшін бұл сайыс барынша қызықты өткенін байқауға болады, оған дәлел қатысушылар санының көптігі. Бірінші кезеңде берілген әдебиеттерді оқып қана қоймай, топ болып талқылауға салынды, бұл оқылған материалды қорытуға өте тиімді әдіс. Бірінші кезеңнің шарты бойынша қатысушылар оқыған әдебиеттері бойынша сұрақтарға жауап беріп, емтихан тапсырды, бұл қорытылған ақпаратты іс жүзінде пайдаға асыру болды. Екінші кезеңге өткен топтар, бір тақырыпты таңдап, сол әдебиеттің желісімен сахналандырылған қойылым қойды, сценарийін, режиссурасын өздері дайындап, арнайы шақырылған мамандардың көмегімен сахна әдеби мен мәдениетіне сай орындап шықты, бұл пайдаға асқан ақпаратты көпшілікпен бөлісіп, қоғамға адамның пайдалы болуы болып есептеледі. Қойылымды көрген студент жастар, бұрын оқып білмеген әдебиеттермен сахна арқылы танысып, қызығушылықтары оянды, бірі ой түйіп, бірі түрлі сезімдерді бастан кешіріп, әсерленді, енді бірі режиссуралық шешімдердің жұмбақтарын таба алмай түрлі сұрақтардың жетегінде кетті, бұл қоғамға берілген пайдалы ақпараттың резонанс туғызуы. Ал бұдан қоғамға тигізер жақсы нәтижені күту үшін аталған шара үздіксіз, дәстүрлі түрде болу керек. Себебі резонанс толқыны тоқтап қалса, ақпарат ағыны да тоқтап қалады. Жоғары оқу орнындағы студенттердің қатары жыл сайын жаңарып отыратынын ескерсек, әр төрт жыл сайын

аудитория ауысып отырады, демек жоғарыдағы ақпарат жыл сайын өзектілігін жоғалтпауы қажет.

Шығармашылық әрекеттің келесі қыры орындаушыға әсері болмақ. Яғни жоғарыда келтірілген мысалда жобаға қатысушылар бірінші кезекте әдебиетті зерттеумен айналысқанын атап өттік, бұл дегеніміз ақпарат қабылдаудың ең тиімді тәсілдерінің бірі. Студенттік сөздік қоры дамиды, оқылған материалды өзге жандармен талқылау барысында сол сөздік кодтарды қолдана алады, өзгелердің қолданысымен өзін салыстыра алады. Сөздік қоры дамыған студент ол қорды өзге де салада қолдана алады, мысалы келтірілген жағдайға мысалдар келтіру, теңеулер жасау, мүмкін деген оқиға желілерін ойша елестету және оны сипаттай білу. Екінші жағынан драмалық шығармалардағы адамгершілік қағидаларын өмірлік ұстаным ретінде ала алады, тұлғалық даму процесі жылдамдайды. Сонымен қоса, бір тақырыпта ой қозғайтын ортаның болуы себепті, бос уақытты тиімді өткізуге жақсы жағдай туады, әрі сол ортада студенттің өз-өзіне деген сенімі ұлғаяды.

Екінші кезеңде әдеби көркем бейнені жадына қондырған студент, енді сол образды өзі сахналауға, сомдауға кіріседі. Актерлік шеберлік, сахна мәдениеті, сахна қозғалысы, қажет болған жағдайда хореография, вокал, аспапта ойнау шеберліктері де қолданысқа енеді. Яғни рухани азықтанған студент сол байлыққа сүйеніп, өз жадынан шығармашылық әрекетке қадам басады. Кейіпкердің ішкі жан-дүниесін сезініп, барынша танып-білуге тырысады, оқиға болған кезеңді, ортаны, уақытты ойша елестетіп, қиял мен креатив қабілетін шыңдайды. Бұл кезеңдер Станиславский жүйесінің қағидасына сүйене отырып жасалған. Яғни актер көрерменді сендіру үшін ең әуелі өзі сол рөлге, образға сеніп, қиял күшімен сол атмосфераға ене білу керек. Тағы бір жайт – режиссуралық жұмыс. Яғни қойылымды сахнаға дайындау, ыңғайлау, форматтау, қажет болған жағдайда өзгерістер енгізе білу. Бұл үлкен білімді, көрегендікті, елестету қабілетін, сезіну қабілетін қажет ететін күрделі жұмыс. Драманың негізгі идеясын жоғалтып алмай, бар мүмкіндікті пайдаланы отырып, қойылымды сахнаға алып шығу, көрермен мен сыншылардан түсер сан-мың сұрақтарға сахнадағы қойылымы арқылы жауап беру режиссердің нағыз еңбегі, ізденісі мен ой байлығының айқын көрінісі болмақ.

Ал енді актер мен режиссер үшін ең үлкен жеңіс – көрерменнің ықыласы. Біз зерттеп отырған тақырыптағы көрермен - студенттік орта. Жас ерекшелігі жағынан ең жалынды, қызуқанды, энергиясы тасыған, саналары әлі кір шала қоймаған сенгіш орта. Бұл жастың психологиясын зерттеу өте маңызды, оның ішінде заман бейнесі, тенденция, трэндтер, қызығушылықтар т.б. кіреді. Жоғарыда келтірілген ақпараттық дамудың көрінісіндей, біз бағыт алатын көрермен үшін ақпарат барынша жылдам, ашық түсті, қызықты, қысқа да нұсқа болғаны жақсы. Сол себепті сахналандырылған көрініс те әдеттегі драмалық қойылымдарға қарағанда қысқа болғаны абзал. Оқиға желісі де жылдам, сюжет барынша анық әрі түсінікті болуы тиіс. Кейіпкерлердің образдары барынша жарқын, позитивті түстерге толы, актерлерге берілген мәтін барынша қысқа әрі түсінікті, жеңіл болғаны абзал, орындаушы да тыңдаушы да жеңіл қабылдай алады. Бірақ әдеби деңгейді төмен түсіріп алмауды ескеру керек. Әдебиетті

оқып, ой қорытып, оны сахнаға алып шығып, көрерменге жан-тәнімен жеткізіп, кейіпкердің басынан кешкен сезімдерді өн бойынан өткізіп, өзін де көрерменді де сендіре білген кездегі көрерменнен алатын ықылас пен қошемет кез-келген актерді тебіретпей қоймайды, ал студент үшін тіпті ерекше сәт. Көрермен ақпаратты қабылдаушы ретінде, ал орындаған студент жастар ақпаратты тасымалдап, ортаға пайдасы тиген актив студент ретінде өз пайдаларын сезінеді.

Қортындылай келе, театрлық өнердің жастар шығармашылығына, жеке тұлғалық дамуына, жастар қоғамының саналық деңгейде өсуіне өз үлесін тигізе алатынына көз жеткіземіз. Адамгершілік асыл қағидаларды басты принципке ала отырып, тәрбие мен тәртіп, мәдениет пен руханият істерінде тиімді тәсіл екеніне көз жеткіземіз. Әдеби шығармалар арқылы ізденіске, талдау, логика қабілеттерінің дамуына, ақпаратты зейін қойып қабылдап, оны тиімді пайдалануға жол аша алатынын көреміз. Ең бастысы студент жастардың бос уақытын тиімді әрі пайдалы өткізуге болатын ең үздік әдістердің бірі ретінде атай аламыз.

Әдебиеттер:

1. Ғ.Ж.Джамалиева Жастардың бос уақытын ұйымдастыру технологиялары. Қарағанды. ҚарУ басп., 2019.
2. Абдрашева Б. Ж. "Білім беру мекемелеріндегі бос уақыт педагогикасы" пәні бойынша лекциялар курсы [Электронный ресурс] : маманд. 050906 "Мәдени-тынығу жұмысы" Қарағанды мемлекеттік университеті. - Қарағанды, 2017.
3. Нестеров К.А. Сцена. Творчество. Талант. - М., 2016.
4. <https://www.facebook.com/pkb4Gannushkina/posts/946207979209155/>
Психиатрическая клиническая больница 4 им ПБ Ганнушкина»

Исабекова А. С. докторант, 1 курс
Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті
Алматы қ.

МҮМКІНДІГІ ШЕКТЕУЛІ БАЛАЛАРҒА ЕРТЕ КӨМЕК КӨРСЕТУДІҢ ОТБАСЫЛЫҚ-ОРТАЛЫҚТАНДЫРЫЛҒАН ТӘСІЛІ: ПРОБЛЕМАНЫ ҚОЮ

Қазақстанда жыл сайын денсаулық сақтау мүмкіндіктері шектеулі 50 мыңға жуық бала, оның ішінде 0-ден 7 жасқа дейінгі 17 мыңнан астам бала бар [5]. Өмірдің алғашқы жылдары-бұл баланың дамуының ерекше кезеңі және шешуші кезеңі. Осыған байланысты дамуында әртүрлі ауытқулары бар балаларға ерте көмек көрсету мәселелерін зерттеу өзекті және маңызды болып көрінеді.

"Ерекше балаларға" көмектесудің екі негізгі моделі бар: ақаудың тасымалдаушысы ретінде балаға бағытталған дәстүрлі модель және отбасын сүйемелдеудің отбасылық-орталықтандырылған тәсілі болып табылатын ерте араласу моделі.

"Ерекше" қажеттіліктері бар баланың дамуы ата-аналардың оның физикалық және моральдық қалыптасуына қатысуына, олардың тәрбиелік әсерінің дұрыстығына және отбасылық жағдайдың әл-ауқатына байланысты. Ерлі-зайыптылар мен туыстар арасындағы қақтығыстар мен қарым-қатынастың асқынуы баланың дамуына әсер етеді.

Сондықтан бала емес, отбасы басты назарда болуы керек, бірлесіп жұмыс жасау отбасындағы психологиялық ахуалды бақылауды, тәрбие мен оқытудағы проблемалық мәселелерді, үйде түзету жұмыстарын жоспарлауды, консультативтік және практикалық көмек көрсетуді қамтиды [1; 4].

Ерте араласу қызметтері әлемнің көптеген елдерінде (АҚШ, Германия, Португалия және т.б.) кеңінен таралды. Қазақстанда көп жағдайда әлеуметтік-оңалту орталықтары, әлеуметтік баспаналар базасында балаларға көмек көрсетудің дәстүрлі моделі пайдаланылады, ал проблемалы отбасыларды ерте анықтау және оларды әлеуметтік қызметтерге жіберу жүйесі іс жүзінде жоқ. Пәнаралық отбасылық-орталықтандырылған тәсіл туралы 1992 жылы ерте араласу институты құрылған Санкт-Петербург қаласының тәжірибе мамандары талқылай бастады [2].

2022 жылдың 5 шілдесінде елордада ерте жастағы дамуы бұзылған балаларға арналған "Қамқорлық" бірінші орталығының ресми ашылуы өтті [3].

Дамуында кемістігі бар баланы тәрбиелеу ата-аналардан үлкен физикалық және рухани күштерді талап етеді, сондықтан ересектер үшін физикалық денсаулықты, психикалық тепе-теңдікті және оптимизмді сақтау маңызды. Баланың және отбасының болашақ тағдыры көбінесе ата-ананың қалай әрекет ететініне байланысты болады.

Ерте араласу Орталығы өз жұмысын 2022 жылдың ақпанында бастады. Жыл сайын үш жасқа дейінгі даму кемістігі бар және олардың туындау қаупі бар 600 бала мұнда абилитациялық және оңалту көмегін алады, "Samruk-KazynaTrust" ұсынған жаңа жабдықта диагностикалық аудиологиялық тексеруден және мидың ЭЭГ-нен өтеді. Балалармен оңалту дәрігерлерінен, невропатологтардан, ЕДШ нұсқаушыларынан, кәсіптік терапевттерден, логопедтерден және дефектологтардан тұратын көпсалалы мамандар тобы жұмыс істейді. Қазіргі уақытта 517 бала кешенді ем алды. Баламен жан-жақты жұмыс жүргізіледі, ата-аналармен клубтық жұмыс жүргізіледі, жан-жақты жобалау қызметі жүзеге асырылады.

Мүмкіндігі шектеулі балалар мен олар тәрбиеленіп жатқан отбасыларға кешенді медициналық-психологиялық-педагогикалық оңалту көрсету үшін мекеме мынадай қызмет түрлерін жүзеге асырады:

1) мүмкіндігі шектеулі балалар мен жасөспірімдерді және олардың отбасыларын қоғамдағы, отбасындағы өмірге, оқуға және еңбекке барынша толық және уақтылы әлеуметтік бейімдеуді қамтамасыз етуге бағытталған

әлеуметтік-педагогикалық, әлеуметтік-психологиялық, әлеуметтік-медициналық, әлеуметтік-құқықтық оңалту;

2) мүмкіндігі шектеулі балалар мен жасөспірімдерді және созылмалы, соматикалық патологиясы бар және диспансерлік есепте тұрған, мекемеде оңалтудан өтіп жатқан балаларды оңалтудың жеке бағдарламаларын әзірлеу;

3) мүгедектіктің нашарлауының алдын алуға, оның салдарын еңсеруге бағытталған оңалтудың жеке бағдарламаларын іске асыру;

4) созылмалы, соматикалық патологиясы бар және диспансерлік есепте тұрған балаларда мүгедектіктің профилактикасы;

5) дәрігерге дейінгі және амбулаториялық - емханалық медициналық көмекті жүзеге асыру кезінде медициналық қызметтер көрсету;

6) мүмкіндігі шектеулі балалар мен олардың отбасыларын үйде оңалту іс - шараларын жүргізу үшін патронаждау және т.б. [3].

Осындай құрылған жұмыстың нәтижесі аталған мекеменің білім беру, медициналық ұйымдармен, жоғары оқу орындарымен, қоғамдық құрылымдармен өзара іс - қимыл моделін құру болды. Бұл модель мүмкіндігі шектеулі балаларды тәрбиелеп отырған ата-аналарға уақтылы көмек көрсету үшін жағдай жасайды.

Баланың алдындағы жауапкершілікті сезіне отырып, ата-аналар уақытты жоғалтпай, баланың толыққанды дамуы мен тәрбиесін ұйымдастыру үшін қажетті жағдайлар жасау мақсатында тиісті белсенділік танытып, әрекет ете бастауы керек [1].

Ерекше баланы тәрбиелеп отырған мамандар мен ата-аналардың бірлескен күш-жігерінің және қоғамның осындай отбасыларға қолдау көрсетуге дайындығының көмегімен олардың өмірінің жоғары сапасына қол жеткізуге болады.

Әдебиет

1. Галкина Е. В. мүмкіндігі шектеулі баланың отбасымен жұмыс [Мәтін] / Е. В. Галкина / / қазіргі педагогиканың өзекті мәселелері: II Халықаралық ғылыми конференция материалдары. – Уфа: Жаз, 2012.
2. Доброва-Крол Н. ерте араласу: негізгі аспектілер және халықаралық тәжірибе / Н. Доброва - Крол [Электрондық ресурс]. - Қол жеткізу режимі: <https://eii.ru/> (өтініш берген күні: 30.03.2023).
3. Нұр-Сұлтанда даму кемістігі бар балаларға арналған алғашқы араласу орталығын "Қамқорлық" ашылды. [Электрондық ресурс] – қол жеткізу режимі: <https://kaztag.kz/ru/news/pervyy-tsentr-rannego-vmeshatelstva-dlya-detey-s-narusheniyami-razvitiya-otkryli-v-nur-sultane> (өтініш берген күні: 30.03.2023).
4. Мүмкіндігі шектеулі балаларды әлеуметтік оңалту [Электрондық ресурс]. - Қол жеткізу режимі: www.dislife.ru/ (өтініш берген күні: 30.03.2023).
5. Қазақстан Республикасында мүгедек адамдардың құқықтарын қамтамасыз ету және өмір сүру сапасын жақсарту жөніндегі 2025 жылға дейінгі ұлттық жоспарды бекіту туралы [Электрондық ресурс] <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P1900000326> (өтініш берген күні: 30.03.2023).

Кенжебай Т.Ж,
Академик Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды университеті, философия
және психология факультеті, магистрант
(Ғылыми жетекшісі — п.ғ.к., қауымдастырылған профессор
Кендирбекова Ж.Х.)

ӘЛЕУМЕТТІК ЖҰМЫСТАҒЫ ӘЛЕУМЕТТІК ЖАРНАМАНЫҢ ӘЛЕУЕТІН АШУ: МҮМКІНДІКТЕР МЕН ҚИЫНДЫҚТАР

Әлеуметтік жарнама қазіргі өмірдің кең таралған бөлігіне айналды. Жарнамалық хабарламалар - билбордтар мен теледидарлық жарнамалардан бастап, әлеуметтік желілердегі жазбалар мен сандық баннерлерге дейін. Жарнама дәстүрлі түрде коммерциялық саламен байланысты болғанымен, оның әлеуметтік өзгерістерге ықпал ету әлеуеті соңғы жылдары көбірек танылуда. Әлеуметтік жарнама әлеуметтік жұмысты насихаттаудың, хабардарлық пен әсерді арттырудың күшті құралы бола алады. Мақсатты хабарламалар мен стратегиялық коммуникацияларды қолдана отырып, әлеуметтік жарнама институттары қоғамның әлеуметтік мәселелер туралы хабардарлығын арттыра алады, әлеуметтік әділеттілікке және әлеуметтік жұмыс мақсаттарына қол жеткізуге ықпал етеді. Дегенмен, әлеуметтік жұмыста әлеуметтік жарнаманы пайдалану қиынға соғады. Бұл мақалада әлеуметтік жарнаманы әлеуметтік жұмыста қолданудың мүмкіндіктері мен мәселелері қарастырылады, сонымен қатар әлеуметтік жарнаманы өз тәжірибесінде қолданғысы келетін әлеуметтік қызметкерлерге ұсыныстар беріледі.

Ғылыми жаңалығы келесідей: әлеуметтік жарнама әлеуметтік жұмыс идеяларын кең аудиторияға, соның ішінде халықтың осал және маргиналды топтарына тиімді жеткізуге мүмкіндік береді. Теледидар, радио және әлеуметтік медиа сияқты әртүрлі медиа платформаларды пайдалана отырып, әлеуметтік жарнама науқандары кедейлік, балаларға қатыгездік және психикалық денсаулық сияқты мәселелер бойынша хабардарлықты арттырып, әлеуметтік әрекеттерді ынталандыра алады. Алынған материалдар (Загитова Э.Р., Фазлыева А.Ф., Вандышева А.А., Матвеева Т.Н.) әлеуметтік мәселелерді шешуге және жеке адамдар мен қауымдастықтардың өмірін жақсартуға нақты әсер етуі мүмкін әлеуметтік жарнаманы дамытуға негіз бола алады.

Ғылыми жұмыстың мақсаты: әлеуметтік жұмыстағы әлеуметтік жарнаманың әлеуетін зерттеу және оны қолданумен байланысты мүмкіндіктер мен мәселелерді анықтау.

Қойылған мақсатты іске асыру үшін зерттеу алдына келесі міндеттер қойылды:

1. Әлеуметтік жұмыста әлеуметтік жарнаманы пайдаланудың ықтимал артықшылықтары мен кемшіліктерін, соның ішінде этикалық ойлар мен күтпеген салдарды талдау.

2. Әлеуметтік жұмысшылар мен жарнама мамандары арасындағы әлеуметтік жұмыста тиімді әлеуметтік жарнама науқандарын жасаудағы ынтымақтастықтың рөлін зерттеу.

3. Зерттеу барысында анықталған мүмкіндіктер мен мәселелерді ескере отырып, әлеуметтік жұмыста әлеуметтік жарнаманың тиімді науқандарын әзірлеу және енгізу бойынша ұсыныстар әзірлеу.

Зерттеу әдістері мен материалдары: бұл мақалада әлеуметтік жұмыстағы әлеуметтік жарнаманың әлеуеті туралы бар зерттеулерді қорытындылау үшін жүйелік шолу әдісі қолданылады. Әлеуметтік жұмыста әлеуметтік жарнаманы қолдануға байланысты мүмкіндіктер мен мәселелерді анықтау үшін тиісті әдебиеттерге сапалы контент-талдау жүргізіледі.

Бұл зерттеудің деректер көздері рецензияланған журналдар, конференция материалдары және тиісті үкіметтік есептер болады. Іздеу жүргізілетін мәліметтер базасына Web of Science, Scopus, және Google Scholar кіреді. Бұдан басқа, үкіметтік емес ұйымдардың (ҰЕҰ) және Мемлекеттік мекемелердің тиісті веб-сайттары зерделенетін болады. Әлеуметтік жұмыста әлеуметтік жарнаманың салыстырмалы түрде жақында пайда болуына байланысты тақырып бойынша қол жетімді зерттеулер саны шектеулі болуы мүмкін.

Талқылау және нәтижелер: Әлеуметтік жарнама әлеуметтік жұмыстың маңызды құралы болып табылады, өйткені ол ұйымдарға кең аудиторияға жетуге және олардың қызметтері мен бағдарламалары туралы хабардар болуға көмектеседі[1].

Әлеуметтік жұмыстағы әлеуметтік жарнаманың әлеуетті тенденцияларының бірі-әлеуметтік жарнама үшін әлеуметтік медиа платформаларын қолданудың артуы. Әлеуметтік медиа қазіргі өмірдің кең таралған бөлігіне айналды және көптеген әлеуметтік жұмыс ұйымдары өз клиенттерімен және қауымдастықтарымен байланысу үшін әлеуметтік медианы пайдаланады.

Жалпы, әлеуметтік жұмыстағы әлеуметтік жарнаманың болашағы инновация мен этикаға үнемі назар аударады деп тұжырымдасақ болады. Жаңа тенденциялар мен технологиялардан хабардар бола отырып, этикалық ұстанымдарды берік ұстана отырып, әлеуметтік жұмыс ұйымдары әлеуметтік жарнамаларды өз қауымдастықтарына мағыналы тәсілдермен тиімді қол жеткізу үшін пайдалана алады.

Әлеуметтік жарнама әлеуметтік жұмыстың қуатты құралы бола алатынына қарамастан, бірқатар қиындықтар мен ықтимал мәселелері бар. Әлеуметтік жарнама қымбатқа түсуі мүмкін және көптеген әлеуметтік жұмыс ұйымдары жұмыс істеуге шектеулі бюджетке ие. Бұл тиімді жарнамалық науқандарды құруды және жүргізуді қиындатуы мүмкін. Жарнаманың кез-келген түрі сияқты, әлеуметтік жарнама өз аудиториясымен резонанс тудырған жағдайда ғана тиімді болады. Дегенмен, әлеуметтік жарнама науқандарының әсерін өлшеу қиын болуы мүмкін және олардың қажетті әсерге ие болмау қаупі жиі кездеседі[2].

Әлеуметтік жұмыста әлеуметтік жарнаманың болашағын ашу ағымдағы тенденцияларды ескеруді және болашақ оқиғаларды болжауды талап етеді.

Осы нұсқауларды орындау арқылы әлеуметтік қызметкерлер мәдениетке сәйкес келетін және олардың құндылықтары мен этикасына сәйкес келетін дәлелді жарнамаларды жасай алады. Бұл әлеуметтік жарнаманың әлеуметтік

әділеттілікті ілгерілетудің және жеке адамдар мен қауымдастықтардың әлауқатын арттырудың тиімді құралы болуын қамтамасыз етуге көмектеседі.

Технологиялық жетістіктерден хабардар болу: әлеуметтік жарнамаға технология қатты әсер етеді, сондықтан әлеуметтік медиа платформаларының, онлайн жарнама құралдарының және басқа цифрлық маркетинг технологияларының жетістіктері туралы хабардар болу маңызды. Бұл әлеуметтік жарнаманың жаңа мүмкіндіктерін анықтауға және максималды нәтижеге жету үшін науқандарыңызды оңтайландыруға көмектеседі.

Тұтынушылардың мінез-құлқына назар аудару: әлеуметтік жарнама, адамдармен қарым-қатынасқа бағытталған, сондықтан тұтынушылардың мінез-құлқы мен қалауына назар аудару маңызды.

Жаңа форматтарды игеру: әлеуметтік жарнама үнемі дамып отырады, жаңа форматтар мен арналар үнемі пайда болады. Мысалы, бейне жарнамалар әлеуметтік медиа платформаларында танымал бола бастады және TikTok сияқты жаңа платформалардың танымалдығы артып келеді. Жаңа форматтарды игере отырып, бір қадам алда бола аласыз және науқандарыңыздың өзектілігі мен тиімділігін қамтамасыз ете аласыз.

Этикалық пайдалануды қамтамасыз ету: әлеуметтік жарнама үлкен аудиторияға жетуі мүмкін, бірақ оның этикалық және жауапкершілікпен пайдаланылғанына көз жеткізу маңызды.

Осы нұсқауларды орындау арқылы әлеуметтік жарнамадағы соңғы жаңалықтардан хабардар бола аласыз және әлеуметтік жұмыс науқандарыңыздың тиімді, қызықты және этикалық екеніне көз жеткізе аласыз.

Қорытынды: қорытындылай келе, әлеуметтік жарнама әлеуметтік қызметкерлерге мақсатты аудиторияға қол жеткізуге және онымен үнемді түрде өзара әрекеттесуге бірегей мүмкіндік береді деп айтуға болады. Дегенмен, әлеуметтік жұмыс мамандары этикалық ойлар, ресурстардың шектеулілігі және кәсіби міндеттемелерін әлеуметтік медиа маркетингінің талаптарымен теңестіру қажеттілігі сияқты бірқатар мәселелерге тап болуы керек. Әлеуметтік жарнаманың толық әлеуетіне жету үшін әлеуметтік қызметкерлердің тиісті дайындық пен қолдау алуы, басқа мамандармен ынтымақтасуы және олардың тиімді және этикалық тұрғыдан дұрыс екеніне көз жеткізу үшін стратегияларын үнемі бағалап, түзетуі маңызды. Дұрыс құралдар мен тәсілдермен әлеуметтік жарнама әлеуметтік қызметкерлер үшін маңызды әлеуметтік мәселелер бойынша хабардарлықты арттыру үшін күшті құрал бола алады, бұл оң әлеуметтік өзгерістерге әкеледі.

Әдебиеттер:

1. Вандышева А.А. Социальная реклама как технология социальной работы. 2017. [Электрондық ресурc]. URL: https://www.elibrary.ru/download/elibrary_34952877_46897256.pdf (қаралған күні: 02.04.2023).

2. Матвеева Т.Н. Место социальной рекламы и pr в профессиональной подготовке специалистов социальной работы. 2016. [Электрондық ресурc]. URL: https://www.elibrary.ru/download/elibrary_27470253_37828042.PDF (қаралған күні: 02.04.2023).

Нурланова С. С.
«8D11401-Әлеуметтік жұмыс» білім беру бағдарламасының
1-курс докторанты
әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық университеті
Алматы қ.

ОТБАСЫЛЫҚ ЗОРЛЫҚ-ЗОМБЫЛЫҚТАН ЗАРДАП ШЕККЕНДЕРГЕ
ӘЛЕУМЕТТІК ҚЫЗМЕТ КӨРСЕТУ ЖӘНЕ DAҒДАРЫС ОРТАЛЫҚТАРЫНЫҢ РӨЛІ

Зорлық-зомбылыққа ұшыраған әйелдерге әлеуметтік көмек көрсетуге бағытталған әлеуметтік жұмыс гуманизм, әлеуметтік әділеттілік қағидаты, альтруизм, қоғамдық, топтық және жеке мүдделерді үйлестіру, сараланған көзқарас, жүйелілік және кешенділік принциптеріне негізделген. Бұл принциптер әлеуметтік қызметкерлердің өмірлік қиын жағдайға тап болған адамдарға көмектесу; адамның әлеуметтік бастамасы мен белсенділігін, туындаған мәселелерді шешуге деген ұмтылысын көтермелеу және қолдау. Сонымен, әйелдердің өмірі мен денсаулығына нақты қауіп төнген жағдайда баспана-стационарлар, дағдарыс орталықтары, әлеуметтік қызметтер кешені бар баспаналар пайдаланылуы мүмкін, онда әйелдер атаулы әлеуметтік немесе шұғыл көмекке жүгінеді.

Әлеуметтік қызметкер әлеуметтік-психологиялық оңалтумен және қиын өмірлік жағдайға душар болған адамдарды қолдаумен, олардың сұранысқа ие кәсіптерін қайта даярлау немесе қайта даярлау жөніндегі іс-шаралармен, олардың құқықтарын қорғау үшін кеңес берумен, құқықтық көмекпен қамтамасыз етілуі мүмкін. Әлеуметтік даму міндеттері өзіне-өзі көмек көрсету және өзара көмек топтарын құру және қолдау, әйелдердің өзін-өзі жұмыспен қамтуына және өзін-өзі қамтамасыз етуге жәрдемдесу жөніндегі қызметпен қамтамасыз етілуі мүмкін. Бұл міндеттердің барлығын, әдетте, әлеуметтік қызметкерлер әлеуметтік кешеннің әртүрлі салаларының қызметкерлерімен-құқық қорғау органдарымен, жұмыспен қамту қызметтерімен, медициналық және білім беру мекемелерімен және т. б. бірлесіп орындайды.

Әлеуметтік баспана, әлеуметтік қонақ үй- стационарлық әлеуметтік көмек мекемелері[1,б.101]. Бұл мекемелерде өмірлік қиын жағдайға тап болған адамдар үшін, ең алдымен балалар мен әйелдер үшін уақытша болу мүмкіндігі беріледі. Мұндай мекемелердің клиенттері оларды отбасылық қатыгездіктен қорғай алады, ал қызметкерлер оларға әлеуметтік-психологиялық көмек, заңгерлік қызметтер көрсетеді, қажет болған жағдайда өз құқықтарын қорғауға, жұмысқа орналасуға көмектеседі. Стационарлық емес мекеме жағдайында отбасындағы қатыгездіктен қорғауды құқық қорғау органдары мен әлеуметтік қызмет көрсету мекемелері бірлесіп жүргізуі керек. Біріншісі зорлық-зомбылықты тоқтатады, екіншісі оның құрбандарына оңалту, заңгерлік және басқа да көмек көрсетеді. Ол моральдық-психологиялық оңалтудан, жәбірленушінің құқықтары мен оларды қорғау үшін әлеуметтік ресурстар туралы ақпараттық-консультациялық көмектен тұрады.

Стационарлық емес жұмыс жағдайында тиімді технология отбасылық зорлық-зомбылыққа ұшыраған адамдардың терапевтік топтарын құру болып табылады, олардың мүшелері бір-бірін қолдай алады, жеке тұлғаны түзетуде, әлеуметтік мүдделерді қорғауда әлеуметтік жұмыс жөніндегі маманның басшылығымен жоғары нәтижелерге қол жеткізе алады[2,б.85].

Әлеуметтік көмек көрсетудің жоғары деңгейі-терапевтік топтардың өзіне-өзі көмектесу топтарының мәртебесіне ауысуы, сондықтан клиенттерді біріктіру олардың мүшелерінің жеке басына көбірек әсер етеді. Әлеуметтік қызметкердің осындай топтарды құруға жәрдемдесуі әсер ету объектілері санатынан оның клиенттері субъектілер дәрежесіне ауыстырылатындығын, олар өз мәселелерін шешуге тең қатысатындығын білдіреді. Кейде бұл шешім травматикалық жағдайлар өзгермеген кезде, бірақ клиенттің қабылдауы өзгерген кезде жеке қабылдауды түзету деңгейінде ғана жүзеге асырылуы мүмкін.

Жұмыссыздық немесе жұмыссыздық қаупі жағдайында әйелдерді әлеуметтік-еңбекпен оңалту-бұл еңбек нарығындағы өзінің кемшіліктеріне ренжіген әйелге әлеуметтік-психологиялық қолдау көрсету. Сонымен қатар, оған жаңа жұмыс орнын іздеуде ақпараттық және кейде ұйымдастырушылық көмек көрсетіледі. Өзгерген жағдайларға жақсы бейімделу үшін әйелдерді тапшы немесе сұранысқа ие мамандықтарға қайта даярлау және қайта даярлау жөніндегі қызмет өрістеуде. Әрине, мұндай қызметте әлеуметтік қызмет көрсету мекемелері мен жұмыспен қамту қызметтерінің күш-жігерін ең тығыз үйлестіру қажет. Әйелдердің өзіне-өзі көмегі мен өзін-өзі жұмыспен қамтуына жәрдемдесу бірқатар әлеуметтік оңалту орталықтарында цехтар, шеберханалар, кәсіптік терапия учаскелерін құрудан көрінеді, олардың шеңберінде әйелдер мен жасөспірім қыздардың еңбекке баулып, үйренуге мүмкіндігі бар; осы шағын өндірістердің өнімдері сатылымға шығады, ал қаражат клиенттердің өмірін жақсартуға жұмсалады.

Орталықтардың қызметі өзгермелі өмір сүру жағдайларына әлеуметтік бейімделуде әлеуметтік-психологиялық көмек көрсетуге, отбасында өзара түсіністік пен өзара сыйластық, қолайлы микроклимат атмосферасын құруға, жанжалдарды және отбасы ішіндегі қатынастардың өзге де бұзылуларын еңсеруге бағытталуы тиіс. Мұндай орталықтар өз бастамасы бойынша, сондай-ақ әлеуметтік қорғау, білім беру, денсаулық сақтау, ішкі істер, еңбек және жұмыспен қамту, көші-қон жүйесі органдары мен мекемелерінің бағыты бойынша жүгінген әйелдерге, қыздарға, жасөспірім қыздарға қызмет көрсете алады. Дәл осы құрылымда әйелдерге қатысты туындайтын зорлық-зомбылық жағдайлары туралы барлық ақпарат шоғырландырылуы және зорлық-зомбылық құрбандарына көмек көрсету бойынша кешенді жұмыс жүргізілуі тиіс.

Зорлық-зомбылық құрбандарына әлеуметтік қолдау көрсету кезінде келесі ережелерді сақтау маңызды:

- * Клиентті мұқият және сабырлы түрде тыңдаңыз.
- * Өтініш білдірген адамды айыптамаңыз.
- * Жәбірленушінің айтқанына сену.
- * Кінәлауға болмайды

* Клиентті полицияға жүгінуге мәжбүрлеменіз. Бұл шешімді өзі қабылдауы керек.

Егер туыстары кеңес сұраса немесе көмек сұраса:

* келгендерді жәбірленушінің өзімен сөйлесу керек екеніне және жәбірленушінің өзі құқық қорғау органдарына жүгінуі керек екеніне сендіру керек.

* әлеуметтік қызметкер отбасындағы ықтимал зорлық-зомбылықтың айқын салдарын немесе белгілерін көреді, ең алдымен жәбірленушінің қауіпсіздігіне қамқорлық жасау керек.

* Жәбірленушінің қай туыстарына, достарына, таныстарына қолдау сұрай алатынын білу маңызды.

Кез келген жағдайда "құтқарушының стереотиптерінен" аулақ болу маңызды:

* сіз басқа адамды түзетуіңіз керек немесе оның мәселелерін шешуіңіз керек деген сезім,

* оның тапсырмасын жеңілдетуге деген ұмтылыс,

* жауап беруден қорқу,

* басқа адамды жақсы сезінуге тырысу,

* дұрыс таңдау жасауға сендіру керек деген сенімділік.

"Құтқарушының стереотиптері" - бұл адам психикасының стресстік жағдайға қорғаныс реакциясы. Сонымен қатар, олардың көпшілігі дәстүрлі. Дегенмен, оларды пайдалану жәбірленушіге зиян тигізіп қана қоймай, сонымен бірге "құтқарушының" өзіне ауыр кінә немесе қорқыныш сезімін тудыруы мүмкін[3,б.55].

Сонымен, әлеуметтік қызметкер не істеуі керек?

* Ешқашан "үшінші тұлғаға" көмектеспеңіз (ештеңе көрмеген және қазіргі жағдайды талқыламаған).

* Адамның дәрменсіз екеніне ешқашан сенбеңіз (ес-түссіз болған жағдайларды қоспағанда),

* Адамдарға сол ресурстарды, олардың күшін пайдалануға көмектесу.

Жұмыс істеп тұрған дағдарыс орталықтарының қызметін талдау барысында әйелдерді зорлау, отбасылық зорлық-зомбылық, қалыңдықтарды ұрлау, көп әйел алу мәселелері бойынша көмек сұрайтынын көрсетеді. Өтініштердің екінші тобы ажырасумен, мүлікті бөлумен, балалардың тұратын жерін анықтаумен, алимент өндіріп алумен, тұрғын үй қатынастарын анықтаумен және моральдық-психологиялық зорлық-зомбылық жиі анықталатын басқа мәселелермен байланысты. Ерекше топқа жыныстық қудалау, жұмыссыздық пен кедейлікке байланысты мәселелер, заңсыз жұмыстан босату және т.б. Негізінен дағдарыс орталықтарына жүгінетін әйелдер психологиялық көмекке мұқтаж (жалпы санының 80%), олардың жартысы әлеуметтік көмекке мұқтаж.

Әлеуметтік қызметкерлердің араласуын қажет ететін жағдайлар әртүрлі болуы мүмкін. Баспанада болған кезде клиенттер жұмыс, баспана іздей алады, балаларды балалар мекемелеріне орналастыра алады, емделе алады, құжаттарды рәсімдей немесе қалпына келтіре алады және т.б. осы уақыт ішінде әлеуметтік қызметкер жақын болуы керек. Қарастырылып отырған мәселенің

маңыздылығы мен маңыздылығын ескере отырып, дағдарыс орталықтары қауымдастығы қажетті қызметтің барлық аспектілерін көрсететін «Әйелдерге арналған дағдарыс орталығы туралы ережені» қарастырды. Елімізде бірнеше дағдарыс орталықтары ашылып, зорлық-зомбылыққа душар болған адамдармен әлеуметтік-педагогикалық, әлеуметтік-психологиялық жұмыстар жүргізуде. Орталықтар зорлық-зомбылықтан зардап шеккендерге практикалық көмек көрсетеді. Зорлық-зомбылықтың алдын алуға біртұтас көзқарасты қалыптастыру үшін заңгерлер, психологтар және әлеуметтік қызметкерлер бірлесіп жұмыс істейді.

Тиімді әлеуметтік көмек көрсету үшін дағдарыс орталықтарының әлеуметтік қызметкерлерінде зорлық-зомбылық және оның әртүрлі түрлері туралы білімді, сондай-ақ кәсіби құндылықтар мен қолданыстағы заңнамаға негізделген отбасылармен, құрбандармен психоәлеуметтік жұмыс істеу дағдыларын қалыптастыру қажет.

Әдебиеттер

1. «Социальному работнику о проблеме домашнего насилия» (методические материалы из опыта работы кризисных центров для женщин», Региональная общественная организация «Анна», 2001.
2. Коннолли М., Хармс Л., Мэйдмент Д. Әлеуметтік жұмыс контексі мен практикасы. Ұлттық аударма бюросы қоғамдық қоры, Нұр-сұлтан 2020ж.
3. Павленок П.Д. Основы социальной работы. 2002.

**teacher of the Department of Social Work and Social Pedagogy
Smakova Gaukhar Yerkanatona
lecturer of the Department of Social Work and Social Pedagogy
Mukan Nurgul Tleppekkyzy
teacher of the Department of Social Work and Social Pedagogy
Sagdatova Aigerim Temirlanovna
Karaganda University named after Academician E.A. Buketov
Karaganda**

SOCIAL WORK IN THE CULTURAL SECTOR

Modern Kazakh society is on the verge of a spiritual and social crisis. This means that moral values in society are falling, crime, drug addiction, alcoholism, etc. Mass consciousness is formed only around the ideology of consumerism, and the spiritual demands of the individual are alien to this. As part of these processes, the situation of people without social protection will decrease even more: disabled people, orphans, the elderly.

It is clear, that we are not mistaken if we say that the most important factor in ensuring the stability and well-being of society, preventing the emergence and aggravation of many social problems is the system of Social Services, which forms the basis of the modern institution of social work. In the context of the institutional

model of social work, this type of activity is not only interpreted as helping representatives of certain social groups in difficult life situations, but also allows for general prevention of the emergence of social problems and various social pathologies.

Systematic social work is aimed at improving society from a general social point of view and affects various spheres of life of the individual and social groups – economic, social, cultural, upbringing and education, family relations, etc[1, 56].

In the system of social work, the sphere of cultural and leisure activities is considered as a special type of social work, which puts forward the spiritual and creative potential of the individual, is organized in public organizations to develop the population (Children, Youth and adults) through the means of culture and art.

Cultural and leisure activities activate the inner potential, which provides the individual with internal resources to cope with life's difficulties. In contrast to the system of measures of social protection of the population, the organization of leisure in the field of cultural and leisure activities has not a direct, but an indirect educational effect in the form of material benefits. It is considered an effective way to eliminate difficulties, ensuring a close partnership between the client and the social worker.

It is known that cultural and leisure activities are carried out in various forms – both within and outside cultural institutions. This system of institutions presupposes, first, organized forms of leisure, and free time can also have an unorganized, spontaneous nature. Also, leisure activities are also not institutionalized, that is, institutions of the social sphere, which can be at home or in another place, and sometimes even in other types of institutions, can act as a place for organizing and holding cultural and leisure events.

Considering these circumstances, social work in the field of cultural and leisure can be divided into several types, depending on the place of its implementation and the degree of institutionalization. This can be social work in institutions of a direct cultural education and cultural wellness nature. In addition, social workers can organize cultural and leisure events in social institutions, as well as in its non-institutionalized facilities. As a rule, Leisure is interpreted as a system of various types of human activity, which is carried out in the free time of the individual, aimed at the realization of various needs of people. At the same time, free time is not limited only to recreational processes, it contributes to the satisfaction of a person's needs for interpersonal communication and various entertainment [2, 75].

The cultural and leisure sphere is aimed at eliminating hierarchical subordination and establishing relationships in freedom and freedom, maintaining freedom in the choice of action, creativity, and communication, promoting equality, the pedagogy of understanding and mediation [3, 89].

Modern technologies for organizing leisure activities can solve the problems of the individual in different directions. Thus, it allows him to improve himself as a right representative of some sociocultural, leisure society, as well as create conditions for interaction in educational, creative, health – improving and other types of sociocultural environment.

In the context of social work, these properties of socio – cultural activity can be taken as the basis of socio-cultural rehabilitation, in particular, as one of the forms of socio-cultural rehabilitation in the organization of leisure activities.

In conditions of institutionalized social work carried out within the framework of certain rehabilitation institutions, leisure activities should constitute certain activities that are an integral part of the social therapeutic environment that has developed in the institution [4].

Based on the experience of rehabilitation institutions, rest here is not only filling free time with activities. Free time here is to engage the clients of a social institution in various creative and entertainment activities, to arouse their interest. In this case, Leisure is valued as a creative treatment, as a creative process that attracts the wards of the institution, especially people with disabilities. It is aimed at the implementation and development of civic initiatives of the nature of the development of the social sphere and is based on complex dynamics: spiritual and moral development of participants as a result of assistance in voluntary animation assistance, spiritual healing of society on the basis of the development of interpersonal relations.

Today, such a technology of social work as art therapy is widespread. It is used in many social territorial centers and educational institutions and is able to turn leisure time into a tool for solving psychological and social problems of the individual and correcting behavior.

When implementing social work in the field of cultural and leisure, it should be borne in mind that the socio-cultural activity itself is determined by historical, cultural, national, ethnic, religious traditions. It is characterized by a variety of forms and types based on general cultural, artistic, cognitive, social, family, professional and other interests and reflects the biological, socio-psychological, individual, and collective characteristics of a person.

These individual and social features, of course, affect the need for social assistance in organizing and providing access to cultural and leisure activities. Not all social groups and categories of the population equally need special social assistance in this area.

In addition, all social groups have their own socio-cultural needs. A person can develop harmoniously only if all his needs are provided without any sacrifice.

If we consider that social work aims to provide professional assistance to subjects of social relations whose quality of social relations and social well-being has not reached the required level, then it is obvious that such activities should be carried out, among other areas of social work, also in the field of cultural and leisure.

Who are the clients of social work in the field of cultural and leisure activities? When answering this question, one should consider the various characteristics inherent in representatives of a particular social group the different degree of their activity, the diversity of the amount of free time, the different nature and intensity of social contacts, and finally, the fact that the need for this type of activity is at different levels.

First, clients of social work in the field of cultural and leisure activities include people with disabilities. One of the areas of cultural and leisure work with people with disabilities is the organization of their leisure time in parks. In this regard,

traditionally such actions are reflected in the course of communication, which takes place on holidays as part of folk processions and song, Kui, dance and concert programs. For people with disabilities, such relationships are an extension of the communicative space, a sense of one's own unity with the muses of another Society, an appeal to folk art, a means of self – expression, and finally, observation in practice of the wonderful rule of the holiday-as they say, "to see others and show oneself", for people with disabilities it means "to be like others"[5,128].

Compared to other social groups, due to the large amount of free time, the most likely clients are older people. On the other hand, old age is associated with the cessation of active work, often means a weakening of the intensity of social contacts and an aggravation of the need to maintain them and communicate.

Children should become the most important clients of social work in the field of cultural and leisure activities, because at this age socialization is actively taking place, personality is formed, and therefore stable interests are formed, cultural values are instilled, various types of leisure activities are mastered, the Future Lifestyle, skills and needs of active intervention in various forms of socio-cultural activity, including artistic creativity, physical culture and sports, outdoor activities, tourism are formed.

Special attention should also be paid to children from poor living conditions and pedagogically helpless families. Such children should be actively involved in institutionalized forms of cultural and leisure activities. A social work specialist can help the child as much as possible because he knows his condition, rights, and has the necessary knowledge and skills to protect them.

In this case, he can act as a broker and mobilizer, ensuring the access of children to institutions and organizations of the cultural and leisure Sphere [5]. Involvement in the cultural and leisure sphere can be a means of successful social adaptation and rehabilitation for children at risk.

If we talk about the subjects of this type of activity, at present a whole network of institutions and organizations for children and adolescents has been formed, the activities of which are directly or indirectly aimed at organizing and developing their quality leisure. These include territorial centers that provide social assistance to families and children, which are widespread in the country. This includes Centers for psychological and pedagogical assistance to family and children; Centers for emergency psychological assistance by phone; social rehabilitation centers for minors; includes social shelters for children and adolescents and much more. At the same time, it should be noted that it is necessary to ensure that various non-governmental organizations and associations appear in large numbers, such as family centers and clubs, amateur theaters, sites for the exchange of experience of young parents. A specialist with professional knowledge and appropriate qualifications will be able to effectively help these sprouts of new forms of social life.

References:

1. Firsov M.V., Studenov E.G. Theory of social work / Moscow State Social Center. un-T. - Moscow: Humanit. publishing center "VLADOS", 2011. - pp. 236-251.

2. Avanesova, G. A. Cultural and leisure activities: Theory and practice of organization: studies. handbook for university students / G. A. Avanesova. – М. : Aspect Press, 2006. – 236 p.
- Zimnaya, I. L. Social worker : problems of forming a new profession in 103 in terms of training specialists. Problems of family and childhood in modern Russia / I. L.Zimnaya. — М. : Progress, 2001. – 231s.
4. Shapiro, B. Yu. Subject-professional training of social workers:tasks, content, preparation / B. Yu. Shapiro // Social work. - 2000. No. 5. pp. 12-15.
5. Technologies of psychological and social work in a megalopolis: Materials of the international scientific and practical conference (St. Petersburg, November 25-26, 2010). – St. Petersburg, - 2010. – pp. 96-153.

Шанбаева Гульназ Нурдыгуловна

1-курс докторанты

әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық университеті, Алматы қ.

ӘЛЕУМЕТТІК ЖҰМЫСТАҒЫ СУПЕРВИЗИЯНЫҢ НЕГІЗГІ ҰҒЫМДАРЫ ЖӘНЕ ОНЫҢ ФУНКЦИЯЛАРЫ

Супервизия-дегеніміз «қадағалау», «тәлімгерлік». Бұл кәсіби деңгейді, кәсіби білім мен іскерлікті кеңейту және мамандардың жеке өсуі үшін маңызды кәсіби қолдау жүйесі. Супервизияның негізгі міндеті супервизиядан өтетін мамандардың қызметі мен кері байланысын талдау болып табылады. Нәтижесінде мамандардың өз жұмысын, туындаған қиындықтардың себептерін, өзінің күшті және әлсіз жақтарын және одан әрі кәсіби даму жолдарын түсінуі пайда болады.

Супервизия-бұл қарқынды кәсіби және тұлғааралық құзыреттілігін арттыруға бағытталған іс-қимыл.Супервизия әдісі кәсіби қиындықтарды шешуге, клиентке қатысты өз іс-қимылдарының тиімділігін талдауға, мақсат жағынан бағалауға және күрделі жағдайларда өз реакцияларын қайта ойлауға, өзінің кәсіби мүмкіндіктерін, клиенттермен және әріптестерімен қарымқатынасын объективті бағалауға, мәселе жағынан қарауға және жаңа шешімдер табуға мүмкіндік береді. Супервизия өзінің практикалық жұмысын әлеуметтік жұмыс жөніндегі маман жүзеге асыратын кез келген ұйымда орын алуы мүмкін.Ұйымдар арасында ақпарат алмасу үй жағдайында әйелдер мен балаларға қатысты зорлық-зомбылық жағдайларын болдырмауға және анықтауға ықпал етуі мүмкін.Практиктерге арналған кәсіби супервизия бағдарламалары Қазақстандағы супервизия институтының дамуына ықпал етуі мүмкін. Әр түрлі деңгейдегі әлеуметтік қызметкерлер, әдетте, олардың клиенттерінің ішіндегі адамдар ең көп сенетін мамандар болып табылады,бұл жоғары кәсіби қауіп-қатерлер мен психо-эмоциялық жүктемені куәландырады.Әртүрлі дәрежедегі әлеуметтік жұмыс жөніндегі маман өзінің психо-эмоционалдық және физикалық қауіпсіздігін қорғау үшін барынша әлеуетке ие.Кәсіби маман ретінде әлеуметтік қызметкер психо-эмоциялық

жанудың алдын алу және онымен жұмыс жасау техникаларын меңгере алады. Сіз әлеуметтік жұмыс жөніндегі маман мен оның басшысы мен әлеуметтік қызметкер мен клиент арасындағы берік қарым-қатынасты орнатуға ықпал ете аласыз. Ұйымдарда кәсіби сыртқы супервизияны жүргізе отырып, әлеуметтік жұмыс саласындағы кәсіби кадрлардың тұрақтамау процесін болдырмауға болады. Супервизор шетелдік әлеуметтік жұмыстағы кәсібиліктің 11 атрибуттарының бірі болып табылады. Әлеуметтік қызметкер-супервизордың батыстағы негізгі міндеттері:

1. Персоналдың біліктілігін, оның білім деңгейін, дағдылары мен іскерлігін арттыруға ықпал ету (білім беру функциясы) жаңа ақпаратты қадағалау және онымен персоналмен бөлісу (консультация беру функциясын орындау).

2. Мінез-құлқындағы жанжалдарды реттеу, күйзелістердің алдын алу, бос уақытты ұйымдастыру, корпоративтік іс-шаралар, күйзелістерді шешу (қолдау функциясы).

3. Кадрларды іріктеу және орналастыру; әлеуметтік жұмысты жоспарлау; командаларды іріктеу; команда мүшелері арасында міндеттерді бөлу; мониторинг; бақылау; әлеуметтік қызметкердің жұмыс сапасын бағалау; командалар арасындағы жұмысты үйлестіру; командалардың басқа ұйымдармен немесе билік органдарымен сыртқы байланысын ұйымдастыру; басқа супервизорлармен ынтымақтастық; әкімшілік көмекші рөлін орындау (клиент пен маман арасындағы қақтығысты үйлестіру); өзіне қамқорлыққа алынған әлеуметтік қызметкерлердің кәсіби мүдделерін қорғау, әлеуметтік жұмыс жөніндегі маман мен әлеуметтік қамтамасыз ету органдарының басшылығы арасында делдал рөлін орындау (бақылау функциясы). Осылайша, супервизия - әлеуметтік қызметкерді дайындау, оның кейінгі кәсіби өсуі мен кәсіби тәуекелдердің алдын алуды қамтитын технология. «Супервизор маман-клиент» командасында жүзеге асырылатын «супервизия» туралы айта келе, әлеуметтік қызметкерлер – жоғары білікті мамандар, ерекше, нәзік мамандық адамдары екенін атап өткен жөн. Олар халықты әлеуметтік қолдау және қорғау қызметтерінің көпбейінді жүйесін қамтамасыз етуге арналған. Тәжірибелі супервизордың іс-әрекеттері бастауыш маманға өзінің кәсіби іс-әрекеттері мен кәсіби мінез-құлқын көруге, түсінуге және талдауға көмектеседі. Супервизияның үш негізгі функциясы – білім беру, әкімшілік және қолдау. Супервизияның үш функциясының мақсаты әлеуметтік қызметкердің клиентті мүмкіндігінше жақсы қызмет көрсетумен қамтамасыз ету қабілетін дамытуға бағытталған. Білім беру супервизиясы кәсіби мәселелерге назар аударады және нақты жағдайларға қатысты. Ол супервизорларға әлеуметтік жұмыс философиясын жақсы түсінуге, өзін-өзі тануға және өз білімі мен дағдыларын жетілдіруге көмектеседі. Білім беру супервизиясы қызметкерлердің дамуына және нақты жағдайда әлеуметтік қызметкерді оқыту қажеттіліктеріне негізделеді. Ол супервизор бағалау, емдеу және араласу, этикалық мәселелерді анықтау және 12 шешу, сондай-ақ қызметтерді бағалау және тоқтату туралы білу үшін басшылыққа алатын іс-әрекеттерді қамтиды. Супервизиядағы білім беру міндеттері оқытуды және техникалық дағдыларды талап етеді. Супервизор әлеуметтік қызметкерлерге олардың мақсаттарына жетуге мүмкіндік беретін

тренингтер ұйымдастырады және олардың жұмысын неғұрлым тиімді және тәуелсіз ететін дағдыларын дамытады. Білім беру супервизиясының мақсаты: Білім беру супервизиясы әлеуметтік қызметкерлерді өз жұмысын тиімді және қауіпсіз орындау үшін қажет болатын білімге, дағдыларға және қатынастарға үйретуге бағытталған. Білім беру супервизиясы, сондай-ақ жүйелеу ретінде анықталады, онда тәжірибелі қызметкерлер аз тәжірибелі мамандардың жұмысын көрсету тәртібімен айналысады. Атап айтқанда, супервизорлар барлық ұйымдарда, негізінен, әлеуметтік қызметкерлерді жеке тұлға (клиент), мәселе (әлеуметтік қызмет), орын (әлеуметтік ұйым) және процесс (көмек көрсету процесі) ретінде айқындалатын «төртінші қоғамдық мектеп» ретінде оқытады. Әлеуметтік жұмыстың әрбір саласы үшін әлеуметтік қызметкерлердің білімдерімен, дағдыларымен және қатынастарымен байланысты өз мақсаттары келесідей:

1.Әлеуметтік жұмыс орны. Мысалы, ұйымның миссиясы мен мақсаты, қандай қызмет көрсету түрін ұсынатын ұйым мынадай аспектілерді анықтайды: ұйымның стратегиясы қалай құрастырылады, ұйым қалай құрылады және әкімшілендіріледі, ұйым жергілікті әлеуметтік қызмет көрсету желісіне кіреді, ұйым билік иерархиясын белгілейді;

2.Мәселе. Мысалы, әлеуметтік мәселелердің себептері, проблемалардың психоәлеуметтік табиғаты, ұйым қызмет көрсетуді қалай жүргізеді, мұның барлығы мәселелердегі айырмашылықтарға және жергілікті қоғамдастықтардың мәселелерге қалай жауап беретіндігіне, проблемаларға қалай әсер ететіндігіне байланысты клиенттер жүйесі (жеке адам, отбасы, топ, қоғам).

3.Тұлға. Мысалы, адам дамуы, адамдардың әлеуметтік проблемалардың болуына жауаптары ұйымның клиенттерінің өздері алаңдатады.

4.Процесс. Мысалы, клиенттерге әлеуметтік мәселелермен неғұрлым тиімді жұмыс істеуге қалай көмектесу керек, нақты көмек көрсететін технология әлеуметтік қызметкердің неге таңданатынын түсіндіретін теория, көмек көрсететін процестің негізгі қасиеттері мен сатыларының бірізділігі.

5.Қызметкерлер. Мысалы, әлеуметтік қызметкер мен клиенттің қарымқатынасын, жеке құзыреттілігін, жеке тұлғаны тікелей және мақсатты пайдалануды, қолайсыздық көздеріне сезімталдық пен құзыреттілікті (жеке 13 адамның бейімділігі мен түсінігін қоса алғанда) жасайтын және үнемі күшейтетін қарым-қатынастар, сезімдер, іс-әрекеттер. Әкімшілік супервизия дәл осы әкімшілік әдістерді енгізу әлеуметтік қызметкерлерге клиенттерге тиімді қызмет көрсетуге мүмкіндік береді.Әкімшілік қадағалау агенттіктің саясатына немесе ұйымдастыру талаптарына бағытталған және жұмыс орнында және жұмыс тапсырмасында супервизордың жұмыс істеу деңгейінде шоғырланады. Супервизияның әкімшілік міндеттері басқару дағдыларын талап етеді. Супервизор әлеуметтік қызметкерлерді жұмыс құрылымымен және әлеуметтік қызметкерлерге олардың жұмысын жақсы орындауға мүмкіндік беретін ұйымдастырушылық ресурстарға қол жетімділікпен қамтамасыз етуге жауап береді. Әлеуметтік қызметкердің қызметі оның жұмысының өнімділігі, жағдайлармен жұмыс істеудегі ілгерілеу, жұмыс көлемі арқылы бағаланады

және ол ұйымдастырушылық процедуралар арқылы бағаланады. Көптеген супервизорлар едәуір дәрежеде әкімшілік міндеттерге шоғырланады, себебі бұл міндеттер ұйым талап ететін жауапкершілікті орындауда маңызды рөл атқарады. Әкімшілік супервизияның міндеттері:

1. Әлеуметтік қызметкерлерді іздеу, жалдау, лауазымға енгізу және жұмыс орнымен қамтамасыз ету. Супервизор әдетте қызметкерді жұмысқа қабылдау туралы түпкілікті шешім қабылдамайды, бірақ ол үміткерлерді іріктеу процесінде талқылау үшін қабылданатын жұмысқа қабылдау туралы ұсыныстар бере алады. Кейде жұмыс ұжымы қызметкерлер құрамындағы өзгерістерге қарсы әрекет етеді, сондықтан жана әлеуметтік қызметкердің оны ұжымда қабылдауымен қиындықтар туындауы мүмкін. Супервизор осы мәселені ресми бағытта қарсы алып, талқылаудың алдында "сығу позициясын" алады. Уақыт өткен соң супервизор проблеманы түзету бойынша ерекше іс-қимылдарды қажет ететінін шешуі тиіс.

2. Әлеуметтік қызметкерлер командасының қызметін жоспарлау. Қызметті жоспарлау команда өз қызметін тиімді және уақтылы аяқтауы үшін (қызметкерлерді артық салмау және уақытша шеңберден шықпау үшін) жұмыс көлемін бөлуді және қол жетімді ресурстарды бөлуді қамтиды.); команда қызметінің бюджетін дайындау жоспарланған қызметті аяқтау үшін қажет болатын команда жұмысының алдағы көлемін және салықтық аударымдарды, техникалық және адами ресурстарды қарауға негізделеді (команда бюджеті ұйымның жалпы бюджетінің бөлігін құрайды). Қызметті тиімді жоспарлау үшін супервизор өзінің супервизирленетін, әлеуметтік жұмыс жағдайларындағы талап етілетін іс-әрекеттерімен, жету қажет болатын міндеттерімен жақсы таныс болуы тиіс. Супервизор Әлеуметтік жұмыстың барлық жағдайлары әкімшіліктен қаржыландырылады деген сенім білдіре отырып, өз командаларын тиісті түрде қамтамасыз ету үшін, ол командаларға функциялар береді және Қызметке сараптама жүргізеді.

3. Жұмысты тағайындау және беру.

4. Жұмыстың мақсаты командалық жұмыс жоспарына негізделген жекелеген қызметкерлер үшін міндеттерді іріктеуді қамтиды. Әлеуметтік қызметкерлер жұмысқа тиімді жүктелген кезде көбірек қарайды және жақсы оқиды. Осылайша, супервизор әлеуметтік қызметкерлердің қабілеттілігінен төмен міндеттер беруге жол бермеуі тиіс. Егер әлеуметтік қызметкер нақты жағдайда жұмыс істемеуді қалайтын болса, онда супервизор әлеуметтік қызметкерге осы жағдайға қатысты оның сезімін зерттеуге көмектеседі. Кейде, әлеуметтік қызметкердің нақты жағдайға қатты жағымсыз сезіміне байланысты, бұл жағдай оған жүктелмейді.

Қолдау супервизиясы-бақылау жұмыс жүктемесін азайтады, бұл жұмысқа кедергі келтіреді және олардың жетістіктерін толықтыратын және өзіндік тиімділікке ықпал ететін бақыланатын білім жағдайларын қамтамасыз етеді. Супервизорлар клиенттермен проблемалардың өсіп келе жатқан күрделілігін, қолайсыз физикалық жұмыс жағдайларын, ауыр жұмыс жүктемелерін және эмоционалды әлсірететін ортаны қоса алғанда, жұмыста күйзеліске ықпал ететін өсіп келе жатқан проблемаларға тап болады. Қолдаушы қадағалау

супервизорлар өзінің кәсіби сәйкестілік сезімін дамыта алатын қауіпсіздік пен сенім климатын атап көрсетеді. Қолдаушы супервизияның мақсаты-патронаж бикелерге олардың кәсіби өсуіне және олардың қызметін тікелей бақылау, пікірталастар, практикалық қолдау көрсету және оқыту арқылы тиімді нәтижелерге қол жеткізуге көмек көрсету болып табылады.

Қолдаушы супервизияның міндеттері:

1. Білімді жақсарту және практикалық дағдыларды бекіту;
2. Жұмысты ұйымдастыруды жақсарту;
3. Эмоционалдық жанудың алдын алу.

Қолдаушы супервизия үш деңгейлі жүйеден тұрады: өзін-өзі туралау әріптестерінің тәлімгерлігі, ішкі супервизия және сыртқы супервизия. Қолдаушы супервизияның бірінші деңгейі мен негізіәріптестердің өзін-өзі бақылауы және тәлімгерлік етуі. Өзін-өзі туралау немесе әріптестерінің жетекшілігі әрбір қызметкер өз бетінше немесе өз әріптестерінің көмегімен, орындау сапасын бағалауды жүргізеді кәсіби стандарттарды, өзі үшін нақты міндеттері мен орындалу мерзімі, жеке меншік кәсіби деңгей және коммуникативтік дағдылар. Қолдаушы супервизияның екінші деңгейі ішкі супервизия. Ішкі супервизордың міндеті-әрбір қызметкерге тәлімгерлік және орындау менеджменті арқылы өз міндеттерін ең жақсы түрде орындауға көмектесу. Аға медбике, учаскелік дәрігер, бөлімше меңгерушісі, бас дәрігердің орынбасары, бас дәрігер өз бөлімшелері үшін куратор болып табылады. Ең дұрысы ішкі супервизор өмірлік қиын жағдайда отбасыларымен жұмыс істеу тәжірибесі бар қызметкер болып табылады. Мекеме басшысы сайланбалылық негізінде мамандар командасымен келісе отырып, босатылған қызметкерді қызметкерлер арасында жүктемені қайта бөлу есебінен супервизор етіп тағайындай алады. Басшы адам ресурстарын басқару бөлімімен бірге супервизор функционалын және міндеттерді қайта бөлумен жұмыс көлемін 15 тағайындайды. Супервизор тағайындаған қызметкердің негізгі функционалдық міндеттеріне супервизияны жүргізу бойынша жүктеме қосылады, атап айтқанда:

1. Ұйым қызметкерлері көрсететін қызметтердің сапа стандарттарын шолу және қайта қарау;
2. Үш ай бойы жаңа қызметкерлерді сүйемелдеу және тәлімгерлік;
3. Ұй шаруашылықтарын патронаждау кезінде тікелей бақылау жүргізу (апта сайын үш отбасына дейін, аптасына үш сағатқа жуық);
4. Рефлексия және өзін-өзі бағалау әдістемесін пайдалана отырып, қызметкермен кәсіби даму жоспарын әзірлеу бойынша жеке кеңес беру (аптасына екі кеңес);
5. Қызмет көрсету стандарттарына сәйкес халыққа көрсетілетін қызметтердің сапасын арттыру үшін супервизорды өзіндік бағалау және тікелей бақылау нәтижелері бойынша қызметкерлер үшін топтық сабақтар өткізу (айына екі сабақ);
6. Клиникалық жағдайларды талдау мақсатында әрбір қызметкердің ротация негізінде жағдайды ұсына отырып (айына 2 рет 40 минуттан) практикалық оқыту топтарын (4 адамнан 7 адамға дейін) өткізу;

7. Серіктестік ұйымдарды, психологтарды тарта отырып, қызметкерлерді тұрақты (стресске төзімділігін) қалыптастыру және эмоциялық жанудың алдын алу үшін эмоциялық қолдау бойынша топтық сабақтар өткізу (аптасына 1,5 сағат);

8. Супервизия бойынша өткізілген іс-шаралар туралы есепті дайындау және ұсыну (тоқсан сайын 2 сағат).

Супервизияны қолдайтын үшінші деңгей сыртқы супервизия болып табылады. Сыртқы супервизорлардың кандидатуралары қала, облыс, ел деңгейінде бекітіледі. Сыртқы кураторлар балалармен және жасөспірімдермен, созылмалы аурулармен өмір сүретін және супервизияны қолдайтын отбасыларды психоәлеуметтік сүйемелдеу бойынша тренингтерде оқудан өткен тәжірибелі жаттықтырушылар, жоғары оқу орындары мен колледждердің оқытушылары, сондай-ақ дәрігерлер, отбасылармен практикалық жұмыс тәжірибесі бар әлеуметтік қызметкерлер бола алады. Сыртқы супервизорлар отбасыларына психологиялық-әлеуметтік қолдауды енгізуді ұйымдастыруда және күрделі жағдайларды шешуде практикалық тәжірибесі бар жоғары деңгейдегі сарапшылар болып табылады. Сыртқы кураторлар оқытуды жоспарлауға және енгізу процесін үйлестіруге, мониторинг ұйымдастыруға, ішкі кураторлық қызметті дамытуға, мастер-кластар өткізуге қолдау көрсетеді. Сыртқы супервизорлар шарттың негізінде жұмыс істейді, онда сапардың күні, мақсаттары, міндеттері мен күтілетін нәтижелері, сапарды өткізу үшін жағдайлар және сыртқы супервизордың еңбегіне ақы төлеу шарттары көрсетілуі тиіс.

Әдебиеттер:

- 1 Кулакова С.А. Супервизия в психотерапии, учебное пособие для супервизоров и психотерапевтов. Санкт-Петербург 2004. С. 12-19.
- 2 Кулаков С. А., Эйдемиллер Э. Г. Супервизия как метод обучения и контроля над учебной деятельностью на цикле «Психология и психотерапия семьи» Семейная психология и семейная терапия. 2000. №2. С.71–81.
- 3 Холостова Е. И. Социальная работа: Учеб. пособие. – М.: Издательско-торговая корпорация «Дашков и К», 2006. 668с.
- 4 Украинец Т. Т. Социальная работа: теория и организация: Учеб. пособие/ П. П. Украинец, С. В. Лапина, С. Н. Бутова. – М.: Тетра Системс, 2005. 288с.
- 5 Фирсов М. В. Теория социальной работы/ М. В. Фирсов, Е. Г. Студенова: Учеб. пособие для студ. ВУЗ.- М.: Гуманит. Изд. Центр ВЛАДОС, 2001. 432с.

PhD X.A. Шимшек
Кастамону университеті
Кастамону қ. (Түркия)
Докторант PhD И.А. Ахметова
Академик Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды университеті
Қарағанды қ.

ЕУРОПАДАҒЫ ЕРІКТІЛІКТІҢ ҚОҒАМДЫҚ ИГІЛІК РЕТІНДЕ ТАРИХИ БАСТАУЛАРЫ

Волонтер сөзі француз тілінен «volontaire», ол өз кезегінде латын тілінен шыққан «voluntarius» сөзбе-сөз аударғанда «ерікті» деген мағына береді. XVIII-XIX ғасырларда еріктілер әскери қызметке өз еркімен келген адамдар деп аталды. XX ғасырдың 20-жылдарында Бірінші дүниежүзілік соғыстан қираған әлемді қалпына келтіруге көмектескісі келетін жастардың бастамасымен Еуропада халықаралық еріктілер қозғалысы пайда болды [1].

Еріктіліктің бастамасы ретінде алғаш Еуропалық еріктіліктің қалыптасуымен сипатталады, сондықтан алдымен, әр түрлі дамуға тікелей байланысты қызмет ретінде жекелеген Еуропа елдеріндегі әлеуметтік жұмыстың түрлері мен формалары бар. Олардың бірі қаралып отырған кезеңдегі еріктілердің негізгі сипаттамалары және өзара көмектің басым әлеуметтік мәселелерімен айналысатын қандай да бір әлеуметтік бірлестіктер (зайырлы немесе діни) шеңберінде әртүрлі қайырымдылық практикасына қосылуы болып табылады.

Зайырлы халықаралық еріктілікті жандандырудың екінші кезеңі Еуропа кеңістігі XX ғасырдың бірінші жартысынан басталады және екінші дүниежүзілік соғыс кезеңімен тұспа тұс келеді. Бұл Еуропа елдерінде алғашқы халықаралық еріктілер бірлестіктерінің пайда болуымен сипатталады. Оған мысал, «Еріктілер лагерлері» (Service Civil) болды [2].

Халықаралық, яғни Австрия, Англия, Франция, Германия және Еуропаның басқа елдері екінші дүниежүзілік соғыс кезінде зардап шеккендерге көмек көрсетіп, қала мен аймақтарды қалпына келтіру үшін өзіндік көмектер көрсете бастады. 1940 жылдардың аяғы мен 1950 жылдар басында Еуропаны қалпына келтіруде еріктілер маңызды рөл атқарды. Еріктілерді біріктіру процесі Еуропа халықаралық ерікті Үйлестіру комитетін жіберді. 1948 жылы құрылған ЮНЕСКО қызметтері осы кезеңде халықаралық ұйымдардың осы процестеріне белсенді атсалысу арқылы Еуропа еріктілерінің бірлестігі жүзеге асырылған болатын [3].

Біздің ойымызша, бұл кезең еуропалық дамудың дамуын сипаттайды, ал еріктілік әлеуметтік қауымдастық ретінде, өйткені XX ғасырда. Еуропалық еріктілер халықаралық қайырымдылық құрылымдардың белсенді атсалысуымен және ұлттық шекарадан тыс жерлерде бір-бірімен институттар өзара іс-қимыл жасай бастайды.

Сонымен қоса, еріктілік қызмет бағыттарының спектрі де кеңейе бастады. Еуропадағы әлеуметтік жұмыстармен қатар экологиялық, саяси,

мәдени еріктілік жандана түсті. Бұл кезеңде еріктілердің еуропалық қауымдастығын қалыптастыруда ХХ ғасырдың ортасындағы ұжымдық іс-шаралар мен әлеуметтік қозғалыстардың тәжірибесі, түрлі бірлестіктерге (еңбек, кәсіподақ, саяси) мүшелік, бейбіт өмірге қатысу тәжірибесі маңызды рөл атқарды.

Әлеуметтік қозғалыстар еріктілікке деген қызығушылыққа айтарлықтай әсер етті, өйткені адамдар ұжымдық әрекеттің артықшылықтарымен жақсы таныс болды. Еуропа елдерінің аумақтық жақындығы және белгілі бір мәдени бірлік жағдайында еріктілердің топтық ұтқырлығын қамтамасыз ететін әртүрлі ұйымдастырушылық құрылымдар белсенді жұмыс істей бастайды.

ХХ ғ. Еуропалық Одақтың еріктілігін институционализациялау уақыты болып табылады. Ол 1990-шы жылдары басталып, бүгінгі күнге дейін жалғасуда. Оның ЕО-ның барлық елдері үшін оның дамуын айқындайтын еріктіліктің ортақ институционалдық құрылымын құру басты ерекшелік болып табылады. Құру ЕО бірыңғай саяси кеңістігі еріктілікті реттейтін бірыңғай нормативтік-құқықтық базаны құрумен, сондай-ақ еріктілікті дамыту мен танымал етуге бағытталған барлық елдер үшін ортақ әлеуметтік бағдарламаларды іске қосумен ұштасады. Еуропалық еріктілік үшінші кезең шеңберінде сипатталады: ЕО-ға қатысушы барлық елдер жалпы қабылдаған еріктілік қоғамдастық мүшелерінің бір-бірімен ішкі өзара іс-қимылының формальды қағидалары; ерікті қызметтің жекелеген бағыттарын іске асыру провайдері ретінде үшінші сектордың дамуына ықпал ететін жалпы еуропалық инфрақұрылым, сондай-ақ еріктілердің ұлттық сипатын көрсететін, жекелеген елдер шеңберінде олардың өзара іс-қимылының бейресми нормалары мен дәстүрлері ерекшелігінде болған [4].

Бір жағынан, кезеңдерді бөлуге осындай зерттеу тәсілі еуропалық еріктілікті дамыту жалпы еріктілерді табуға және белгілеуге мүмкіндік береді. ЕО-ның барлық елдерінің даму тенденциялары болып келеді, мысалы, өзгерудегі ұқсас тенденциялар мен еріктілер қызметінің сипаты және оларды бір әлеуметтік қауымдастықтың мүшелері ретінде ынталандыру. Екінші жағынан, ұсынылған кезеңділік біріккен Еуропаның жекелеген елдері үшін еріктілер ұйымындағы айырмашылықтарды көрсетеді.

Қазіргі кезеңдегі еуропалық кеңістікке тән институционалдық проблемаларымен бірге тудырады. Мысалы, жекелеген елдердегі еріктілікті нормативтік-құқықтық реттеудің ұлттық тәжірибесінде айырмашылықтарға, халықтың еріктілікке қатынасына және т.б. байланысты болып келеді. Ұсынылған кезеңділік зерттеу жүргізуге мүмкіндік береді.

Назар аударатын бір жайт, бірінші кезекте әлеуметтік жүйе ретінде қазіргі заманғы еуропалық еріктілік проблемаларының шеңберін көрсету керек. Алайда зерттеу барысында біз оның тарихи дамуының кейбір аспектілеріне терең үңілеміз, біздің ойымызша, еріктіліктің дамуымен байланысты мәселелерді оның сипаты мен мазмұнының өзгеруін көрсететін қызмет ретінде түсіндіреміз.

Сондай-ақ бірыңғай еуропалық мүше ретінде еуропалық еріктілердің мәселелері көптеген ұлттық ұқсастықтарды қамтитын қауымдастық маңызды

нәрселердің бірі болып келеді. Әлеуметтанулық тұрғыдан ең маңыздыларының бірі ретінде біздердің шеңберінде еріктілік өз траекториясы бойынша одақтың жекелеген мемлекеттерінің ұлттық шекараларында дамитын ЕО-ның жалпы институционалдық құрылымдарының болуының бірінші проблемасы. Тарихи контекст қазіргі еуропалық кеңістікте екі керемет ерекшелікті шартты түрде бөлуге мүмкіндік береді:

- Елдер тобының еріктілігін дамыту сценарийлері бойынша еріктіліктің бұрыннан келе жатқан дәстүрлері бар мемлекеттер кіреді және жергілікті халықтың өмір салтының ажырамас бөлігі болып табылады.

- Екінші топқа еріктілер тобы кіретін елдер кіруі мүмкін.

Еуропа елдерінің халық арасында еріктіліктің дамуы мен танымалдылығының сандық және сапалық көрсеткіштері бойынша бөлінуін қолдайтын тағы бір себеп еріктілердің дәстүрлері мен нормаларын тарихи түрде институционалды қызметін бір мемлекеттерде болмаған басқа түрде бекітудің екінші проблемасымен байланысты болып келеді.

Еріктілік қызмет дәстүрі қалыптасқан елдің мысалы, Германия болуы мүмкін. Қайырымдылықты үйлестіру дәстүрі оның әлеуметтік тарихының маңызды бөлігі болып табылады.

XIX ғасырдың ортасында мұнда «кедейлер туралы эльберфельд қамқорлық жүйесі» деп аталатын мұқтаж адамдарға жеке ерікті көмек көрсетудің бірегей мемлекеттік емес қайырымдылық жүйесі құрылды. Оның мәні қала тұрғындарының ерікті қамқоршылары бір қалалық округте тұратын бірнеше мұқтаж отбасыларға қамқор болды. Ол қазіргі Германиядағы ерікті қызметтің ұлттық ерекшелігін анықтады, ерікті ұлттық деңгейдегі қауымдастық идеологияның қалыптасуы мен нығаюына ықпал етті [5]. Бұл мысал сияқты ұқсас жағдайлар Ұлыбритания, Франция және Швеция сияқты елдерде еріктілік орта ғасырларда гильдиялар мен басқа да делдалдық қайырымдылық институттарының жұмысына терең тамырлағаны тән болап отыр.

Яғни еріктілік Батыс Еуропа елдерінде қалыптасқан тарихи-маңызды дәстүр болып табылады, заңнамалық негізде де пысықталды. Мысалы, Германияда волонтерлік қызметке қатысты негізгі ережелер Азаматтық кодексте көрініс табады, сондай-ақ аймақтық заңдарда жазылған. Орталық, Шығыс және Оңтүстік Еуропа елдерінде соңғы 15 жылда еріктілікті дамыту үшін ерекше құқықтық өріс құрылды. Бұған БҰҰ мен Кеңестің бастамалары негіз болды.

Сонымен, еуропалық қоғамға тән әлеуметтік тенденциялар, атап айтқанда, халықтың қартаюуы, жұмыс істейтін әйелдер санының көбеюі, мигранттар санының көбеюі әлеуметтік жұмыстың белгілі бір бағыттарына мамандандырылған ерікті сектор ұйымдарын жандандыру арқылы жекелеген әлеуметтік топтарда еріктілікті дамытуға бағытталған бағдарламаларды әзірлеуге айтарлықтай әсер етеді. Нәтижесінде волонтерлік әлеуметтік бағдарламалар еуропалық волонтерлердің мүдделеріне емес, олардың тілектері мен қажеттіліктеріне бағытталған.

Әдебиеттер тізімі:

1. <https://kinobaza24.ru/biography/istoriya-volonterstva-za-rubezhom.html>
2. Данилова Е.В. Международный опыт волонтерской деятельности // Вестник РМАТ. 2015. №4. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/mezhdunarodnyy-opyt-volonterskoj-deyatelnosti> (дата обращения: 09.04.2023).
3. Волонтерство: развитие и международный опыт: коллективная монография / Г. Ф. Биглова, Ю. А. Кузнецова, В. В. Климук [и др.]; под ред. д-ра экон. наук, доц. Г. Ф. Бигловой. Уфа: Аэтерна, 2018. 100 с.
4. Семенова Инна Юрьевна Волонтерство (добровольчество) как элемент механизма гражданского общества и правового государства // OeconomiaetJus. 2019. №1.
5. Габдрахманова Регина Асхатовна Волонтерская деятельность в России и за рубежом // Вестник КГЭУ. 2012. №4 (15).

**п.ғ.к., доцент Ж.Х. Кендирбекова
Т.С. Шыныбай 1 курс магистранты
академик Е.А.Бөкетов атындағы Қарағанды университеті
Қарағанды қ.**

КӨШІ-ҚОН-ҚОҒАМ ӨМІРІНІҢ АЙНАСЫ

«Көші-қон – жеке тұлғалардың бір мемлекеттен екінші мемлекетке, сондай-ақ, мемлекет ішінде тұрақты немесе уақытша, ерікті түрде немесе мәжбүрлі түрде қоныс аударуы. Еңбек көші-қоны – еңбек қызметін жүзеге асыру үшін жеке тұлғалардың басқа мемлекеттерден Қазақстан Республикасына және Қазақстан Республикасынан, сондай-ақ, мемлекет ішінде уақытша қоныс аударуы»[1]

Миграция–оңай қабылданар шешім емес. Өз елдерін тастап кететін адамдар өз қабілеттерін қоса ала кетеді, жақсылап жайласқаннан кейін өз отбасыларын да көшіреді. Әсіресе, білімі мен бағалы қабілеттері бар адамдар мобильді болады, «ақылдың сыртқа ауысуы» ұғымы бұрынырақ та, арнайы білімі мен қабілеттері бар адамдардың тобы жақсырақ жалақы мен жұмыс жағдайлары үшін шетелге кеткенде қолданылған болатын. Олар көп жағдайларда жас адамдар болып келеді, олар халық пирамидасын өзгертіп, елдің экономикалық жүйесіне әсер етеді. Соңғы жылдары көші-қон белсенді саяси пікірталастардың орталығында болды. Статистика бойынша көші-қонның қабылдаушы елдерге экономикалық әсері қаралады және көші-қон тұтастай алғанда қабылдаушы елдердегі экономикалық өсу мен өнімділік көрсеткіштерін жақсартады деген қорытынды жасалады. Республикадағы және аймақтардағы әлеуметтік-демографиялық жағдайға әсер ететін факторлардың бірі халықтың көші-қоны болып табылады. Миграция үрдістерін реттеу мен бақылаудың кешенді проблемаларын шешу мақсатында, осы үрдіске заңдық негіз беру үшін елімізде Қазақстан Республикасының «Көші-қон туралы» Заңы 1992 жылы қабылданды

[2]. Онда азаматтардың көші-қонға құқығы анықталған, яғни республика ішінде тұрғылықты жерін өзгертуге, басқа елге көшу немесе қайта көшіп келуге құқылы. Алайда, басқа елдерге қоныс аударудың себебі неде? Бүгінгі таңда көші-қон маңызды рөл атқарады, экономикаға, мәдениетке, білімге және қоғамның көптеген басқа салаларына әсер етеді.

Біріншіден, көші-қон экономикалық дамудың маңызды факторы болып табылады. Басқа елге келген мигранттар жұмыс іздейді, бұл жұмыс күшінің өсуіне және экономикалық өнімділіктің жақсаруына әкеледі. Сонымен қатар, мигранттар өз елінің экономикасына айтарлықтай үлес қосады, Отанына ақша жібереді және халықаралық қаржылық аударымдарды көбейтеді. Алайда, мигранттар еңбек нарығында жергілікті тұрғындар үшін бәсекелес бола алады, бұл әлеуметтік және саяси қайшылықтардың шиеленісуіне әкелуі мүмкін. Халықтың қозғалысына экономикалық, әлеуметтік, мәдени, саяси, климаттық факторлар ықпал етеді. Олардың басым бөлігін экономикалық факторлар алып отыр [3].

Сонымен қатар, көші-қон елдердегі демографиялық жағдайға әсер етуі мүмкін. Мысалы, туу деңгейі төмен елдерде көші-қон халықты толықтырудың маңызды көзі бола алады, ал туу деңгейі жоғары елдерде көші-қон халықтың көптігіне және басқа мәселелерге әкелуі мүмкін. Кейінгі жылдары Қазақстан Республикасынан сыртқа көшушілер санының азайғаны байқалады, ол жыл сайын 160-200 адам санын құрады. Халықтың көптеп сыртқа қоныс аударуы қоғамдағы демографиялық жағдайдың нашарлауына алып келеді, себебі көшкендер арасындағы көпшілігі жастар мен жұмысқа жарамдылар. Көші-қонға ұшырағандардың арасында 18-20% жұмысқа жарамды жасқа толмағандар. Осыған байланысты халықтың арасында жұмысқа жарамдылар жасынан асып кеткендер саны өсіп, халықтың қартаюы көрініс алады. Көші-қон халықтың сапалық құрамына да үлкен әсер етеді. Көші-қонға түскендер арасында жоғары, аяқталмаған жоғары және орта арнаулы білімі бар мамандар өте көп. Демографиялық дамуда жетістіктерге жету мемлекеттің әлеуметтік дамуының негізгі табыстарының бірі болып саналады, ол елдің қорғанысын арттыруда және оның тәуелсіздігін қамтамасыз етуде ерекше орын алып, елдің экономикалық дамуының келешегі болып табылады. Сондықтан да халықтың санын, білімін, ұлттық құрамы мен оның жасы мен жынысы туралы толық мәліметті білмей мемлекеттің әлеуметтік-экономикалық және демографиялық саясатын жүзеге асыру мүмкін емес [4].

Екіншіден, көші-қон мәдениетке әсер етеді. Мигранттардың көпшілігі жаңа өмір бастап, уақыт өте оларды қабылдаған елдің азаматына айналуы да мүмкін. Әлемде мигранттардың екінші, үшінші ұрпақтары да бар: бұл мигранттардың балалары мен немерелері ата-аналарының таңдауымен осы елдерде туылған. Дәл осы мигранттар өздері тұратын жерді мәдени жағынан толықтырады, өз мәдениеттері мен дәстүрлерін өздерімен бірге алып келеді, бұл мәдени алмасу мен өзара түсіністікке әкелуі мүмкін. Алайда, кейде бұл әртүрлі мәдениеттер арасындағы қақтығыстар мен қарама-қайшылықтарға әкелуі мүмкін. Мысалы, кейбір елдерде мигранттар санының көбеюі байқалады, бұл жаңа әдет-ғұрыптар мен дәстүрлерге бейімделу қажеттілігіне әкеледі, бұл жергілікті тұрғындар

арасында шиеленіс пен наразылық тудыруы мүмкін. Мысалы, Моңғолиядан көшіп келген қазақтар, көшіп келген алғашқы жылдары баспана берілгенше киіз үйде тұрды. Осы тұрған киіз үйдің ішкі жиһаздарын ежелгі әдістерге негіздей отырып шебер жасады. Оған ағаш шеберлігі әсер етті. Ағаш шеберлері ағаштан ыдыс-аяқ қоятын ағаш сөре, жүк аяқ, сандық, ағаш төсек, тамақ салатын кебежелерді, ыдыс-аяқтарды ағаштың тошынынан, берік ағаштардан жонып, ойып, шауып істейді. Оларға ағаш астау, тегене, ағаш табақтар, шелектер, көнектер, ожау, қалақтар (қасықтар) және т.б. жатады [5].

Үшіншіден, көші-қон білімге әсер етеді. Мигранттар көбінесе өздері келген елде білім алуға мүмкіндік алады. Бұл біліктіліктің жақсаруына және жалпы білім деңгейінің жоғарылауына әкелуі мүмкін. Алайда, мигранттар білім алу кезінде тілдік және мәдени кедергілерге тап болуы мүмкін, бұл оларды жаңа ортаға біріктіруді қиындатады.

Көші-қон мәселесіне араласқалы біраз жыл болды. Парламентте, Үкімет отырыстарында түйткілді мәселелерді көтеріп келеміз. Жалпы, көші-қон мәселесін мемлекеттің басқа мәселелерінен бөліп қарауға болмайды. Біздегі үлкен кемшілік осында. Елдің қалыпты дамуы құқықтық базаның деңгейімен, басқару жүйесінің біліктілігімен, білім-ғылым, денсаулық, мемлекеттік идеологиямен, аумақтардағы демографиялық, экономикалық жағдайлармен, өндіріс саласының дамуымен тікелей байланысты. Әлемді жайлаған пандемия, экономикалық дағдарыс, шикізат бағасының төмендеуі – табиғи байлығымызды сатып бақуатты өмір кешеміз деген бізді ең алдымен тығырыққа тіреді. Осы кезеңде жіберген қателіктеріміз алға шыға келді. Ең алдымен, ел экономикасын ілгерілетіп, халықтың қалыпты тіршілігін қамтамасыз ететін құқықтық тетіктеріміздегі олқылықтар, яғни заңның орындалмауы, атқарушы биліктің, басқару жүйесінің халықтың мұң-мұқтажынан алшақтығы айшықтала түсті. Бұл, қабылданған заңдардың қарапайым өмірмен ұштаса бермеуі десек, екінші жағынан, қоғам талабына сай кез келген заңдар толықтырылып, өзгертіліп отыруы керек. Біздегі заңдар – бір-бір том кітап. Қарапайым халықтың оны оқып түсінуі қиын. Сондықтан құқық бұзушылық, сот жүйесінің әділетсіздігі, атқарушы биліктегі мамандар сауатының төмендігі деген сияқты сылтаулар көбейе түседі. Заңның әр бабы нақты және тиянақты, халыққа түсінікті болуы керек. Бұл – талқыландырылған қағида.

Қорытындылай келе, көші-қон экономикаға, мәдениетке, білімге және демографиялық жағдайға әсер ететін қазіргі әлемнің маңызды факторы болып табылады. Алайда, көші-қонның оң және теріс салдары болуы мүмкін екенін есте ұстаған жөн және олардың арасында тепе-теңдікті сақтау қажет. Сондықтан үкіметтер мен қоғамдық ұйымдар мигранттардың сәтті бейімделуін қамтамасыз ету және барлық азаматтардың өмір сүру сапасын жақсарту үшін тиімді интеграциялық саясатты әзірлеуі керек.

Әдебиеттер:

1. «Халықтың көші-қоны туралы» Қазақстан Республикасының 2011 жылғы 22 шілдедегі N 477 IV Заңы.
2. <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1100000477>

3. Алматы облысының статистикалық басқармасының мәліметі бойынша// Жетісу, 2001 1 наурыз 2-бет.
4. Программа демографического развития Республики Казахстан на 2001-2005 годы // Официальная газета. - № 46(47). – 2001г.17 ноябрь. -С. 5-7.
5. «Шығу: көші -қон біздің әлемді қалай өзгертеді», Пол Коллиер.

2 СЕКЦИЯ

«БІЛІМ БЕРУ ЖҮЙЕСІНДЕГІ ӘЛЕУМЕТТІК-ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ТӘРБИЕНІҢ МӘНІ»

«СУЩНОСТЬ СОЦИАЛЬНО-ПЕДАГОГИЧЕСКОГО ВОСПИТАНИЯ В СИСТЕМЕ ОБРАЗОВАНИЯ»

**М.Т.Баймуканова п.ғ.к., қауымдастырылған профессор,
К.Аскарова «Әлеуметтік педагогика және өзін-өзі тану» білім беру
бағдарламасының 2 (2) курс студенті
Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды университеті Қарағанды қ.**

ОТБАСЫ ҮЙІ ЖАҒДАЙЫНДА ОТБАСЫ ТӘРБИЕСІНІҢ НЫСАНДАРЫ

Отбасы – адам баласының түп қазығы, алтын ұясы. Себебі: адам баласы шыр етіп дүниеге келген күннен бастап, сол ортаның ыстық-суығына бейімделіп, ықпалына көніп, осында ер жетеді. Кәмілеттік жасқа толғаннан кейін де өзі отбасын құрып бөлек шықпағанша, туған ата-анасының қол астында, қамқорлығында болмақ. Демек, отбасы – негізгі қамқорлық мектебі.

Ғылыми әдебиетте «отбасы сәтсіздік» ұғымының толық мәнін ашатын термины келтірмеген: кез келген авторлар өз мазмұның береді (И.Г. Сухогузова, В.М. Целуйко, В.М. Шакурова, Ю.В. Василькова, В.И. Дубровина). Сондықтан, кез келген әдебиет көздерінде «сәтсіз отбасы» ұғыммен қатар «деструктивті отбасы», «дисфункционалды отбасы», «қауып қатер топтағы отбасы», қиың отбасы және т.б. терминдерді кездестіруге болады .

«Бір балаға үшін, - М.И. Буянов айтқандай, - біреуне отбасы лайықты болуы мүмкін, басқасына ауыр рухани күйзелістің әлде психикалық аурудың көзі болуы мүмкін. Әр түрлі отбасылары бар, әр түрлі баллар бар, тек «отбасы - бала» жүйедегі қатынастар сәтсіздіктің әлде сәттіліктің көрсеткіші болуға құқысы бар» [1].

Сонымен, баланың рухани жағдайы және тәртібі отбасы сәттіліктің индикаторы болып табылады. «Тәрбиенің дефекттері, - М.И. Буянов айытқандай, - отбасының сәтсіздігінің ең басты және ең маңызды көрсеткіші болады» [1].

Тәрбиелік қателік типтері бойынша отбасылардың типологиясы келесі классификацияда анықталады:

– Бетімен жіберіп алып қамқоршы бола қалатын мәнерде тәрбие беретін отбасында «балалардың бәрі бірдей», «өзіміз де сондай болғанбыз», олардың әрекеттерін онша қауіп күтпей, кейбір қылықтарына мән бере бермейтін ата-аналар да болады. Мұндай жағдайда педагогқа, психологқа ата-аналардың жайбарақаттық, өзін өзі жұбаттушылық көңіл-күйін өзгертіп, бала тәрбиесінің проблемалық тұыстарына шын мәнінде көңіл аударуына мәжбүр ету қиынға

соғады.

– Тәрбие берудің мығым қорғанысын ұстанған отбасылары, өздерінің айналасындағылармен қатынасын «біздің баланікі қалайда дұрыс» деген көзқараста құрады. Мұндай ата-аналар балаларының қисық қылығын көзге шұқып айтқандарды жаратпай, оларға мейлінше өшпенділікпен қарайды. Тіпті кейде жасөспірімның жасаған ауыр қылмысының өзі де әке мен шешені елең еткізбейтін жәйттер де жоқ емес. Ондайлар кінәліні сырттан іздейді. Осындай отбасылардан шыққан балалар аса ауыр моральдық сана ақаулығынан зардап шегеді, олар жалақор және қатал болады, қайта тәрбиелеуге өте қиын беріледі.

– Тәрбиелеу мәнерін ашықтан ашық көрсететін отбасыларында, ата-анасы, айталық соның ішінде шешесі, ұялмастан баласының қылығын жасырмай-ақ, көрінген бұрышта жұртқа жайып, кім көрінгенге шағым білдіріп, оның қылығын тым асырып, ол «бандит» болып өсіп келеді деп мәлімдейтін және басқа да жәйттер кездеседі. Бұл баланы бойындағы ар-ұяттан жұрдай етеді, өзінің қылықтарына өкінуден, өзінің мінез құлқына есеп беруінен арылтады, ересектерге, ата-анаға деген ызақорлық пен өшпенділік тудырады.

– Тәрбиелеуді тақуалық-күдіктілік мәнерімен жүргізетін отбасыларында өздерінің балаларына сене бермейді, ештеңені сеніп тапсырмайды, оларды ұяқа қалдыратындай жаппай бақылауға алады, олардың замандастарынан толығымен бөлек жүруін қалайды, баланың бос уақытын, қызықтыратын нәрсесін, айналысатын істерін, араласатын адамдарын аса қатаң бақылауға алуға тырысып бағады.

– Тәрбиелеуді қатаң-беделді мәнермен жүргізетін отбасылардағы ата-аналар үшін дене жазасымен қиянат жасау тән. Қарым-қатынастың мұндай мәнеріне тәрбиенің ең тиімді жолы осы ғана деп түсініп, баласын жөн-жосықсыз ұрып-соғатын әке ғана бейім тұрады. Балалар, әдетте мұндай жағдайда өшпенді, қатыгез, әлсіздерді, өзінен кішілерді, қорғансыздарды жәбірлеуге бейімдеу болып өседі. Алдын ала шара жүргізу органдарының өкілдері балаларды ата-аналардың қаталдығынан қорғауда ақыл-кеңеспен көндіруден бастап қылмыстық жазаға тартуға дейінгі барлық шараларды қолдануы тиіс.

– Тәрбиелеуді иландыру мәнерімен жүргізетін отбасылардағы жағдай қатаң-беделді мәнердегіге қарағанда басқаша, оған қарама-қарсы келеді. Бұл жағдайда ата-аналар өздерінің балаларына қатысты босандық танытып, оларды ақыл-кеңеске көндіруге тырысып, жазалау арқылы ықпал етуге бара бермейді. Мұндай жағдайда бала былайша айтқанда, «басыңа шығып кетеді» деп айтуға болады. Бұл жағдайда әлеуметтік педагогтан кәмелетке толмағандарға да, ата-аналаға да қатысты қатаңдық талап етіледі.

– Тәрбиелеудің шеттетілген-немқұрайлы стиліндегі отбасы. Мұндай стиль, әдетте, отбасындағы ата-аналар, соның ішінде ана өзінің жеке басының ғана қамын ойлайды. Екінші рет күйеуге шыққан әйел, бірінші некеден қалған баласына қарауға уақыт та, рухани күш те таба алмай қалады да, өзінің баласына, оның қылықтарына атүсті қарайтын болады, Ал балалар болса, өз беттерімен кетіп, өздерін артықпыз деп сезінеді, үйде сирек болуға тырысады, шешесінің немқұрайлы көзқарасын жүрекке жақын қабылдайды. Мұндай

жасөспірімдер сырт ересектердің өзіне тартатын, жақсылық тілейтін қасиеттерін жүрегіне жылы қабылдап, оның қамқорлығына ризалықпен, сеніммен қарауға тырысады, оның тәрбиелік жұмыстарына да көмек теседі.

– Тәрбиелеудің «үйдің құдайы» типіндегі отбасы. Мұндай көзқарас отбасында әсіресе көп күттіріп кеш туған балаға қатысты онша жас емес отау иелері мен жалғызбасты әйелдердің бойында қалыптасады. Мұндай жағдайда ата-аналар оған табынуға жақын, айтқанын екі етпей орындайды. Соның салдарынан баланың бойында эгоцентризм, эгоизм, менменшілдік, өркөкіректік пайда болады. Ал оның бірінші құрбанына ата-аналардың өздері айналады.

– Тәрбиелеудің жүйесіз мәнері типіндегі отбасыларындағы ата – аналар отбасындағы жүйелі тәрбие жүргізу тактикасын аяғына дейін жеткізуге шыдамы жетпейді. Балаларын жазалау негізде ашуланып, ұрсып, жылап-сықап, жалынып-жалбарынып сезімге тез бой алдырады. Ал мұның өзі кейде аналық бедел мен артықшылықты кемітетін кездер де болады. Жас өспірім ырың бермей, үлкендер мен ата-анасының айтқандарын көнбейтін болып кетеді. Ал мұның өзі психолог үшін тәрбиені жүйелі жүргізуде көп қиындық әкелетіні сөзсіз.

И. Г. Сухогузова сәтсіз отбасының бес түрін анықтаған. Олардың сипаттамасы осындай болады:

1. Ата-аналары өз міндеттерін орындаудан бас тартады. Негізгі күштері ерік пен ықыласы бір ғана ерік пен ықыласқа бағыну (баспы, бастаушыға және т.б.) арқылы қол жеткізілген, сондықтан кез келген жеке алып-қашпа сөздер тудырмайтын сыртқы дүниемен келісімді және бірлікті қолдауға бағытталған отбасылары. Мұндай отбасылары азды-көпті қолдау мен қорғауды қажет етеді, бірақ сыртқы дүниемен араласуға олар үшін «жол жабық» болғандықтан белгілі бір шекке жетіп, белгілі болғаныша мүмкіндікке қол жеткізе алмайды. Мұндалар психикалық ауруы барлар, отбасы мүшелерінің үстінен күш көрсету және т.б. болуы мүмкін.

2.Тұрмыстық маскүнемдік және нашақорлыққа салынған ата-аналары. Осындай сәтсіз отбасы күнделікті ішімдікке салынып, бөтен адамдарды жинап, атан-аналардың аморальдық тәртіптерімен жан-жалдармен сипатталады.

3.Балаларына зорлық-зомбылық көрсететін ата-аналары. Өзара әрекеттестіктері былыққан және дағдарысқа жетелейтін ұдайы дау мен жанжалдан арылмайтын, сонымен бірге өткен өмірлік тәжірибелері алдағы уақытта лайықты мінез-құлық қалыптастыруға бағыт-бағдар бола алмайтын отбасылары. Мұндай отбасылары былық-шылық құрылымға ие болады, ұйымшылдығы төмен, жанжалды және дағдарысты жағдайда шешуде өздеріне тән салмаққа ие бола алмайды. Сондықтан мұндай отбасылары жоғарырақ дәрежедегі әлеуметтік қолдауды қажет етеді.

4. Өз балаларына білім алуға кедергі жасайтын жағдай тұғызады және ата-аналары өз құқықтарымен билік жүргізеді. Өз құқықтарымен бір рет емес бүкіл аймақтарда құқықтарын теріс пайдаланумен сипатталады.

5.Педагогикалық мәдениеті төмен отбасылары. Жанама түрдегі әлеуметсіздендіру әсерінен отбасылары ерлі-зайыптылар мен балалар арасындағы қарым-қатынастардың бұзылуымен көрінетін әлеуметтік-

психологиялық және психологиялық-ата-аналық қиындықтарды басынан кешіреді. Бұған жанжалды және педагогикалық мардымсыз отбасыларын жатқызуға болады [2].

Осы көріністердің анық көрінетін әлде бала тәртібінде көрінбейтін отбасы жағдайлардың көп түрлілігі бар. Бірақ та әр қашанда олар орын табады. Ең көрінетіні- балалардың рухани жалғыздығы.

Зерттеушілер осы орайда, отбасының психологиясын оқып, қарым-қатынастың ең кен тараған нақты үш түрін анықтаған: бәсекелестік, өтірік ынтымақтастық және ойдан оқшаулау [3].

Отбасылық қарым-қатынасты келесі салаларға бөлуге болады:

- шаруашылық-тұрмыстық сала;
- ізгілікті-психологиялық сала;
- жақын да жеке сала.

Қазіргі заманғы отбасы тұрақсыздығына әсер ететін факторлары:

- халықтың көші-қон;
- урбанизация;
- болашақ ерлі-зайыптылардың адамгершілік және психологиялық дайындығын жоқтығы;
- осы шешімнің қолданылу болмауы;
- әлеуметтік шикілік;
- отбасы мен балаларға жауапкершіліктің жоқтығы [4].

Баланы өмірге бейімдеуде мектеп, педагог, ата-ананың орны бөлек. Олай дейтін себебіміз, бала бір жақта тәрбие алуы мүмкін емес. Үйде ата-ана баулыса, мектепте мұғалімдер тәрбие береді. Тәлім –тәрбиедеі жарасымдылық бірлесіп жұмыс істеген жағдайдағана үйлесімділік табады. Өйткені баланың өмір сүруге құштарлығының оянуы өзін қоршаған ортасына: мұғалімге, ата-анаға, бірге оқыған құрбы-достарына, олардың күнделікті іс-әрекеттеріне байланысты.

Әлеуметтік-педагогикалық зерттеу мақсатымен ата-аналарға кешкісін баласының немен айналасуы жайында анкета жаздырғанда олардың 54 пайызы түнде баласының қайда жүретінің білмейтінің, 46 пайызы кешкісін жұмыстан шаршап келуіне байланысты баланы күнделікті қадағалауға мүмкіндігі жоқтығын мойынайды. Ал «қиын» бала ретінде есепке алынғандардың бос уақытың өткізетінің сұрағанда, үй шаруасына көмектесетіндері 3, спортпен айналасантындары 1,5, театырға баратындары 13, көркем әдебиет оқитындары 9, кино көретіндері 64, бұзықтық жасайтындары 3 пайыз болып шықты. Мектептегі оқы бағдарламасына ілесе алмай, үлгермеушілер санын көбейтетін оқушылардың 85 пайызы осындай «қиын» балалар екені анықталады. Сондай-ақ отбасы жағдайында баланың күн тәртібі дұрыс ұйымдастырылмауы, сабаққа әзірленуге мүмкіндік жасалмауы да үлгермеуге себепші болады. Бұл мәселе бірден-бір ата-анаға байланысты, солардан талап ететін нәрсе.

Қазақстанда қиын балалармен әлеуметтік жұмыс жүргізілуінің статистикалық сипаттамасы біздің зерттеуімізде ерекше орын алады.

Әлеуметтік-педагогикалық зерттеулердің қорытындысы бойынша үнемі ұрыс-жанжал, төбелес, бірін-бірі жәбірлеу кездесіп тұратын отбасында өскен балалардың 40-43 пайызы ішімдік орын алған ортада өскен балалардың 30

пайызы, жезөкшілік пен моральға қайшы әдеттермен айналысатын ата-ана өсірген балалардың 12 пайызы «қиын бала» аталады. Оларға тән қасиеттер – дөрекілік, қатыгездік, қиқарлық т.б. жағымсыз мінездер.

Статистикалық көрсеткіш жасөспірім қылмыскердің құқық бұзышулық саласындағы белсенділігінің мықты екендігін айғақтап отыр.

Республикадағы әрбір бесінші қылмыстың кәмелетке жетпеген балаусанын қолымен жасалауы ойланарлық жайт. Өткенге көз жүгіртіп шүкіршілік жасауға болатын шығар. Себебі 2001 жылы балалар жасаған қылмыс саны өзінің шарықтау шегіне жетіп 13 мыңды құраса, 2009 жылы бұл көрсеткіш 7 мыңға түскен. Бүгінде жасөспірім қылмысы 2015 жылмен салыстырғанда екі есеге азайып отыр. Ішкі істер органдарының қызметкерлері мұндай жағымды ахуалдың бірқатар себебін алға тартады.

Отбасы мәселелері (отбасы байланыстардың дисфункциясы, ата-аналардың бір бірімен балаларымен қатынастарының патологизацияландыру) отбасының әлеуметтік мәртбесіне байланысты емес, олар қамтамасыз етілген, интеллигенттік, аз қамтылған және білім деңгейі төмен отбасыларына тән болуы мүмкін.

Отбасы, үй, қауым, отбасылық-көршілік қауымы әлеуметтік саясат, әлеуметтік көмек жүзеге асырылатын сала ретінде қарастырылады. Түрлі ведомстволық мекемелер, қоғамдық ұйымдар отбасына, социумға қарай бұрылып, ашық жүйе ретінде жұмыс істейді.

Әлеуметтік педагогтың қызметі тәрбие-сауықтыру міндеттерін басым қойып, халықтың барлық санатымен, отбасымен (проблемасы болу, болмауына байланысты емес) жайдары жұмыс жүргізуге бағытталған. Ол клиент қашан өзі келеді деп отырмайды.

Әлеуметтік педагог этикалық тұрғыдан мүмкін болатын түрде отбасымен, жеке тұлғамен өзі «байланысқа» шығады. Ол «әлеуметтік диагноз» қоятын тәрізді, дене бітімінің, жас ерекшеліктерін, қабілеттерін зерттейді, олардың микросоциумына, қызығу әлеміне, қарым-қатынас жасайтын ортасына енеді, оң және теріс әсерлерді, кейін әлеуметтік педагог өзі шешуге тырысатын медициналық, құқықтық, экологиялық проблемаларды анықтайды, клиенті тұратын мекендегі мамандықтар бойынша кәсіптенеді.

Қарапайым педагогқа қарағанда әлеуметтік педагогтың ролі ең алдымен білім беру емес, тәрбиелеуде, оның әлеуметтік көмек беру және қорғау функциясында. Әлеуметтік көмектің бағыты белсенді болуы керек және әлеуметтік жұмыстың субъектілері ретінде клиенттерді тартуы қажет. Әлеуметтік педагогтың отбасымен байланысы әрбір нақты отбасы (жалпы отбасы туралы емес) туралы мәлімет пен оның ерекшеліктерін, адамдардың тіршілігінің осы саласында қарым - қатынас жасау процесінің заңдылықтарын ескеру негізінде жасалады.

Әдебиеттер:

1. Буянов М.И. Ребенок из неблагополучной семьи: Записи детского психиатра. - Москва: Просвещение, 1988. – 784 с.
2. Сухогозува И.Г. Социально-педагогическое сопровождение неблагополучных и проблемных семей. //Социальный педагог в школе.- Вып.2/авт.-сост. И.Ю.Фомичёва и др. - Волгоград: Учитель, 2010.-254 с.
3. Мелина С. Мироззренческие аспекты работы с семьей.//Воспитание школьников. -2005. -№3.-С.17-21.
4. Тихонова. Российская семья в начале века: ситуация удручающая //Воспитание школьников. -2002 -№3. – С.29-30.

**М.Т.Баймуканова п.ғ.к., қауымдастырылған профессор,
А.Сулейменова «Әлеуметтік педагогика және өзін-өзі тану» білім беру
бағдарламасының 4 курс студенті
Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды университеті Қарағанды қ.**

ИНКЛЮЗИВТІ БІЛІМ БЕРУ ЖҮЙЕСІНДЕ ОТБАСЫЛЫҚ- БАҒДАРЛАНҒАН ТӘСІЛДІҢ МӘНІ

Инклюзивті білім беру - бұл денсаулық, экономикалық жағдай, әлеуметтік тәуелділік, этникалық ерекшеліктер, тіл, дін, жыныс және жеке қабілеттер айырмашылықтарына қарамастан барлық балаларды жалпы білім беру үдерісіне қосуға бағытталған мемлекеттік саясат [1].

Инклюзивті білім беру саясатының негізгі мазмұны - барлық балалар оқи алатын жағдайды жасау; мектеп олардың айырмашылықтарына қарамастан барлық балаларды қабылдайды және балалардың ерекше білім беру қажеттіліктерін қанағаттандыру үшін қажетті жағдайлар жасайды.

Инклюзивті білім беруді енгізу қоғамдағы дискриминация мен оқшаулау проблемаларын жеңуге, әлеуметтік оңалтуға және барлық адамдар үшін әлеуметтік теңдікке қол жеткізуге көмектесуі керек.

Инклюзивті білім деп жалпы білім беретін мектептер мен балабақшаларға ерекше білім беру қажеттіліктері бар балаларды тарту және олардың сапалы білім алуына жағдай жасау жүйесі мен процесі кіріктіріледі.

Қазақстанда инклюзивті білім беруді енгізу дәстүрлі білім беру жүйесін реформалауды және әртүрлі инновациялық қызметті жүзеге асыруды көздейді.

Қазақстан Республикасының Елбасы 2010 жылғы 7 желтоқсандағы № 1118 Жарлығымен бекітілген Қазақстан Республикасының білім беруді дамытудың 2011-2020 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы инклюзивті білім беру жүйесін дамытуға сілтеме жасайды:

Бұл мәселені шешу үшін мүмкіндігі шектеулі балаларды интеграцияланған оқытудың модульдік бағдарламалары жасалады;

- жалпы білім беру ортасында мүмкіндігі шектеулі балаларды интеграцияланған оқытудың ережелері, әртүрлі кемістігі бар балаларға интеграциялау формалары анықталған.

- мүгедек балаларға қашықтықтан білім беруді ұйымдастыру ережелері.

Ерекше білім беру қажеттіліктері бар балалардың едәуір бөлігі - дамуында ауытқуы бар балалар. Мүмкіндіктері шектеулі балалар - бұл 18 жасқа дейінгі физикалық немесе ақыл-ой кемістігі бар және соның салдарынан білім беру бағдарламаларында арнайы білім беру жағдайларын қажет ететін өмірлік шектеулері бар балалар.

Қазақстанда 2015 жылғы статистикалық мәліметтерге сәйкес дамуында кемістігі бар 149 043 бала анықталды, бұл жалпы балалар санының 3,2% құрайды. Оның 72,1% -ы арнайы (түзету) оқу орындарында, 23,8% -ы жалпы білім беру ұйымдарында оқиды [2].

Дамуында ауытқушылығы бар туралы мағлұмат, егер баланың мүмкіндіктері мен жалпыға бірдей қабылданған әлеуметтік білім беру стандарттары арасындағы сәйкессіздік болған жағдайда ғана оның әлеуметтік мүмкіндіктері шектеулі деп растауға болады.

Мүмкіндігі шектеулі баланың дәстүрлі білім беру үдерісіне қатысу мүмкін емес болғандықтан, оған мамандандырылған білім беру жағдайында ерекше қажеттіліктер туындайды.

Арнайы білім беру шарттарына арнайы білім беру бағдарламалары мен оқыту әдістері, жеке техникалық оқу құралдары мен өмір сүру ортасы, сондай-ақ педагогикалық, медициналық, әлеуметтік және басқа қызметтер кіреді, оларсыз жалпы білім беретін және кәсіптік білім беру бағдарламаларын игеру мүмкін емес .

Инклюзивті білім беру қазіргі кезеңдегі Қазақстан Республикасының жалпы білім беру жүйесін дамытудың стратегиялық міндеттерінің бірі ретінде тани отырып, бұл тәсілді басқа тәсілдермен қатар өмір сүретін мүмкін болатын тәсілдердің бірі ретінде қарастыру қажет, атап айтқанда арнайы (түзету) білім беру ұйымдарының жағдайында оқи алатын дамуында кемістігі бар балаларды оқыту.

Қазақстандағы инклюзивті білім беруді дамытудың негізгі бағыттары:

1. Инклюзивті білім беруді нормативтік-қаржылық және экономикалық қолдау, инклюзивті жалпы білім беру ұйымының мәртебесін анықтайтын және қызметін реттейтін нормативтік құжаттарды әзірлеуді, жалпы білім беру ұйымдарында ерекше білім беру қажеттіліктері бар балаларды анықтау тәртібін, кедергісіз орта және олар үшін оқыту шарттары, білім беру және түзету-дамыту процесі.

2. Инклюзивті білім беруді қолдаудағы қоғамдық пікірді қалыптастыру, сондай-ақ қоғамның ерекше білім беру қажеттіліктері бар адамдарға деген толеранттық қатынасы.

Осы мақсатта мемлекеттік, қоғамдық ұйымдардың, бұқаралық ақпарат құралдарының және т.б. күштерді төзімділікке, құқықтарды құрметтеуге және тәрбиелеу мәселелері бойынша қоғам мен отбасы деңгейінде тиімді халықтық білім беру кампанияларын орналастыру және өткізу кезінде біріктіру маңызды.

Жалпы білім беру ортасына ерекше білім беру қажеттіліктері бар адамдарды қосуға қатысты кемсітушіліктің, кедергілер мен жағымсыз

қатынастардың алдын алуға, жеңуге және қарсы тұруға бағытталған акпараттық-түсіндіру шараларын қабылдау қажет.

3. Инклюзивті білім беруді ғылыми және оқу-әдістемелік қамтамасыз ету келесі әрекеттерді қамтиды:

- ерекше білім беру қажеттіліктері бар балаларды жалпы білім беру ортасына қосу үшін вариативті модельдерді әзірлеу және эксперименттік енгізу формалары, сонымен қатар осы балаларды оқытудағы жаңа тәсілдер, әдістер мен инновациялық технологияларымен қамту;

- ерекше білім беру қажеттіліктері бар оқушылардың білімін бағалау критерийлерін әзірлеу;

- жалпы білім беру ұйымдарында психологиялық-педагогикалық қолдау, ерекше білім беру қажеттіліктері бар балаларды әлеуметтік оңалту бойынша әдістемелік нұсқаулар, оқу-әдістемелік құралдар жасау;

- ерекше білім беру қажеттіліктері бар балаларға арналған оқу жоспарларын, бағдарламаларын, оқулықтар мен оқу құралдарын әзірлеу;

- инклюзивті білім беру ұйымдарын арнайы оқулықтармен, оқу-әдістемелік және көрнекі дидактикалық материалдармен қамтамасыз ету.

4. Жалпы инклюзивті білім беру жүйесінің кадрларын даярлау мыналарды қамтуы керек:

- ерекше білім беру қажеттіліктері бар балаларды оқытуға арналған педагогикалық жоғары оқу орындары мен колледждеріндегі оқытушылар мен тәрбиешілерді даярлау (оның ішінде жоғары және техникалық кәсіптік білім берудің барлық педагогикалық мамандықтарының оқу бағдарламаларында «Арнайы педагогика» және «Арнайы психология» курстары бар);

- ерекше білім беру қажеттіліктері бар балалармен жұмыс жасау үшін жалпы білім беру ұйымдарының басшыларын, мұғалімдері мен мамандарының (психологтар, дефектологтар, әлеуметтік педагогтар) біліктілігін арттыру;

- жалпы білім беру ұйымдарында ерекше білім беру қажеттіліктері бар балалармен жұмыс жасау үшін педагогикалық кадрларды қайта даярлау [3].

Ерекше білім беру қажеттіліктері бар адамдарды жалпы білім беру үдерісіне қосу үшін жағдайлар жасауға мыналар кіреді:

- ерекше білім беру қажеттіліктері бар балаларды ерте анықтау және оларға психологиялық-медициналық-педагогикалық консультациялар желісін, психологиялық-педагогикалық түзету және инклюзивті білім беру кеңселерін, оңалту орталықтарын және басқа білім беру ұйымдарын, әлеуметтік желіні дамыту арқылы уақытында жан-жақты қолдау мен көмек көрсету; қорғау және денсаулық сақтау;

- инклюзивті білім беру ұйымдарының кедергісіз ортасын құру, материалдық-техникалық жабдықтау және ерекше білім беру қажеттіліктері бар балаларды көмекші техникалық оқу құралдарымен қамтамасыз ету;

- жалпы білім беру ұйымдарында ерекше білім беру қажеттіліктері бар балаларға арналған кешенді қызметті (әлеуметтік және медициналық-психологиялық-педагогикалық қолдауды) ұйымдастыру;

- инклюзивті білім беруді, арнайы (түзету) білім беру ұйымдарының, басқа

да мемлекеттік және қоғамдық ұйымдардың әлеуетін пайдалануды қамтамасыз ететін ресурстық орталықтардың көп деңгейлі жүйесін құру;

- жалпы білім беру жүйесінде ерекше білім беру қажеттіліктері бар оқушыларды ерте кәсіптік бағдарлау, кәсіпке дейінгі және кәсіптік даярлау үшін жағдайларды қамтамасыз ету;

- инклюзивті білім беруді дамытуға ата-аналар мен қоғамдық ұйымдарды белсенді тарту [4].

Мүмкіндігі шектеулі балаларды жалпы білім беру ұйымдарына дамуға қосу алгоритмі.

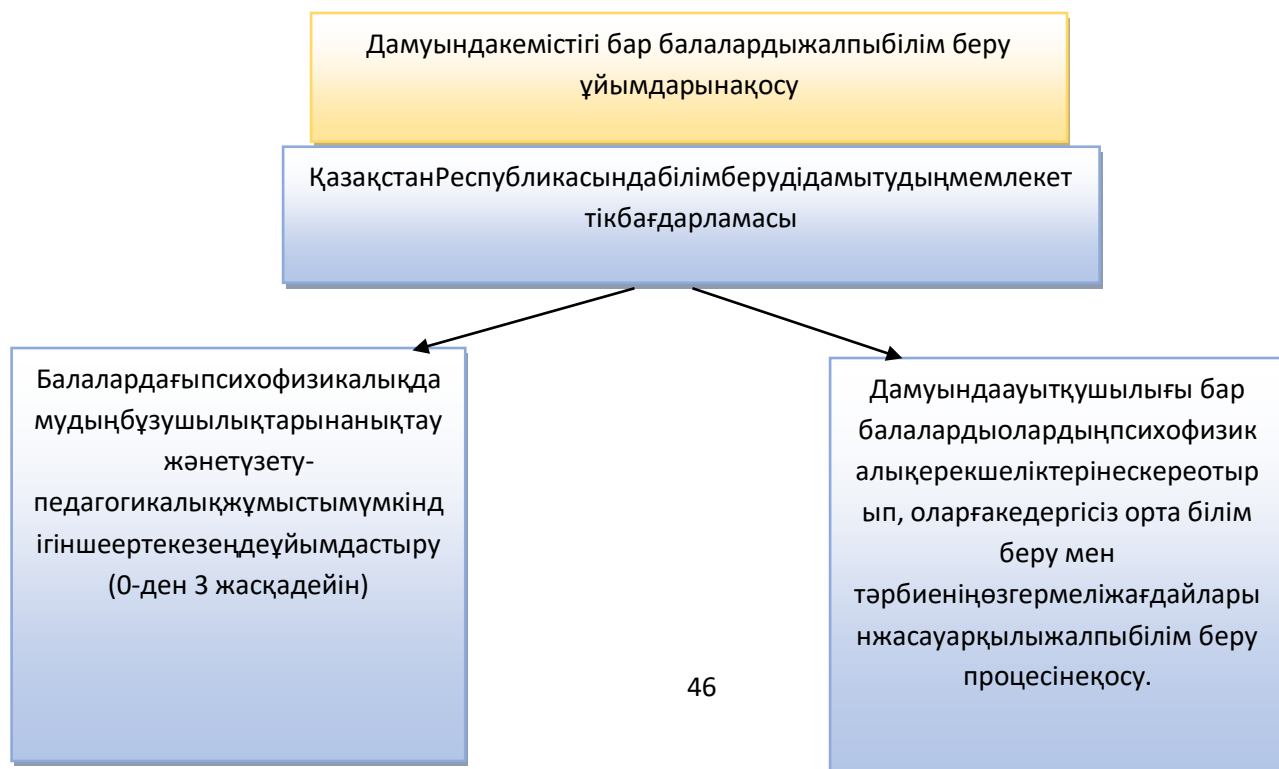
Қазақстан Республикасында білім беруді дамытудың мемлекеттік бағдарламасына сәйкес біздің елімізде инклюзивті білім беру кезең-кезеңімен енгізілетін болады. Елімізде инклюзивті білім беруді дамытудың екі негізгі бағыты анықталды

Бірінші бағыт - балалардағы психофизикалық дамудың бұзушылықтарын анықтау және түзету-педагогикалық жұмысты ең ерте сатысында ұйымдастыру (0-ден 3 жасқа дейін).

Айта кету керек, бүкіл әлемде дамуында кемістігі бар балаларды оқыту ең ізгілікті және экономикалық жағынан тиімді, ресурстарды үнемдейтін педагогикалық технология ретінде ерте араласуға бағытталған.

Ерте және мектепке дейінгі жаста қажетті көмекті уақтылы көрсету баланың дамуындағы ауытқушылықты айтарлықтай жеңуге және оны жалпы білім беретін мектепте оқуға дайындауға мүмкіндік береді. Ерте түзету-педагогикалық көмек көрсету мектеп жасына дейін дамуында ауытқуы бар балалар санын 30-40% төмендетуге мүмкіндік береді.

Екінші бағыт - дамуында ауытқушылығы бар балаларды олардың психофизикалық ерекшеліктерін ескере отырып, оларға кедергісіз негізгі орта білім беру мен тәрбиенің өзгермелі жағдайларын жасау арқылы жалпы білім беру процесіне қосу (1-суреттен) көре аласыз:

1 сурет. Дамуында кемістігі бар балаларды білім беру ұйымдарына қосу

Қазіргі уақытта барлығына білім беру - бұл Қазақстанның білім беру саясатының басты қағидаларының бірі. Дакар декларациясына қол қою арқылы Қазақстан 1990 жылы Дүниежүзілік Білім (EFA) форумында және 2000 жылы Дүниежүзілік Дакар форумында қойылған мақсаттар мен міндеттерге қол жеткізуге міндеттеме алды.

Сапалы білімнің өмір сүру деңгейін көтерудің басты шарты ретінде ықпалды рөлін түсіне отырып, Қазақстанның білім беру саласындағы мемлекеттік саясатының векторы қазіргі кезде халықтың барлық топтарының сапалы дамуы мен білімін қамтамасыз етуге бағытталған.

Бүгінгі күні Қазақстан Республикасында 149 мыңға жуық мүмкіндігі шектеулі балалар тіркелген. Қазақстан Республикасындағы қолданыстағы арнайы білім беру жүйесі (арнайы мектептер, арнайы сыныптар, арнайы балабақшалар және т.б.) жұмыс атқарады. Бірақ мүмкіндігі шектеулі балалардың барлығын қамтымайды.

Сонымен қатар, Қазақстанда халықтың аз санымен елді мекендердің аумақтық қашықтығы және осы аумақтарда білім алуға мұқтаж мүгедек балалардың болуы проблемасы бар. Демек, инклюзивті білім беру жүйесін дамыту проблемасы туындайды.

Білім беруді дамытудың 2011-2020 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасында, тұңғыш рет Қазақстан Республикасында инклюзивті білім беруге назар аударылды және оның даму тұжырымдамасы анықталды.

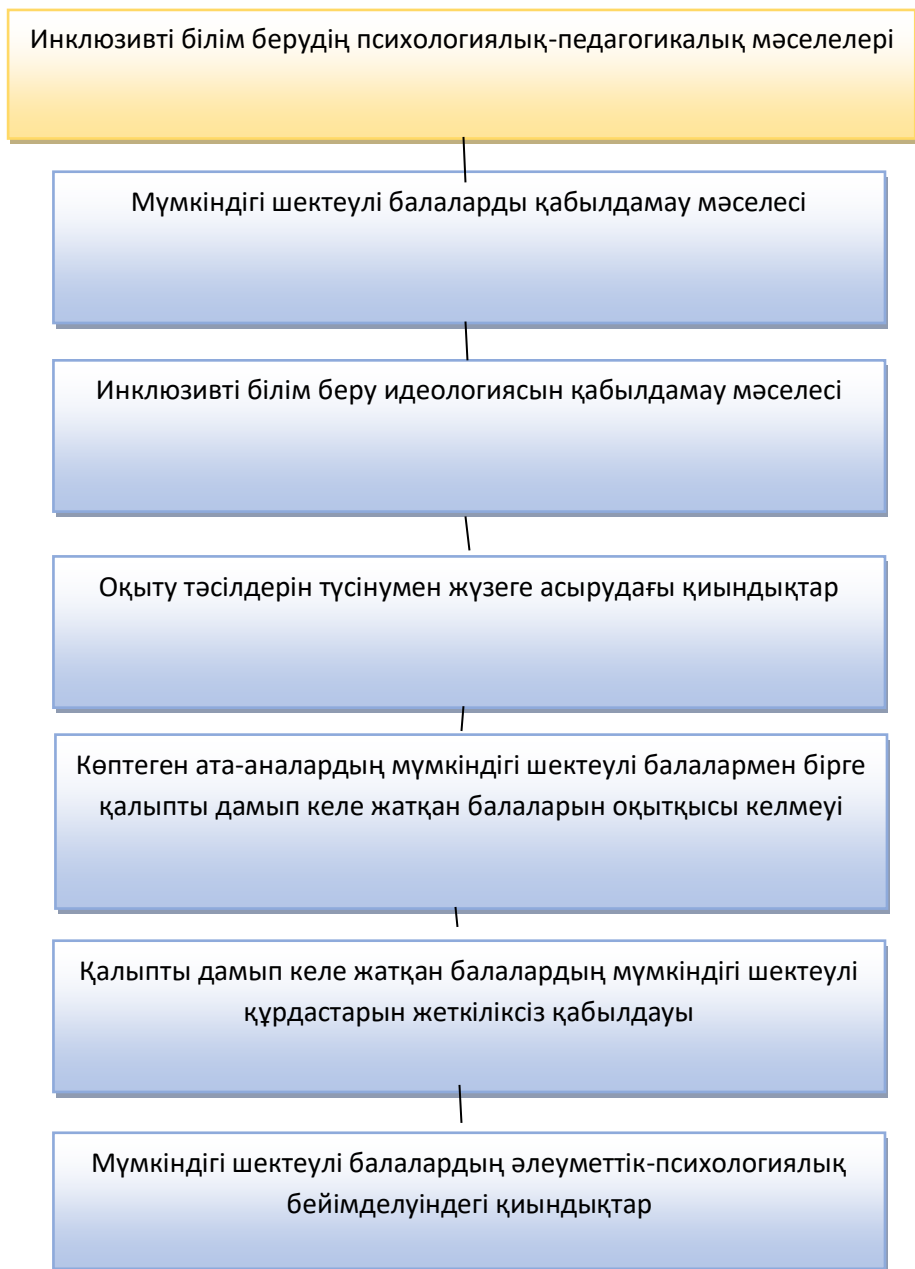
«Инклюзивті білім беру» термині бізге 20 ғасырдың аяғынан бері таныс болғанына қарамастан, бұл тұжырымдама біздің еліміз үшін негізінен жаңа болып табылады және инклюзивті білім беру тұжырымдамасы күмән мен алаңдаушылық туғызады.

Инклюзивті білім беруді нақты өмірде практикаға ерте енгізудің ғылыми-теориялық негізделген қажеттілігі мен мүмкіндігі әлі де көптеген проблемалар мен қиындықтарға ие.

Инклюзивті оқыту практикасын таңдаған мектептер үшін ерекше білім беру қажеттіліктері бар оқушыны оқытудағы проблемалардың нақты себебі не болуы мүмкін екенін анықтау маңызды.

Даму мүмкіндігі шектеулі балаларға білім беруді ұйымдастыру мақсатында, типтік арнайы білім бағдарламасы жасалды. Онда балалардың мұқтаждықтары ескеріліп, білім алуларын қамтамасыз ететін жалпы білім үрдістері қарастырылған. Инклюзивті оқыту балалардың оқу үрдісіндегі қажеттіліктерін қанағаттандырып, оқыту мен сабақ берудің жаңа бағытын өңдеуге талпынады. Егер инклюзивті оқытудың оқыту мен сабақ беруге енгізілген өзгерістері тиімді болса, онда ерекше қажеттіліктері бар балалардың жағдайлары да өзгереді. Инклюзивті оқытуды ашқан мектептерде оқыған балалар адам құқығы туралы білім алуға мүмкіншілік алады. Өйткені, олар бір-бірімен қарым-қатынас жасауға, танып-білуге, қабылдауға үйренеді.

Инклюзивті білім берудің психологиялық-педагогикалық қиындықтары мен проблемалары келесідей (2-суретте) көре аласыз:

2 сурет. Инклюзивті білім берудің психологиялық-педагогикалық мәселелері

Осылайша, аталған психологиялық-педагогикалық мәселелер, инклюзивті процестерді жүзеге асыру технологиясына және соңғы нәтижеге әсер етеді.

Сонымен қатар жалпы білім беру мұғалімдерінің кәсіби көзқарастағы мәселесі мынада, оқушылардың жетістіктерін бағалаудағы икемсіз жүйесі, қолданыстағы нормативтік-құқықтық базаның жеткіліксіздігі және т.б. [5].

Материалдық ресурстардың жетіспеушілігі білім беру инклюзиясын дамытудың басты және жалғыз кедергісі емес екенін түсінген жағдайда ғана мектептер көптеген мәселелерді өздігінен шеше алады.

Инклюзивті білім беруді дамыту жолындағы проблемаларды жою үшін: ерекше білім беру қажеттіліктері бар оқушыларға арнайы қолдау көрсету үшін қаржыландыруды көбейтіп қана қоймай.

Сонымен қатар, ең алдымен, әлеуметтік кедергілерді жою: жалпы білім беру мен арнайы мектептердің мәдениетін, саясатын және тәжірибесін біртіндеп және мақсатты түрде өзгерту.

Инклюзивті практиканы жүзеге асыратын мектептер үшін психологиялық-педагогикалық мәселелерді шешу қажет.

Бір жағынан, жалпы білім беретін мектептердің педагогикалық қауымдастығының көпшілігі бұл процеске психологиялық тұрғыдан дайын емес.

Екінші жағынан, ата-аналар балаларының жалпы білім беретін мектептерде дәстүрлі оқуға мүмкіндік туғызуға тырысады. Алайда тараптар пікірі екіге бөлінеді, олардың бірқатары ерекше білім беруді қажет ететін балаларды дәстүрлі білім алуын қолдаса, енді бірқатары ерекше білім беруді қажет ететін балаларды, қалыпты балалардың білім алуына кедергі келтіреді деп есептейді.

Сол себепті, мектептің бұл жүйені толық қабылдауға дайын болуы үшін арнайы педагогика мен психология бойынша мұғалімдер даярлауды бастау қажет. Тәрбиешілер ерекше қажеттіліктері бар балалардың барлық медициналық және психологиялық аспектілері туралы біліммен қарулануы керек [6].

Бұл пікірлерге мектеп мұғалімдеріде қолдау көрсетеді. Себебі олар ерекше білімді қажет ететін балалармен қандай және қалай жұмыс жасау керектігін, сонымен бірге жұмыс жасау үшін арнайы әдістемелік нұсқаулықтар мен құралдардың жоқтығын алға тартады.

Қазіргі уақытта күмән мен қорқыныш толығымен негізделгенін мойындау маңызды. Бірлескен оқыту барлық мәселелердің шешімі емес. Мұны инклюзия саласында үлкен тәжірибесі бар батыстық сарапшылар да растайды.

Әдебиеттер:

- 1 Кшибеков Д.К. Ментальная природа казахов. – Алматы: НИЦ «Гылым», 2005. – 256 с.
- 2 Малофеев Н.Н. Инклюзивное образование в контексте современной социальной политики: науч.период.изд. «Воспитание и обучение детей с нарушениями в развитии». – 2009. – №6. – 17с.
- 3 Машарова Т.В., Алёхина С.В., Кристинина И.А. Модель системы комплексного сопровождения инклюзивных форм обучения детей с ограниченными возможностями здоровья: – Киров: ООО «Типография «Старая Вятка», 2014. – 577 с.
- 4 Абызов Н.М. Методические рекомендации по организации интегрированного (инклюзивного) образования детей с ограниченными возможностями в развитии. – Астана, 2009. – 63с.
- 5 Митчелл Д. Эффективные педагогические технологии специального и инклюзивного образования. РООИ: Перспектива, 2011. –74с.

6 Мовкебаева З.А. Вопросы подготовки педагогических кадров в Республике Казахстан к работе в условиях инклюзивного образования // Педагогика и психология. – 2013. – №2. – 6-11с.

**М.Т.Баймуканова п.ғ.к., қауымдастырылған профессор,
Н.Н.Мажманова әлеуметтік жұмыс және педагогика
кафедрасының аға оқытушысы
Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды университеті Қарағанды қ.
Қазақстан Республикасы**

ҚҰҚЫҚТЫҚ ТӘРБИЕ БЕРУ ЖАСӨСПІРІМДЕРДІҢ ДЕВИАНТТЫ МІНЕЗ-ҚҰЛҚЫН АЛДЫН АЛУ РЕТІНДЕ

Мектеп оқушыларына құқықтық тәрбие беру азаматтық сананы қалыптастырудағы алғашқы және өте маңызды қадам болып табылады. Құқықтың маңызды негіздерін түсінбей, одан туындайтын барлық мәселелермен өз мемлекетінің азаматы ретінде өзін-өзі танудың жоғары деңгейіне өту мүмкін емес. Оқушы өзінің іс-әрекеті үшін қоғам және мемлекет алдында жауапты екенін түсінуі керек.

Қазақстанда кәмелетке толмағандар арасындағы құқық бұзушылықтардың өсу үрдісі байқалады. Ағымдағы жылдың тоғыз айында түрлі қылмыстық құқық бұзушылықтар жасағаны үшін 1100 жасөспірім жауапқа тартылды. Жасөспірімдер мен жастар арасындағы құқық бұзушылықтардың тұрақты өсуі (10 мың жасөспірім ҚР-дағы кәмелетке толмағандардың істері жөніндегі инспекцияда есепте тұр), олардың аутодеструктивті мінез-құлқы, мектептегі зорлық-зомбылық және қорқыту, жасөспірімдердің девиантты және деликвентті мінез-құлқы (ұрып-соғу, бопсалау, қорлау, қадір-қасиетін қорлау және т. б.). жасөспірімдер мен жастар арасындағы жағымсыз құбылыстар), қазіргі жағдайда әлеуметтік педагогтарды ғана емес, сонымен бірге психологиялық-педагогикалық және құқықтық білімі, адамгершілік тәрбиесінің теориясы мен практикасы, жасөспірімдердің девиантты мінез-құлқының кешенді алдын-алу және түзету бойынша білімі бар кәмелетке толмағандармен жұмыс жөніндегі мамандарды (ЖЖ инспекторларын) даярлау қажеттілігі туындады. Өйткені кәмелетке толмағандар жасөспірімдер жөніндегі инспекторлардың жұмыс тәжірибесі тек балалармен және жасөспірімдермен жұмыс істеу үшін заң білімінің жеткіліксіздігін көрсетеді.

«Жыл сайын 12 мыңнан астам сәтсіз отбасы ішкі істер органдарының есебіне тіркеледі. Ол есепте 17-18 мың аралығына дейінгі балалар тұрады. Есепте тіркелушілер баланың моральдық және физикалық қадір-қасиетін қорлау күнделікті іс ретінде саналатын қиын ата-аналармен бірге өмір сүру үшін күреседі. Ерте жаста ювеналды полицияның есебінде тұрған девиантты мінез-құлықты балалар санының күннен күнге көбеюі бізді алаңдатпай қоймайды. Жыл сайын бұл тізім 10 мың баланы құрайды. Биылғы жартыжылдықта кәмелетке толмаған балалар 1549 құқық бұзушылыққа жол

берген. Бұл өткен жылдармен салыстырғанда төмен көрсеткіш. 2015 жылдың көрсеткіші бойынша дәл осы кезеңде 2239 қылмыс жасалса, 179 жасөспірім қылмыс жасағаны үшін сотталған, 202 құқық бұзушылық орын алған. Қазіргі күні 53 кәмелетке толмаған балалар тәрбиелеу колонияларында болса, 2015 жылдың осы кезеңінде – 67 бала болды», - деді Қазақстандағы бала құқықтары жөніндегі уәкіл Зағипа Балиева [1].

Қазақстанда 14 жасқа толмаған балалар қылмыстық жауапкершілікке тартылмайды, ал 18 жасқа толмаған балалар жасаған қылмысына қарамастан кәмелеттік жасқа толмаған балалар ретінде сотталмайды және қамауға алынбайды[2]. 2017-2019 жылдары мамандандырылған мекемелердің нығаюы мен мамандардың әлеуетін арттыру туралы жаңа құқықтық нормалардың қабылдануы заңмен байланысы бар балаларға оң әсер етті: құқық бұзушы, сотқа дейінгі және соттан кейінгі қамауда ұсталған және сотталған балалар саны азайды; қылмыстың құрбаны немесе куәгері болған балаларға қолдау көрсетіледі, білім беру ұйымдарында, оның ішінде құқық бұзушыларға арналған арнайы мектептерде балалардың құқықтары кеңейтілді.

Соттылыққа тартылған кәмелетке толмаған балалар үшін ұзақ мерзімге бас бостандығынан айыру сирек тағайындалады. Қазіргі таңда Қазақстанда балаларды жазалау көрсеткіші төмендеді. Халықаралық стандарттарға сәйкес заңға қайшы келетін іс-әрекет жасаған кәмелетке толмаған балаларды сот шешімінсіз ұстау 72 сағаттан 24 сағатқа дейін қысқартылды. Алайда, Қазақстанда қылмыстық жауаптылықты түзеу әрекетінің балама түрлерімен ауыстырудың типтік бағдарламалары жоқ, ал қылмыстық жауаптылықтан босату үшін жәбірленуші тараппен келісіп, татуласу қажет. Балаларға жаза тағайындау коэффициенті (14-17 жас аралығындағы 100 000 адамға). Қазақстан және басқа елдерде Қазақстан құқық бұзушылық жасау қаупі бар балалар мен жасөспірімдерді анықтау және оларды қолайлы өмір жағдайына, мысалы, спортқа, демалысқа ерте жастан тарту жөніндегі тетіктерді жақсартты. Мектептегі полиция инспекторларының міндеті оқушылар арасындағы қылмыстың алдын алуға жұмыс жасау болып табылады, бірақ бұл лауазымдардың көпшілігі бос. 2017 жылы Қазақстандағы жалғыз ұлдарға арналған тәрбиелеу колониясында 52 адам болса, Алматы облысындағы жергілікті әйелдер колониясында 4 сотталған қыз бала болған. Аталмыш мекемеде жаза өтеп жатқан кезде мектепті бітірген, бірақ кәмелетке толмағандарға орналасқан жері көрсетілмеген, мектепті бітіргендігі туралы әдеттегі куәлік беріледі, ал ұлдар механик немесе ағаш ұстасы сияқты кәсіптерді оқып үйренеді, мекемелерде жұмыс істей алады және жеке банк есепшотына жалақы алады [3]. Салыстырмалы түрде кәмелетке толмаған балалар 2018 жылы 2949 қылмыстық іс, 2013 жылы 4284 қылмыстық іс жасаған [3]. Олардың көпшілігі ер балалар, бірақ қылмыстық іс жасағандардың аз ғана бөлігі тергеуге және сот талқылауына түседі. Жабық мекемелерге орналастырылған кәмелетке толмағандардың саны 2013 жылғы 126-дан 2018 жылы 43-ке дейін азайды [4]. 11 мен 18 жас аралығындағы кейбір балалар сот шешімімен бір айдан бір жылға дейінгі мерзімге «девиантты» мінез-құлықты балаларға арналған мектептерге орналастырылады. Қазіргі уақытта

республикада «девиантты» мінез-құлықты балаларға арналған жеті мектеп және 11 мен 18 жас аралығындағы балаларға арналған «ерекше режимдегі» бір мектеп бар[5]. «Пробация туралы» заңда сот шартты жаза тағайындаған құқық бұзушыларға ғана қолданылатын пробацияның шектеулі формасы белгіленген. Бас бостандығынан айырудан бөлек жаза алған балалармен жұмыс жүргізу үшін арнайы мамандар тағайындалады, бірақ олардың көпшілігінің кәмелетке толмаған құқық бұзушылармен нәтижелі жұмыс істеу үшін қажетті әлеуметтік жұмыс тәжірибесі жоқ. Кәмелетке толмаған құқық бұзушыларды қолдаудың бірқатар баламалы бағдарламаларын әзірлеу және институттандыру полиция қызметкерлері (пробация қызметтері) мен әлеуметтік қызметкерлер арасындағы тығыз серіктестікті талап етеді. Қоғамдастық деңгейінде баламалы бағдарламаларды кеңейту үшін көлденең серіктестік тетіктері мен әлеуметтік қамсыздандыру мүмкіндіктері қажет. Қазақстанда 2018 жылы 2277 бала қылмыстың құрбаны болды, бұл балалар арасындағы қылмыс құрбандарының саны 4038 адамды құраған 2015 жылмен салыстырғанда айтарлықтай аз [6]. Қылмыстың құрбаны болған балалар бойындағы қорқыныштарды жеңу барысында үлкен қиындықтарға тап болуы мүмкін, сондықтан олар әлеуметтік және психологиялық көмекті қажет етеді [7]. Қазақстан Республикасының көрсеткіштері бойынша 2015 жылы кластерлік зерттеу жұмыстарын (MICS) Қазақстан Республикасы Ұлттық экономика министрлігінің Статистика комитеті, БҰҰ Балалар Қоры (ЮНИСЕФ), БҰҰ халық қоныстануы саласындағы қоры (ЮНФПА) жасады.

Зерттеулердің статистикалық мәліметтерін талдай келе, кәмелетке толмағандардың құқық бұзушылық деңгейінің сандық төмендеуіне қарамастан, оның сапалық көрсеткіштерінің өзгерісі бар деген қорытындыға келдік. Кәмелетке толмағандардың девиантты мінез-құлқының себептерін қарастыра отырып, зерттеушілер жасөспірімдердің аутоагрессиясын агрессивті мінез-құлққа айналдыру мүмкіндігіне назар аударады. Кәмелетке толмағандар ісі бойынша қылмыстық сот ісін жүргізуде әрқашан психолог және психиатр мамандарын тарту қажет екенін көрсетті. Себебі кәмелетке толмағандардың құқық бұзушылық іс-әрекеті мен девиантты мінез-құлқы құқықтық, азаматтық, психологиялық және әлеуметтік сипатта болады.

Азаматтыққа және патриотизмге, құқықтық жауапкершілікке тәрбиелеудің негізгі бастапқы ұстанымдары «Білім туралы» ҚР Заңында, Президенттің халыққа Жолдауларында, ҚР Білім беру ұйымдарындағы тәрбиенің кешенді бағдарламасында, гуманитарлық, этномәдени, тарихи білім беру тұжырымдамаларында және басқа да нормативтік актілерде көрсетілген.

ҚР «Білім туралы» Заңының 8-бабында мектеп шешуге арналған нақты міндеттер тұжырымдалған. Бұл: а) азаматтыққа және патриотизмге, өз Отанына деген сүйіспеншілікке, мемлекеттік рәміздерді құрметтеуге, халық дәстүрлерін қастерлеуге, Конституцияға қайшы және қоғамға қарсы кез келген іс-әрекеттерге жол бермеуге тәрбиелеу; б) республиканың қоғамдық-саяси, экономикалық және мәдени өміріне қатысу қажеттілігін, жеке адамның өз құқықтары мен міндеттеріне саналы көзқарасын қалыптастыру; в) әлемдік және

отандық мәдениеттің құндылықтарына баулу; қазақ және басқа халықтардың тарихын, әдет-ғұрпы мен дәстүрлерін зерттеу [7].

Жасөспірімдердің девиантты мінез-құлқының ерекшеліктері 11-13 жастағы ұлдарда, ал 13-15 жастағы қыздарда тұрақсыз көңіл-күйде байқалады. Бұл жасқа айқын түзету береді. Үлкен балаларды дербестік құқығы қызықтырады, өйткені олар осы өмірде өз орнын іздейді. Мүдделер, қабілеттер бөлінеді, психосексуалдық бағдар анықталады, дүниетаным қалыптасады. Жиі мақсаттылық пен табандылық тұрақсыз және импульсивті болады. Шамадан тыс өзін-өзі сенімділік жасөспірімдер мен категоричность барып сенімсіздік өз күштері. Кеңейтілген байланыстарға ұмтылу жалғыздық ниетімен үйлеседі, батылдық, цинизм және прагматизм романтизм, ал садизммен нәзіктікке деген қажеттілік. Жасөспірімнің жеке басын дамыту қоғам мен мәдениеттің ықпалымен жүзеге асырылады және экономикалық жағдаймен, сондай-ақ жыныспен тікелей байланысты..

Жасөспірімдер тұлғасы мен мінез-құлқындағы ауытқушылықтың алдына алу жұмыстары тек мыналардың негізінде жүзеге асса ғана тиімді болады:

оқу іс-әрекеті жемісті болғанда;

оқушылардың қанағаттандыратын эмоционалдық жағымды өзара қарым-қатынас жүйелері (құрбыларымен, әлеуметтік педагог, мұғалімдерімен, ата-аналарымен) және психологиялық қорғалуы болғанда.

Соңғы жағдай тікелей түрде әлеуметтік қорғалумен байланысты сұрақтар: оқушылардың өздерінің құқықтары мен міндеттерін білуі;

оларды мұғалімдер мен оқу және тәрбие үрдісіндегі басқа субъектілердің бұлжытпай орындалуы;

оқушылардың қандай да бір белгісіне қарай дискриминацияға ұшырауына жол бермейтін психологиялық және әлеуметтік теңдік;

оқушылардың жеке дара ерекшелігі мен өзін-өзі анықтау құқығын сақтау.

Бұл талаптарды орындау жасөспірімдердің барлық топтарымен және типтерімен өткізілетін оқу-тәрбие жұмыстарын педагогикалық интеграция жолымен жүргізуге мүмкіндік береді.

Жоғары да көрсетілген талаптарды орындаған жағайда жасөспірімдерге көрсетілген көмектің жиынтығы тұлғаның бірқалыпты үйлесімді дамуын қамтамасыз етеді. Жасөспірімдер мен девиантты топтардағы түзету жұмыстары келесі кезеңдерді қамтиды:

-әлеуметтік-педагогикалық және психологиялық

мәселелер девиантты мінез-құлқтың себептері туралы гипотезалар

-диагностикалық кезең

-түзету жұмыстарының әдістері мен технологияларын таңдау

-түзету жұмыстарының әдістерін, әдістемелерін және технологияларын қолдану

-бағдарламаны әзірлеу

-осы бағдарламаны жүзеге асыру

-бағдарламаның барысы мен тиімділігін бақылау.

Ғылыми-педагогикалық дереккөздерді талдау, жалпы білім беретін мектептердегі әлеуметтік педагогтардың жұмысын бақылау девиантты мінез-

күлкі бар жасөспірімдерді құқықтық тәрбиелеуге, оның азаматтық қасиеттерін қалыптастыруға тиісті көңіл бөлінбейді деген қорытынды жасауға әкеледі. Сонымен қатар, біз әлеуметтік педагогтың жұмысындағы құқықтық тәрбиенің дәстүрлі құралдары мен девиантты мінез-күлкі бар жасөспірімдерде олардың тиімділігінің жеткіліксіздігі арасындағы қайшылықтарды анықтадық. Құқықтық тәрбиенің маңыздылығы тәрбиенің кешенді бағдарламасында баса айтылған: білім беру ұйымдарындағы тәрбие бағдарламалары білім беру бағдарламаларының құрамдас бөлігі болып табылады. Олар патриотизмге, азаматтыққа, интернационализмге, жоғары мораль мен имандылыққа ие көпмәдениетті тұлғаны қалыптастыруға, сондай-ақ білім алушылар мен тәрбиеленушілердің жан-жақты мүдделері мен қабілеттерін дамытуға бағытталуы тиіс [9].

Қазіргі қоғам үшін ең маңызды әлеуметтік міндеттердің бірі-кәмелетке толмағандар арасындағы қылмысты азайту әдістерін іздеу. 6B018088 – "Әлеуметтік және ювеналды педагогика" жаңа пәнаралық бағдарламасын ашудың өзектілігі ҚР-дағы кәмелетке толмағандардың құқық бұзушылықтары бойынша қалыптасқан жағдаймен байланысты. Қазақстанда кәмелетке толмағандар арасындағы құқық бұзушылықтардың өсу үрдісі байқалады. Ағымдағы жылдың тоғыз айында түрлі қылмыстық құқық бұзушылықтар жасағаны үшін 1100 жасөспірім жауапқа тартылды. жасөспірімдер мен жастар арасындағы құқық бұзушылықтардың тұрақты өсуі (10 мың жасөспірім ҚР-дағы кәмелетке толмағандардың істері жөніндегі инспекцияда есепте тұр), олардың аутодеструктивті мінез-күлкі, мектептегі зорлық-зомбылық және қорқыту, жасөспірімдердің девиантты және деликвентті мінез-күлкі (ұрып-соғу, боқтау, қорлау, қадір-қасиетін қорлау және т. б.). жасөспірімдер мен жастар арасындағы жағымсыз құбылыстар), қазіргі жағдайда әлеуметтік педагогтарды ғана емес, сонымен бірге психологиялық-педагогикалық және құқықтық білімі, адамгершілік тәрбиесінің теориясы мен практикасы, жасөспірімдердің девиантты мінез-күлкінің кешенді алдын-алу және түзету бойынша білімі бар кәмелетке толмағандармен жұмыс жөніндегі мамандарды (кәмелетке толмағандар істері жөніндегі инспекторларын) даярлау қажеттілігі туындады, өйткені кәмелетке толмағандар жөніндегі инспекторлардың жұмыс тәжірибесі тек балалармен және жасөспірімдермен жұмыс істеу үшін заң білімінің жеткіліксіздігін көрсетеді, яғни олар тек бақылау, қадақалау әдістерін қолдануда.

Әлеуметтік педагогтардың міндеттерінің шеңбері қиын өмірлік жағдайға тап болған қолайсыз, аз қамтылған отбасылармен, балалармен және жасөспірімдермен (ата-анасының қамқорлығынсыз қалған, панасыз, қараусыз қалған, зорлық-зомбылық көрген, "тәуекел тобындағы" балалар, девиантты және деликвентті мінез-күлкі бар жасөспірімдер және т.б.) жұмыстың кең функционалдығын қамтиды. Білім беру ұйымдарында оқушылар арасында инспекторының жұмысы педагогикалық ұжымдармен, оның ішінде әлеуметтік педагогпен өзара әрекетінде жүзеге асады. Кәмелетке толмағандар істері жөніндегі инспекторларықын жасөспірімдердің мектептері мен тұратын жерлеріне балалармен, ата-аналармен және мұғалімдермен кездесулер, әңгімелер мен іс-шаралар өткізу үшін барады. Осыған байланысты әлеуметтік

педагог пен кәмелетке толмағандар істері жөніндегі инспекторлары қызметі кәмелетке толмағандарға көмек көрсету процесінде бір-бірін толықтырады. Бұл ретте кәмелетке толмағандар істері жөніндегі инспектор негізінен құқық бұзушылық жасаған жасөспірімге мониторинг, қадағалау және әлеуметтік бақылау функциясын орындайды, ал оқушыларды құқықтық тәрбиелеу бойынша жүйелі жұмыс олардың деликвенттік мінез-құлқының көріністеріне қатысты алдын алу шараларын күшейту қажет.

Осыған байланысты кәмелетке толмағандар істері жөніндегі инспекторлары даярлау әмбебап және жан-жақты сипатта болуы керек және олардың лауазымдық құқықтары мен міндеттерін білуді ғана емес, сонымен қатар әлеуметтік педагогтың функционалдық міндеттерін және оның кәсіби қызметінің технологияларын да қамтуы керек.

Саяси әлеуметтену процесінде құқықтық білім берудің рөлдік функциялары балалар мен жастарды құқықтық ағарту жүйесіне жаңа саяси, педагогикалық, идеологиялық технологияларды жедел енгізумен ұштасып, бірегейлік дағдарысын әлі толық еңсермеген Қазақстан Республикасы үшін ерекше маңызға ие болады.

Әдебиеттер:

1. Интервью уполномоченного по правам детей в РК// Режим доступа https://tengrinews.kz/kazakhstan_news/18-tyisyach-kazahstanskih-detey-kajdyiy-den-boryutsya-302191/
2. Мухамадиева Г. Ж. Особенности субъекта вовлечения несовершеннолетних в совершение антиобщественных действий //«Хабаршы — Вестник» Карагандинской академии МВД РК им. Б. Бейсенова. — 2021. — № 4(74). — С. 78
3. Доклад о положении детей в Республике Казахстан Комитета по охране прав детей Министерства образования и науки Республики Казахстан. Алматы.- Центр исследований «Сандж», 2017 г.
4. Дети в информационном обществе: информационно-методическое пособие – Нур-Султан: Издательство ИП «БиКА», 2019 – 66 с.
5. Дети Казахстана : Статистический сборник. Астана 2017г.
6. Закон РК «О пробации» от 30 декабря 2016 года № 38-VI
7. Меры профилактики девиантного поведения среди детей и подростков. Методические рекомендации.- Астана, 2018.
8. Закон об образовании Республики Казахстан // Казахстанская правда – 2007 – 15 августа. С. 9-11.
9. Комплексная программа воспитания в организациях образования РК на 2006 -2011 годы - Астана, 2006.

Исмаил А.Н., магистрант
Ғылыми жетекші: п.ғ.д., профессор Каргин С.Т.
Академик Е. А. Бөкетов атындағы Қарағанды университеті
Қарағанды қ.

ХАЛЫҚ АУЫЗ ӘДЕБИЕТІН ТӘРБИЕЛЕУ ПРОЦЕСІНДЕ ҚОЛДАНУДЫҢ ӘЛЕУМЕТТІК-ПЕДАГОГИКАЛЫҚ МӘНІ

Зерттеу өзектілігі. Білім беруді ізгілендіру мәселесінің шешімін іздеуде педагогтар мен психологтар өткен уақыттағы өзекті сұрақтарға, ғасырлар бойы қалыптасқан және өзінің өміршеңдігін дәлелдеген сұрақтарға жауап табуға тырысады. Қазіргі уақытта қоғам әр түрлі елдерде өзінің тарихын, дәстүрлері мен тілін зерттеуге баса назар аударады. Педагогтар ана тілі мен әдебиетін оқыту бағдарламаларына фольклорлық өнерді қосады. Бұл мақаланың мақсаты-фольклордың бай педагогикалық әлеуетін талдау және қайта қарау.

Зерттеу мақсатымұғалімдерге оқыту мен тәрбиелеу процесінде олардың жұмысына көмектесетін фольклорлық өнердің ең жақсы түрлерін зерттеуден тұрады.

Зерттеу міндеті фольклорлық өнер өте жақсы педагогикалық дереккөз болып табылады, бірақ оның педагогикалық құндылығын оқытушылар белсенді түрде пайдаланбайды.

Зерттеу әдістерізерттеудің жетекші әдісі-лингвистер мен мұғалімдердің осы тақырып бойынша теориялық және әдістемелік жұмыстарын зерттеу. Келесідей әдістер топтарын ажыратылады: 1) Құрылымдық және логикалық әдістер. 2) зерттеу әдістері.

Зерттеудің жаңалығы- фольклордың білім беру үдерісіндегі педагогикалық маңыздылығын талдау және болашақ ұрпақтың зияткерлік және адамгершілік тәрбиесіндегі фольклордың рөліне тарихи және әлеуметтік-педагогикалық шолу жасау.

Халық ауыз әдебиетінің арнасы кең, қамтитын ауқымы да орасан саласы ретінде есептелетін эпостардың жүріп өткен жолын зерттеу қарқынды түрде жүруде. Мұхтар Әуезов қазақ эпосының тұрмыс-салт жырлармен (жоқтау, естірту, қоштасу т.б.) байланысты екендігін, жалпы қазақ эпосының қалыптасуына осы жырлардың негіз болуы мүмкін екендігін айтқан болатын. «Бізде ең ежелгі мұра санатына жатар, ертедегі заманның аңыз-әңгімелерінен туған жыр-дастандар жетерлік. Әдебиетіміздің төркінін тым әріге, монғол, Алтын Орда, ноғай-қыпшақ, қалмақтар заманына жеткізер ескерткіштер де осылар. Атап айтсақ, «Алпамыс», «Қобыланды», «Ер Тарғын», «Қамбар батыр» және т.б.», - деп атап көрсеткен ғалым қазақ эпостарының бастау көзін осы мемлекеттердің тарихымен байланыстырады [1].

Фольклортану ғылымы тарихында эпостық шығармалардың қыр-сыры өз дәуірінің сұранысына, идеялық талаптарына сәйкес кеңінен қарастырылып келе жатыр. Бұған мысал ретінде Шоқан Уәлихановтың, Василий Радловтың, Николай Ильминскийдің, Григорий Потаниннің, Әбубәкір Диваевтың және басқа да ресейлік зерттеуші-ғалымдардың жинап, бастырған батырлар жырлары

мен олардың осы жинақтаған материалдары негізінде жазған толымды зерттеу еңбектері дәлел. Аталған ғалымдардың және өзге де фольклортанушы ғалымдардың еңбектерінде эпостың халықтығын айқындау керектігі, эпосты тарихи оқиғаның нақтылы көшірмесі ретінде қарастыруға болмайтындығы, оны тудырған халықтың рухани қазынасы, көркемсөз өнерінің озық үлгісі деп қарау және оқу-тәрбие процесінде халықтық педагогиканың тәжірибесін зерттеу басты орынға қойылып отырғандығын атап өткен жөн. Сөз арқылы тәрбиелеудің, оқытудың және дамытудың халықтық әдістері мен құралдары ғасырдан ғасырға дейін дамыды және жетілдірілді. Халық ауыз әдебиетінің, әндердің, ертегілердің арқасында ежелгі адамдардың табиғат, шындық құбылыстары туралы идеяларын білеміз. Орта ғасырларда ауыз әдебиеті қоғамның әлеуметтік-таптық дифференциациясын көрсетті [2].

Бұл қарым-қатынастың жаңғырығы ертегілерде, мақалдарда, мәтелдерде, аңыз әңгімелерде, сатиралық өлеңдерде көрінеді. Мысалы, қазақ мақал-мәтелдердерінде «Аузы қисық болса да, байдың ұлы сөйлесін» делінсе, ағылшындарда «Өлілер мен байлар ешқашан кінәлі емес» деген мақал-мәтелдер кездеседі[3].

Қоғамдағы әлеуметтік антагонизм ерекше фольклорлық жанрдың құрылуына әкелді. Мысалы, балладалар, эпостар, аңыздар бай адамдарды, билеуші элиталар мен феодалдарды дәріптеу үшін кеңінен қолданылды. Ортағасырлық ертегілерде байлар мен кедейлер арасындағы қарама-қайшылықтың мотивін халық әндерінде, ертегілерінде, сатиралық ауызша әңгімелерінде көрсетті, онда кедей, бірақ ақылды адамдар патшаларға немесе асыл адамдарға күлді және сын көзбен қарады.

Бірақ фольклордағы ең маңызды нәрсе – адамдар жас ұрпақты қоғаммен бірге өмір сүруге үйретуге тырысты. Фольклор қоғамда мінез-құлық нормаларын әлеуметтік тұрғыда бекіткен және тәрбиелеген. Сондықтан адам бойындағы жағымсыз қасиеттерді сынайтын ертегілер, жырлар, мақал-мәтелдерде: көреалмаушылық, ашуланшақтық, менмендік, қорқақтық немесе адамдар жеке адамның бойындағы жақсы қасиеттерді дәріптеген, яғни мейірімділік, батылдық, адалдық, сыйластық, қысқалық, т.б. Мысалы, ерлік туралы қазақ және ағылшын тілдерінде көптеген мақал-мәтелдер бар, қазақ атамыз «Ерлік білекте емес, жүректе» десе, «Жәрменкеге батылдан басқа ешкім лайық емес» деп ағылшындар айтқан[4].

Көптеген фольклорлық жанрлар, мысалы, ертегілер, әндер, балаларды табиғатты сүюге тәрбиелейді. Бұл үшін адамдар кейбір ойдан шығарылған кейіпкерлерді пайдаланды (браундар, гоблин, су қыздары, орман рухтары және т.б.). Мысалы, қазақта: «Адамның табиғатсыз күні жоқ, табиғаттың оны айтар тілі жоқ» және «Қыстағы қар - жерге ырыс, жердегі ылғал – елге ырыс» деген сынды мақалдар кездессе, ағылшындар: «егер сіз өмір сүріп, өркендегіңіз келсе, өрмекшіге тірі жүруге рұқсат етіңіз" дейді. Бұл жағдайда фольклор арқылы халықтық педагогиканың маңызды міндеті-балаларды қоршаған ортаны қорғауға оны сақтауға, бұзбауға үйрету. Идеал кейіпкерлер туралы көптеген жырлар, дастандар, әндер, ертегілер, аңыздар бар. Әр халық өз әдебиетінде, әннен, мақал-мәтелден, ертегіден бастап, адам қандай болуы керек деген

сенімдерін білдіреді. Ол осы мінсіз адамды жанының барлық жақсы қасиеттерімен безендіреді. Осыған қарамастан, әр халықтың ұлттық ерекшеліктерін көтеретін өзіндік идеалды қаһарманы бар. Мысалы, қазақ халық жыр-дастандарында, ертегілерінде кемелді адам өз Отанын қорғауға қабілетті батыр ретінде көрінеді (Алпамыс батыр, Ер Тарғын, Қобыланды батыр, Қамбар батыр). Ел намысы мен жер намысын қорғау жолындағы батырлардың бойындағы батырлық, ерлік, батылдық, бірбеткейлік, намысшылдық сияқты ізгі қасиеттерді марапаттауға арналған батырлар жыры кең таралған. Мінсіз ағылшын кейіпкері шотланд, ағылшын, кельт балладаларында сипатталған (Артур патша, Беовульф, РобинГуд). Олар әділдік үшін, шындық үшін күресу кезінде батылдық көрсеткен рыцарьлар болды, олар күші мол және ақылды адамдар болды. Татар ертегілері мен дастандарында идеалды кейіпкер де күшті болды, бірақ ол адамның ептілігі, айлакерлігі мен тапқырлығы сияқты қасиеттерге де ие болуы керек еді, мысалы, Одигео, Чура батыр, Ташкай, қамыр батыр, Саламторхан. Бірақ барлық идеалды кейіпкерлер елі үшін көп тер төгіп, жұмыс жасаған және белсенді болған. Қазақ, татар, ағылшын фольклорының барлық кейіпкерлері өз Отандарын қорғап, әлсіз және кедей азаматтарға көмектескен[5].

Егер сіз фольклорды педагогикалық тұрғыдан зерттесеңіз, онда екі білім беру мектебін бөлуге болады - әйелдер мен ерлер, өйткені ұлдарға тәрбиелік әсер қыздарға әсер етуден өзгеше. Ертегілер, мақал - мәтелдер, әндер арқылы халық қыздарды жақсы үй шаруасындағы әйелдер, ал ұлдарды батылдық, төзімділік, қиындықтарды жеңе білу ретінде тәрбиеледі. Көптеген әндер мен мақал-мәтелдер Отанға деген махаббатқа тең анаға деген сүйіспеншілікке арналған. Мысалы: қазақтар «Анасын ренжіткендерді Алла тағала да жақтамайды» десе, ағылшындар: «Ана махаббаты - ең жақсысы» дейді.

Фольклордың маңызды тәрбиелік міндеті салауатты өмір салтын қалыптастыру болды. Денсаулық барлық уақытта ең жақсы байлық болып саналды, сондықтан барлық идеалды Халық қаһармандары әдемі, күшті, физикалық және рухани сау. Жүздеген жылдар бойы адамдар адам денсаулығына қатысты кеңестерді қатайтатын рецепттердің үлкен арсеналын жасады.

Филологтар мен мұғалімдер фольклордың педагогикалық маңыздылығын түсініп, балалар фольклорын фольклордың жеке саласына бөлді.

Педагогика ғылымы баланы тәрбиелеуге, оның поэтикалық шығармашылығына ерекше қызығушылық танытты және білім беру жүйесіндегі балалар фольклорының орнын анықтады. Бастапқыда «балалар фольклоры» терминін зерттеушілер XIX ғасырдың аяғы мен XX ғасырдың басында фольклорлық мәтіндерді жинағандар білдірді. Ағылшын зерттеушілері балаларды тәрбиелеуге арналған ересектердің поэтикалық шығармашылығын қабылдады: бесік жыры, ертегілер, жұмбақтар. Балалар фольклорын жіктеуге қатысты даулар XX ғасырдың 50 - ші жылдарының ортасына дейін жалғасты, өйткені бұл мәселе өте күрделі болды. Балалар фольклорын зерттеуде зерттеулер лингвистика, этнография, этнопедагогика, психологияның әсеріне тап болды. Бұл мәселенің академиялық зерттеушілері В.П.Аникин, г. С.

Виноградов, И. О. Капица, М. Н. Мельников, К. И. Чуковский және басқалар (Афанасьевтің айтуы бойынша, 1996). Британдықтар балалар фольклорының тәрбиелік қызметін зерттеуге үлкен үлес қосты. Аникиннің керемет шығармашылық жұмысын да айта кету керек. 50-ші жылдардың соңында жазылған «орыс мақал-мәтелдері, жұмбақтары және балалар дәстүрлері» балалар дәстүрлерін зерттеудің үш негізгі бағытын анықтады. 50-ші жылдардың ортасында ағылшын зерттеушілері Ұлыбританиядағы балалар фольклорын зерттеуге айтарлықтай үлес қосты. Балалар фольклорын зерттеудің тарихи-генетикалық және педагогикалық бағыттарына ерекше назар аударылды.

Балалар фольклорында балалар психологиясын, балалардың көркемдік талғамы мен шығармашылық мүмкіндіктерін түсінудің кілті бар. Халықтық педагогиканы ескермей фольклорды зерттеу нәтижесіз. Сондықтан ХХ ғасырдың 60-70 жылдарында мұғалімдер оны этнопедагогиканың қайнар көзі және құралы ретінде зерттей бастады. Халық ауыз әдебиеті мен балалар әдебиеті жинақтарында бірнеше жарияланымдар, мақалалар, диссертациялар, монографиялар, шолулар, бөлімдер болды. Бұған халықтар фольклорының педагогикалық әлеуетін зерттеуге педагогика ғылымының жаңа көзқарасы ықпал етті. Осылайша, халық ауыз әдебиеті белгілі бір халықтың күнделікті дәстүріне енген қоғамдық поэтикалық шығармашылықтың әртүрлі түрлері мен формаларының үйлесімі ғана емес, сонымен бірге педагогикалық функцияларды орындады: тәрбиелік, эстетикалық, ойын-сауық, балалардың кейбір дағдыларын дамыту және т. б. Фольклор әр халықтың ұлттық мәдениетінің ажырамас бөлігі болып табылады, кейде халықтың тарихы, оның санасы, белгілі бір дәуірдегі ұлттың эстетикалық көріністері туралы білімнің жалғыз көзі болып табылады. Сондықтан балалардың мәдениетіне, тарихына, тіліне деген танымдық қызығушылығын дамытудағы, сондай-ақ оларды басқа мәдениеттердің қазынасымен таныстырудағы фольклордың рөлі өте жоғары. Халық педагогикасының қайнар көзі және құралы ретінде фольклор өскелең ұрпақты әлеуметтік-педагогикалық тәрбиелеудегі тиімділікке, гуманизмге ғасырлар бойы тексеруден өтті. Ол негізгі педагогикалық принциптерді ескереді: қол жетімділік, жасқа байланысты оқыту, әлемді қарапайым нәрселерден күрделіге дейін зерттеу; балалар логикасы мен қабылдаудың негізгі заңдары [6].

Қазіргі уақытта мұғалімдер мақалдар мен мәтелдердің, мәлімдемелердің, фразеологиялық бірліктердің әлеуметтік-педагогикалық әлеуетін пайдалануға тырысады. 19 ғасырдың ортасында Ушинский (2009, 1990) оларды шет тіліндегі оқулықтарға қосу керек деп жазды. Содан бері Ресейде, Ұлыбританияда, Қазақстанда әр түрлі деңгейдегі студенттер өздерінің ана тілі мен әдебиетіндегі сабақтарда мақал-мәтелдермен танысуға мүмкіндік алды. Қазіргі уақытта орыс тіліндегі фразеологиялық бірліктерді зерттеу бойынша дербес бөлімдер жасалды. Шет тілі мұғалімдері шет тілін оқытуда мақал-мәтелдерді қолданады. Мақал-мәтелдермен жаттығуларды біз әр ауызекі тақырыпты зерттеуге мақал-мәтелдер енгізілген бірқатар авторлардың ағылшын тіліндегі

оқулықтарынан таба аламыз. Ең алдымен, мақал-мәтелдер мен фразеологизмдердің дидактикалық мәні бар, мысалы:

а) Халықтың әлеуметтік-тарихи тәжірибесін жинақтайды. Мақал-мәтелдер, нақыл сөздер арқылы балалар өз халқының мәдени және тарихи мұрасымен танысады.

б) мақал-мәтелдерді, нақыл сөздерді халық педагогикасы адамгершілік қасиеттерді тәрбиелеу үшін белсенді қолданады: адалдық, Отанға деген сүйіспеншілік, шыдамдылық, үнемділік, батылдық және т. б. Сонымен бірге олар адамның жағымсыз жақтарын сынау үшін қолданылады: қатыгездік, қыңырлық, бос әурешілік, қызғаныш, қорқақтық және т. б.:

- Адамның ұяты бетінде, адамгершілігі ниетінде (қазақ тілінде);
- Мақтаныш құлаудан бұрын (ағылшын тілінде).

в) мақал-мәтелдер адамның эмоционалды күйін білдіруге көмектеседі: қуаныш, бақыт, ынта немесе наразылық, ашу, қандай да бір іс-әрекетке, әрекетке байланысты қорқыныш:

- Қайғы – қартайтады, қуаныш – марқайтады (қазақ);
- Ғажайып тек тоғыз күнге созылады (ағылшын).

д) көптеген мақал-мәтелдер ағартушылық, дидактикалық сипатта болады немесе құбылыстарды, оқиғаларды жалпылайды, өмірді түсінудің философиялық тәжірибесін көрсетеді:

- Білім инемен құдық қазғандай" (қазақ);
- Уақыт пен толқын ешкімді күтпейді (ағылшын).

е) шындық құбылыстарын қорытындылай келе, мақал-мәтелдер жойылуы керек әлеуметтік мәселелерді көрсетеді:

- Әйелі жоқ үй – жетім (қазақ);
- Шарап теңізге қарағанда қатты батып кетті (ағылшын).

Сонымен, фольклордың көрнекті зерттеушілері В.П. Аникин, В. И. Даль алғашқы мақал-мәтелдер адамдардың санасында адамның қауіпсіз өмір сүруі үшін өте маңызды болған маңызды жазылмаған ережелерді, кеңестерді, әдет-ғұрыптарды, заңдарды бекіту қажеттілігіне байланысты жасалған деп санайды. Уақыт өте келе олар адамгершілік тәрбиесінің тәжірибесін, қоғамдағы адами қатар өмір сүру ережелерін бекітіп қана қоймай, сонымен бірге халықтың тарихы мен мәдениетін көрсете бастады. Мақал-мәтелдердің, нақыл сөздердің, фразеологизмдердің ішінде болып жатқан шығармашылық процестер көптеген нұсқалардың, мағынаның өзгеруіне әкелді.

Фольклорға деген қызығушылық - бұл өз тарихына, халықтың өміріне, әлеуметтік көзқарастарына, оның ойларына, үміттеріне, тілі мен поэзиясына деген қызығушылықтың көрінісі, өйткені адам барлық уақытта өзін еңбек пен шығармашылықта көрсетеді.

Әндер, ертегілер, лиро-эпостық жырларды тыңдай отырып, адам олардағы адамдардың өмірі мен әдет-ғұрыптарын, жыл мезгілдерінің өзгеруін, жануарлар мен өсімдіктер әлемінің заңдарын, шаруалар күнтізбесін, адамзат қоғамының заңдарын біле алады.

Басынан бастап халық ауыз әдебиеті педагогикалық мақсаттарды көздеді. Ертегілерді тыңдау және қайталау, халық ойындарын ойнау, әндерді үйрену,

жұмбақтарды шешу, бала өздігінен дамып қана қоймай, өз халқының тарихын сақтаушы болды.

Халық ауыз әдебиетін зерттеу педагогтарға фольклорлық жанрлардың алуан түрлілігі, олардың пайда болуы мен даму ерекшеліктері, фольклорлық процестің заңдылықтары және оны балалардың күнделікті өмірінде қолдануы баланың эмоционалды саласына, психикалық функциялардың дамуына, сөйлеудің дамуына оң әсер етеді. Оқу пәнін, тәрбие жұмысын ұйымдастыруда халық шығармашылығының элементтерін пайдалану білім алушылардың адамгершілігін, жақсы мінез құлығын қалыптастыру құралы болып табылады.

Бүгінгі таңда әлеуметтік педагогтар өздерінің бастамашыларының жұмысын бағалай алады, халық ауыз әдебиетінің педагогикалық құндылығын, маңыздылығын түсінеді, халық ауыз әдебиеті туралы білімдерін байытады және оны педагогика саласында қолдана алады, халықтың педагогикалық дәстүрлерін және алдыңғы ұрпақтың прогрессивті қайраткерлерін сақтау жауапкершілігін түсінеді.

Әдебиеттер:

1. Қоңыратбаев Ә. Қазақ фольклорының тарихы. Алматы: Ана тілі, 1991ж.
2. Марғұлан Ә. Халық мұғалімі. 1939ж.
3. Әлімбаев М. Маржан сөз. Мақал-мәтелдер. Алматы: Жазушы, 1978ж.
4. Табылдиев Ә. Қазақ этнопедагогикасы. Алматы: Санат, 2001ж.
5. Азаров Ю.П. Махаббат пен еркіндік педагогикасы. М.: Тақырып, 1994 ж.
6. Афанасьева Т.М. Отбасы. Оқу құралы. Мәскеу: Білім, 1988. 269 б

**Кабдиева А.А. 1 курс магистранты,
Ғылыми жетекші: соц.ғ.к., профессор ассистенті Джамалиева Г.Ж.
Е.А.Бөкетов атындағы Қарағанды университеті
Қарағанды қаласы**

БАЛАЛАРДЫҢ ЕРЕКШЕ ҚАБІЛЕТТЕРІН ӘЛЕУМЕТТІК- ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ДИАГНОСТИКАЛАУ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Қазіргі уақытта дарындылық мәселесі өзекті бола түсуде. Қазақстан Республикасының Президенті Қ.К.Тоқаев өзінің 2021 жылдың қыркүйек айындағы Қазақстан халқына жолдауында сапалы білім беру мәселесіне ерекше назар аударды[1].

Қазақстан Республикасындағы білім берудің дамуының 2011-2020 жылдар аралығына арналған мемлекеттік бағдарламасында мектепте білім беру жүйесінің алдына зияткерлік, дене бітімі және рухани жағынан дамыған азаматты ұйымдастыру, оның жылдам өзгеріске келетін әлемде мол жетістікке жетуді және әлеуметтік бейімделуді қамтамасыз ететін білім алуға деген қажеттілігін қанағаттандыру мақсаты қойылған. Қазіргі таңда елімізде болып

жатқан оқытудың жаңа бағыттағы формаларын қарастыра отырып, қол жеткен жетістіктерге сын көзбен сараптау және бағалау үздік технологиялар арқылы оқушылардың шығармашылық дарындылығын дамытудың және қоғамдағы әлеуметтік қайта құру жағдайында дарынды оқушы тұлғасын қалыптастыру педагогтің ең күрделі істерінің бірі болып табылады. «Назарбаев Зияткерлік мектептері» ДБҰ Қамқоршылық кеңесінің 2013 жылғы 18 сәуірдегі хаттамасымен бекітілген. «Назарбаев Зияткерлік мектептері» ДБҰ-ның 2020 жылға дейінгі Даму стратегиясы бойынша оқыту жүйесі жүзеге асырылды. Қазақстан Республикасының «Білім Туралы» 27 шілдедегі 2007 жылғы №319-ІІІ(2015 жылғы 13 қаңтардағы жағдай бойынша өзгерістер мен толықтырулармен)заңы қабылданды[2]. Мектептің инновациялық моделін құру құндылықтарды күшейтуді, мектептегі білім берудің құрылымы мен мазмұнын өзгертуді, оқытудың белсенді әдістерін, оқу жетістіктерін бағалау қағидаттарын, жиынтығында білім беру сапасын айқындайтын өзара қарым-қатынас жүйесін пайдалануды көздейді. Қазақстан Республикасында білім беруді дамытудың 2015 жылға дейінгі тұжырымдамасы және «Дарынды балалар - Қазақстанның болашағы» бағдарламасы құрылды. Жалпы бағдарламада барлық оқушыларды оқытуға ықпал ететін оқу бағдарламаларын жетілдіру және барлық оқушылардың қажеттіліктерін қанағаттандыруға ықпал ететін оқыту мен оқытудың сараланған стратегиясын таңдау мақсаты қойылған.

Американдық зерттеушілер Дж.Гилфорд, П.Торрэнс, Ф.Галтон, Ф.Баррон және К.Тейлордың дарындылықтың психологиялық шығу саласына зерттеулер жүргізіп өз еңбектерін қалдырды.Дарындылықтың мәні мен түрлері, оның жас ерекшеліктері Дж. Гилфорд, Р. Кеттель, Дж. Рензулли, Б. Тейлор, Дж. Фриман және т.б ғалымдар қарастырған. Педагогикалық теория негізінің дамуы кезінде Қазақстанда ХХ ғасыр бастапқысында өмір сүрген қоғам қайраткерлері, педагог, философтар Ж.Аймауытов, А.Байтұрсынов, М.Жұмабаев және тағы да көптеген зерттеушілер үлкен үлестерін қосты.Т.Т.Тәжібаев қабілетті, дарынды оқушылармен жұмыс мәселелері ғылыми тұрғыдан алғаш рет қарастырды. Белгілі физиолог, физиология мен медицина салаларында Нобель сыйлығын алған алғашқы орыс ғалымы (1904) Иван Петрович Павлов өзінің «ғалымның ақыл-ойы» тұжырымдамасын жасады. И.П. Павлов өзінің қарапайымдылығымен әрдайым философ немесе психолог емес екендігін айтады, бірақ оның ең танымал жаңалықтары ас қорыту жүйесінің белсенділігіне байланысты болғандықтан, зерттеушінің ақыл-ой қабілеттері туралы ойын елемейді. Дегенмен олардың бөлген «ғалымның ақыл-ойы» компоненттері ХХ ғ. Психологтардың еңбектерінде сипатталған ақыл-ой дарындылығы туралы идеяларын дәл сипаттайды. Оның зерттеулеріне сәйкес, интеллектінің физиологиялық негіздері даралық айырмашылықтары-«көркемдік» немесе «ойлау» типіне жатады. Ол индивидтегі бірінші сигналдық жүйе (сезім органдары әкелетін бейнелер мен әсерлер) мен екінші сигналды жүйе (сөздер, түсініктер) арақатынасында болады[3, 320].Көрнекті ағылшын ғалымы Фрэнсис Галтон (1822-1911) «дарындылықтың тұқым қуалаушылығы, оның заңдары мен салдары» кітабында бірінші болып эксперименттік жолмен дәлелдеуге тырысты, бұл көрнекті қабілеттер (гений) ең алдымен тұқым

қуалайтын факторлардың нәтижесі, яғни дарындылық - туа біткен фактор. Осы кезден бастап эксперимент адам психикасын зерттеуде мықтап орнықты, нәтижесінде психологияның тәуелсіз ғылымға айналуына ықпал етті.

1944 жылы ағылшын микробиологы Д. Эвери дезоксирибонуклеин қышқылы (ДНК) әсер ете отырып, пневмококтың бір түрі екіншісіне алмастыруға болатынын тапты. Бұл жаңалық назардан тыс қалмады, себебі: тәжірибе қорытындысы жалпы қабылданған білім жүйесімен байланыстырылмаған[4, 104].

Г. Мендель тұқым қуалаушылық тасымалдаушылары туралы ашқан жаңалығы жалпы қабылданған білім жүйесіне тікелей жол таба алмағандықтан, ұзақ уақыт назарға іліне қоймады. Ағылшын ғалымы Фрэнсис Галтон адамдардың тұқым қуалайтын ерекшеліктерін, соның ішінде ақыл-ойды өлшеді. Ол «Дарындылықтың тұқым қуалаушылығы; оның заңдары мен салдары» кітабында бірінші болып көрнекті қабілеттер (данышпандық) ең алдымен тұқым қуалайтын факторлардың нәтижесі екенін дәлелдеуге тырысты. Ф. Галтоннан қазіргі заманғы психодиагностика мен психометрия өз шежіресін жүргізді. Оларға «тест»(ағылш. test - сынама) түсінігі енгізілді. Бірақ Ф. Галтонның диагностикалық бағдарламасының теориялық негіздері, бүкіл әдістемелік аппарат кейіннен үстемдік ете бастаған бағдарламалардан айтарлықтай ерекшеленді. Галтон психикалық дарындылықты сенсорлық сезімталдық дәрежесі бойынша анықтауға болатындығына негізделген. Ол ақыл-ойдың мүмкіндіктері неғұрлым жоғары болса, сезім мүшелері сыртқы әлемдегі айырмашылықтарды ұстап, саралайды деп сенді. Бұл, оның пікірінше, ақылсыздықпен адамның сенсорлық қабілеттері (жылу, суық, ауырсынуды және т.б. ажырата білу қабілеті) жиі бұзылатындығымен расталды. Интеллект коэффициенті(QI) ұғымын 1912 жылы неміс ғалымы Уильям Штерн енгізген. Бұл формуланы бүкіл әлемдегі зерттеушілер мен практикалық психологтар өз тәжірибелерінде қолданды. Ол бинет шкаласындағы көрсеткіш ретінде психикалық жастағы елеулі кемшіліктерге назар аударды. Штерн ақыл-ой жасын хронологиялық деп бөлудің жеке бөлігін интеллект көрсеткіші ретінде қолдануды ұсынды. IQ алғаш рет 1916 жылы Стэнфорд - Бинеттің интеллект шкаласында қолданылды (бастапқыда бинет -1903 жылы)[5, 128].

Теориялық анализ. Ф. Галтон қабілеттер, дарындылық, талант мәселелерін зерттеуге эмпирикалық көзқарастың бастаушыларының бірі болды. Дәлел ретінде ол ағылшын әлеуметтік элитасы өкілдерінің өмірбаяндарының фактілеріне статистикалық талдау жүргізеді. Ол 300 отбасының ішінен 977 көрнекті адамды тексерді. Жоғары жетістіктердің басты себебі, оның пікірінше, адамның өзінде жатыр және биологиялық жолмен ұрпақтан-ұрпаққа беріледі деп санаған. Ол әйгілі туыстары бар әр он танымал адамның үш-төрт көрнекті әкесі, төрт-бес көрнекті ағасы және бес-алты ұлы бар екендігі туралы мәліметтер келтіреді. Ф. Галтон егер қалыпты адамның ақыл - ойы 100 - ге тең болса, онда «толық ақымақ» - 0, ал данышпан-200 болады деп атап өтті. Кейін бұл сандар «интеллект коэффициентін» есептеу формуласына енді (intelligence quotient, қысқ.- IQ), Галтон психикалық дарындылықты сенсорлық сезімталдық дәрежесі бойынша анықтауға болатындығына негізделген. Ол ақыл-ойдың

мүмкіндіктері неғұрлым жоғары болса, сезім мүшелері сыртқы әлемдегі айырмашылықтарды ұстап, саралайды деп сенді. Бұл, оның пікірінше, ақылсыздықпен адамның сенсорлық қабілеттері (жылу, суық, ауырсынуды және т.б. ажырата білу қабілеті) жиі бұзылатындығымен расталды. Бұл идеялар келесі онжылдықтар ішінде дамыды. Психогенетикадағы зерттеудің тағы негізгі әдістерінің бірі-Ф.Галтон ұсынған туыстарды (балалар мен ата-аналар, бауырлар мен әпкелер) зерттеу әдістерін жасады[6, 137].

1 кесте

Дарындылық диагностикасының негізгі принциптері

Дарындылық диагностикасын келесі принциптерге негізделуі керек		
баланың мінез-құлқы мен іс-әрекетінің әртүрлі аспектілерін кешенді бағалау	баланың бейімділігі мен мүдделеріне барынша сәйкес келетін қызмет салаларындағы мінез-құлқын талдау, балаларды сипаттау	проксимальды даму аймағын ескере отырып, баланың дарындылық белгілерін бағалау және т. б.

Мәселелердің бірі-дарынды балаларды дамыту мен оқыту қажеттілігі мен дарынды балалармен жұмыс істеуге педагогикалық кадрлардың теориялық және практикалық дайындығының жеткіліксіздігі арасындағы қайшылық. Осы қарама-қайшылыққа сүйене отырып, жалпы білім беретін мектепте дарынды балаларды дамыту мен оқытудың әлеуметтік-педагогикалық жағдайларын анықтаудан тұратын мәселе туындайды.

Зерттеу нәтижелерін талқылау. Біз «Ахмет Байтұрсынұлы атындағы мектеп-гимназиясы»КММ мектебінде 7 А сынып оқушылардың арасынан дарынды балаларды анықтап, өзін-өзі бағалауды жоғарлату бойынша әдістемелер кешенін жасадық. Сондай-ақ, біз дарынды балалардағы мектеп мазасыздығының ең типтік көріністерін анықтай алу, оларға сәтсіздіктерден қорқу, тақтадан жауап беруден қорқу, жаман белгілерден қорқу, мұғалімнен қорқу, өзіне жоғары баға беруден қорқу құрдастарымен тығыз қарым-қатынас осыларды анықтау бойынша сауалнама, диагностика, түрлі әдістемелер кешенін зерттеу барысында қолдандық. Дарынды оқушының өзін-өзі бағалау деңгейін анықтауға арналған тест-сауалнамасы. Оқушы қарапайым сауалнама тестінің көмегімен өзін-өзі бағалау деңгейін анықтай алдық. Бастапқы нәтижеден қарағанда жоғары нәтиже алдық. Эксперимент кезеңінде біз тақырыптық жеке және топтық сабақтарды, сынып сағаттарын, сыныптан тыс іс-шараларды, ата-аналар жиналыстарын, дөңгелек үстелдерді өткіздік.

Қортынды. Дарынды балалардың ерекшеліктерін қарастыра оқыту үлкен маңызға ие. Олармен жұмыс істеудің негізгі бағыттары- жеке көзқарас, оқушылардың білім алуға деген қызығушылығын дамыту, білімнің әртүрлі салаларында қабілетті, дарынды және талантты оқушыларды анықтау, сонымен қатар әр баланың зияткерлік және шығармашылық әлеуетін дамыту болып

табылады. Жаңартылған білім беру бағдарламасына қойылған міндеттерді орындау үшін еліміздің білім беру саясатының басым бағыттарының бірі оқушылардың қабілеттерін неғұрлым толық дамытуға және олардың әлеуетті мүмкіндіктерін барынша қолдап, ашуға бағытталған Назарбаев Зияткерлік мектептерін (бұдан әрі - Зияткерлік мектептер) құру болып табылады. Оқушыларға арналған жаңартылған бағдарламаның нәтижесі-оқушылардың өз бетінше оқуды үйренуі, нәтижесінде тәуелсіз, өзін-өзі ынталандыратын, ынталы, сенімді, сыни ойлау қабілеті дамыған және цифрлық технологияларда құзыреттілік танытатын және дарындылық қабілеттерін арттыруға көмектеседі.

Әлеуметтік-педагог білім беру процесінің вариативтілігін қамтамасыз ететін, дарынды оқушының өзін-өзі жүзеге асыру процесінде таңдау жағдайын туғызатын жекелеген бағыттарда білім беру бағдарламаларының кешенін әзірлеу керек, бұл әлеуметтік-педагогикалық қолдаудың тиімділігін арттырады.

Әдебиеттер:

1. ҚР Президенті Қ.К.Тоқаевтің Қазақстан халқына Жолдауы, 2021.
2. «Қазақстан Республикасында білім беруді дамытудың мемлекеттік бағдарламасы; 2011-2020 жылдарға арналған Қазақстан» Жарлығымен Бекітілген Қазақстан Республикасы Президентінің 2010 жылғы 7 желтоқсандағы № 1118 Жарлығы
3. Павлов И.П. Психология творческих способностей: Учеб. Пособие для студ. Высш учеб. Заведений.- М.: Академия, 2012. -320 с.
4. Эвери Д. Теория информации и эволюция. –М.: Регулярная и хаотическая динамика, институт компьютерных исследований -2006. -104с.
5. Штерн В. Умственная одаренность: психологические методы испытания умственной одаренности в их применении к детям школьного возраста - СПб.: Союз, 2007. - 128 с
6. Гальтон Ф. Наследственность таланта, ее законы и последствия.-М.: МПСУ, 2006. -134-137 с

**Кабдиева А.А. 1 курс магистранты,
Ғылыми жетекші: соц.ғ.к., профессор ассистенті Джамалиева Г.Ж.
Е.А.Бөкетов атындағы Қарағанды университеті
Қарағанды қаласы**

КӨП БАЛАЛЫ ОТБАСЫНДАҒЫ БАЛАЛАРДЫ РУХАНИ- АДАМГЕРШЛІККЕ ТӘРБИЕЛЕУДІҢ ӘЛЕУМЕТТІК- ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ШАРТТАРЫ

Еңбек және халықты әлеуметтік қорғау министрлігінің мәліметінше, 2021 жылғы 1 мамырдағы жағдай бойынша елімізде 454,4 мың көп балалы отбасы бар, оларда 2 млн-нан астам бала бар [1].

Қай заманда болмасын, бала тәрбиесі мәселелері назардан тыс қалмаған. Баланың кез келген жастағы мінез-құлқындағы әлеуметтік немесе психологиялық аспектінің барлығы оның қазіргі күнгі және өткен уақыттағы отбасылық жағдайына байланысты болады. Отбасында әр баланың өзіне тән қабілеті, қабылдау деңгейі болады. Әр балаға жеке көзқараспен қарап, түсіну аса маңызды. Ал көп балалы отбасында бала тәрбиесіне, оның мінез-құлқына әлеуметтік педагогикалық тұрғыда назар аударыла бермейтіні анық. Сол себепті, мемлекет тарапынан көп балалы отбасына материалдық және әлеуметтік-педагогикалық көмек қатар көрсетіліп отыруы қажет.

Жеке тұлғаны қалыптастырудағы адамгершілік тәрбиесінің маңыздылығын асыра бағалау қиын. Баланың жеке басының қалыптасуы, қоршаған әлеммен дұрыс қарым-қатынасты тәрбиелеу, күрделі педагогикалық процесс арқылы адамгершілік позицияны қалыптастыру. Баланың адамгершілігінің негізі отбасында қаланады. Дүниетанымның қалыптасуы, айналадағы адамдармен қарым-қатынас көбінесе баланың қай отбасында өсетініне байланысты. Мұндағы отбасы құрамы маңызды рөл атқарады. Отбасындағы жалғыз бала мен көп балалы отбасының баласы әртүрлі тәрбие алады. Бұл, ең алдымен, баланың адамгершілік қасиеттерін тәрбиелеуге қатысты[2].

Соңғы жылдардағы педагогикалық және әлеуметтік зерттеулерге шолу қазіргі көпбалалы отбасының өміріндегі адамгершілік тәрбие саласы, балалардың жеке басының құндылық-семантикалық негізін қалыптастыруға мақсатты түрде ықпал ету көбінесе әлеуметтік мәселелерді шешудің басымдығы, отбасының материалдық және өмірлік қажеттіліктерін қамтамасыз ету аясында екінші орынға шығатынын көрсетті. Бұл жағдай әлеуметтік шиеленіспен, қоғамдағы моральдық идеалдардың тұрақсыздығымен қатар, отбасы өміріндегі көптеген дағдарыстық құбылыстардың негізі, ұрпақтардың рухани бөлінуінің және әлеуметтік бөлірудің себебі болып табылады.

Үлкен отбасында балаларды тәрбиелеудің әмбебап моделі жоқ, өйткені әр отбасының өзі қарым-қатынасты қалай құратынын, қандай тәрбие жүйесін қолдану керектігін анықтайды. Көп нәрсе ата-аналардың біліміне, тәрбиесіне, мәдени деңгейіне байланысты. Бірақ сонымен бірге, жалпы көп балалы отбасыларға тән кейбір жалпы сәттер бар. Тәрбие моделіндегі айырмашылық, әдетте, үшінші бала пайда болған кезде өте маңызды болады. Дәл осы кезеңде, өзгеретін жағдайларға байланысты, қазір көп балалы ата-аналар отбасындағы өзара іс-қимыл мен тәрбие мәселелерін қайта қарауға мәжбүр.

Көпбалалы отбасының берік отбасылық дәстүрлері, айқын ішкі құрылымы, үлкендерге дәстүрлі құрметпен қарауы бар. Мұндай отбасыларда балалар арасындағы қақтығыстар оңай шешіледі, ата-аналарда жалғыз кәрілік болмайды.

Бірақ сонымен бірге, көп балалы отбасылар материалдық жағдайдың төмендігіне, тұрғын үймен шектелуіне, балалармен қарым-қатынас уақытының тапшылығына, ата-аналардың көп жұмыс істеуіне байланысты айтарлықтай қиындықтарға тап болады.

Сонымен қатар, көп балалы отбасының өмір салты ананың балаларымен үй пешінің қамқоршысы ретінде жақын және тұрақты қарым-қатынасына ықпал

етеді. Балалардың дамуы, жетілуі, қалыптасуы ата-аналардың мұқият бақылауымен жүреді, бұл үлкен отбасының барлық мүшелеріне жағымды әсер етеді.

Көп балалы отбасын әлеуметтік қорғауда маңызды рөл отбасының өзіне жүктеледі: ата-аналық байланыстарды нығайту; жыныстық қатынасты, есірткіні, зорлық-зомбылықты, агрессивті мінез-құлықты насихаттауға қарсы тұрақтылықты қалыптастыру; отбасының психологиялық денсаулығын сақтау және тағы басқасы.

Саналы түрде жоспарланған көп балалы отбасылардың көпшілігі үшін балаларды тәрбиелеу жолында тұрған бірінші кезектегі қиындықтар: балалармен қарым-қатынас пен сабаққа уақыттың өткір тапшылығы, бірлескен бос уақытты ұйымдастырудағы қиындықтар, баланы ақпараттық ортаның агрессивті әсерінен қорғаудағы қиындықтар. Адамгершілік тәрбиесі тұрғысынан материалдық қиындықтар маңызды емес. Мұндай отбасыларда бала негізгі өмірлік құндылық болып табылады, ал ата-аналар балаларына лайықты тәрбие мен сапалы білім алу үшін өздеріне байланысты барлық нәрсені жасайды.

Отбасылық тәрбие принциптерінің жүйесі:

* Балалар мейірімділік, махаббат және бақыт атмосферасында өсіп, тәрбиеленуі керек.

* Ата-аналар баласын сол күйінде түсініп, қабылдауы керек және дамуға ықпал етуі керек.

* Тәрбиелік әсерлер жас, жыныстық, жеке ерекшеліктерін ескере отырып құрылуы керек.

* Жеке адамға деген шынайы, терең құрмет пен оған деген жоғары талапшылдықтың диагностикалық бірлігі отбасылық тәрбие жүйесінің негізі болуы керек.

* Ата-аналардың жеке басы балаларға еліктеудің тамаша үлгісі болып табылады.

* Тәрбие өсіп келе жатқан адамның жағымды жақтарына сүйене отырып құрылуы керек.

* Баланы дамыту мақсатында отбасында ұйымдастырылатын барлық іс-шаралар ойынға негізделуі керек.

* Оптимизм мен мажор-отбасындағы балалармен қарым-қатынас стилі мен тонының негізі[3].

Әлеуметтік педагог көп балалы отбасы туралы не білуі керек?

1. Материалдық-тұрмыстық жағдайлары;
2. Эмоционалды-моральдық климаты;
3. Отбасындағы бала күнінің режимі;
4. Ересектердің балаларға әсер ету әрекеттері мен әдістері;
5. Отбасылық демалыс;
6. Ата-аналардың педагогикалық мәдениетінің деңгейі.

Көп балалы отбасылармен түзету жұмыстарының әдістері:

1. Сендіру – белгілі бір мінез-құлықтың дұрыстығы мен объективтілігін немесе қандай да бір әрекетке жол бермеуді түсіндіру және дәлелдеу;

2. Моральдық қолдау – бала өзін артық, қажетсіз сезінетін қолайсыз отбасылардан шыққан балаларға қатысты;

3. Қызықты іс-шараларға қатысу – табысқа жетелейтін, өз күштеріне деген сенімді нығайтатын тапсырма;

4. Адамгершілік қасиеттерін қалыптастыруға арналған моральдық жаттығу[4].

Көп балалы отбасының үлкен педагогикалық әлеуеті бар, бірнеше ұрпақты біріктіретін берік отбасылық дәстүрлерімен, айқын ішкі иерархиясымен, үлкендерге дәстүрлі құрметпен қарауымен ерекшеленеді.

Мықты және дені сау көп балалы отбасыларда бала негізгі өмірлік құндылық болып табылады, тәрбие баланың жеке басының дұрыс және үйлесімді дамуын ғана емес, сонымен бірге тұрақты өмір сүруге және қоғамның дамуына негіз болатын негізгі моральдық принциптерге негізделген.

Адамгершілік тәрбие баланың адамгершілік қажеттіліктері мен сенімдерін, адамгершілік сезімдері мен эмоцияларын, жақсылық пен жамандық туралы моральдық білімді қалыптастыру арқылы жүзеге асырылады.

Еліміздің іргетасын нығайту үшін бүгінгі жас ұрпаққа үлгілі, өнегелі тәрбие беру — басты міндеттеріміздің бірі.

Әдебиеттер:

1. Ткаченко, В. Е. Организация социальной работы с многодетными семьями / В. Е. Ткаченко. — Текст : непосредственный // Молодой ученый. — 2020. № 30 (320). — С. 246-249.
2. Арғынбаев Х. Қазақ отбасы – Алматы: Мектеп, 2000.-52б.
3. Космачева, Н.В. Проблема формирования нравственных ценностных ориентаций у дошкольников [Текст] / Н.В. Космачева // Детский сад: теория и практика. - 2011. - № 4. - С. 17-26.
4. Буре, Р.С. Социально-нравственное воспитание дошкольников. Методическое пособие [Текст] / Р.С. Буре.-М.: Мозаика-Синтез, 2011. - 80 с.

**П.ғ.д., профессор Мухтарова Ш.М.,
магистрант Жексенбаева Р.К.
академик Е.А.Бөкетов атындағы Қарағанды университеті,
Қарағанды қ.**

СТУДЕНТ ЖАСТАРДЫҢ САЛАУАТТЫ ӨМІР САЛТЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУ ӘЛЕУМЕТТІК-ПЕДАГОГИКАЛЫҚ МӘСЕЛЕ РЕТІНДЕ

Толыққанды дені сау өскелең ұрпақты тәрбиелеу – кез келген азаматтық қоғамның басты міндеті. Ұлт денсаулығы – адамзаттың мәңгілік құндылықтарының бірі. Салауатты өмір салты – аурудың алдын алу және денсаулықты нығайту мақсатындағы жеке адамның өмір салты.

Халық денсаулығының алдын алу саласындағы мемлекеттік органдардың негізгі міндеттерінің бірі Қазақстан Республикасының «Халық денсаулығы және денсаулық сақтау жүйесі туралы» кодексі болып табылады. Кодекс азаматтардың жағдайының алдын алудың негізгі мақсаттарының бірін анықтайды: «халықтың қажеттіліктерін, қажеттіліктерін қанағаттандыруға және өмір сүру сапасын жақсартуға бағытталған денсаулық сақтаудың әлеуметтік бағдары», сондай-ақ «салауатты өмір салтын қалыптастыруға жәрдемдесу». өмір салты және салауатты тамақтану» [1].

Салауатты өмір салты-бұл физикалық, психикалық және эмоционалдық әл-ауқатқа ықпал ететін мінез-құлық пен әдеттердің үлгісі. Бұған теңдестірілген тамақтану, тұрақты физикалық белсенділік, жеткілікті ұйқы, стрессті басқару, зиянды заттардан бас тарту және оң қарым-қатынасты сақтау сияқты денсаулықты жақсартатын шешімдер қабылдау кіреді. Салауатты өмір салты сонымен қатар өмір бойы оқуға қатысу, еріктілік және өмірдегі мақсат пен мағынаны табу сияқты жалпы әл-ауқатқа ықпал ететін оң шешімдер қабылдауды қамтиды. Салауатты өмір салты аурудың алдын алу ғана емес, сонымен бірге жалпы денсаулық пен бақытты нығайту екенін ескеру маңызды.

Білім беру студент жастар арасында салауатты өмір салтын насихаттауда шешуші рөл атқарады. Мектептер мен мұғалімдер студенттерге салауатты өмір салтының маңыздылығы туралы білім беруге және олардың денсаулығына қатысты оң шешімдер қабылдау үшін қажетті білім мен дағдыларды беруге мүмкіндік алады. Бұл студенттерге дұрыс тамақтануды, физикалық белсенділікті, стрессті басқаруды және зиянды заттардан бас тартуды үйретуді қамтуы мүмкін.

Студенттерге ақпарат берумен қатар, мектептер салауатты өмір салтын қолдайтын орта құра алады. Бұл асханада дұрыс тамақтану нұсқаларын ұсынуды, мектептен кейінгі дене шынықтыру сабақтары мен спорттық бағдарламалар арқылы физикалық белсенділікті ынталандыруды және денсаулық пен әл-ауқатты бағалайтын оң мектеп мәдениетін насихаттауды қамтуы мүмкін.

Мұғалімдер сонымен қатар салауатты өмір салтын насихаттауда үлгі бола алады және студенттерге денсаулыққа деген оң көзқарасты дамытуға көмектеседі. Олар студенттерді салауатты өмір салтын ұстануға шақыра алады және оларға салауатты өмір салтын ұстануға қолдау мен басшылық бере алады.

Жалпы, білім беру студент жастар арасында салауатты өмір салтын насихаттауда шешуші рөл атқарады. Студенттерге денсаулығына қатысты оң шешімдер қабылдау үшін қажетті білім мен дағдыларды беру және салауатты өмір салтын қолдайтын ортаны құру арқылы мектептер мен мұғалімдер студенттерге өмір бойы жақсы қызмет ететін әдеттерді қалыптастыруға көмектеседі [2].

Денсаулық пен оның нығайтын түсіндіретін бірнеше теориялар бар. Кейбір танымал теорияларға мыналар жатады:

Денсаулыққа деген сенім Моделі: бұл теория адамдардың денсаулыққа деген сенімдері мен көзқарастары олардың мінез-құлқы мен денсаулыққа қатысты шешімдеріне әсер етеді деп болжайды. Бұл теорияға сәйкес,

адамдардың денсаулық мінез-құлқына олардың ауруға бейімділігі, аурудың болжамды ауырлығы және аурудың алдын алу немесе емдеу шараларын қабылдауға байланысты болжамды артықшылықтар мен кедергілер әсер етеді.

Әлеуметтік когнитивті теория: бұл теория Денсаулық мінез-құлқына адамның сенімі, көзқарасы және өзіндік тиімділігі әсер ететінін түсіндіреді (олардың әрекет ету және өзгеріс енгізу қабілетіне сену). Бұл теория, егер адамдар оң өзгерістер енгізу қабілеті бар деп санаса және денсаулыққа оң көзқарасы болса, салауатты өмір салтын ұстануы ықтимал деп болжайды [3].

Әлеуметтік-экологиялық модель: бұл теория Денсаулық мінез-құлқына жеке, әлеуметтік, мәдени және қоршаған орта факторларының күрделі өзара әрекеттесуі әсер ететінін түсіндіреді. Бұл теорияға сәйкес, денсаулықты нығайтуға бағытталған күш-жігер әсер етудің көптеген деңгейлерін, соның ішінде жеке факторларды (білім мен көзқарас сияқты), әлеуметтік факторларды (құрдастарының әсері сияқты), мәдени факторларды (нормалар мен құндылықтар сияқты) және қоршаған орта факторларын (дұрыс тамақтануға қол жеткізу сияқты) ескеруі керек.

Денсаулықты нығайту моделі: бұл теория денсаулықты нығайту үшін арнайы жасалған және адамның мінез-құлқын өзгертуге дайындық деңгейіне бағытталған. Бұл теорияға сәйкес, адамдар өзгеру қажеттілігін сезінгенде, өзгеру қабілеті бар деп сенгенде және өзгеріс енгізуге ынталы болған кезде салауатты мінез-құлықты ұстанады.

Бұл теориялар салауатты мінез-құлыққа әсер ететін факторлар және салауатты өмір салтын насихаттаудың ең тиімді жолдары туралы маңызды түсінік береді. Осы теорияларды түсіну арқылы денсаулық сақтау мамандары адамдарға салауатты өмір салтын ұстануға және сақтауға көмектесетін мақсатты және тиімді іс-шараларды жасай алады.

Студенттік жастардың салауатты өмір салтына деген көзқарасы үшін маңызды бірнеше даму теориялары бар. Кейбір танымал теорияларға мыналар жатады:

Эрик Эриксонның психоәлеуметтік теориясы: бұл теория жастардың дамуына бірқатар психоәлеуметтік кезеңдер әсер ететінін түсіндіреді, олардың әрқайсысы ерекше қиындық пен өсу мүмкіндігін білдіреді. Бұл теорияға сәйкес, жасөспірімдер кезеңінде жастар өздерінің жеке басын сезінуді зерттейді және өзін-өзі сезінуді дамытады. Бұл зерттеу олардың денсаулық мінез-құлқына және оған деген көзқарасына әсер етуі мүмкін.

Бронфенбреннердің экологиялық жүйелер теориясы: бұл теория жастардың дамуына бірқатар өзара байланысты жүйелер, соның ішінде жеке адам, отбасы, құрдастар тобы, мектеп және жалпы қоғамдастық әсер ететіндігін түсіндіреді. Бұл теорияға сәйкес, бұл жүйелер арасындағы қатынастар мен өзара әрекеттесу жас адамның сау мінез-құлқына және олардың денсаулыққа деген көзқарасына айтарлықтай әсер етуі мүмкін.

Өзін-өзі анықтау теориясы: бұл теория жастардың дамуына жастардың өз өмірінде автономды және құзыретті сезіну дәрежесі әсер ететінін түсіндіреді. Бұл теорияға сәйкес, өзін автономды және сауатты сезінетін жастар салауатты өмір салтын ұстануға және денсаулыққа оң көзқараспен қарауға бейім.

Өміршендік теориясы: бұл теория жастардың дамуына адамның қиындықтарды жеңу және қиындықтарды жеңу арқылы өсу қабілеті әсер ететінін түсіндіреді. Бұл теорияға сәйкес, Көңілді Жастар салауатты өмір салтын ұстануға және денсаулыққа оң көзқараспен қарауға бейім.

Бұл теориялар студент жастардың дамуына әсер ететін факторлар және олардың салауатты өмір салтына қатынасы туралы маңызды түсінік береді. Осы теорияларды түсіну арқылы тәрбиешілер мен денсаулық сақтау мамандары жастарға салауатты өмір салтын ұстануға және қолдауға көмектесетін мақсатты және тиімді шараларды жасай алады [4].

Мұғалімдер мен мектептердің салауатты өмір салтын насихаттаудағы рөлі өте маңызды, өйткені олар студенттерге салауатты өмір салтының маңыздылығы туралы білім беруге және олардың денсаулығына қатысты оң шешімдер қабылдау үшін қажетті білім мен дағдыларды беруге мүмкіндік алады. Мұғалімдер мен мектептер Салауатты өмір салтын бірнеше жолмен насихаттай алады, соның ішінде:

Денсаулық сақтау бойынша білім беру: мұғалімдер студенттерге дұрыс тамақтану, физикалық белсенділік, стрессті басқару және зиянды заттардан бас тарту туралы ақпарат бере алады.

Қолайлы орта құру: мектептер асханаларда дұрыс тамақтану нұсқаларын ұсыну, дене шынықтыру сабақтары мен мектептен тыс спорттық бағдарламалар арқылы физикалық белсенділікті ынталандыру және денсаулық пен әл-ауқатты бағалайтын оң мектеп мәдениетін насихаттау арқылы салауатты өмір салтын қолдайтын ортаны құра алады.

Үлгі ретінде қызмет ету: мұғалімдер салауатты өмір салтын ұстануға үлгі бола алады және салауатты әдеттерді ынталандыру және қолдау мен ұсыныстар беру арқылы студенттерге денсаулыққа оң көзқарасты дамытуға көмектеседі.

Студенттік жастар арасында салауатты өмір салтын насихаттауда қоғамдық ұйымдар мен мемлекеттік органдар да маңызды рөл атқарады. Олар мұны жасай алады:

Денсаулық сақтау саласындағы білім мен ресурстарды қамтамасыз ету: қоғамдық ұйымдар мен мемлекеттік органдар жастарға және олардың отбасыларына денсаулық сақтау бойынша білім беру және пайдалы тағамға қол жетімділік сияқты ресурстармен қамтамасыз ете алады.

Қолайлы жағдайлар жасау: қоғамдық ұйымдар мен мемлекеттік органдар салауатты өмір салтын ұстануға қолайлы жағдайлар жасай алады, мысалы, физикалық белсенділік үшін қауіпсіз және тартымды орындармен қамтамасыз ету, дұрыс тамақтануды насихаттау және зиянды заттарға қол жетімділікті шектеу.

Мектептермен және басқа ұйымдармен серіктестік: қоғамдық ұйымдар мен мемлекеттік органдар денсаулықты нығайту үшін жан-жақты және үйлестірілген күш-жігерді қамтамасыз ету үшін мектептермен және басқа ұйымдармен ынтымақтаса алады.

Бұқаралық ақпарат құралдары мен технологиялардың салауатты өмір салтын насихаттаудағы рөлі де маңызды, өйткені олар үлкен аудиторияға жетіп,

көзқарас пен мінез-құлыққа күшті әсер етуі мүмкін. Бұқаралық ақпарат құралдары мен технологияларды келесі мақсаттарда пайдалануға болады:

- Медициналық ақпарат беру: жастарға медициналық ақпарат беру үшін бұқаралық ақпарат құралдары мен оқыту бейнелері, веб-сайттар мен қосымшалар сияқты технологияларды пайдалануға болады.

- Салауатты мінез-құлықты насихаттау: бұқаралық ақпарат құралдары мен технологияны салауатты мінез-құлықты насихаттау үшін де қолдануға болады, мысалы, физикалық белсенділікті немесе дұрыс тамақтануды ынталандыратын әлеуметтік медиа науқандары.

- Зиянды мазмұнның әсерін шектеу: бұқаралық ақпарат құралдары мен технологияларды зиянды мазмұнның әсерін шектеу үшін де қолдануға болады, мысалы, салауатты өмір салтын насихаттау және зиянды өнімдердің жарнамалық әсерін азайту.

Соңында, студенттердің өздері салауатты өмір салтын насихаттауда және өз денсаулығы үшін жауапкершілікті қабылдауда шешуші рөл атқаруға шақырылады. Студенттер мүмкін:

- Позитивті таңдау жасаңыз: студенттер теңдестірілген тамақтану, физикалық белсенділік және зиянды заттардан бас тарту сияқты денсаулыққа қатысты оң шешімдер қабылдай алады.

- Өзін-өзі тәрбиелеу: студенттер ақпарат пен ресурстарды іздеу арқылы денсаулық пен әл-ауқат туралы өз бетінше біле алады.

- Қорғаушы болыңыз: студенттер салауатты мінез-құлықты ынталандыру және салауатты ортаны насихаттау арқылы өздерінің және басқа адамдардың денсаулығын қорғаушы бола алады.

Бірлесіп жұмыс істей отырып, мұғалімдер, мектептер, қоғамдық ұйымдар, мемлекеттік органдар, бұқаралық ақпарат құралдары мен технологиялар және студенттер салауатты өмір салтын насихаттай алады және жастарға өз денсаулығына жауапкершілікті өз мойнына алуға көмектеседі.

Қорытындылай келе, студент жастар арасында салауатты өмір салтын қалыптастырудың әлеуметтік-педагогикалық жағдайы кешенді және үйлестірілген тәсілді талап ететін күрделі және көп қырлы мәселе болып табылатынын атап өтеміз. Салауатты өмір салты жалпы әл-ауқат пен өмірдегі сәттілік үшін өте маңызды, ал білім беру студент жастар арасында салауатты өмір салтын насихаттауда шешуші рөл атқарады. Мәдени және әлеуметтік факторлар, экономикалық және саяси факторлар, қоршаған орта факторлары, психологиялық және эмоционалдық факторлар салауатты өмір салтын қалыптастыруға әсер етуі мүмкін.

Мұғалімдер мен мектептер, қоғамдық ұйымдар мен мемлекеттік органдар, бұқаралық ақпарат құралдары мен технологиялар және студенттердің өздері салауатты өмір салтын насихаттауда маңызды рөл атқарады. Бірлесіп жұмыс істеу және денсаулық сақтау саласындағы білім беру, қолайлы орта құру және жағымды мінез-құлықты насихаттау сияқты стратегиялардың жиынтығын қолдану арқылы біз студент жастарға салауатты өмір салтын қабылдауға және сақтауға көмектесе аламыз.

Студент жастар арасында салауатты өмір салтын насихаттау үздіксіз зерттеулер мен әрекеттерді қажет ететін үздіксіз процесс екенін атап өткен жөн. Салауатты өмір салтын қолдайтын әлеуметтік-педагогикалық мемлекет құру бойынша жұмысты жалғастыра отырып, біз жастарды салауатты және толыққанды өмір сүру үшін қажетті құралдармен және ресурстармен қамтамасыз етуге көмектесе аламыз.

Әдебиеттер:

- 1.«Халық денсаулығы және денсаулық сақтау жүйесі туралы» Қазақстан Республикасының 2009 жылғы 18 қыркүйектегі № 193 – IV Кодексі. Қазақстан Республикасы бірінші Президентінің ресми сайты. <http://online.zakon.kz>
2. Ислямов Б., Тулегенулы Н. Студенттердің денсаулығын нығайтудағы дене тәрбиесі оқытушысының психологиялық-педагогикалық қызметі //Теория и методика физической культуры. – 2021. – Т. 63. – №. 1. – С. 36-41.
- 3.Омаров Е. Б. Тәрбие жүйесін басқаруды жетілдіру үшін студент жастарға дене шынықтыру мен спорт шараларын қолданудың жолдары. – 2003.
- 4.Абсатова М. А., Эргашева Ж. Студенттердің денсаулыққа бағытталған өмірлік ұстанымдарын қалыптастырудың компоненттері мен көрсеткіштері. – 2018.

Д.п.н., профессор Мухтарова Ш.М.
Карагандинского университета им.академика Е.А.Букетова
г. Караганда

ОБ ОСОБЕННОСТЯХ ПРОЕКТИРОВАНИЯ МЕЖДИСЦИПЛИНАРНОЙ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ ПРОГРАММЫ 6В01802- «СОЦИАЛЬНАЯ И ЮВЕНАЛЬНАЯ ПЕДАГОГИКА

Для современного общества одной из наиболее важных социальных задач выступает поиск методов снижения преступности среди несовершеннолетних. Государственная политика РК в области профилактики правонарушений, безнадзорности и беспризорности среди несовершеннолетних является частью правовой политики и включает в себя создание правовых и социальных гарантий для несовершеннолетних, материально-техническое, финансовое, научно-методическое и кадровое обеспечение органов и учреждений, составляющих систему профилактики правонарушений, безнадзорности и беспризорности среди несовершеннолетних.[1]

Актуальность разработки новой междисциплинарной программы 6В01802 – «Социальная и ювенальная педагогика» связана со сложившейся нестабильной ситуацией по правонарушениям несовершеннолетних в РК. Согласно статистике, при общем показателе снижения количества преступлений подростков за последние 5 лет, «в январе 2023 года в стране зарегистрировали 227 уголовных правонарушений в отношении несовершеннолетних. Это на 32 % больше, чем в январе прошлого года.[2]

Сложная ситуация по росту правонарушений среди подростков и молодежи (10 тыс. подростков стоят на учете в инспекции по делам несовершеннолетних в РК), их аутодеструктивного поведения, насилия и буллинга в школе, девиантного и деликвентного поведения подростков, привели к тому, что в современных условиях назрела потребность в подготовке не только социальных педагогов, но и специалистов по работе с несовершеннолетними (инспектора ПДН), владеющих психолого-педагогическими и юридическими знаниями, теорией и практикой нравственного воспитания, комплексной профилактикой и коррекцией девиантного поведения подростков и молодежи, так как практика работы инспекторов по делам несовершеннолетних показывает недостаточность только юридического образования для работы с детьми и подростками.

Таким образом, к числу основных социальных факторов, повлиявших на потребность в новой междисциплинарной образовательной программы, послужили:

1. Ситуация по правонарушениям несовершеннолетних в РК: за девять месяцев прошлого года за совершение различных уголовных правонарушений к ответственности привлечено 1100 подростков.

2. В настоящее время наш регион оказался в тройке антилидеров по правонарушениям несовершеннолетних (197 случаев).

3. Практика работы инспекторов по делам несовершеннолетних показывает недостаточность только юридического образования для работы с детьми и подростками.

4. И как следствие указанных социальных факторов – необходимость подготовки профессионалов в области профилактики правонарушений несовершеннолетних, а именно – инспекторов ПДН.

Проведенный анализ потребности рынка труда в специалистах по социальной и ювенальной педагогике, выпускниках новой междисциплинарной ОП 6В01802- «Социальная и ювенальная педагогика» показал, что она имеет перспективы развития и востребована работодателями и выпускниками школ. Приоритетность междисциплинарной ОП 6В01802- «Социальная и ювенальная педагогика» для региона достаточно высока.

Отличие новой ОП от других традиционных программы - ее междисциплинарность. Разработка междисциплинарных программ сегодня рассматривается как вызов глобальным и интеграционным процессам в мировой науке, образовании, производстве. В системе высшего и послевузовского образования формирование специальных компетенций выпускников в различных областях знаний связано с осуществлением междисциплинарных исследований и обеспечивается междисциплинарными образовательными программами. Основным признаком междисциплинарности образовательных программ является широта подготовки выпускников [3,56].

Междисциплинарность обеспечивается интеграцией учебных дисциплин, предусматривающих трансляцию научных методов исследования из одной дисциплины в другую и предполагающих синтез, полученных в рамках разных

дисциплин, результатов. Междисциплинарный подход к проектированию образовательных программ позволяет гармонизировать составляющие ОП, направленные на подготовку специалистов на стыке наук.

Целью проектирования новой междисциплинарной программы 6В01802- «Социальная и ювенальная педагогика» является: расширение спектра компетенций специалистов в области защиты прав детей и подростков на основе интеграции педагогических и юридических знаний в подготовке будущих профессионалов, формирование умений и навыков работы выпускников ОП с несовершеннолетними на стыке двух направлений подготовки кадров: *социальной педагогики и права*.

Уникальность междисциплинарной ОП 6В01802- «Социальная и ювенальная педагогика», занимающейся подготовкой социального педагога и специалиста по делам несовершеннолетних состоит в том, что она предоставляет выпускникам возможность выбора одного из двух видов профессиональной деятельности и соответствующую выбранной профессии сферу трудоустройства (не только в системе образования (в учреждениях образования, детских домах, реабилитационных и коррекционных учреждениях для детей с особыми образовательными потребностями, центрах адаптации несовершеннолетних (ЦАНах) и др.), но и в ювенальных отделах полиции по делам несовершеннолетних, молодежных ресурсных центрах, пенитенциарных учреждениях).

Цель ОП 6В01802- «Социальная и ювенальная педагогика» - подготовка конкурентоспособных специалистов по социальной и ювенальной педагогике, обладающих личностными и профессиональными компетенциями в области социальной защиты семьи и детства и организации комплексной помощи несовершеннолетним с девиантным поведением на основе междисциплинарного подхода к реализации профессиональной деятельности социального педагога и специалиста по делам несовершеннолетних.

Круг обязанностей социальных педагогов содержит широкий функционал работы с неблагополучными, малообеспеченными семьями, детьми и подростками, оказавшимися в трудной жизненной ситуации (оставшихся без попечения родителей, беспризорными, безнадзорными, испытавшими насилие, детьми «группы риска», подростками с девиантным и деликвентным поведением и др.).

Работа инспектора ПДН среди учащихся в организации образования осуществляется во взаимодействии с педагогическими коллективами, в том числе, и социальным педагогом. Инспектор по делам несовершеннолетних посещает школы и места проживания трудных подростков для встреч, бесед и мероприятий с детьми, с родителями и учителями. В этом плане деятельность социального педагога и инспектора по делам несовершеннолетних во многом дополняют друг друга в процессе оказания помощи несовершеннолетним. При этом инспектор по делам несовершеннолетних выполняет, в основном, функцию мониторинга, надзора и социального контроля над уже совершившим правонарушение подростком, в то время как необходима системная

профилактическая работа по правовому воспитанию школьников и усиление превентивных мер относительно проявлений их делинквентного поведения.

В связи с этим подготовка инспекторов полиции по работе с несовершеннолетними должна носить универсальный и всесторонний характер и включать в себя не только знание своих должностных прав и обязанностей, но и функциональных обязанностей социального педагога и технологий его профессиональной деятельности, во многом идентичных с его профессиональной направленностью. Так, в перечень основных задач, входящих в обязанности инспектора по делам несовершеннолетних (а также и социального педагога) входят следующие направления:

- предотвращение безнадзорности и беспризорности среди детей и подростков;

- предотвращение правонарушений, совершенных детьми или подростками;

- выявление и устранение условий, предшествующих безнадзорности, беспризорности, совершению правонарушений и антиобщественных действий среди детей и подростков;

- защита прав и свобод несовершеннолетних.

- социально-педагогическая реабилитация детей и подростков, пребывающих в социально-опасном положении.

Для выполнения этих задач необходима социально-педагогическая компетентность профессионала, активно работающего с несовершеннолетними, включающая знания, умения и навыки социальной и ювенальной педагогики, основ психологии, социальной и ювенальной психологии, права. Будущий инспектор ПДН должен быть педагогически и юридически грамотным специалистом, уметь нестандартно подходить к детям, проявлять гибкость, слушать и слышать каждого ребенка.

Преимущества междисциплинарной образовательной программы 6В01802- «Социальная и ювенальная педагогика»:

- формирование дополнительных компетенций для решения комплекса фундаментальных и прикладных задач на стыке двух областей знаний;

- подготовка универсальных специалистов, способных осуществлять свою квалификацию на альтернативной основе выбора профессии.

Междисциплинарная образовательная программа 6В01802- «Социальная и ювенальная педагогика» привлекательна для потенциальных абитуриентов тем, что выпускники программы в перспективе имеют достаточно профессиональных возможностей для расширения сферы трудоустройства, так как основным признаком междисциплинарности ОП является широта подготовки специалиста. Они могут работать не только социальными педагогами в учреждениях образования, но и инспекторами в отделах полиции по делам несовершеннолетних. Обе профессии имеют особую социальную значимость, т.к. они находятся в системе «Человек-Человек», обладают устойчивой стабильностью и востребованностью на рынке труда в течение многих десятилетий, ведь проблемы девиаций в обществе существовали и существуют, к сожалению, во все времена.

Должность инспектора ПДН привлекает молодых людей в плане карьерного роста, статуса сотрудника правоохранительных органов, оказывающим помощь молодому поколению, отсутствием монотонности в работе, дополнительными выплатами за стаж и звание и льготами, отсутствием требований к опыту работы в начале трудовой деятельности, а некоторых – и сложностью воспитательной работы с подростками девиантного поведения. К тому же имея диплом по междисциплинарной ОП, специалист по делам несовершеннолетних может сменить свою профессию на должность социального педагога в школе, если это будет ему необходимым по различным обстоятельствам.

Междисциплинарная ОП 6В01802- «Социальная и ювенальная педагогика» привлекательна абитуриентам своей интегративностью в содержательном плане, а именно – юридическими и педагогическими дисциплинами, которые изучаются в ОП и получаемой ими универсальной квалификацией как результат интеграции двух областей знания в области защиты прав детей и профилактики девиантного поведения подростков, работы с несовершеннолетними.

Главными параметрами достижения цели ОП является результаты обучения. Результаты обучения служат основанием для определения объема в рамках образовательной программы трудоемкости соответствующих дисциплин в академических кредитах, выделяемого на программу. Общая трудоемкость образовательной программы должна быть не менее указанной в Государственных общеобязательных стандартах образования трудоемкости соответствующего уровня.

В образовательной программе обязательно должна быть определена взаимосвязь между дисциплинами и результатами обучения.

При проектировании результатов обучения необходимо определить три главных вида компетенций:

- поведенческие навыки и личностные качества (softskills);
- профессиональные навыки (hardskills), позволяющие каждому специалисту грамотно действовать в любых условиях профессиональной деятельности;
- цифровые компетенции(digital skills).

Результаты обучения формулируются:

- в зависимости от компетенций, сфокусированных с уровнем обучения;
- в соответствии с дескрипторами отраслевой рамки квалификаций и требованиями профессиональных стандартов;
- в соответствии с требованиями / ожиданиями работодателей;
- на основе руководящих принципов Европейской системы переноса и накопления зачётных единиц (ECTS);
- на основе таксономии Блума (1. знание; 2. понимание; 3. анализ; 4. синтез; 5. оценка).

Результаты обучения, выраженные в компетенциях, разрабатываются на уровне образовательной программы, модуля и отдельной дисциплины. Результаты обучения должны достигаться всеми выпускниками в момент окончания обучения по данной программе.

Формирование матрицы осуществляется в соответствии с модулями, дисциплинами, компетенциями выпускника программы. Матрица наглядно показывает, какие результаты обучения способствуют достижению тех или иных компетенций, и позволяет системно спроектировать содержание образовательной программы.

Образовательные программы кредитной технологии обучения должны основываться на взаимосвязи всех трех элементов (компетенции – модули – кредиты). И только в этом случае образовательная программа будет соответствовать инновационным подходам и принципам Болонского процесса.

В процессе формирования модульных образовательных программ необходимо ориентироваться на следующие их виды:

- общие обязательные модули – циклы базовых дисциплин, формирующих общие компетенции, напрямую не связанные со специальностью;
- обязательные модули по специальности - циклы базовых и профилирующих дисциплин, составляющие основу специальности и направленные на формирование профессиональных компетенций;
- модули по выбору для определенной специальности – циклы дисциплин по индивидуальному профилированию, направленные на формирование возможных компетенций в рамках специальности и итоговая аттестация.[4]

При проектировании и реализации интегрированных междисциплинарных программ уделяется особое внимание их структурной согласованности через рациональное группирование дисциплин (модулей дисциплин, отдельных дисциплин) предметного поля подготовки, что позволяет предоставить обучающимся максимальную свободу выбора. Расширение содержания подготовки обеспечивается вариативностью состава дисциплин предметного поля подготовки будущих специалистов. Одним из эффективных способов трансформации содержания является введение в академическую составляющую «концентрации» (concentration) – дополнительного блока дисциплин специализации [5].

В представляемой нами ОП – это модуль, называемый «Система ювенальной юстиции», который включает ряд юридических дисциплин специализации инспектора по делам несовершеннолетних: дисциплины БД/ ВК «Ювенальная юстиция РК», «Международные и правовые механизмы защиты прав ребенка», ПД /КВ «Правовая ответственность в системе ювенальной юстиции», «Юридическая психология несовершеннолетних» и др.

Вместе с этим, в содержании междисциплинарной ОП имеется сертификационная программа (MINOR), которая направлена на получение дополнительных видов профессиональных компетенций социальных педагогов, востребованных сегодня в школе: педагога-профориентатора, тьютора (педагог-ассистент) в условиях инклюзивного образования, учителя факультатива «Глобальные компетенции» в школе), педагога дополнительного образования. Сертификационная программа (MINOR) выступает в качестве дополнительной профессиональной направленности социальных педагогов в общеобразовательных школах.

Перспективы трудоустройства выпускников междисциплинарной ОП 6В01802- «Социальная и ювенальная педагогика» определяются в соответствии со сферой профессиональной деятельности специалистов: система образования (школы, колледжи, детские дома, центр адаптации несовершеннолетних (ЦАН) и др.) и правоохранительные органы (Департамент полиции Карагандинской области МВД РК, пенитенциарные учреждения), также другими структурами по работе с молодежью и несовершеннолетними (молодежные ресурсные центры и др.).

Таким образом, проектирование новой междисциплинарной образовательной программы 6В01802 – «Социальная и ювенальная педагогика» акцентировано на реализацию компетентного подхода в подготовке специалистов по защите семьи и детства и профилактике правонарушений среди несовершеннолетних.

Литература

1. О профилактике правонарушений среди несовершеннолетних и предупреждения детской безнадзорности и беспризорности. Закон Республики Казахстан от 9 июля 2004 года № 591 Электронный ресурс-https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z040000591_

2. Электронный ресурс -<https://www.zakon.kz/6385081-v-kazakhstane-vyroslochislo-prestupleniy-protiv-detey.html>

3. Матушкин Н.Н., Кузнецова Т.А., Пахомов С.И. О междисциплинарных образовательных программах подготовки кадров высшей квалификации// Университетское управление: практика и анализ, 2010. № 4.- С.5-58.

4. Государственный общеобязательный стандарт высшего образования (с изменениями и дополнениями по состоянию на 06.03.2023 г.)
https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=32414726&doc_id2=34682922#pos=2;-31&pos2=6;-98

5. Computing curricula 2001. Computer Science Volume [Электронный ресурс]. URL: <https://www.acm.org/education/cc2001/final>.

**Мухтарова Ш.М., п.ф.д., профессор,
магистрант Тұрғанбай М.Д.
Академик Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды университеті,
Қарағанды қ.**

ИНКЛЮЗИВТІ БІЛІМ БЕРУДІ ЖҮЗЕГЕ АСЫРУДАҒЫ ӘЛЕУМЕТТІК ПЕДАГОГТЫҢ РӨЛІ

Қазақстан Республикасындағы мемлекеттік білім беру саясатының басымдықтарының бірі инклюзивті білім беру жүйесін енгізу болып табылады, оны іске асыру кез келген білім беру мекемесінде ерекше білім беру

қажеттіліктері бар балаларды табысты оқыту және әлеуметтендіру қамтамасыз етілетінін болжайды.

Осылайша, білім беруді дамытудың 2022-2025 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы ерекше білім беру қажеттіліктері бар балаларды оқытуға тең қол жеткізу үшін жағдайларды қамтамасыз ету және инклюзивті білім беру бағдарламаларын іске асыратын мектепке дейінгі ұйымдардың үлесін 30%-ға дейін, инклюзивті білім беру үшін жағдай жасаған мектептердің үлесін олардың жалпы санынан 70%-ға дейін ұлғайту міндеттерін қояды. Алайда, қазіргі уақытта мектепке дейінгі және мектеп ұйымдарының педагогтары ерекше білім беру қажеттіліктері бар балаларға жоғары деңгейде білікті көмек көрсете алмайды, инклюзивті ортада жұмыс істеу үшін кәсіби құзыретті педагогтардың жетіспеушілігі, психологиялық кедергілер мен кәсіби стереотиптердің болуы байқалады [1].

Сонымен қоса, жаһандық әл-ауқат индексі бойынша, мектептерде балаларға жасалған жағдай 0-ден 1-ге дейінгі шкала бойынша салыстырылады. Осыған байланысты, Қазақстан Республикасы 2022 жылы бұл индексті 2025 жылға дейін 0,70-тен 0,73-ке көтеруге мақсат қойды.

Осыған байланысты жоғары білім беру жүйесінің алдында педагогтарды, әлеуметтік педагогтарды даярлау, оның ішінде инклюзивті мектептер жағдайында жұмыс істеу міндеті тұр, нәтижесінде жоғары білім беру мазмұнын жаңғырту проблемасы туындайды, инклюзивті білім беру саласындағы республиканың жоғары оқу орындарында мамандарды даярлауды қандай ғылыми-әдістемелік мазмұнмен толықтыру қажет.

Бұл тұрғыда балалардың барлық санаттарының білім беру қажеттіліктеріне сәйкес келетін білім беруді ұйымдастыруға және жүзеге асыруға қатысатын педагог кадрлардың дайындығын қалыптастыру мәселелері өзекті болды. Алайда, жоғары оқу орындарында жүргізілетін өзгерістердің қарқыны мен мазмұны оларға объективті қажеттіліктерге сәйкес келмейді. Оқытушыларда қажетті кәсіби даярлықтың және, ең алдымен, инклюзивті білім беру саласындағы педагогикалық құзыреттіліктің болмауы да маңызды рөл атқарады [2].

Инклюзивті білім беру әдеттегі мектепте мамандандырылған сыныптардан бас тартуды, қалыпты жағдайда бірлескен оқытуды қамтиды. Инклюзивті білім беру жағдайында барлық оқушылар интеллектуалдық қабілеттер мен мүмкіндіктер деңгейіне қарамастан бірегей тұлғалар ретінде дами алады. Ол үшін мектепте әр баланың әлеуетті мүмкіндіктерін дамыту және оның қоғаммен өзара әрекеттесуі үшін жағдайлар жасалуы керек. Осындай шарттардың бірі – кәсіби педагогсыз жүзеге асырылмайтын сауатты психологиялық-педагогикалық қолдаудың болуы [3]. Осыған байланысты инклюзивті білім беру жағдайында жұмыс істейтін мұғалімдерге қойылатын талаптар артып келеді. Бұл ретте әлеуметтік педагог маңызды рөл атқарады.

Әлеуметтік педагог – білім беру ұйымының маманы, сондай-ақ мектепте оқитын баланың, оның ішінде ерекше білім беру қажеттіліктері бар баланың құқықтарының сақталуын бақылауды жүзеге асырады. Әлеуметтік педагог қызметінің маңызды саласы – мектеп қоғамдастығында, мектептің

микроәлеуметтік ортасында бейімделуге ерекше білім беру қажеттіліктері бар баланың ата-аналарына көмек көрсету.

Әлеуметтік педагог – ерекше білім беру қажеттіліктері бар баланы және оның отбасын әлеуметтік-мәдени оңалтуды және әлеуметтік бейімдеуді қамтамасыз ететін маман, олардың, білім беру және басқа ұйымдардың арасындағы қарым-қатынасты қалыптастыру және дамыту арқылы. Ол бала мен отбасы құқықтарының сақталуын қадағалайды, ата-аналарға баланы мектеп қауымдастығына, мектептен тыс әлеуметтік ортаға қосуға көмектеседі [4].

Әлеуметтік мұғалімнің негізгі міндеті – мұндай баланы толыққанды әлеуметтік өмірге енгізу, айналасындағыларды оған қарапайым адам ретінде қарауға үйрету, ал оның білімі мен дамуында оның өмірін шектейтін физикалық немесе психикалық бұзылуларға емес, оның мүмкіндіктері мен функцияларын сақтауға бағыттау.

Өз қызметін ұйымдастыруда әлеуметтік педагог мүгедек адамдардың тәуелсіз өмірінің заманауи философиясына және компенсаторлық даму идеясына сүйенеді.

Ол проблемалық дамуы бар баланы тәрбиелеп отырған отбасының бейімделу мүмкіндіктерін арттыруға үнемі қатысады. Бұл мүмкіндіктер отбасының ішкі ресурстары арқылы да, әлеуметтік орта ресурстары арқылы да қалыптасады, ал әлеуметтік педагог әлеуметтік-педагогикалық қызмет арқылы ресурстардың осы және басқа топтарының синергетикалық әсерін қамтамасыз етуге және арттыруға тырысады. Отбасының ішкі оңалту әлеуетін анықтау және жандандыру өте маңызды. Бұған оған білім беру, делдалдық және психологиялық көмек көрсету арқылы қол жеткізіледі.

Инклюзивті білім беру ұйымында әлеуметтік педагогтың негізгі функционалдық міндеттеріне мыналар жатады:

- алқалы шешімдер қабылдау мақсатында білім беру ұйымының педагогикалық ұжымымен өзара іс-қимыл жасау;

- мектеп ұжымында салауатты әлеуметтік-психологиялық ахуалды сақтау және инклюзивті мәдениетті дамыту;

- ерекше білім алу қажеттіліктері бар баланың отбасын әлеуметтік-педагогикалық зерттеу, оның бейімделу әлеуеті мен қабілеттерін анықтау;

- мұндай отбасын анықтамалық ақпаратты, консультацияны, оқытудың белсенді нысандарын (мысалы, тренингтерді) қоса алғанда, білім беру қызметтерінің кешенімен қамтамасыз ету;

- білім беру ұйымы жағдайында да, одан тыс жерлерде де ересектер мен балалардың өзара іс-қимылының, ынтымақтастығының әртүрлі түрлерін ұйымдастыру, бірлескен әлеуметтік пайдалы қызметке қосу (педагог – бала – отбасы);

- өз-өзіне және өзара көмек топтарын құру желісі бойынша білім беру ұйымының басқа оқушыларының отбасыларымен өзара іс-қимыл жасау;

- әлеуметтік қорғау мәселелері бойынша отбасын ақпараттандыруға бағытталған ақпараттық қолдау;

- шұғыл психологиялық көмек және жарақаттан кейінгі стресстермен жұмыс істеуге қолдау көрсету, өз құзыреті шегінде психологиялық кеңес беру;

– әлеуметтік адвокаттандырудың делдалдық функциялары мен функцияларын орындау – жанжалды және әлеуметтік қиын жағдайларда ерекше білім алу қажеттілігі бар баланың және оның отбасының құқықтарын қорғау; әртүрлі мемлекеттік қызметтер мен ұйымдарда олардың мүдделерін білдіру; қоғамдық санада гуманистік көзқарастарды тарату, халықтың көпшілігінің санасында жағымсыз әлеуметтік-психологиялық стереотиптерді еңсеру; әртүрлі мамандардың, ұйымдардың көмекші әрекеттерін үйлестіру: балалармен және олардың отбасыларымен оңалту жұмыстарына қатысатын ведомстволардың, еріктілер және қайырымдылық ұйымдарының;

– теріс тәуелділіктің алдын алу (есірткі, алкоголь);

– білім беру ұйымының әлеуметтік-педагогикалық жұмыс жоспарларын жасау және іске асыру [4].

Отбасылармен жұмысты бастамай тұрып, әлеуметтік педагог отбасының диагностикасын жүргізеді.

Кешенді зерттеу нәтижесінде алынуы мүмкін әлеуметтік-педагогикалық және әлеуметтік-психологиялық диагностика деректерінің негізінде әлеуметтік педагог отбасы мен баланың әлеуметтік қолдау, әлеуметтік-мәдени даму саласындағы қажеттіліктерін белгілейді, баланың мектептегі оқу процесіне бейімделуіне көмектесу бағыттарын анықтайды.

Отбасын зерттегеннен кейін, әлеуметтік педагог баланың қоршаған ортасын (сыныптастары, басқа мамандар, мектеп мұғалімдеру және т.б.) зерттейді.

Диагностика нәтижесінде отбасының құрылымдық және функционалдық түрі анықталады; оның әлеуметтік-педагогикалық диагнозы тұжырымдалады; отбасының, сыныптың, мектептің әлеуметтік төлқұжаттары жасалады; жұмыс перспективалары көрсетіледі. Алынған мәліметтер базасында келесі кезең қалыптасады – қажет болған жағдайда психологиялық-педагогикалық сүйемелдеу мамандарын (логопед-мұғалім, дефектолог-мұғалім, педагог-психолог, тьютор) тарта отырып, білім беру кеңістігі субъектілеріне атаулы көмек көрсетуді көздейтін әлеуметтік педагогтың қызметін жобалау/жоспарлау.

Егер баланың отбасында проблемалық әлеуметтік статус болмаса, әлеуметтік педагог бұл отбасымен жұмыс жасауда патронаж қызметін қолданады.

Патронаж шеңберінде әлеуметтік педагог қолдау, оңалту, қорғау және түзету функцияларын жүзеге асыра алады, бұл отбасын диагностикалау, баланың отбасындағы өмірін бақылау, белгіленген әлеуметтік-педагогикалық талаптарды сақтау, отбасының өзіне алған тәрбиелік және өзге де міндеттемелерді орындауы, педагогикалық, психологиялық және түзету-педагогикалық көмек көрсету міндеттерін шешуді көздейді.

Инклюзивті кеңістік жағдайында әлеуметтік педагог қызметінің тиімділігінің көрсеткіштері:

– баланы мектеп қауымдастығына қосудың тиімділігі;

– баланың және оның отбасының әлеуметтік байланыстар аясын кеңейту және оларды қалыпқа келтіру;

- мектеп қауымдастығындағы ерекше білім алу қажеттілігі бар балаларға деген көзқарастың өзгеруі;
- ата-ананың балаға қатысты ұстанымын өзгерту;
- отбасының микросоциумын қалыптастыру;
- ата-аналарды мектеп қауымдастығына қосудың тиімділігі;
- олардың оңалту құзыреттілігін арттыру;
- отбасының «әлеуметтік саясатын» өзгерту [4].

Кириленко Н.П. айтқандай, әлеуметтік педагог инклюзивті білім беру процесінде мектеп, қоғам, ата-аналардың, ересектер мен балалардың арасындағы серіктестік қарым-қатынасты орнатуда үлкен рөл атқарады [5].

Серіктестікті қамтамасыз ету – бұл қазіргі заманғы білім беру ұйымын дамытудың маңызды және қиын шарты, инклюзивті білім беруді жүзеге асыру оның күрделілігін едәуір арттырады. Инклюзивті білім берудегі әлеуметтік әріптестік мәселесін шешу кезінде біздің көзқарасымыз бойынша әлеуметтік педагогтың кәсіби қызметінің негізгі бағыттары: қоғамдық пікірді қалыптастыру; инклюзивті білім берудің әлеуметтік педагогикалық аспектілеріне мүдделі әлеуметтік топтар мен ұйымдармен байланыс орнату және қолдау болып табылады; құрдастықтың әлеуметтік серіктесінің құқықтық кеңістігін қамтамасыз ету.

Инклюзивті білім беру жағдайында әлеуметтік педагогтарды даярлауды гуманистік мақсаттарға қол жеткізуге және педагогикалық құндылықтарды қалыптастыруға бағытталған әлеуметтік педагогтардың кәсіби құзыреттілігін дамытудың мақсатты және шығармашылық процесі ретінде қарастыру қажет деп санаймыз, нәтижесінде педагогтер инклюзивті білім беру саласындағы кәсіби міндеттерді шешу қабілетін қалыптастырады. Мұндай дайындық процесінде мұғалімдердің кәсіби және жеке сипаттамаларының сапалы өзгеруі, олардың кәсіби қызметінің өзгеруі, мұғалімдердің кәсіби және жеке дамуының көрсеткіші ретінде қызмет ететін жеке және педагогикалық құндылықтарды алу орын алады. Мұндай дайындықтың нәтижесі мұғалімдердің кәсіби міндеттерді шешуге дайындығы мен қабілетін қалыптастыру болып табылады:

- инклюзивті білім беру философиясын түсіну, инклюзивті білім беру ортасы жағдайында ерекше білім алу қажеттіліктері бар балалардың жас және тұлғалық дамуының психологиялық-педагогикалық заңдылықтары мен ерекшеліктерін білу және осы заңдылықтар мен ерекшеліктерді анықтай білу;

- инклюзивті білім беруді ұйымдастырудың оңтайлы тәсілдерін таңдай білу, сондай-ақ қалыпты және дамымаған балаларды бірлесіп оқыту үшін оқу процесін жобалай білу;

- ерекше білім алу қажеттіліктері бар балаларға және жалпы инклюзивті білімге құндылық қатынасына бағытталған түзету-білім беру процесінің барлық субъектілері арасындағы педагогикалық өзара іс-қимылдың әртүрлі тәсілдерін өзгерту;

- инклюзивті білім беру кеңістігі жағдайында түзету-дамыту ортасын құру және барлық балаларды дамыту үшін білім беру ұйымында бар ресурстарды пайдалану;

– қалыпты және ерекше білім алу қажеттілігі бар балаларды бірлесіп оқыту мәселелері бойынша кәсіби өзін-өзі тәрбиелеуді жүзеге асыру.

Әдебиеттер:

1. Білім беруді дамытудың 2022-2025 жылдарға арналған бағдарламасы. – Астана, 2022 ж.
2. Исакова А., Закаева Г. Взят курс на подготовку педагогов в области инклюзивного образования// Информационно-методический журнал «Открытая школа», № 1 (132) январь 2014.
3. Абрамова Н. А. Подготовка педагогических кадров для обеспечения инклюзивного образования в Республике Саха// Московский городской психолого-педагогический университет/ psyjournal.ru
4. Приходько О. Г. и др. Деятельность специалистов сопровождения при включении обучающихся с ограниченными возможностями здоровья и детей-инвалидов в образовательное пространство. – 2014.
5. Кириленко Н. П. Специфика профессиональной деятельности социального педагога в решении проблем инклюзивного образования // Современные проблемы науки и образования. – 2014. – № 6.

Нұржанова С.А.

1 курс магистранты

Ғылыми жетекші п.ғ.к., қауым. профессор Кендирбекова Ж.Х.

Е.А.Бөкетов атындағы Қарағанды университеті, Қарағанды

ИНКЛЮЗИВТІ БІЛІМ БЕРУ ЖҮЙЕСІНДЕ МҮМКІНДІГІ ШЕКТЕУЛІ БАЛАЛАРДЫ ӘЛЕУМЕТТІК-ПЕДАГОГИКАЛЫҚ СҮЙЕМЕЛДЕУ МӘСЕЛЕЛЕРІ

«Қазақстан Республикасында мүгедектігі бар адамдарды әлеуметтік қорғау туралы» заңға сәйкес, мүгедектігі бар бала дегеніміз – тұрмыс-тіршілігінің шектелуіне және оны әлеуметтік қорғау қажеттігіне әкеп соқтыратын, ауруларға, мертігулерге (жаралануға, жарақаттарға, контузияларға), олардың зардаптарына, кемістіктерге байланысты организм функциялары тұрақты бұзылып, денсаулығы нашарлаған он сегіз жасқа дейінгі адам деп қарастырылған (2005 жыл). [1] Осы анықтамадан мүмкіндігі шектеулі балалардың, мемлекет тарапынан ерекше назар аударатынын көруге болады.

Бүгінгі күні елімізде мүгедек балалар саны жылдан жылға артуда. Экологиялық жағдайдың нашарлауы, ата-аналардың аурушандығының жоғары деңгейі, бірқатар шешілмеген әлеуметтік-экономикалық, психологиялық-педагогикалық және медициналық проблемалар мүгедек балалар санының көбеюіне әкеліп соқтырды. Қазақстанның ресми статистикасының мәліметінше, мүгедектігі бар балалар үшін 18 жасқа дейінгі балалар санының 1,5% құрайды және соңғы онжылдықта осы деңгейде сақталады. Мүгедек балаларды тәрбиелеп отырған отбасылардың саны 2020 жылы шамамен 93 мыңды құрайды. "31% жағдайда балалар арасындағы бастапқы мүгедектік — туа

біткен ақаулар, деформациялар және хромосомалық ауытқулар, 22% — жүйке жүйесінің аурулары, 17% - психикалық бұзылулар және мінез-құлық бұзылыстары. 2021 жылы алғаш рет 13 131 балаға мүгедектік белгіленді". [2] Осындай категориядағы балалар саны артуы, олардың құқықтарының тең дәрежеде сақталуы, әлеуметтік қорғау, білім алу мәселелерін өзектендіреді.

Мүмкіндігі шектеулі балалардың сапалы білім алуға қол жеткізу құқықтары Қазақстан Республикасының заңнамасымен бекітілген. Балалардың білім алу құқығының кепілдіктері Қазақстан Республикасының Конституциясында, "Қазақстан Республикасындағы Бала құқықтары туралы", "Білім туралы", «Кемтар балаларға әлеуметтік-медициналық-педагогикалық-психологиялық түзеу арқылы қолдау туралы», "Қазақстан Республикасындағы мүгедектерді әлеуметтік қорғау туралы", "Арнаулы әлеуметтік қызметтер туралы" Қазақстан Республикасының заңдарында бекітілген.

Қоғам дамуының қазіргі кезеңінде іс жүзінде әрбір білім беру мекемесінің құрамында денсаулығы шектеулі оқушылар бар, және олардың әлеуметтік бейімделуі маңызды аспект болып табылады. Осыған байланысты мектептерде мүмкіндігі шектеулі балаларды білім беру процесінде әлеуметтік педагогикалық сүйемелдеу жүйесі құрылады. Қазақстандық авторлардың ішінде Қазақстандағы мүгедектердің жағдайын қарастырған Л.Музапарованы [3]; мүгедек балаларды оңалту мәселелерін қарастырған А.О Абдрахмановты, Ш.А Булекбаевты, Л.Ш Жұмаевты [4] атап өтуге болады. Осы авторлардың пікірінше, мүмкіндігі шектеулі балалары бар отбасыларға әлеуметтік - психологиялық көмек көрсету мақсатына сәтті қол жеткізу үшін мүгедек балаларға ғана емес, олардың ата-аналарына қатысты медициналық, әлеуметтік, әлеуметтік-психологиялық және педагогикалық мәселелерді шешу, сондай-ақ бүкіл отбасын оңалту процесіне белсенді қосу қажет.

Білім беру процесінде мүмкіндігі шектеулі баланы (балалар тобын) сүйемелдеу "мектеп ортасында мүгедек баланың табысты оқуы мен психологиялық дамуы үшін әлеуметтік-психологиялық және педагогикалық жағдайлар жасалатын біртұтас жүйелі ұйымдастырылған қызмет" ретінде айқындалады [5].

Мүмкіндігі шектеулі балаларды әлеуметтік-педагогикалық сүйемелдеу бірқатар міндеттерді шешуге арналған, мысалы:

- мүмкіндігі шектеулі баланың жалпы және ерекше білім беру қажеттіліктерін қанағаттандыруды қамтамасыз ететін бейімделген білім беру ортасын құру;

- дамудың бұзылуының ерекшелігі мен ауырлығын, әлеуметтік тәжірибені, жеке және негізгі ресурстарды ескере отырып, мүмкіндігі шектеулі балаға жеке педагогикалық көзқарасты қамтамасыз ету;

- арнайы міндеттерді, оқыту мазмұнының бөлімдерін, сондай-ақ норма жағдайында дәстүрлі тәсілдермен қол жеткізілетін білім беру міндеттеріне қол жеткізу әдістерін, тәсілдері мен құралдарын бөліп көрсете отырып, оқытуды ерекше түрде құру;

- білім мен оқу дағдыларын игеру процесін және әлеуметтік тәжірибені, өмірлік құзыреттерді дамыту процесін интеграциялау;

- балаға және оның отбасына жәрдемдесуді, педагогтарға көмек көрсетуді қамтамасыз ету;

–білім беру процесіне тартылған әртүрлі бейіндегі мамандар мен ата-аналардың үйлестіру және өзара іс-қимылы;

- әртүрлі ерекшеліктер мен айқындылықтағы мүгедек балаларды оқыту және дамыту мәселелерінде педагогтердің кәсіби құзыреттілігін арттыру [6].

Мүгедек баланы тәрбиелеп отырған отбасын әлеуметтік-педагогикалық сүйемелдеудің мақсаты жалпы білім беретін мекеме жағдайында мүмкіндігі шектеулі балалардың қоғамға табысты кірігуін қамтамасыз ететін кешенді көмек көрсету болып табылады.

Баланы жеке сүйемелдеу кезеңдері:

1. Бала туралы ақпарат жинау (баланың соматикалық, психикалық, әлеуметтік денсаулығын диагностикалау).

2. Алынған ақпаратты талдау.

3. Балаға, мұғалімге, ата-аналарға, мамандарға бірлескен ұсыныстар әзірлеу; әрбір "мәселені" тәрбиеленушіге кешенді көмек жоспарын құру.

4. Сүйемелдеу мен білім беру процесінің барлық қатысушыларына баланың мәселелерін шешудің жолдары мен тәсілдері туралы кеңес беру.

5. Сүйемелдеудің әрбір қатысушысының ұсынымдарды орындауы (ОЖБ іске асыруы).

6. Нәтижелерді талдау.

7. Қолда бар нәтижелер негізінде баламен одан әрі жұмысты жоспарлау.

Жалпы білім беретін мектеп жағдайында әлеуметтік педагогтың кәсіби қызметі ретінде сүйемелдеу біркелкі емес екенін атап өткен жөн. Сүйемелдеудің екі формасы бар, олар идеалды түрде келісілген процестер болып табылады: белгілі бір адамның проблемаларын шешуге бағытталған жеке сүйемелдеу, сондай-ақ проблеманың алдын алуға немесе түзетуге бағытталған жүйелі сүйемелдеу, баланың өзіне және оның әлеуметтік жағдайына тән. Бұл ретте әлеуметтік педагогикалық сүйемелдеу бірнеше өзара байланысты деңгейде жүзеге асырылады.

Олардың ішіндегі ең жалпысы – әлеуметтік-педагогикалық қолдаудың макро деңгейі-қоғамда сүйемелденушілердің құқықтық және әлеуметтік жағдайын жақсарту үшін жағдай жасау. Мезо деңгей ілесіп жүрушінің дамуының әлеуметтік-педагогикалық жағдайына қатысушылармен жұмыс жасау арқылы әлеуметтік-педагогикалық көмек көрсетуді көздейді; бұл ретте негізгі мақсат – жақын орта тарапынан оған деген көзқарасты өзгерту арқылы ілесіп жүрушінің табысты өмірлік бейімделуіне жағдай жасау. Микро деңгейде сүйемелдеу сүйемелдеушінің нақты мәселесін шешуге бағытталған және ол негізінен жұмыстың назарына түседі. Тек белгілі бір өмірлік тәжірибенің шарттары мүмкіндігі шектеулі әр бала өмірлік жағдайларды сол күйінде қабылдай отырып, өз проблемаларын толық түсінеді, яғни өздері үшін жауапкершілікті қалыптастырады.

Атап өткендей, әлеуметтік педагогтың кәсіби қызметі ретінде сүйемелдеу тек мүгедек баланы ғана емес, оның отбасымен, мұғалімдер, жалпы қоғам сияқты бірнеше аспектілерді қамтиды және әр-түрлі деңгейлерде жүзеге асады,

сондықтан да іс жүзінде көптеген мәселелер туындауы мүмкін. Олар жеке және ұйымдастырушылық болып бөлінеді. Жеке мәселелерге : білім беру бағдарламасын анықтау, мүмкіндігі шектеулі балалардың жас және жеке ерекшеліктерін ескеру, оларды жалпы білім беру жүйесіне қосу және осы процесті практикалық іске асыружатады. Сонымен қатар, мүмкіндігі шектеулі балаларды толыққанды білім беру және әлеуметтік өмірге қосу (интеграциялау) осы санаттағы білім беру және әлеуметтік шектеулерге байланысты бірқатар қиындықтарға тап болады, бұл белгілі бір баланың жеке сипаттамасынан айырмашылығы педагогикалық әсердің өзгермелі қиындықтарымен белгіленуі мүмкін (Зикратов В.В.) [7]. Бұл ереже жеке тұлғаны түзету және дамыту проблемаларын емес, әлеуметтік-педагогикалық сүйемелдеудің ұйымдастырушылық-педагогикалық мәселесі ретінде инклюзивті білім беруді, жалпы білім беруді, дамуды, әлеуметтік дамуды жүзеге асыру перспективаларын анықтауға мүмкіндік береді.

Осылайша, мүмкіндігі шектеулі балаларды әлеуметтік-педагогикалық сүйемелдеудің ұйымдастырушылық мәселелерінің шеңбері белгіленді, оларды шешудің кезеңділігі әлеуметтік-педагогикалық қолдауды жүзеге асыру алгоритмі ретінде қарастырылуы мүмкін:

- арнайы және жалпы білім беру ұйымдарына бармайтын, денсаулығы шектеулі балаларды анықтау;

- мүмкіндігі шектеулі баланың дамуы мен әлеуметтенуін сүйемелдеу мәселелерін бірлесіп шешуге отбасыларды тарту; ата-аналарды бірлескен сындарлы іс-әрекетке ынталандыру;

- балалардың дамуының бұзылу дәрежесін, педагогикалық іске қосу дәрежесін диагностикалау, мүмкіндігі шектеулі баланың жеке диагностикалық картасын жасау;

- педагогтарды ата-аналармен, мүмкіндігі шектеулі балалармен жұмыс істеуге, отбасы мен балаға көмек көрсету бойынша басқа мамандармен жұмыс істеуге, кешенді педагогикалық қолдауды жүзеге асыруға дайындау;

- мүмкіндігі шектеулі баланың толыққанды әлеуметтік және білім беру интеграциясы үшін орта (дамытушы, білім беру, материалдық-техникалық, әлеуметтік-медициналық, әлеуметтік-тұрмыстық және т. б.) дайындау;

- мүмкіндігі шектеулі балалардың қолайлы қарым-қатынасын құру үшін құрдастары мен жоғары сынып оқушыларының, педагогикалық кадрлардың қолдаушы коммуникативтік ортасын дайындау;

- мүмкіндігі шектеулі балаларды әлеуметтік педагогикалық сүйемелдеу жағдайларын қамтамасыз ету бойынша мамандарды біріктіру және біріктіру;

- ерекше білім беру және әлеуметтік қажеттіліктерді ескере отырып, оңалтудың, түзетудің, дамытудың, бейімдеудің, білім берудің және басқалардың жеке бағдарламаларын әзірлеу (іске асыру) ;

- мүмкіндігі шектеулі балаларды әлеуметтік-педагогикалық сүйемелдеуді жүзеге асыру тәжірибесінің рефлексиясы және талдауы, қоғамда жағымдышікір қалыптастыру.

Әдебиеттер:

1. Электронды ресурс: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z050000039_
2. https://total.kz/ru/news/vneshnyaya_politika/kolichestvo_grazhdan_s_invalidn_ostu_rastet_v_kazahstane__minzdrav_rk_date_2022_07_05_13_33_33
3. Музапарова, Л. Положение инвалидов в Казахстане. - Алматы, 2010.
4. Абдрахманова, А.О., Булекбаева, Ш.А., Джумаева, Л.Ш. Проблемы детей с ограниченными возможностями // Вестник КазНМУ. 30 сентября 2011 г
5. Особенности социализации детей с ограниченными возможностями здоровья , 2020 [Электронный ресурс]. Режим доступа: <https://infourok.ru/osobennosti-socializacii-detey-s-ogranichennimi-vozmozhnostyami-zdorovya-1693269.html>.
6. Социально-педагогическое сопровождение социализации детей с ОВЗ в условиях специализированной школы-интерната [Электронный ресурс]. Режим доступа: http://vkr.pspu.ru/uploads/1602/Utrobina_vkr.pdf
7. Зикратов В.В., Макарова Л.Н. Социально-педагогическое сопровождение детей с ограниченными возможностями здоровья в условиях профессионального училища // Профессиональное образование в России и за рубежом. – 2011. - № 4. – С.113-117.

Рахимов А.С.

академик Е.А.Бөкетов атындағы Қарағанды университетінің

1-курс магистранты

Ғылыми жетекші: п.ғ.д., профессор С.Т. Каргин

СТУДЕНТ ЖАСТАР АРАСЫНДА БОС УАҚЫТТЫ ҰЙЫМДАСТЫРУДЫҢ ӘЛЕУМЕТТІК- ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ТЕХНОЛОГИЯЛАРЫ

Кез-келген қоғамның мүдделері, оның өркендеуі, қауіпсіздігі негізінен барлық уақытта халықтың зияткерлік күші мен руханият деңгейімен анықталды. Әлемдік тәжірибе көрсеткендей, көптеген елдер жас ұрпақтың әлеуметтік дамуын, қоғамның рухани және материалдық байлығының үнемі өсуін қамтамасыз ететін білім беру мен әлеуметтік тәрбие жүйесінің басым дамуы есебінен әлеуметтік-экономикалық прогреске қол жеткізді.

XX-XXI ғғ. басындағы мемлекеттік-саяси және әлеуметтік-экономикалық өзгерістер жоғары оқу орындарындағы тәрбие мәртебесіне, оның құрылымы мен мазмұнын жаңартуға, жоғары оқу орны тәрбие іс-әрекетінің озық тәжірибесін насихаттауға және таратуға белгілі бір әсер етті. Көптеген жоғары оқу орындарында 2020 жылға дейінгі кезеңге арналған қазақстандық білім беруді модернизациялаумен байланысты өзіндік білім беру бағдарламалары жасалды.

Алайда, қазіргі тәрбие жүйесінің күйін тұтастай алғанда күрделі деп сипаттауға болады, бұл тәрбие саясатының негізгі мақсатты элементтерінің ыдырауымен, оқыту мен тәрбиелеуде жаңа бағдарларды іздеумен байланысты.

Қазақ халқының әртүрлі әлеуметтік-демографиялық топтарында, соның ішінде жастарда және ең алдымен, оның өкілді бөлігінде - студенттерде құндылық бағдарларында өзгерістер бар.

Студент жастардың ең білімді және әлеуметтік белсенді макро тобы ретінде қоғам өміріндегі болып жатқан өзгерістерді ерекше сезінеді. Қоғамдық дамудың белгілі инновациялық және деструктивті тенденцияларының нәтижесінде әлеуметтанушылар жастар мен студенттерде прагматизм мен индивидуализмнің өсуін тіркейді.

Осы қарама-қайшы жағдайларда әлеуметтік тәрбие қоғамдық өмірдің барлық деңгейлерінде сұранысқа ие болады. Бұл әлеуметтік тәрбие жас ұрпақтың рухани құндылықтары мен мұраттарын, жеке және әлеуметтік дүниетанымын, мінез-құлық стереотиптері мен нақты әрекеттерін қалыптастыруға тиімді әсер етуі мүмкін және болуы керек.

Әлеуметтік бағдарланған тұлғаны тәрбиелеуде жеке тұлғаның, қоғамның және тұтастай мемлекеттің мүдделерін ескеретін отандық педагогикалық дәстүрлерге сәйкес келетін жоғары оқу орны маңызды рөл атқарады. Сонымен қатар, жоғары оқу орны жоғары білікті мамандарды даярлап қана қоймай, оларда әлеуметтік мақұлданған қасиеттерді, заманауи педагогикалық технологияларды қолдана отырып, әлеуметтік маңызды әлеуметтік рөлдерді орындауға дайындықты тәрбиелеуге арналған.

Елімізде мақсатты түрде жүзеге асырылатын мемлекеттік жастар саясатының, сондай-ақ жоғары оқу орнында студент жастарды әлеуметтік тәрбиелеудің нақты тұжырымдамасының болмауы студенттерді тәрбиелеуді айтарлықтай қиындатады. Тұлғаға бағытталған білім беру үрдісі күшейіп, университеттің басты мақсаты маманның жеке басын қалыптастыру және дамыту болып қала берсе де, оқу-тәрбие процесінің барлық деңгейлеріндегі педагогика дидактикамен алмастырылды.

Бас уақыт адам өмірінің барлық салаларына үлкен әсер етеді және айтарлықтай тәрбиелік әлеуетке ие. Алайда, зерттеушілер Л.А.Акимова, Н.Д. Вавилина, Ю. А. Стрельцов, в. Я. Суртаев және т. б. атап өткен жастар мен студенттердің бос уақыттары саласындағы бүгінгі күнге тән үрдісі әлеуметтік-мәдени саланың мәдени-даму әлеуетінің елеулі сұранысы жастардың едәуір бөлігі болып табылады. Әлеуметтік тәжірибе көрсеткендей, оны қолданудың салыстырмалы түрде төмен мәдениеті бар бос уақыт (ағымның стихиялылығы, тұтынушылық көзқарас, беделді конформистік мотивация және т.б.) жоғалған күштердің күтілетін қалпына келуіне, рухани-мәдени және физикалық дамуға, шығармашылық қабілеттердің гүлденуіне әкеліп қана қоймайды, кейде қоғамның криминогендік факторына айналады.

Осылайша, қазіргі уақытта жоғары оқу орындарының білім беру жүйесінде мәдени-тынығу қызметінің тәрбиелік әлеуетін тиімді пайдалану мәселесі ерекше өзектілікке ие болды. Өз қалауы бойынша бос уақыттағы сабақтарды таңдау мүмкіндігіне ие бола отырып, қажетті дағдылардың жоқтығынан, ұйымдастырушылық-педагогикалық көмектің жеткіліксіздігінен студенттер көбінесе олардың толыққанды дамуына ықпал ететін қызмет түрлерін саналы түрде таңдауға дайын емес.

Соңғы жылдары студенттердің бос уақытты шығармашылық қажеттіліктерді қанағаттандыру, өзін-өзі растау, толыққанды қарым-қатынас және бос уақытында өзін-өзі жүзеге асыра алмау саласы ретінде пайдалану қажеттілігі арасындағы қайшылық айтарлықтай шиеленісе түсті. Өйткені қазіргі кезде көбінесе жекелеген ойын-сауық шараларына немесе демалыс саласына ауысуға байланысты жоғары оқу орындары тарапынан тәрбие жұмысын ұйымдастыруға күш-жігердің жеткіліксіздігі себеп болады. Ұйымдастырудың жүйелілігінің, тәрбие жұмысын жүзеге асыруда үйлестірудің және осы процесте жастардың өмір салтындағы жаңа тенденцияларды жете бағаламаудың болмауына байланысты бос уақыт саласының тәрбиелік әлеуеті, сондай-ақ жоғары оқу орны мен шетелде жинақталған бос уақыт қызметін ұйымдастырудың үлкен тәжірибесі толық көлемде іске асырылмайды.

Бұл жағдайда жасөспірімдердің қызығушылығы мен назарын бос уақыттың әртүрлі формаларына аудару қажет, өйткені адамның физикалық және рухани жақтарын дамыту маңызды. Жастарды спортпен қызықтыра отырып, біз олардың физикалық белсенділігін арттыруға, денсаулығын, төзімділігі мен ептілігін нығайтуға көмектесеміз. Ол үшін футбол, волейбол және басқа да спорт түрлерінен тұрақты жарыстар мен жаттығулар өткізіледі.

Рухани күштер мен қабілеттердің дамуы, шығармашылық тұлғаның қалыптасуы туралы ұмытпауымыз керек. Ол үшін оқу орнының өзінде концерттер, сондай-ақ колледждер, мектептер арасындағы шығармашылық конкурстар, қалалық ауқымдағы конкурстар үнемі өткізіліп тұрады, онда студенттер өздерінің вокалдық, би қабілеттерін, көркемдік қабілеттерін көрсете алады. Бұл өмірлік ұстанымды белсендіреді, жеке тұлғаның өзін-өзі анықтауына ықпал етеді.

Жас ұрпақтың бойында салауатты өмір салты құндылықтарын, тұрақты иммунитетті және әртүрлі ұйымдардың деструктивті әдеттері мен діни культтік әсерлеріне теріс көзқарасты қалыптастыру, патриотизм, руханият, адамгершілік құндылықтар, ұлттық сана басымдықтарын дамыта отырып, оқушы жастардың санасын өзгерту, өз денсаулығы мен айналасындағылардың денсаулығын сақтау шартымен моральдық, әлеуметтік және азаматтық жауапкершілікке жәрдемдесу тәрбие жұмысында басым мәнге ие.

Бірақ қазіргі студент жеке уақыт пен іс-шараларға қатысу мүмкіндігіне көбірек көңіл бөлетін сәтті жіберіп алмаңыз. Яғни, студенттердің көпшілігі үшін оқудан кейінгі демалыс күндіз кешкі уақытта толық емес жұмыс күні болып табылады. Демек, ол өз күштерін шығармашылыққа бағыттауға деген ұмтылысын жоғалтады, өйткені өмірлік жағдайлар басым болады.

Шығармашылық іс-әрекет - "адамның жалпы мәні", оны жүзеге асыру "ол әлемді өзгертеді" деген (К.Маркс). Бос уақыт-бұл студенттердің байланыс қажеттіліктерін қанағаттандыратын белсенді байланыс аймағы. Бос уақыттың қызығушылықтары бойынша әуесқойлық бірлестік, бұқаралық мерекелер сияқты формалары - бұл басқа адамдармен салыстырғанда өзін, қасиеттерін, артықшылықтары мен кемшіліктерін сезінуге қолайлы сала.

Бос уақыт саласында студенттер ең әлеуметтік институттардың ықпалы мен әсеріне ашық, бұл олардың адамгершілік келбеті мен дүниетанымына барынша

әсер етуге мүмкіндік береді. Ұжымдық бос уақытты өткізу процесінде серіктестік сезімі күшейеді, шоғырлану дәрежесі артады, еңбек белсенділігін ынталандырады, өмірлік ұстанымды дамытады, қоғамдағы мінез-құлық нормаларына үйретеді.

Студенттердің өмірі өте бай және салыстырмалы түрде қатаң реттелген, сондықтан физикалық, психикалық және интеллектуалдық күштердің үлкен шығындарын талап етеді. Осы бейнеде бос уақыт пайда болған шиеленісті жеңілдетуге көмектеседі. Бос уақыт шеңберінде жоғалған күштердің қалпына келуі және көбеюі жүреді, яғни рекреациялық функция жүзеге асырылады.

Сонымен қатар, адамның ләззат алуға деген табиғи ұмтылысы негізінен бос уақыт саласында жүзеге асырылады.

Кез-келген қызмет оның дамуының жалпы заңдылықтарына негізделген. Бос уақыттың өзінің заңдары, принциптері бойынша дамиды, теориялық тұрғыдан негізделген және тәжірибеде сыналған.

Әдебиеттер:

1. Теменьева Р.А. - Изучение досуговых интересов населения - М:2010.
2. Фатов А. «Проблемы досуговой деятельности молодежи и пути их преодоления». Закон и право. 2008. № 10.
3. 23. Шеховцова Е.Ю. Культурно-досуговая деятельность учащейся молодежи: уровни, стадии, модели, 2008.

Советова Н.М.

**Академик Е.А.Бөкетов атындағы Қарағанды университеті,
философия және психология факультеті,
СПиС-21к-21 тобының студенті
(Ғылыми жетекші – ағаоқытушы Балабекова Ляззат Гинаятовна)**

ҚАЗІРГІ ЗАМАНҒЫ ЗОРЛЫҚ-ЗОМБЫЛЫҚ ЖӘНЕ ОНЫ АЛДЫН АЛУ

Біздің заманауи дамыған қоғамда тұратынымызға қарамастан, отбасылардағы тұрмыстық зорлық-зомбылық жағдайлары өте жиі кездеседі. Көбінесе адамдар бұл туралы ашық айтпайды – онысы бекер. Қазақстан Республикасының Конституциясында адамның қадір-қасиетіне қол сұғылмайды, әркімнің ар-намысы мен абыройлы атының қорғалуына құқығы бар деп анық жазылған[1].

Зорлық-зомбылық туралы мағлұмат беру, адамның ең жаман қасиеті екенін айту. Адамның ең басты құндылығы оның бостандығы, олай болса педагог-психологтарға адамзаттық құқықтарымен бас бостандықтарын қорғауы туралы түсіндіру.

Зорлық -зомбылық адам ағзасына тікелей әсер ететінін түсіндіру. Оқушыларымызды жаман әдеттерден бойларын аулақ ұстатып, ондай әрекеттерге бармауға тәрбиелеу, адамгершілігі мол саналы азамат болып өсуіне

ықпал жасау. Қоғам үшін ең бастысы – тәуелсіздік, адам үшін бас бостандығы және уайым қайғысыз өмір. Оның кепілі – заңдылық.

Тәуелсіздік төрімізден орын алған қоғамымыздағы ең басты құндылық – адам бостандығы. Қазақстанда салауатты өмір салтына қол жеткізуде, денсаулықты сақтау мен нығайтудағы басты міндеттің бірі – бала құқығын қорғау, зорлық-зомбылыққа қарсы күрес жүргізу. Зорлық -зомбылық туралы мағлұмат беру, адамның ең жаман қасиеті екенін айту. Адамның ең басты құндылығы оның бостандығы.

Зорлық-зомбылық – жеке, топтық, әлеуметтік, мәдени және ортадағы факторлардың әсерінен туындайтын мінез-құлықтағы кешенді өзара іс-қимылдың нәтижесі болып табылатындығы көптеген ғалымдардың тұжырымдамалық бағыттары негізінде зерттелген болатын. Зорлық-зомбылық мәселесімен айналысатын мамандар үшін зорлық-зомбылық жағдайының қалай дамып жатқанын түсіну маңызды болып табылады[2].

Жалпы түрде қазіргі қоғамдағы әрбір адамның, тұлғаның ең алдымен өнегелі тұлға болып қалыптасуында ата-ананың атқаратын қызметі, берер тәрбиесі орасан зор. Қазіргі заманғы отбасы көптеген қолайсыз, кейде тіпті криминогендік факторлардың аясында дағдарысты басынан кешіп отыр. Ер адам мен әйел арасындағы қарым-қатынастар заңды түрде бекітуді мұқтаж етеді. Ерлі-зайыптылар арасындағы өзара қарым-қатынастардың үйреншікті қалпы бұзылды: отбасы өз тұрақтылығынан айырылды, айырылысу ерекше фактіден қалыптыға айналды, ата-ананың ықпалы әлсіреді. Туыстар арасындағы даулар жиі қылмысты сипатта: ұрып-соғудан кісі өлтіруге дейін орын алуда.

Әке мен анаға, ата мен әжеге деген құрметтің бастапқы түп қазығы жоғалуда, мүмкін моральдық және этикалық құндылықтардың дағдарысы өскелең ұрпақтың тәрбиелілігінің деңгейіне әсерін тигізгендіктен шығар. Сондықтан қазіргі балалардың жағдайын «қаңбақ» синдромы ретінде белгілеуге болады. Өсіп келе жатқан ұрпақ қаңбақ өсімдігі секілді бір құндылықтардан алшақтады (кеңес кезеңіндегі тәрбие салдары), бірақ басқаларға, былайша айтқанда жаңа нысандағы «әке мен бала» қарым-қатынастарына әлі жеткен жоқ, себебі тіпті олардың ата-аналарының өздері қоғам өмірінің қазіргі болмысы аясындағы адамгершілік-этикалық көзқарасын анықтай алмай отыр. Біз шамалы адасу үстіндеміз, сондықтан бізге ұлы Абайдың «Қара сөздерінде» (бірінші сөз) айтып өткен жағдайды еске алуымыз жөн болар: «Бағар едім, қалайша бағудың мәнісін де білмеймін, не болсын деп бағам, қай елге қосайын, қай харекетке қосайын? Балаларымның өзіне ілгері өмірінің, білімінің пайдасын тыныштықпенен көрерлік орын тапқаным жоқ, қайда бар, не қыл дерімді біле алмай отырмын, не бол деп бағам...?».

Отбасы ішінде зорлық-зомбылықтың орын алуы және осы себептен жеке тұлғаның бала кезінде қолайсыз жағдайда қалыптасуы көбінесе қатыгездікті тудырады, келешекте балалардың құқық бұзушылық әрекеттерін жасауына итермелейді, қоғамға адамгершілік жағынан орны толмас зиян келтіреді. Сол сияқты отбасы ішіндегі агрессияның зияндылығы сол, жыл сайын жанжалды отбасылық-тұрмыстық қарым-қатынастардағы барлық кісі өлімінің үштен аса

бөлігін өздерін қорғай алмайтын балалар, қарттар, мүгедектер мен әйелдер құрайды. Зорлық-зомбылық әрекеттері ерекше қоғамдық пікірді қалыптастырады. Құқық қорғау органдарының, соттардың, денсаулық сақтау органдарының, әлеуметтік қамтамасыз ету органдарының қызметтеріне, отбасылық зорлық-зомбылық құрбандарына баспана ұстауына және әлеуметтік сақтандыру жүйесіне едәуір ақша қаражаты жұмсалады.

Қазақстанда отбасылық криминология жалпы криминологиялық ғылым арнасында қалыптасты. Ол қалыптасқан ұғымдар аппараты, ғылыми базасы мен белгілі зерттеу саласы бар әлеуметтік-құқықтық тәртіпті білдіреді, оның негізіне қылмыстылық пен отбасы институтының өзара тәуелділігі жатады.

Отбасылық криминология (отбасылық қарым-қатынастардың криминологиясы, криминофамилика), жалпы криминологияның саласы бола тұрып, отбасылық саланың криминогендік факторларын және оларды айқындайтын қылмыстық мінез-құлығын, сондай-ақ қылмысқа қарсы іс-әрекет көрсету мақсатында оларға деген әлеуметтік ықпалын зерттейді. Криминофамилика ең ірі криминологиялық проблемаларды отбасылық қарым-қатынастардың төңірегінде қарастырады.

Бұл проблемаларға:

- отбасы ішіндегі ер адамдардың және әйелдердің қылмыстық мінезқұлқын қоса алғанда, отбасы ішіндегі қылмыстар;
отбасының кәмелетке толмағандардың қылмыстылығына әсері;
- отбасының пайдакүнемдік пен зорлық-зомбылықты қылмыскердің жеке басының қалыптасуына әсері;
отбасының қылмыстардың қайталануына әсері;
- қылмыстардың жаппай молаюының отбасылық себептер тетігі;
- отбасына ықпал ету арқылы қылмыстардың алдын алу жатады[3].

Қазіргі кезде отбасы ішіндегі қылмыстық зорлық-зомбылық маңызды әлеуметтік проблемалар қатарына шығуда. Отбасы-тұрмыстық саласындағы қылмысты мінез-құлық өзінің едәуір таралуына орай қоғамға елеулі зиян келтіреді.

Қазіргі кезде отбасы ішіндегі қылмыстық зорлық-зомбылықтың детерминациялау проблемасын зерттеу қажеттілігі туды. Жаһанды экономикалық дағдарыстың өзі де, өндірістің тоқтауы, жұмыссыздықтың өсуі және осының аясында отбасы мен ұжымда қалыптасып келе жатқан психоэмоциялық ахуал белгілі бір дәрежеде отбасы ішіндегі қылмыстық зорлық-зомбылықтың детерминанты ретінде көрінеді, тіпті отбасы ішіндегі зорлық-зомбылық қылмыстардың генезисі де өзгеруде, отбасы ішіндегі зорлық-зомбылықтың криминогендік факторлар жүйесі құқық нормаларын айтпағанда, этикалық және моральдық нормалардың барлыққырларын өшіреді, зорлық-зомбылық бағыттағы криминогендік факторлардың отбасына ықпал ету диалектикасы.

Отбасы қолайсыздығының алуан түрлілігі және тіпті объективтік сипаттағы қолайсыз факторлар психоэмоциялық және денесіне тиіспеушілік құқығына қол сұғу түріндегі ауыр салдарларға әкеледі, бірақ біз үшін маңызды нәрсе - қазіргі

кезде рухани қауіпсіздік бұзылуда және қазақ халқының бүкіл генетикалық қоры үшін қауіп төнуде. Осыған байланысты Қазақстан Республикасы «Тұрмыстық зорлық-зомбылық профилактикасы туралы» Заңының рөлі аса орынды. Біз үшін «отбасылық қарым-қатынастар» - бұл үй, баспана, балалар, жайлылық пен сенімділік, қорғаныш, онда біз балалық шақтың елесін, ата-ананың балаға деген махаббатын, сондай-ақ, әже мен ата, аға мен әпке арасындағы өзара қарым-қатынастарын есімізге түсіреміз. Осылайша, отбасы бұл біз үшін әлем жайындағы алғашқы бейнелер, қарым-қатынастың алғашқы әрі өте маңызды сабақтары. Бірақ, кейде «үй» сөзі ассоциациялағанда қарама-қарсы «зорлық-зомбылық» сөзімен үйлеседі.

«Үйдегі зорлық-зомбылық» сөз тіркесі – біреулер үшін ақылға сыймайтын, ал біреулер үшін шындық болып табылады. Өзіне төнген қауіпті сезіп, күндіз де, түнде де, жауын-шашында да үйден далаға қашып кететіндер үшін ол - шындық, себебі үйде зорлық-зомбылық жасалады.

Үйдегі зорлық-зомбылық, бүгінгі күнде отбасы ішіндегі келеңсіз жағдай ғана емес, сондай-ақ тұтас қоғам өмірінің тіршілігі. Өйткені отбасы ішіндегі зорлық-зомбылық оның тіршілік әрекетін бүлдіріп қана қоймай, жалпы қоғамның қауіпсіздігін де бұзады.

Отбасындағы ата-ананың және мектептегі ұлағатты ұстаздың мінез құлқы – баланың көз алдындағы үлгісі, өнеге алатын, оған қарап өсетін нысаны болып табылады. «Жұмыла көтерген жүк жеңіл» демекші, баланы бірлесе отырып тәрбиелейік дей келе бүгінгі баяндамамызды.

Отбасы ішіндегі зорлық-зомбылық дүние жүзінің барлық елдеріндегі алуан түрлі отбасыларында (қоғамның түрлі топтарында) орын алады және отбасының барлық мүшелеріне қатысты жасалады. Алайда, жалпыланған санат болып есептелетін үйдегі зорлық-зомбылық ішінде жәбірленушілер мен құрбандар арасындағы қарым-қатынастардың табиғатын айқындайтын өзгеше санаттар бар екенін айта кету керек. Оларға, мысалы, балаларға, зайыбына немесе серіктесіне қатысты, сонымен қатар қарт адамдарға қатысты жасалған зорлық-зомбылықты жатқызуға болады[4].

Зорлық-зомбылықтың отбасы өміріне кеңінен енуі отбасының құлдырауына және отбасылық тәрбиелеу деңгейінің төмендеуіне әкелетін қолайсыздыққа ұшырататын келеңсіздіктер бар, бұл балалардың қараусыз қалуына әкеледі және кәмелетке толмағандар жасайтын құқық бұзушылық санының өсуіне (жеткіншектер маскүнемдікке, жезөкшелікке, сондай-ақ қылмыстық қызметке тартылады) мүмкіндік жасайды.

Бүгінгі мәселе жеткіншекке зорлық көрсетілсе, немесе оның өзі зорлық жасаса не істеу керектігі туралы кеңестерді қарастырамыз, қай жерде және қандай көмек түрін алуға болады.

Балаларға қатысты қатал көзқарас, қарым – қатынас және олардың қызығушылықтарын кемісудің түрлері мен формалары болып табылады: *баланың денсаулығы, дамуы және әлеуметтенуі үшін ауыр зардап тигізеді. Жастар арасындағы кездесетін зорлық – зомбылық біздің қоғамымыздың орасан зор мәселесі, кейде оны анықтау қиынға соғады.

Сонымен, балаларға қамқорлық жасау, баланың абыройы мен құқықтарын құрметтеу -бұл тек мемлекеттің ғана емес,сонымен қатар жекелеген әрбір адамның міндеті екенін естен шығармауымыз қажет. Үзіліссіз ұрпақ тәрбиесіндегі қос босаға-тәртіп пен мәдениет күллі адам атаулының күнделікті әдеттеріне айналған кезде,біздер мейірімі мол,қайырымды қоғамды құрып ғана қоймай,зорлық-зомбылықсыз балалық шақтың шаңырағын биіктете түскен болар едік. Бейбіт ел, ынтымағы жарасқан халық, үлгілі отбасын құру бәрі де адамның өз қолында.

Зорлық-зомбылық отбасының жеке мәселесі емес, бұл бүкіл қоғамның ағзасындағы элеуметтік зиянды құбылыс. Жұмыссыздық, құқық бұзушылық және басқа да заңсыз әрекеттер отбасындағы қарым-қатынас дәрежесіне тікелей байланысты. Сондықтан мемлекет бұл мәселеге елеулі назар аударып, нақты қадамдар жасауы керек.

Әдебиеттер:

1. ҚР Конституциясы 30.08.1995
2. ҚР «Неке және отбасы» Кодексі 26.12.2011
3. Технологии социальной работы с различными группами населения: учебное пособие / Под ред. проф. П.Д. Павленка. – М.: ИНФРА-М, 2009. – 272 б.
4. Сафонова Т.Я., Цымбал Е.И. Социальные корни жестокого обращения с детьми в семьях // Актуальные проблемы современного детства. М., 2005, с.84-88.

Төлеуқұлова А.Қ. 1 курс магистранты

Ғылыми жетекші: М.Т.Баймуканова п.ғ.к., қауымдастырылған профессор Е.А.Бөкетов атындағы Қарағанды университеті, Қарағанды, Қазақстан

ДЕВИАНТТЫ МІНЕЗ-ҚҰЛЫҚТЫ ОҚУШЫЛАРМЕН ӘЛЕУМЕТТІК ЮВЕНАЛДЫЛЫҚ ҚЫЗМЕТ АСПЕКТІЛЕРІ

Қазіргі уақытта кәмелетке толмағандар арасындағы қылмыстың алдын алуды әлемдік қауымдастық қылмыспен күресудің негізгі бағыттарының бірі ретінде қарастырады. Жас дағдарысы кезеңіндегі девиантты мінез - құлқы бар жасөспірімнің жеке басы жалпы және жеке тұлғаның күрделі бірлігі болып табылады. Жалпы жүйке-психикалық ұйымның жас ерекшеліктері, танымдық және эмоционалды-ерікті процестердің заңдылықтары, мінездің қалыптасуы, белсенділіктің күрт өсуі, тәуелсіздікке, өзін-өзі растауға, қоршаған ортадағы күрделі қатынастарды түсінуге деген ұмтылыс. 2003-2006 жылдар аралығында бала құқығы және әлеуметтік қорғау туралы БҰҰ-ң Конвенция ұстанымдарын жүзеге асыру мақсатында 2004 жылдың 9 шілдесінде «Кәмелетке толмаған жасөспірімдер арасында құқық бұзушылықты алдын алу туралы» Заң қабылданды[1]. Бала құқықтары мен қызығушылықтарын қорғау бағытындағы ұлттық саясатты жүзеге асыру бағытында білім беру, денсаулық саласында, миграциялық саясат, демографиялық даму, мүгедектерді сауықтыру және басқа

да салалар бойынша мемлекеттік бағдарламалар қабылданды. Жасөспірімдердің психикалық дамуының бұл жалпы ерекшеліктері әрқашан қажеттіліктер құрылымында, өмірлік мақсаттар мен мұраттардың қалыптасуында жеке ерекшелігімен көрінеді. Бұл бағыттағы жұмыс тұрақты жүргізілуде. Қазақстан Республикасында құқық бұзушылықтардың алдын алу және қылмысқа қарсы күрестің 2007-2011 жылдарға арналған бағдарламасында: «Жастарды жұмыспен қамту мәселелері шешілмейді, балалардың панасыздығы өсуде. Қылмыстық жауапкершілікке тартылған кәмелетке толмағандардың жартысынан көбі оқымайды немесе жұмыспен қамтудың қандай да бір түрімен қамтамасыз етілмейді[2]. Жауапкершілік жасына жеткенге дейін қылмыстық жазаланатын іс-әрекеттер жасайтын балалар мен жасөспірімдер саны азаймады».

Ресми деректерге сүйенсек, бүгінде Қазақстанда 92 мыңнан астам бала қамқорлықсыз қалды, олардың тек 30% - ы жетім балалар, қалғандарының ата-аналары тірі, бірақ оның ішінде ата-ана құқықтарынан айырылған және өз балаларынан бас тартқан отбасы жатқызылады. Мұндай балалар мен жасөспірімдердің саны үнемі өсіп келеді. Кәмелетке толмағандарға қатыгездік көріністерінің өсуі байқалады (барлық балалар жарақаттарының 70% -дан астамы-отбасылық-тұрмыстық сипатта). Алдын ала есептеулер бойынша зорлық-зомбылық әрбір төртінші отбасында кездеседі. Зорлық-зомбылықтан құтылу үшін көптеген балалар отбасыларынан, балалар үйлерінен және интернаттардан кетеді, ал бұл балалардың 10% - ы үшін мұндай қарым-қатынастың нәтижесі-өлім. Суицид жағдайлары жиі кездеседі. Медициналық-әлеуметтік проблемалардың республикалық ғылыми-практикалық орталығы жүргізген зерттеулердің нәтижелері көрсеткендей, Қазақстан Республикасында 2008 жылы 254 мың (ҚР халқының 1,7%) есірткіге тәуелді адам болған және тағы 1 млн. 689 мың адам (халықтың 11,3%) тәуекел тобында. Есірткі тұтынушылардың негізгі бөлігі 17-26 жас аралығындағы адамдар - 42,5 %, ал әрбір төртінші нашақор - 12-16 жас. А.Е.Личко жасөспірімдердің тек 10%-ы өзіне қол жұмсауға деген шынайы ниет бар екенін атап өтті (өзін-өзі өлтіруге оқталу), 90% - бұл біреудің итермелеуінен болатын жағдай[3]. Б.Н.Алмазов 14-18 жас аралығындағы жасөспірімдер тобын әдейі кесіп тастағаннан кейін, олардың тек 4% -ы өзін-өзі кесу кезінде суицидтік мазмұндағы ойлар болғанын анықтады[4]. Шектен шығудың көпшілігі құрдастарымен жанжалдан кейін, сондай-ақ батылдық немесе «бауырластық» ретінде жасалады. А.Е.Личко, А.А. Александров, 14-18 жас аралығындағы жасөспірімдер тобын зерттегеннен кейін, 49% - да суицидтік әрекеттер жедел аффективті реакция аясында жасалды деген қорытындыға келді[5]. Депрессияның «балалық» белгілеріне жалғыз сезіну және шаршау сезімі, ұсақ-түйекке назар аудару, бүлік пен бағынбау, ішімдік мен есірткіні теріс пайдалану жатады. Жасөспірімдер тобында депрессия сияқты психикалық бұзылулардың рөлі де біршама артты.

Әдістер мен мәліметтер. Жасөспірімдердің девианттық мінез-құлық зерттеу барысында Бас-Дарки сауалнамасын жүргіздік. Жасөспірімнің дұшпандық индексі 14 балл, ал агрессивтілік индексі 16 балл болды. Осы сауалнама бойынша балаға басқаларға деген дұшпандық, оларға деген реніш

пен күдік тән деп тұжырымдалды. Дюркгейм «аномия» теориясын ұсынды, оған сәйкес девиантты мінез-құлықтың таралуы адамдардың ресми, заңдастырылған және ресми әлеуметтік нормаларға деген теріс немесе екіұшты көзқарасымен анықталады. Дюркгеймнің пікірінше, аномия-бұл қоғамдық тәртіпке кепілдік беретін құндылықтар мен нормалар жүйесінің ыдырауы, ыдырауы және ыдырауы орын алатын қоғамның жағдайы. Қоғам шеңберінде аномияның пайда болуының негізгі шарты - бір жағынан оның мүшелерінің бір бөлігінің қажеттіліктері мен мүдделері мен оларды қанағаттандыру мүмкіндіктері арасындағы алшақтық - екінші жағынан[6].

Мен өз әдістеме негізі бойынша оқушылардың агрессиясын Басса-Дарки зерттеу әдістемесімен қолдандық.

Әдістемесі бойынша девиантты балалар анықтауға арналған тест.

Эмоциялар тесті (Г.В.Резапкиның модификациясындағы Басс-Дарки тесті) Басс-Даркидің дұшпандық сауалнамасы (Buss-Durkee Hostility Inventory, BDI), алғаш рет 1957 жылы американдық психологтар Басс пен Дарки жариялаған, агрессивтілік пен дұшпандық деңгейін анықтауға арналған[7].

Сауалнаманы құрастыра отырып, Басса алдымен дұшпандық пен агрессия арасындағы айырмашылықты жасады. Ол дұшпандықты қарым-қатынас реакциясы, жағымсыз сезімдермен және адамдар мен оқиғаларды теріс бағалаумен қатар жүретін жасырын ауызша реакция ретінде анықтады. Ол агрессияны басқа тіршілік иесіне зиян келтіруі мүмкін ынталандырулардан тұратын жауап ретінде анықтады. Әрі қарай саралау дұшпандық пен агрессия ішіндегі ішкі сыныптарды бөлу бағытында жүргізілді. Нәтижесінде Басс пен Дарки дұшпандықтың екі түрін (реніш пен күдік) және агрессияның бес түрін (физикалық, жанама, тітіркену, негативизм және ауызша) анықтады.

Агрессивті мінез-құлықтың әртүрлі формаларын диагностикалау.

Әркім өз эмоцияларын ұстау қиын болатын жағдайға тап болды. Мәлімдемелерді оқып толық түсіну. Егер сіз осылай әрекет етсеңіз, сұрақтың нөмірін бланкіге белгілеңіз. (Келесі сұрақтарға «иә» немесе «жоқ» деп жауап беріңіз).

Агрессияның орташа деңгейі (3) үш баллға тең. Егер субъектінің көрсеткіштері осы мәннен асып кетсе, агрессивті мінез-құлықтың келесі формаларының бірінің ауырлығы туралы айтуға болады.

Шкала бойынша жауаптарды балдарға аударып, барлық жиналған ұпайлардың екі түрлі қосындысы шығарылады. Біріншісі, қастандық индексі деп аталады да, ол 5 және 6 шкалалардың қосындысы арқылы анықталады. Ал екіншісі, агрессия индексі - 1, 3, 7 шкалалар қосындысы бойынша анықталады. 6, 5 плюс-минус 3 - қастандық көрсеткіші нормада екпіннің белгісін көрсетеді. 21 плюс-минус 4 - агрессияның нормадағысын көрсетеді. Тәжірибеге зерттеу базасы ретінде Қарағанды облысы білім басқармасының Ақтоғай ауданы С.Ибраева көшесі, 6 білім бөлімінің «К.Байсейітова атындағы тірек мектебі (РО)» КММ 8 «А» сыныбы алынды. Сынып жетекшісінің аты-жөні Саденова Бақытжан Разиқызы.

Зерттеу нәтижесі: Басса-Дарки әдістемесі бойынша зерттеу нәтижесін біз бірнеше көрсеткіштері бойынша талдадық. Олар келесі 3-кестеде көрсетілген.

Басса-Дарки әдістемесі бойынша баланың мазасыздану деңгейін бағалау

Мазасыздану түрлері	Көрсеткіштері	Зерттелінушілер саны
Физикалық агрессия	Жоғары, орта, төмен	2, 5, 11.
Жанама агрессия	Жоғары, орта, төмен	5, 9, 9
Тітіркенушілік	Жоғары, орта, төмен	7, 8, 1.
Негативизм	Жоғары, орта, төмен	11, 6, 8
Өкпелегіштік	Жоғары, орта, төмен	17, 3, 1
Күдіктенушілік	Жоғары, орта, төмен	1, 3, 9.
Вербальды агрессия	Жоғары, орта, төмен	12, 11, 3
Кінәлі сезіну	Жоғары, орта, төмен	2, 6, 1

Зерттеу көрсеткіштерінің нәтижелері бойынша оқушылардың ең көп көрсеткен мазасыздану түрі өкпелегіштік және вербальды агрессия. Яғни, өкпелегіштік ең жоғары 17 оқушыдан және вербальды агрессия 12 баладан көрсетілді. Осыдан мектеп оқушыларының арасында ең көп кездесетін адамға деген тез ренжігіштігі болса, сирек кездесетін өзін басқалардың алдында кінәсін мойындауы болып саналады.

Зерттеу нәтижелерін талқылау. Зерттеу нәтижелері мектеп оқушылары арасында жоғары дамыған агрессия әртүрлі ауызша және физикалық агрессиялар екенін көрсетті. Бұл әсіресе балағат сөздерді жиі қолданатын ұлдарға тән. Екінші орында күдік пен негативизм көрсеткіштері болады. Бұл жас кезеңіндегі балалардың жоғары күдікке ие болуы табиғи нәрсе. Себебі балалар өз мамандықтарын таңдайды және болашақта тәуелсіз өмір салтын табу қажеттілігіне тап болады. Мен сауалнама арқылы зерттелген жеті балада агрессия түрлерін анықтадым. Осы тест арқылы зерттелген 23 баланың көрсеткіштері бір-біріне өте ұқсас болды. Девиантты балалармен әлеуметтік-педагогикалық жұмыс мәселесі бойынша олардың ауытқуы қоғамда әлеуметтенуіне теріс әсер етуі мүмкін. Яғни, балада өзін-өзі төмен бағалау, біреудің көмегіне тәуелділік, өзін-өзі реттеу, өз бетінше шешім қабылдай алмауы, эгоизм, инфантилизм қалыптасуы мүмкін. Біз жүргізген зерттеулер барысында жасөспірімдерде девиантты мінез-құлықтың пайда болуының басты себебі балаға және оның проблемаларына назар аудармау, отбасындағы тәрбиенің дұрыс емес стилі, сондай-ақ жасөспірімнің мінез-құлқының ерекшеліктері сияқты отбасылық тәрбиенің ақаулары екенін анықтадық. Халықты әлеуметтік қорғау мемлекеттік органдарының, басқа да қызметтер мен қоғамдық бірлестіктердің профилактикалық қызметі жан-жақты болуға және кешенді сипатта болуға, оған қойылатын талаптардың қазіргі деңгейіне жауап беруге тиіс. Кәмелетке толмағандарға қатысты жазаның бұлтартпаушылық қағидатынан бас тарту, жазалау функцияларының маңыздылығын емес, нәтижесінде жасалған іс-әрекеттің себептерін жою жөніндегі қызметтің және психологиялық-педагогикалық іс-шаралар арқылы

қайта әлеуметтендіру жөніндегі шараларды әзірлеуде маңыздылығын мойындау қажет.

Әдебиеттер:

1. Электронды ресурс: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z050000039>
2. «Қазақстан Республикасында құқық бұзушылықтардың алдын алу және қылмысқа қарсы күрес» 2007-2011 жылдарға арналған бағдарламасы
3. Личко, Андрей и М. Ю. Иванов. «Патохарактерологический диагностический опросник для подростков и опыт применения этого метода». М.: Фолиум, 1995.
4. Алмазов, Б.Н. Психологические основы педагогической реабилитации: учеб. пособие для студ. вузов / Б.Н. Алмазов. - М. : Владос, 2008. - 285 с.
5. Личко, А. Е. Психопатии и акцентуации у детей и подростков /А. Е. Личко. – Л. : Медицина, 1983.
6. Дюркгейм Э. Социология. Ее предмет, метод, предназначение. М.,1995
7. Басс А. Дарки. А. Концепция агрессии / враждебности Екатеринбург 2003

**Төлеуқенова Жұлдыз Мақсатқызы
Мықышева Гүлбаршын Ермековна**

Шет ауданы Ақсу-аюлы ауылы «Жамбыл Ақылбаев атындағы мектеп-гимназиясы» КММ

**ИНКЛЮЗИВТІ БІЛІМ БЕРУ МЕКЕМЕЛЕРІНДЕГІ МҮГЕДЕК БАЛАНЫ
ТӘРБИЕЛЕП ОТЫРҒАН АТА-АНАЛАРҒА ӘЛЕУМЕТТІК
ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ҚОЛДАУ**

Қазақстан Республикасының «Білім туралы» Заңында: «Білім беру жүйесінің басты міндеттеріне: білім бағдарламаларын меңгеру үшін жағдайлар жасау және жеке адамның шығармашылық, рухани және дене мүмкіндіктерін дамыту, адамгершілік пен салауатты өмір салтының берік негіздерін қалыптастыру, жеке басының дамуы үшін жағдай жасау арқылы парасатты байыту» қажеттілігі айрықша деп атап көрсетілген. Осыған байланысты қоғам алдына оқушының жеке басын үйлесімді дамытуға бағыттайтын міндеттер қойылып отыр. Отанымыздың әрбір болашақ азаматын жан-жақты тәрбиелеп, білім беру арқылы дамыту ең жауапты іс. Қазіргі таңда балалардың мүмкіндіктерін ескере отырып, өзгелермен теңдей білім алуына барлық жағдай жасалуда. Сонымен қатар елімізде инклюзивті білім беруді дамыту дұрыс жолға қойылған.

Қоғам санасында әлеуметтік-педагогикалық жұмыстың өзекті мәселелерінің бірі - мүмкіндігі шектеулі баласы бар отбасымен жұмыс жасау проблемасы. Мүмкіндігі шектеулі балалардың қарқынды өсуімен проблеманың өзектілігі бірдей пропорцияда дамуда. Экологиялық ахуалдың нашарлауы, ата-аналардың (әсіресе аналардың) аурушандық деңгейінің жоғарылауы, бірқатар шешілмеген әлеуметтік-экономикалық, психо-педагогикалық және медициналық

проблемалар мүмкіндігі шектеулі балалар санының көбеюіне тікелей ықпал етуде.

Бүгінгі күні Республикада орта есеппен қалалық мектептердің бастауыш сыныптарында 30-дан 40% -ке дейін, ал ауыл мектептерінде 50-60% дейін ерекше білімге мұқтаж оқушылар анықталды. Бұл дегеніміз кез-келген мұғалім (арнайы да, жалпы білім беретін сыныпта) олардың білім алуы үшін жағдай жасай білуі керектігін айқындайды. Осылайша, біз білім беру ұйымдарында инклюзивті білім берудің енгізілуін айта аламыз, бұл жалпы білім беретін мектептерде мүмкіндігі шектеулі балаларды қарапайым балалармен бірге оқыту проблемасын өзектендіреді. «Инклюзивті білім беру» термині бұл үшін арнайы жағдайлар жасалған (әлеуметтік, ұйымдастырушылық, педагогикалық, нормативтік-құқықтық және т.б.) білім беру ұйымдарында мүмкіндігі шектеулі балаларды оқыту процесін сипаттау үшін қолданылады [1].

Баланың даму ауытқушылықтарымен тууы көбінесе отбасын күйзеліске ұшыратады. Мүмкіндігі шектеулі баланы тәрбиелеу мен дамыту проблемасы барлық отбасы мүшелерінің ұзақ та терең әлеуметтік бейімсізденуінің себебіне айналады [2].

Психологтар ерекше күтімді қажет етіп туған балалардың ата-аналарының психологиялық жағдайының төрт фазасын бөліп қарастырады.

1-ші фаза - есеңгіреу, шарасыздық, қорқыныш, өзіндік олқылықты сезінудің туындауы.

2-ші фаза - баланың кемшілігіне қойылған диагнозды жоққа шығару және жағымсыз сипаттағы ақылға қонымсыз қатынаспен қарау, бұл өзіндік қорғаныс реакциясы болып табылады.

3-ші фаза - «баланың өз кемшілігін ішінара сезінуі», оның «ұзақ қайғыру» сезімімен қоса жүруі, күйзелістегі жай-күйі. Бұл ата-аналардың баланың қажеттілігіне үнемі байланыстылығының, оның дамуында оң өзгерістердің болмауының салдары болып табылады.

4-ші фаза - отбасының барлық мүшелерінің туындаған кемшілікті қабылдауға әлеуметтік-психологиялық бейімделуінің, мамандармен адекватты қарым-қатынас орнатып, олардың ұсыныстарына ден қоюдың басталуы [3].

Ерекше күтімді қажет ететін балалары бар отбасылар ұзақ уақыт бойы қорқыныш, сенімсіздік, баланың болашағына деген уайымшылдық көзқараспен қарау сияқты жайттарды бастан кешеді. Мүгедек баласы бар отбасыларының ұзақ уақытқа созылған психикалық тұрғыдағы жағдайлардан шығуы үшін мамандардың арнайы көмегі, көбінесе, әлеуметтік педагогтың көмегі, туысқандарының, жақындарының және айналасындағы адамдардың қолдауы қажет.

Мүмкіндігі шектеулі балаларды кең түрдегі саналы байланыссыз, әртүрлі адамдармен үнемі қарым-қатынас жасамай дамыту мүмкін емес. Ол барлық сау балалар сияқты қарым-қатынасқа зәру. Мүгедек баланың кәдімгі балалармен қарым-қатынас жасай алмайтынынан, баланы олардың ренжітіп қою қаупінен қорқып, ата-аналар олардың қарым-қатынас ортасын тарылтуға тырысады. Бұның өзі болашақта баланың күйзеліске түсуіне себеп болуы мүмкін, өйткені

айналасындағылар оны түсінбейді, одан қашады, ол басқалармен қалай байланыс орнату керектігін, достық қатынасты қалай құруды білмейді.

Отбасын социуммен өзара әрекет жасау алаңына енгізу - негізгі тұрақтандырушы фактор. Мүгедекті сауықтырудың жеке бағдарламасы балаға сауықтырудың техникалық құралдарын, медициналық, әлеуметтік, кәсіби, психологиялық-педагогикалық сауықтыру жөніндегі қызметтерді ұсынуды міндеттейді.

Жалпы білім беретін мектепте оқытудың күндізгі нысанынан басқа, мүгедек балаға білім беру күндізгі-сырттай, сырттай, үйде оқыту нысанында іске асырылуы ықтимал. Баланы интернатта немесе түзету мектептерінде оқытуға болады. Ол үшін психологиялық-медициналық-педагогикалық комиссияның қорытындысы мен ата-аналардың келісімі керек.

Бұл проблемалардың табысты шешілуі осындай сипаттағы отбасыларына көмек берудің ұзақ мерзімді шараларының кең шоғырын қамтитын мақсатты әлеуметтік-педагогикалық жұмыспен тікелей байланысты.

Әлеуметтік педагог жұмысының міндеті - күйзеліс жағдайларын шешу, баланың тұлғалық дамуы үшін қолайлы жағдай жасау (физикалық, әлеуметтік, рухани-адамгершілік, интеллектуалдық), оған кешенді әлеуметтік-психологиялық көмек көрсету, оның өмірлік кеңістігін қорғау. Әлеуметтік педагог бала мен ересек адам арасындағы, бала мен оның айналасындағылар арасындағы дәнекер, сондай-ақ тікелей баламен немесе оның айналасымен қарым-қатынаста тәлімгер рөлінде көрінеді.

Отбасымен жұмыс кезінде үш рөлді атқарады:

-Ақпарат беруші - отбасына ата-аналар мен балалардың отбасындағы өзара әрекетінің маңыздылығы мен мүмкіндігі туралы ақпарат береді; баланың дамуы туралы әңгімелейді; бала тәрбиесі бойынша педагогикалық кеңес береді.

-Кеңес беруші - отбасылық заңнама; тұлғааралық өзара әрекет мәселелері жөнінде кеңес береді; нақты отбасына бағытталған қолданыстағы тәрбие әдістері туралы хабардар етеді; баланың қалыпты дамуы мен тәрбиесіне қажетті жағдай жасау тәсілдерін ата-аналарға түсіндіреді.

-Қорғаушы - ата-аналар тұлғасының толықтай құлдырауға ұшыраған жағдайымен (ішімдікке салыну, есірткіге әуестену, балаға қатаң қарау) және осыдан келіп шығатын тұрмыстағы жағдайсыздық, ата-аналардың балаға назар аудармауы, адами қатынастың жоқтығымен бетпе-бет келгенде баланың құқығын қорғайды.

Отбасына әлеуметтік-педагогикалық көмек берудің нысандары:

Негізгі нысандардың бірі әр ата-анамен жеке жұмыс жасау болып табылады. Отбасы ерекшелігін зерттеу, үлкендермен әңгіме, ата-аналардың балалармен қарым-қатынасын бақылау балаға бірлесе ықпал етудің нақты жолдарына сілтейді.

Әлеуметтік педагог мүгедек баланың отбасылық шағын ортасын зерттейді. Баламен әңгімелесуден көптеген қажетті ақпаратты, оның әрекеттің әртүрлі нысанындағы әуестігі мен қызығушылығы, денсаулығы, әдеттері, дағдылары мен машықтары туралы білуге болады.

Әлеуметтік педагогтың баланың үйіне баруы оның тұратын жағдайымен, үйдегі жалпы ахуалымен танысуға септігін тигізеді. Бұдан бөлек, жұмыстың мұндай нысаны әке-шешесімен ғана емес, баланың тәрбиесіне қатысы бар отбасының басқа да мүшелерімен қарым-қатынас жасауға мүмкіндік береді.

Сараланған жұмыс нысандарының бірі кеңес беру болып табылады. Бір жағынан, олар отбасы өмірін жақынырақ білуге көмектеседі және ең қажетті жерде көмек көрсетуге мүмкіндік береді, екінші жағынан - ата-аналарды өз балаларына байсалды түрде қарауға, олардың мінез сипаттарын анықтауға, тәрбиелеудің үздік жолдары жайлы ойлануға түрткі болады. Әлеуметтік педагог кеңес бере отырып, үлкендер мен балалардың сұрақтарына жауап береді, оларға білікті кеңес беруге ұмтылады.

Отбасымен жұмыс кезінде жеке әңгімелердің маңызы зор. Әлеуметтік педагогпен жеке қала отырып, ата-аналар оған басқа бөтен адамдардың көзінше ешқашан айтпайтын отбасы ішілік қатынастағы өз проблемалары жайлы әңгімелейді.

Жеке әңгімелесу кезінде басты қағиданы ұстану керек: оның мазмұнын әңгімелесушілер ғана білуге тиіс, ол басқаларға таратылмайды.

Ата-аналардың өтінішіне мұқият қарау керек. Оны орындау балаға зиянын тигізетін жағдайда ғана өтінішті орындамауға болады.

Осылайша, әлеуметтік педагог әлеуметтік бейімделудің жеке жоспары бойынша отбасына қолдау көрсетуді іске асырады, бұл денсаулығы бойынша мүмкіндігі шектеулі балаларды қоғамға әлеуметтендіру процесін тездетеді.

Әлеуметтік-педагогикалық қолдаудың ерекшелігі - оның процесі жан-жақты жүргізілуі керек, яғни әртүрлі профильдегі мамандардың қатысуымен: мұғалімдер, әлеуметтік қызметкерлер, психологтар, дәрігерлер және т.б. Олар мүгедек балаларға әлеуметтік және физикалық ортамен байланыс орнату арқылы өмір сапасын жақсартуға көмектесетін әлеуметтік-педагогикалық қолдаудың мақсатын көреді. Мамандар қызметінің принципі - олардың кәсіби этикасын көрсетеді:

- мүгедек балаларға деген тұлғаға бағытталған тәсіл: сүйю, түсіну, қабылдау, жанашырлық, көмек арқылы жүзеге асырылады;

- оңтайлы тәсіл: мүгедек балалардың өз күшіне деген сенімділігін арттыру;

- көзқарастың объективтілігі: тұлғаның жас ерекшеліктерін ескеру (жеке қасиеттер, бейімділіктер, моральдық, моральдық позиция),

- коммуникативтілік: мүгедек балаларға білікті көмек көрсету құралдарын жылдам табу үшін әлеуметтік тәрбиенің барлық субъектілерімен тез және жедел қарым-қатынас жасау, байланыс орнату және үйлестіру қабілеті;

- мүгедек балалар және олардың отбасылары туралы ақпаратты жария етпеу.

Әлеуметтік педагог балалар мен ата-аналардың барлық құжаттары мен мәселелерін зерттеп, қалыптасқан жағдайдан шығудың жолдарын іздейді, жеке бағдарлама жасайды, яғни міндеттер, формалар, әдістер мен құралдар қандай болатынын болжайды.

Мүгедек балалар мен ата-аналарға әлеуметтік-педагогикалық қолдаудың келесі ерекшеліктерін анықтай аламыз:

1. Мүгедек балалар мен олардың ата-аналарын әлеуметтік-педагогикалық қолдау (мұғалімдердің, әлеуметтік педагогтердің, практикалық психологтардың, логопедтердің, дефектологтардың, дәрігерлердің, мәдениет және спорт қызметкерлерінің заңгерлерінің, әлеуметтік қамсыздандыру органдарының, тәртіпті қорғау органдарының, қоғамдық ұйымдардың) қатысуымен кешенді түрде жүзеге асырылуға тиіс.

2. Әлеуметтік-педагогикалық қолдау мүгедек балаларға құзыретті әлеуметтік көмек көрсетеді: балаларды әлеуметтендіру, тәрбиелеу және дамыту процесінің тиімділігін арттырады; толыққанды, адамгершілік сау, әлеуметтік қорғалған және шығармашылық белсенді тұлғаны қалыптастыру және дамыту мүдделері үшін қоғамдағы қатынастардың кең спектрін диагностикалауды, түзетуді және басқаруды қамтамасыз етеді; мүгедек балалардың қоғамдық және жеке маңызды іс-әрекеттерінің әр түрлі түрлерін шығармашылық, өзін-өзі басқару қағидаттарына сәйкес ұйымдастырады

3. Әлеуметтік қорғаудағы педагогикалық компоненттің мәні ретінде қарастырылады

4. Әлеуметтік-педагогикалық қолдау мүгедек балалар мен ата-аналардың жеке басын әлеуметтік қалыптастыру мүддесінде оларды бейімдеуден, оңалтудан және тіршілік түрлеріне интеграциялаудан тұратын бос уақыт қызметін ұйымдастыру үшін педагогикалық ортаны қамтамасыз етеді [4];

Мүмкіндігі шектеулі баланың отбасымен жұмыс жасаудағы әлеуметтік-педагогикалық іс-әрекеттің негізгі мақсаты-мүгедек баланы тәрбиелеудің қиын міндетін шешуге көмектесу, объективті қауіп факторына қарамастан оны оңтайлы шешуге ықпал ету; оңалту процесінің міндеттерін шешу үшін оның мүмкіндіктерін жұмылдыру үшін отбасына әсер ету. Әлеуметтік педагог қызметінің мақсаты-мүгедек баланың туған жағдайында отбасын әлеуметтік бейімдеу мен оңалтуға ықпал ету.

Әлеуметтік педагог мүгедек бала мен оның отбасының өмірінде өте маңызды рөл атқаратынын атап өткен жөн. Өз қызметінде ол негізінен байланыс, кеңес беру, тренингтер, патронаж сияқты әдістерді қолданады.

Қоғамда ерекше назрды қажет ететін балалар саны сағаттар сайын өсуде. Бұдан әр отбасының басына салған қиын сынақты көреміз. Мүмкіндігі шектеулі балалардың сыртқы ортамен қарым-қатынасқа түсіп, өзін әлеуметтік ортада жеке тұлға санап, олардың тағдырын ел болып реттейтін уақыт келді. «Бала тағдыры-ел тағдыры» деп қарап, ұрпақтың өмірге келген сәтінен бастап, тәлім-тәрбиені бойларына сіңіріп, мүмкіндігі шектеулі балалардың әлеуметтік өмірге даярлап, еліміздің дамуына өз үлесін қоса алатын азамат тәрбиелейтін кез келді.

Әдебиеттер:

1. Закон Республики Казахстан «Об образовании» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 03.12.2015 г.)
2. Искакова А.Т., Мовкебаева З.А., Айтбаева А.Б., Байтурсынова А.А. Основы инклюзивного образования (учебное пособие). - Алматы: L-Pride, 2013. - 280 с.

3. Малофеев Н.Н. Инклюзивное образование в контексте современной социальной политики науч.период.изд. «Воспитание и обучение детей с нарушениями в развитии». - №6. - 2009.

4. Машарова Т. В., Алёхина С.В., Кристинина И.А. Модель системы комплексного сопровождения инклюзивных форм обучения детей с ограниченными возможностями здоровья: - Киров: ООО «Типография «Старая Вятка», 2014. - 577 с.

Төлеуқұлова А.Қ. 1 курс магистранты

**Ғылыми жетекші: М.Т.Баймуканова п.ғ.к., қауымдастырылған профессор
Е.А.Бөкетов атындағы Қарағанды университеті, Қарағанды, Қазақстан**

ӘЛЕУМЕТТІК-ПЕДАГОГТЫҢ ЖАСТАР АРАСЫНДАҒЫ ЗОРЛЫҚ- ЗОМБЫЛЫҚТЫҢ АЛДЫН АЛУ ҚЫЗМЕТІ

Әлемде қазіргі ең өзекті мәселелердің біріне айналып отырған - бұл жасөспірімдердің, балалардың зорлық - зомбылыққа ұшырауы. Барлық балалар үйінде, мектепте және басқа да қоғамдық мекемелерде күнделікті қатыгездікпен және зорлық - зомбылықпен ұшырасып отырады. 2030 жылға қарай әйелдер мен қыздарға қарсы зорлық-зомбылық түбегейлі жойылуға тиіс. Орталық Азия мен Ауғанстанға арналған «Жарық сәулесі» аймақтық бағдарламасы аясында зорлық-зомбылыққа ведомствоаралық назар аудару тұжырымдамасын іске асыруға арналған семинарда Қазақстан, Қырғызстан, Тәжікстан, Өзбекстан және Түрікменстаннан БҰҰ агенттері күрес шараларын күшейту бастамаларын талқылады.

2013-2017 жж. ЮНИСЕФ өкілетті органдармен бірге мектептерде зорлық-зомбылықтың алдын алу бойынша пилоттық бағдарламаны бастады. Бағдарламаның негізгі мақсаты - оқушылар арасында психоәлеуметтік дағдыларды дамыту, әрі зорлық-зомбылық көрсету қауіп-қатерлеріне және зорлық-зомбылық көрсету оқиғаларына шара қолдану тетіктерін жасап шығару арқылы зорлық-зомбылық туындағанға дейін оның жолын кесу. Зорлық-зомбылық -бұл басқа адамға психологиялық немесе физикалық зиян келтіру, ар-намыс пен қадір-қасиетті қорлау мақсатында қасақана дұшпандық мінез-құлықты білдіретін ғылыми термин. ЮНИСЕФ Қазақстан мәліметтері бойынша балалардың 66% - ы мектептегі зорлық-зомбылық пен кемсітушілікке тап болады, 44% - ы мектептегі зорлық-зомбылықтың құрбаны болды, 24% -ы мектептегі басқа балаларға қатысты зорлық-зомбылық пен кемсітушілік әрекеттерін жасады. Зерттеу көрсеткендей, қорлау және бопсалау элементтері бар мектептегі зорлық-зомбылықтан аман қалған балалардың суицидтік мінез-құлық қаупі жоғары болады. 2018 жылы ұлттық қоғамдық денсаулық сақтау орталығының ғалымдар тобы 6456 қазақстандық оқушылар арасында олардың денсаулығы мен әл-ауқатының көрсеткіштерін зерттеу үшін сауалнама жүргізді. Жасөспірімдерден қорқытуға, зорлық көрсетуге қаншалықты жиі қатысқаны немесе соңғы екі айда мектепте оның құрбаны болғандығы туралы

сұрақтарға жауап беруді сұрады[1, 67].Елімізде зорлық-зомбылыққа қатысты 20 дағдарыс орталығы бар. Әйелдер мен балаларға арналған зорлық-зомбылық проблемасы елімізде елеулі мөлшерде асқынды. Статистикалық мәліметке қарағанда елде жыл ішінде 500-дей әйел мен бала тұрмыстағы зорлық-зомбылық құрбаны болады екен.

Статистика. Қорқыту баланың психикасын зақымдайды және қауіпті салдарға әкеледі. Статистика көрсетіп отырған 114 мыңды шынайы көріністің төрттен бірі деп алсақ, жасырын көрсеткішті қоса алғанда бір жылда 500 мың тұрмыстық зорлық-зомбылық құрбаны бар деп болжауға болады. Демек қорлық көрген әр жәбірленуші орталыққа кәмелетке толмаған баласымен бірге келеді. Назар аударатын мәселе, жасырын статистикадағы 500 мың әйел деп алсақ, оның әрқайсысында екі баладан болса, барлығы 1 млн бала зорлық-зомбылықтың куәгері болды деген қорытынды шығаруға болады. Бұл екі фактор бойынша маңызды мәселе – біріншіден, ДСҰ зерттеуіне сәйкес, зорлық-зомбылық куәгері болған балалар дер кезінде оңалтудан өтпесе, оның көргендері кейін менталдық саулығына кері әсерін тигізуі мүмкін. 2021 жылдың төрт айында, жылдың басынан сәуір айына дейін, елде кәмелетке толмағандар арасында 53 суицид болды - бұл өткен жылмен салыстырғанда өте пессимистік 15,2% - ға өсті. Олардың ішінде 32 ұл мен 21 қыз бар. Суицид әрекеттерін тағы 120 адам жасады - бұл өткен жылмен салыстырғанда 5,3% - ға көп. Олардың ішінде 21 ұл мен 99 қыз бар. Олардың көпшілігі толық отбасыларда өмір сүрді[2].Балаларға қатысты зорлық-зомбылыққа, әсіресе балаларға қатысты отбасылық зорлық-зомбылыққа келетін болсақ, көптеген елдер мұндай құбылысты ХХ ғасырдың екінші жартысында ғана мойындады. Қазақстанда 2012 жылы балаларды тәрбиелеу жөніндегі міндеттерін орындамағаны үшін 1000-нан астам ата-ана және кәмелетке толмағандарды мас күйіне жеткізгені үшін 60 ересек адам әкімшілік жауапкершілікке тартылды. Осы кезеңде кәмелетке толмағандардың түнгі уақытта ойын-сауық орындарында болғаны үшін 500-ге жуық ойын-сауық мекемелерінің меншік иелері, сондай-ақ 2000-нан астам ата-аналар әкімшілік жауапкершілікке тартылды. ӘҚБТК-нің 336-4-бабын бұзғаны үшін (кәмелетке толмағандардың заңды өкілдерінің еріп жүруінсіз тұрғын үй-жайлардан тыс жерде болуы) 32 мыңнан астам ата-ана немесе оларды алмастыратын адамдар әкімшілік жауапкершілікке тартылды, 700-ден астамы ата-ана құқықтарынан айырылды[3]. Кәмелетке толмағандарды бейімдеу орталықтарына 5 мыңға жуық жасөспірім жеткізілді, оның ішінде 4 мыңнан астамы қараусыз және панасыз қалғаны үшін. Осы жылы мемлекеттік органдарға 11 мыңнан астам адам түсті. Балалардың құқықтары мәселелері бойынша өтініштер, олардың нәтижелері бойынша ішкі істер органдары 1817 қылмыстық іс қозғады, 1186 адам әкімшілік жауапкершілікке тартылды, оның ішінде 760 ата-ана[4].

Тұрмыстық зорлық-зомбылықтың жолын кесу, сондай-ақ олардың жасалуына ықпал ететін себептер мен жағдайларды анықтау және жою «Тұрмыстық зорлық-зомбылықтың алдын алу туралы» ҚР Заңының 1-бабының 4-тармағында қарастырылған. Мәселен, қарастырылып отырған салада алдын

алу негіздерін қамтамасыз ететін мемлекеттік саясаттың стратегиялық бағыттары айқындалған:

- Қазақстан Республикасы Президентінің 2009 жылғы 24 тамыздағы № 858 Жарлығымен бекітілген Қазақстан Республикасының 2010-2020 жылдарға арналған құқықтық саясат тұжырымдамасымен[5];

- Қазақстан Республикасында адам құқықтары саласындағы 2009-2012 жылдарға арналған ұлттық іс-қимыл жоспары;

- ҚР Президентінің 2010 жылғы 7 желтоқсандағы № 1118 Жарлығымен бекітілген Қазақстан Республикасының білім беруді дамытудың 2011-2020 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасымен[6];

- Қазақстан Республикасы Президентінің 2010 жылғы 29 қарашадағы № 1113 Жарлығымен бекітілген Қазақстан Республикасының денсаулық сақтауды дамытудың 2011-2015 жылдарға арналған «Саламатты Қазақстан» мемлекеттік бағдарламасымен және т.б.

Зорлық-зомбылық пен қатыгездіктің алдын алу құқық бұзушылықтың жалпы профилактикасының бөлігі болып табылады және құқық бұзушылықтың осы түрінің ерекшеліктерін ескере отырып қолданылатын жалпы, арнайы және жеке шаралар (ҚР 2010 жылғы 29 сәуірдегі № 271-IV «Құқық бұзушылықтың алдын алу туралы» Заңының 20-23-бабы) арқылы жүзеге асырылады. 2019 жылы Қазақстанда «Педагог мәртебесі туралы» Заң және еңбек жүктемесін қысқарту бойынша тиісті шаралар қабылданды, 2020 жылы білім министрі бұйрыққа қол қойды, оның шеңберінде барлық өңірлерде педагогикалық әдеп жөніндегі кеңестер құрылды[7]. Осыған қарамастан, бұл мұғалімдердің қорқытуына жол бермеу үшін жеткіліксіз, деп мойындайды ҚР Білім және ғылым министрлігі. 1 кестеде зорлық-зомбылық туралы зерттеуші шетел және отандық ғалымдар көрсетілген.

Зорлық-зомбылық туралы зерттеуші ғалымдар

1 кесте

Зерттеген ғалым	Зерттеу сипаты
Ч.Диккенс (18-19ғасыр)	Балалар ересектермен бірдей жұмыс істеуі керек еді: 5-6 жастағы балалар күніне 14-16 сағат жұмыс істейтін. Кішкентай жартылай ұйықтайтын жұмысшылардың ұйықтап кетуіне жол бермеу үшін иесі ұзын, өткір қадаларды қолданды.
Ағылшындық Л. Уокер және М. Селигман	«Үйренген дәрменсіздік» құбылысы бойынша зерттеулер жүргізілді, бұл жағдайды сөзсіз деп қабылдайтын және ешқандай қарсылық көрсетпейтін бірнеше рет зорлық-зомбылық құрбандарының пассивті ұстанымын түсіндіреді[8, 89].

Х. Хекхаузен	Агрессияны басқа адамның (адамдар тобының) физикалық немесе психикалық тұтастығын бұзатын немесе оның жойылуына әкелетін көптеген әрекеттер ретінде анықтады [9, 365].
Американдық әлеуметтанушы К. Левинсон	Отбасылық зорлық-зомбылықтың негізгі тәсілі гендерлік теңсіздікті зорлық-зомбылықтың басты себебі деп санайтын патриархалдық теориямен ұсынған[10, 108].
Американдық ғалымдар Дж.Брайант пен С.Томпсон	«Бұқаралық ақпарат құралдарының әсер ету негіздері» атты еңбегінде қазіргі кездегі ең өзекті әлеуметтік мәселелердің бірі ақпарат тұтынушысына медианалық зорлық-зомбылықтың теріс әсері болғанын және болып қала беретінін атап өтті[11, 432].
Американдық ғалым Д.Уолш	Феноменологиялық әлеуметтанудың өкілі «әлеуметтік ауытқу негізінен берілген мәртебе», яғни объективті құбылыс емес, тек субъективті белгі, «белгі» деп тұжырымдайды.
С.Браумиллер	Әлеуметтік оқыту тұжырымдамасы бақылау арқылы үйренудің үлгісі ретінде қарастырылатын бұқаралық ақпарат құралдарындағы зорлық-зомбылық мінез-құлқын бейнелеудің әсерін зерттеудің маңызды теориялық тәсілі болды[12, 42].

Жоғарыда көрсетілгендей шетелдік және отандық әдебиеттерде қатыгездік қоғамға жат балалық шақтың жетекші себептерінің бірі ретінде қарастырылады. Зорлық-зомбылықтың әртүрлі түрлерінің белгілі бір салдары ретінде отбасынан тыс қалған балалардың, панасыз және қараусыз қалған балалардың, психикалық және физикалық дамуында кемшіліктері бар балалардың, девиантты және азғындық мінез-құлқы бар балалардың ерекшеліктері зерттеледі.

Теориялық анализ. Соңғы жылдардағы шетел ғалымдардың зерттеулерін талдау көрсеткендей, қазіргі уақытта зерттеушілер жасөспірімдер тобының психологиялық сипаттамаларын зерттеп, олардың құрбандықтарын анықтады. 1971 жылы ағылшын психологы С.Фешбах пен Р.Сингер алты жыл бойы жасөспірім ұлдардың мінез-құлқын табиғи ортада (үйде және мектепте) бақылап отырды. Олар негізінен зорлық-зомбылықсыз бағдарламаларды көрген

субъектілер экшн-фильмдерді көрген ұлдарға қарағанда құрдастарына агрессивті әрекет ететінін анықтады. Ағылшын ғалымы Дж.Гербнер және оның әріптестері зорлық-зомбылықты «өзіне қарсы физикалық күш қолдану немесе дене жарақатын немесе кісі өлтіруден қорқып немесе соңғысын іс жүзінде жүзеге асыру кезінде біреудің еркіне қарсы жасалған басқа да мәжбүрлеу әрекеттері» деп анықтады. Бұл анықтаманы ғалымдар теледидардағы зорлық-зомбылық әрекеттерінің санын, зорлық-зомбылықтың сипатын, қылмыскердің түрін, жәбірленушінің түрін және жағдайдың ерекшеліктерін бағалауға мүмкіндік беретін кодтаудың тар категорияларын бөліп көрсету үшін қолданды[13,397].

Зорлық-зомбылықтың табиғатын зерттеу (агрессияның экстремалды түрі ретінде), ең алдымен, психология шеңберінде шетел зерттеушілері А.Басс, Дж.Доллард, К.Лоренц, Д.Майерс, А. Дж.Миллер, З.Фрейд, Э.Фромм жүзеге асырылды. Бірақ бұл авторлардың зерттеу объектісі отбасылық зорлық-зомбылық емес, жалпы агрессивтілік болды. Балаларға қатысты зорлық-зомбылық саласындағы мақсатты зерттеулердің басталуы 1950 жылдардың басында XX ғасырды ұйымдастыру деп санауға болады. Американдық зерттеуші С.Н.Кемпе балаларға қатысты зорлық-зомбылық мәселесі бойынша алғашқы пәнаралық конференцияда зерттеді. «Балаларға қатысты зорлық-зомбылық: зерттеу мен оңалтудың көпсалалы тәсілі» атты еңбегінде Кемпе клиникалық сипаттамаларына сүйене отырып, оқушылардан «ұрылған бала синдромын» анықтады. Бұл саладағы ең ірі зерттеушілер-батыстық ғалымдар, мысалы, К.Браун стресс қорлаудың себебі ретінде «ұрып-соғылған бала синдромы» отбасындағы зорлық-зомбылықтың баланың денсаулығына әсерін қамтыды: тыртықтар, қаңқа деформациялары түріндегі физикалық зақымданулар, физикалық дамудың кешігуі, бас миының жарақаттары, интеллектуалды дамудың кешігуі, эмоционалдық және мінез-құлық саласындағы бұзылулар, талаптардың төмен деңгейін зерттеуінде көрсетті.Л.М.Семенюктің зерттеуі көрсеткендей, егер 10-11 жастағы жасөспірімдерде физикалық агрессияның көріністері басым болса, онда 14-15 жастағы жасөспірімдер қартайған сайын ауызша агрессия бірінші орынға шығады. Агрессияның барлық түрлерінің (физикалық және ауызша) көріністерінің максималды көрсеткіштері дәл 14-15 жаста анықталады. Бірақ физикалық және ауызша агрессияның өсу динамикасы есейген сайын бірдей емес: физикалық агрессияның көріністері ұлғайғанымен, шамалы. Бірақ ауызша агрессияның көріністері айтарлықтай жылдам қарқынмен өсуде. Жасөспірімдердің агрессивті мінез-құлқы дұшпандық, ауызша ұрысу, менмендік, бағынбау және негативизм, үнемі өтірік айту, сабаққа келмеу және вандализммен көрінеді[14,63]. Агрессивті қоғамға қарсы мінез-құлық бұзақылық, физикалық агрессия және құрдастарына қатыгездік түрінде болуы мүмкін, тәртіпке мүлдем бағынбайды.

Зерттеу жұмысы:

ЮНИСЕФ Қазақстандағы өкілетті органдармен бірге жүргізген зерттеулердің нәтижелері көрсеткендей, ересектердің шамамен 75%-ы

отбасында балалардың мінез-құлқын қадағалап отыру үшін дене жазалауын қолдануды құптайтын көрінеді.

1 сурет. Балаларды ата-анасы жазалау көрсеткіші.

2-14 жас аралығындағы әрбір екінші бала отбасында зорлықпен тәртіпке салу шараларына душар болады. Мектеп оқушыларының үштен екісі басқа оқушылар немесе мұғалімдер тарапынан зорлық-зомбылық көрсетуге немесе кемсітуге шалдыққан немесе соның куәсі болған. Зорлық-зомбылықтың жоғары деңгейі интернат мекемелерінде және мінез-құлқында қиындықтары бар балаларға арналған мектептерде байқалады.

Осы статистиканы тексеру мақсатында біз тәжірибеге зерттеу базасы ретінде Қарағанды облысы білім басқармасының Ақтоғай ауданы С.Ибраева көшесі, 6 білім бөлімінің «К.Байсейітова атындағы тірек мектебі (РО)» КММ 8 «А» сыныбы алынды. Жалпы оқушылар саны 27. Ұлдар саны 15, қыздар саны 12. Сынып жетекшісінің аты-жөні Саденова Бақытжан Разиқызы. Біз зорлық-зомбылыққа байланысты мектеп оқушылары арасында сауалнама өткіздік. Бұл статистиканы 27 оқушы өткен болатын. Сауалнама 15 сұрақтан тұрды. Сауалнаманың негізгі мақсаты сыныптар арасындағы, мұғаліммен оқушы арасындағы қарым-қатынасты, отбасы жағдайында анықтау болды. 27 оқушының арасында көп болатыны ұлдар арасындағы күш көрсету болып саналды. Оқушылардың «Сіз зорлық-зомбылыққа шалдыққансыз ба?» сауалнамаға көп жауап бергені иа деген жауапты ұлдардан анықтадық.

Зерттеу нәтижелерін талқылау. Сауалнама қорытындысы:

Сауалнама нәтижелері негізі өзім ойлағандай болып шықты және ЮНЕСКО-ның зерттеген статистикасымен сәйкес келіп тұр, яғни көбісі, тіпті балалардың өзі де жазалау түрлерін зорлық-зомбылыққа теңестіреді.

Біздер қазір болашаққа бағдар жасай алмаймыз, сол себептен балалардың көбісі келешекте балаларын жазалайтыны немесе жазаламайтынын білмейміз деп жауап берді. Бұл сауалнамадан тағы байқағанымыз көбісі зорлық-зомбылыққа шалдықса - достарының, ата-анасының, сыныптастарының көмегіне жүгінуді таңдады. Бұл біздің мемлекетіміздің өз қорғау органдарының және көмекке қол ұшын созуға дайын мамандарының беделі төмен дәрежеде екенін көрсетеді.

Қорытынды.

Бұл мақаланы жазу барысында мемлекетімізде зорлық-зомбылықтың өзектілігі осыншалықты көлемді екенін білдім және бұл проблеманы шешу

үшін педагог ретінде қолымнан келгеннің бәрін дасауға тырысамын. «Жылы сөйлесең, жылан іннен шығады» деген сөз бар ғой, сондықтан балаларымызды жазалаусыз да, әңгімелесу арқылы тәрбиелеуге болады және сөзбен үлкендер арасындағы жанжалдарды да шешуге болады. Зорлық-зомбылықсыз жарқын болашаққа бәріміз бірге ат салысамыз деген ойдамын.

Әдебиеттер:

1. Агрессия и насилие как элементы социокультурной реальности // Социс. 2002. №5. С. 67.
2. «Халықаралық қылмыс статистикасын құру және салыстыру». Unodc.org. Алынған 2013-09-17
3. «Құқық бұзушылық түрлері бойынша, сондай-ақ провинциялар мен аумақтар бойынша». statcan.gc.ca. Canada.gc.ca. 2013-07-25. Алынған 2014-06-30
4. Адамнаң құқығы бойынша Білім Қауымдастығы. «Балалар құқығы конвенциясыны жеңілдетілген нұсқасы». <https://www.hrea.org/feature-events/simplified-crc.htm>
5. Қазақстан Республикасының 2010-2020 жылдарға арналған құқықтық саясат тұжырымдамасы.
6. ҚР Президентінің 2010 жылғы 7 желтоқсандағы № 1118 Жарлығымен бекітілген Қазақстан Республикасының білім беруді дамытудың 2011-2020 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы
7. ҚР 2010 жылғы 29 сәуірдегі № 271-IV «Құқық бұзушылықтың алдын алу туралы» Заңының 20-23-бабы
8. м.: Бандура А., Уолтерс Р. Подростковая агрессия: изучение влияния воспитания и семейных отношений. М., 2000. -С.89.
9. Хекхаузен Х. Агрессия (введение) // Мотивация и деятельность. Т. 1, — М.: Просвещение, 1986. — С. 365–405.
10. Палуди М. Психология женщины. - СПб., 2003. - С. 108.
11. Дженингз Брайан, Сузан Томпсон, «Основы воздействия СМИ» Пер.с англ. — М.: Издательский дом «Вильямс», 2004. — С. 191—215. — 432 с.
12. Насилие и его влияние на здоровье: Докл. о ситуации в мире / Под ред. Э.Г.Круга, Л.Л.Дальберг, Дж.А.Мерси, Э.Б.Эви, Р.Лозано. - М., 2003. - С. 42.
13. Gerbner, G. (1994). Television Violence: the Art of Asking the Wrong Question. The World & I: A Chronicle of Our Changing Era. July, 1994, p. 385–397
14. Семенюк Л.М. Психологическая сущность агрессивности и ее проявления у детей подросткового возраста: Методические рекомендации в помощь педагогам-практикам.- М., 1991.- С.63.

**Тулегенова А.Ғ. «Әлеуметтік педагогика және өзін өзі тану»
білім беру бағдарламасының 4 курс студенті
М.Т. Баймуканова п.ғ.к., қаумдастырылған профессор
академик Е.А.Бөкетов атындағы Қарағанды университеті
Қарағанды қаласы**

МЕКТЕП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ ӘЛЕУМЕТТЕНУ ҮДЕРІСІНЕ БҰҚАРАЛЫҚ АҚПАРАТ ҚҰРАЛДАРЫНЫҢ КЕРІ ӘСЕРІНІҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Әлеуметтену үдерісі – әр адамның өміріндегі өте маңызды процесстердің бірі. Себебі әлеуметтену индивидке толыққанды тұлғаға, яғни, қоғамның толыққанды мүшесіне айналуға мүмкіндік береді.

Әлеуметтену өмір бойына жалғасады, себебі адам өзінің өмірлік жолында көптеген әлеуметтік рольдерді меңгереді. Бірақ, дәл мектеп жасында адамның әлеуметтену үдерісі анағұрлым белсенді жүзеге асырылады. Олай дейтініміз, жас жеткіншек үнемі өзінің тұлғасының қалыптасуына әсер ететін ортада өмір сүреді. Десек те, жас жеткіншекке қоғамда қалыптасқан нормалар мен құндылықтарды меңгеріп, бойына сіңіруге тек оны қоршаған ең жақын туыстары, достары, жалпы ортасы ғана әсер етіп қана қоймайды. Бүгінгі таңда бұқаралық ақпарат құралдары – жеткіншектің әлеуметтенуіне тікелей әсер етуші фактор болып отыр. Олардың біздің күнделікті өмірімізде орын тепкені сонша, тіпті біз өз өмірімізді бұқаралық ақпарат құралдарынсыз елестете алмайтын дәрежеге жетіп отырмыз.

Бұқаралық ақпарат құралдарының арқасында халық елде және одан тыс жерлерде болып жатқан оқиғалар туралы ақпарат алады. Бұқаралық ақпарат құралдары жас адамның өмір салтына екі жақты әсер етеді: бір жағынан, олар жастардың салауатты өмір салтын қалыптастыруды ынталандыратын фактор ретінде әрекет етсе, екінші жағынан, жаман әдеттердің, химиялық тәуелділіктің дамуына түрткі болады, психологиялық ыңғайсыздықтың дамуына ықпал етеді және т.с.с.

БАҚ қызметінің проблемалары, сондай-ақ олардың әртүрлі аудиторияға әсерін әртүрлі ғылымдар: психология, әлеуметтану, лингвистика, саясаттану, философия тұрғысынан қарастырған көптеген шетелдік ғалымдардың назарын аударды. Мәселен, Д. Майерс аксиома ретінде адамға "баспасөз билігін" қарастырды. Ол: «Бұқаралық ақпарат көздері адамдардың пікіріне тікелей немесе жанама әсер етеді және оларды басқарады» деп мәлімдеді [1, 79].

Б. Берелсон: «Баспасөз және басқа да бұқаралық ақпарат құралдары, ең алдымен, аудиторияның қажеттіліктерін басшылыққа алады, бұл оған баратын ақпарат ағынын анықтайды» деген болатын [1,113].

Зерттеудің қазіргі кезеңінде бұқаралық ақпарат құралдарының мектеп оқушыларының әлеуметтенуіне әсер етуімен байланысты проблема барған сайын кеңейіп, сананы манипуляциялау түріне ие болды. Сананы манипуляциялау - бұл адамдардың рухани күйіне үстемдік ету, оларды әсер ету субъектісіне пайдалы идеяларды, көзқарастарды, мотивтерді, мінез-құлық

стереотиптерін енгізу арқылы басқару. Бұл әсер адамның психикалық құрылымдарына бағытталған, жасырын түрде жүзеге асырылады және адамдардың мінез-құлқын бағдарламалауды, олардың ойларын, сенімдерін, мақсаттарын дұрыс бағытта өзгертуді мақсат етеді.

Бұқаралық ақпарат құралдары (радио, теледидар, баспасөз) – ақпарат жинауға, өңдеуге, таратуға арналған кең ауқымды мекемелер желісі [2, 25]. Бұқаралық ақпарат құралдары адамдардың әртүрлі қауымдастықтарына, жалпы қабылданған талғамдардың, қоғамдық көңіл-күй мен әлеуметтік-психологиялық көзқарастардың қалыптасуына тиімді әсер етеді. БАҚ арсеналында жас ұрпақтың пікірін манипуляциялауға бағытталған әдістердің тұтас жүйесі бар.

Жасөспірімдердің жеке басының қалыптасуына бұқаралық ақпарат құралдарындағы сексуалдық материалдар айтарлықтай әсер етеді. Балалардың көпшілігі жыныстық мінез-құлық туралы алғаш рет бұқаралық ақпарат құралдары, ең алдымен теледидар және интернет арқылы түсінеді және бұл олар осы мағынада физикалық, әлеуметтік және эмоционалды түрде жетілгенге дейін болады. Г. В. Грачев жыныстық моральды жарықтандыру, әртүрлі жыныстық бұрмалануларды іс жүзінде заңдастыру, отандық бұқаралық ақпарат құралдарының белсенді көмегімен не болып жатқанын, балалар мен жасөспірімдерге арналған порнографиялық өнімдердің оңай қол жетімділігі, эротикалық-порнографиялық фильмдердің теледидар экрандарындағы үстемдік, белгілі бір компьютерлік ойындар мен интернеттің танымалдылығының артуы жасөспірімдерді ерте жыныстық қатынасқа бағыттайтынын дәлелдейді. «Олардың жыныстық қатынастар туралы бұрмаланған идеясы кәмелетке толмағандарды жезөкшелікпен айналысуға, қабылданған моральдық-этикалық нормаларды бұзуға итермелейді» - дейді [3,78].

Шындықтың балама суреттерін ұсынатын бұқаралық ақпарат құралдарының қоғамға жаһандық әсер ету жағдайында жеке тұлғаның сыни көзқараста ойлауы барған сайын сұранысқа ие болып отыр.

БАҚ-қа деген сыни көзқарасты біз бұқаралық ақпарат құралдарының хабарламаларын талдай білуді, оларға деген өз көзқарасымызды нақты анықтауды және бұқаралық ақпарат құралдарымен өзара әрекеттесуді ерікті реттеуді көздейтін жеке тұлғаның белсенді, таңдамалы ұстанымы ретінде қарастырамыз. Біздің ойымызша, жасөспірімдердің БАҚ-қа деген сыни көзқарасын қалыптастырудың шарттарының бірі олардың сыни ойлауын қалыптастыру болып табылады.

Тағы бір айта кететін мәселе - бұқаралық ақпарат құралдарының көмегімен манипуляциядан сананы қорғау мәселесі үнемі шиеленісіп келеді және медиа білім беру мәселесі. Қазіргі әлемдегі медиа білім беру бұқаралық ақпарат құралдарының (медиа) көмегімен және материалында, медиамен қарым-қатынас мәдениетін қалыптастыру, шығармашылық, коммуникативті қабілеттер, сыни ойлау, толыққанды қабылдау, интерпретация, талдау және медиа мәтіндерді бағалау дағдыларын қалыптастыру мақсатында тұлғаны дамыту процесі ретінде қарастырылады.

Әрі қарай, бұқаралық ақпарат құралдары жасөспірімнің қарым-қатынас дағдыларын дамытуға қалай ықпал етеді деген сұрақ туындайды.

Қарым-қатынас-бұл адамның жеке тұлға ретінде толыққанды дамуын жүзеге асыра алмайтын ерекше қызмет түрі. Қарым-қатынас-бұл адамның бүкіл қарым-қатынас жүйесін жүзеге асыру [4,56]. Балалар мен жасөспірімдерді әлеуметтендіру баланы қоршап тұрған адамдармен байланыс арқылы жүзеге асырылады. Тек қарым-қатынаста баланың өзі туралы тұрақты идеялары пайда болады. Олар оның айналасындағылардың ол туралы не ойлайтыны туралы санасында тікелей көрініс ретінде әрекет етеді. Бала мен жасөспірімге қол жетімді іс-әрекеттерде қарым-қатынастың тиісті формалары қалыптасады, онда олар адами қатынастардың ережелері мен нормаларын игереді, қажеттіліктер дамиды, қызығушылықтар мен мотивтер қалыптасады.

Жасөспірімнің жаңа қызмет жүйесіне кіруі және қарым-қатынас, оны жаңа адамдардың тұлғааралық байланыстар орбитасына қосу, жаңа ақпарат көздеріне жүгіну іс жүзінде дамудың келесі, жоғары сатысына өтуді білдіреді. Қарым-қатынастың өзгеруі, оның формаларының күрделенуі және байытылуы баланың дамуына жаңа мүмкіндіктер ашады. Өздеріңіз білетіндей, жасөспірімдердің жетекші қызметі-бұл қарым-қатынас.

Тақырып төңірегіндегі ғылыми еңбектерді жан-жақты зерттеу арқылы және бұқаралық ақпарат құралдарының әлеуметтендіруге әсер ету дәрежесін анықтау үшін біз қаламыздың мектеп оқушылары арасында социологиялық зерттеу жүргізген болатынбыз. Мектеп оқушылары арасында жүргізілген зерттеу жұмысының құрылымы 4 негізгі пункт бойынша жүзеге асырылды:

- білім беру мекемелерінде сынамалы топтың БАҚ пайдалану құрылымын анықтау;

- мектеп оқушыларының БАҚ қызығушылықтарын анықтау;

- мектеп оқушыларының БАҚ пайдалануы;

- мектеп оқушыларының БАҚ алатын ақпаратты қабылдауы.

Сауалнама 12 жартылай жабық, 1 ашық сұрақтан тұрады. Сауалнаманы толтырудың шамамен ұзақтығы 8-10 минутты құрады.

Бұқаралық ақпарат құралдарының мектеп оқушыларының әлеуметтену процесіне кері әсері туралы зерттеу жүргізу үшін 15-17 жас аралығындағы жасөспірімдерді: (9 сынып – 56 қыз, 51 ұл, 10 сынып – 39 қыз, 30 ұл, 11 сынып – 18 қыз, 24 ұл, барлығы – 218 оқушыны іріктеп алған болатынбыз.

Мәселен, бұқаралық-ақпарат құралдары арқылы берілетін зорлық-зомбылық көріністеріне жасөспірімнің көзқарасын анықтау үшін біз сауалнамада: «БАҚ-тағы зорлық-зомбылық пен қатыгездік әрекеттеріне қалай қарайсыз?» деген сұрақ қойған болатынбыз. Одан алынған нәтиже бойынша сауалнамаға қатысқан 218 оқушының 120 теріс (55%), 90 – ы бейтарап (41%), алған қалған 8 – і оң көзқарас білдірген.

Бұл сұрақ жасөспірімдер арасындағы агрессия мен қатыгездік деңгейін анықтауға бағытталған сауалнаманың негізгі сұрақтарының бірі болды. Көріп отырғанымыздай, тоғызыншы сынып оқушыларының көпшілігі зорлық-зомбылық пен қатыгездікке бейтарап (41%) немесе теріс(55,%) жатады. Бірақ екі жүз он сегіз адамның сегізі БАҚ-тағы зорлық-зомбылық пен қатыгездік

актілеріне оң көзқарас танытты.

Демек, бұқаралық ақпарат құралдарындағы зорлық-зомбылық пен қатыгездікке қатысты балалар теріс ақпаратты бейтарап сүзуге қабілетті немесе мұндай ақпарат оларға бей-жай қарамайды деген болжам бар. Бірақ сегіз адамның қатыгездігіне деген оң көзқарас алаңдатады. Бұқаралық ақпарат құралдарының теріс әсерінен бұл балалар қоршаған ортаға қатыгездік пен агрессияны өздері көрсете алады, ақыл-ойы теңгерімсіз болуы мүмкін және девиантты асоциалды мінез-құлықтың әртүрлі формаларын көрсете алады. Мұғалімдер мен ата-аналар, сондай-ақ мектеп психологы осы жасөспірімдермен байыпты әңгіме жүргізуі керек!

Келесі «Сіз қандай бұқаралық ақпарат құралдарын жиі қолданасыз?» деген сауалға 218 (100 %) оқушы интернетті пайдаланатынын, 29,8 % - 65 оқушы теледидар көретінін көрсеткен, ал баспа басылымдары мен радио қазіргі жасөспірімнің өмірінде екінші роль атқарады.

Айта кету керек, бұл интернет пен теледидар тәуелділікті тудыруы мүмкін және жасөспірімде жалған идеалдардың, көзқарастар мен құндылықтардың қалыптасуына әсер етуі мүмкін.

Теледидар балалардан балалық шақтарын алады. Белсенді ойындардың, шынайы эмоциялар мен сезімдерді сезінудің және құрдастарымен және ата-аналармен қарым-қатынастың, өзін қоршаған тірі әлем арқылы танудың орнына, балалар теледидарда басым уақыт алады, бұл адамға тек балалық шақта берілетін даму процесін шектейді.

Сауалнаманың тағы бір маңызды сұрақтарының бірі: «БАҚ тәуелділікті тудырады деп ойлайсыз ба?», бұл сұрақтың қорытындысы бойынша 116 оқушы (53%) «Жоқ» деген жауап берген, 93 оқушы (42%) «Иә» деп жауап берген, қалған 9 оқушы (5%) жауап беруге қиналатынын білдірген. Нәтижелерді талдау көрсеткендей, респонденттердің көпшілігі БАҚ тәуелділікті тудырады деп санамайды және сәйкесінше өздерін тәуелді деп санамайды да.

Бұқаралық ақпарат құралдарының әлеуметтендіруге әсер ету дәрежесін анықтау бойынша социологиялық зерттеудің жалпы нәтижесін талдай отырып, біз келесі қорытындылар жасадық:

1. Бүгінгі БАҚ мектеп оқушыларының мүдделерін толық қанағаттандырмайды. Бұқаралық ақпарат құралдары олардың негізгі ақпараттық қажеттіліктерін елемейді, белсенді және гуманистік бағытта дамуына мүмкіндік бермейтін төмен және қоғамды бұзатын мүдделерді алға тартады деп айтуға болады.

2. Жоғары сныпта мектеп оқушыларының медиа сауаттылық деңгейі ерекше алаңдаушылық туғызады және тұлғаның жан-жақты және толыққанды дамуы туралы айтуға мүмкіндік бермейді.

3. Бұқаралық ақпарат құралдары қыздарға көбірек көңіл бөледі, яғни олар негізінен әйелдер болып табылады, нәтижесінде болашақ қорғаушылар, әкелер өз бетінше шешім қабылдауға және олар үшін жауап беруге қабілетсіз болады.

4. Шығармашылық, сыни ойлаудың, тәуелсіз ойлаудың болмауы өскелең ұрпақтың идеалдарының жоқтығымен байланысты.

5. Қазіргі уақытта қаламызда және тұтастай алғанда елімізде мектеп оқушылары арасында медиа білім беруді дайындауға және енгізуге арналған жан-жақты, іргелі жобалардың айқын жетіспеушілігі байқалады, оқушылар ортасында үздіксіз медиа білім беруді дамытудың кешенді бағдарламасын әзірлеу қажеттілігі бар.

Осылайша, қолда бар зерттеу негізінде біз БАҚ арқылы мектеп оқушыларының әлеуметтік-мәдени құндылықтармен таныстыру және медиа білім беру бағдарламасын әзірледік. Бағдарламаның негізгі міндеттері ретінде біз:

1. Мектептердің жастар медиа клубтарын, оқырмандар мен телекөрсермендер клубтарын құру: ойын, эвристикалық және техникалық құралдарды пайдалана отырып, олардың шығармашылық қабілеттері мен қабілеттерін дамыту мақсатында жастар аудиториясы үшін әдеби-имитациялық, театрландырылған-ситуациялық, бейнелеу-имитациялық шығармашылық сабақтардың әзірленген циклі; жастар аудиториясында БАҚ-тан келіп түсетін ақпаратты толыққанды және сыни қабылдауды дамытуға ықпал ететін шығармашылық сабақтардың әзірленген циклы;

2. Жергілікті телеарналар арқылы көрсетілетін "Біздің мектеп" телевизиялық жастар бағдарламасын құру;

3. Өңірде педагогтерді даярлау және олардың біліктілігін арттыру үшін медиа білім беру орталықтарын ашу;

4. Өңірлік балалар-жасөспірімдер басылымдарын, теле - және радио бағдарламаларын ұйымдастыру және қолдау.

5. Бұқаралық ақпарат құралдарының жастар аудиториясына әсерін мерзімді зерттеу, содан кейін медиа білім беру қызметін түзетуді алға тартқан болатыбыз.

Сондай-ақ, бұқаралық ақпарат құралдарының жасөспірімдерді тәрбиелеу процесіне оң әсерін ұйымдастыру үшін қажетті іс-шаралар:

1. Білім алу және өзін-өзі тәрбиелеу үшін әртүрлі ақпарат көздерін құру, дайын үй жұмыстарын тарататын сайттарға кіруді шектеу;

2. Мемлекет, отбасы және басқа да әлеуметтік институттар тарапынан бұқаралық ақпарат құралдарына әлеуметтік бақылау тетіктерін күшейту. Мысалы, цензураны енгізу және азғындықты насихаттайтын өнімдерді таратуды шектеу.

3. Жасөспірімдерге арналған өнімдерге (баспа, бейне өнімдері және т. б.) сараптама жүргізу критерийлері мен тетіктерін әзірлеу мәселесін шешу

4. Отандық экрандық және баспа мәдениетін, жақсылық, бейбітшілік, толеранттылық идеяларына негізделген мультимедиялық өнімдерді өндіру мен өндіруді жандандыру.

Қорыта айтқанда, мектеп пен ата-аналар бірлесіп БАҚ-тың оқушыларға кері әсері мәселесіне жүгініп, ақпараттың теріс түрінің әсерін азайту жолдарын зерттеуі керек. Әйтпесе, өскелең ұрпақ теріс құндылықтарды қалыптастырады. Салауатты өмір салты, жоғары іске асырылған зияткерлік әлеует, жоғары моральдық көзқарастар, ең алдымен, біздің жас ұрпақты сипаттауы тиіс.

Әдебиеттер:

1. Луман Н. Реальность массмедиа //Отечественные записки. – 2000. - №4 С. 431.
2. Дроздов А.Ю., Влияние СМИ на личность подростка: социально-психологический анализ феномена/ А.Ю.Дроздов// Социологические исследования. – 2014. - №8.
3. Грушина А.А. Влияние СМИ на личность подростка/ А.А. Грушина, М.В. Данилова. – Текст: непосредственный // Молодой ученый.- 2018 - № 3 (189). – С. 162 – 164.
4. Жилавская, И. В. Влияние СМИ на молодежь. Социологическое исследование // Медиаобразование: от теории к практике: Сб. материалов Всеросс. научн.-практ. конф. «Медиаобразование в развитии науки, культуры, образования и средств массовой коммуникации». Томск, 20–21 ноября 2007 / Сост. И. В. Жилавская. — Томск: НОУ ВПО ТИИТ, 2007.

Тусупова Гульбаршын Кенгозовна
«№8 ЖББМ» КММ, әлеуметтік педагогы
Қарағанды қаласы

ДЕВИАНТТЫ МІНЕЗ-ҚҰЛЫҚТЫ БАЛАЛАРМЕН ӘЛЕУМЕТТІК- ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ЖҰМЫС БАҒЫТТАРЫ

Қазақстан Республикасы білім беру жүйесінде бала құқығын қорғауға бағытталған тұлғаға бағдарланған тәсілдің дамуында психологтар, әлеуметтік педагогтар, мектеп инспекторлары үлкен ролге ие. Бала тұлғасына құрметпен қарау, әлеуметтік өмірге дайындау елімізде қазіргі таңда болып жатқан бала мәселесіне қатысты барлық мемлекеттік бағдарламаларды жүзеге асыру тиімділігін арттырады.

Мінез-құлық ауытқушылығын сипаттау үшін арнайы терминдер қолданылады - делинквенттілік және девианттылық. Делинквентті мінез-құлық - заң арқылы жазаланатын күрделі заң бұзушылық пен қылмыстан өзге ұсақ заң бұзушылықтар, тәртіпсіздіктер, айыптылықтар. Девиантты мінез-құлық дегеніміз - қоғамда қабылданған ержелерге бағынбау, ауытқу.

Бұл ұғым өте кең, оған делинквентті мінез-құлық және т.б. мінез-құлық ауытқушылықтары (ерте маскүнемдіктен суицидті мінез-құлыққа дейін) жатады. «Мінез-құлық ауытқушылығы» ұғымын «дамудағы ауытқушылық», «дамудың жеткіліксіздігі» ұғымдарынан айыра білу керек. Соңғы екі термин ғылыми әдебиеттерде синонимдер ретінде қолданылады.

Бұл терминдер дамуында ауытқушылықтар бар балаларды бейнелейді. Көптеген ғылымдарда «қалыпты» және «аномалды» құбылыстар деген ұғымдар бар. Сөздің тура мағынасында «қалыпты», «аномалды» мінез-құлық түсініктерінің анықтамасы қиындай түсуде. Бірақ ғылымда және үйреншікті

өмірде бұл түсініктер барлық жерде қолданылады. Қалыпты мінез-құлықты көптеген адамдарға тән, ауру бұзылыстарға байланысты емес, нормативті-қабылдаулы мінез-құлық деп түсіндіреді.

2003-2006 жылдар аралығында бала құқығы және әлеуметтік қорғау туралы БҰҰ-ң конвенция ұстанымдарын жүзеге асыру мақсатында 2004 жылдың 9 шілдедесінде «Кәмелетке толмаған жасөспірімдер арасында құқық бұзушылықты алдын алу туралы» Заң қабылданды. Бала құқықтары мен қызығушылықтарын қорғау бағытындағы ұлттық саясатты жүзеге асыру бағытында білім беру, денсаулық саласында, миграциялық саясат, демографиялық даму, мүгедектерді сауықтыру және басқа да салалар бойынша мемлекеттік бағдарламалар қабылданды. Ол бағдарламалар қатарына: 2005-2010 жылдарға арналған Қазақстан Республикасында білім беруді дамытудың Мемлекеттік бағдарламасы;

- 2005-2010 жылдарға арналған Қазақстан Республикасының денсаулық сақтау жүйесін дамытудың Мемлекеттік бағдарламасы;

- 2003-2005 жылдарға арналған «Салауатты өмір салты» Кешенді бағдарламасы;

- 2004-2006 жылдарға арналған Қазақстан Республикасының туберкулезбен күресті күшейту бағдарламасы;

- 2001-2005 жылдарға арналған Қазақстан Республикасында СПИД ке қарсы күрес бағдарламасы;

- 2002-2005 жылдарға арналған мүгедектерді сауықтыру бағдарламасы;

- 2006-2008 жылдарға арналған Қазақстан Республикасында мүгедектерді сауықтыру бағдарламасы;

- 2005-2007 жылдарға арналған Қазақстан Республикасының халықты еңбекпен қамту бағдарламасы;

- 2001-2005 жылдарға арналған Қазақстан Республикасының демографиясын дамыту бағдарламасы;

- 2005-2007 жылдарға арналған Қазақстан Республикасында әлеуметтік реформаларды жүзеге асыру бағдарламасы және т.б. жатады.

Бала құқығын қорғау девиантты мінез-құлықты балаларды қолдау және әлеуметтік-педагогикалық қолдауға кепіл береді. Осы мақсатта балаларға көмектесу үшін кәсіби білікті мамандарды даярлауды қамтамасыз ету керек. Мектеп жасындағы балалармен жұмыс істейтін педагогтар мен психологтар алдында мінез-құлқында ауытқушылығы бар балаларға әлеуметтік-психологиялық көмек көрсету міндеті тұр. Қазақстанда әлеуметтік-экономикалық өзгерістер жағдайында девиантты мінез-құлықты балалармен жұмыста индивидуалды бағытты дамыту қажеттілігі туындап отыр. Қазіргі кезде қоғамдағы әлеуметтік қайшылықтардың басымдық танытуы жасөспірімдердің арасында қылмыстық істер жасауына ықпал етуде. Мектептер мен отбасы жағдайларында кейбір жасөспірімдердің талап–тілектерімен келіспеу, ой- пікірлерімен санаспау, жеке–дара ерекшеліктері мен бейім қабілеттерін ескермеулеріне қарсылық туса, оларға ұсынылған идеялар мен мұраттардың күйреуі, табиғи түрде шиеленіске апарды.

Рухани жағынан кейбір балалардың азғындалуының нәтижесінде өзімшілдікке мойын бұрып, олар енжарлыққа, өзіне және басқаға немқұрайлықпен қарауға, арақ-шарап, темекі, наша тарту және уытты сұйық заттарды иіскеу, қылмыстық істер жасауға дағдылана бастайды.

Екіншіден, кейбір балаларға тән қасиет - өзіндік тәуелсіздік, дербестік, басқаға бағынышты болмау. Сол себептен, өзінің күш-қуатын, жеке басының мән-мағынасын түсінуге ұмтылыс жасайды. Оны ұғыну мүмкіндіктерін мектептегі оқу-тәрбие мен еңбек үдерісіне қатынасуынан байқалады. Себебі, девиантты мінез-құлықты балалар типтік ерекшеліктеріне байланысты тіршілік қиыншылықтарына кезігіп, оны жеңіп шығуға ішкі жай-күйі жол таба алмай әлеуметтік-педагогикалық тұрғыдан қорғалынбайды. Содан девиантты мінез-құлықты бала ешкімге керегім жоқ деген сезімге беріліп кінәны үлкендерге артып айналасымен жанжалдасуға, ұрыс-төбелеске бейімделеді. Қажеттіліктің орнын толықтырудың жолы – бос уақытын мақсатсыз пайдалану, мектеп тәртібін ұстанбау, заң нормаларын бұзу, қылмыстық істер жасау.

Соңғы кездері осы жастар тәрбиесіндегі кемшіліктердің кең етек алуын тектен-тек оқиға деп қарауға болмайды. Ол өмір шындығы, бәріміздің ортақ кемшілігіміз. Осы кемшіліктеріміздің нәтижесінде жасөспірімдер арасында девиантты мінез-құлық көптеп кездеседі.

Девиантты мінез-құлық әртүрлі формада көрінгеніне қарамастан, олардың барлығы бір-бірімен тығыз байланысты. Ішімдік ішу, наша қолдану, агрессивті мінез-құлық тағы басқалар бір тұтастықты көрсетеді. Жасөспірімдердің девиантты мінез-құлықтың біреуін қолдануы оның басқа заттарды қолдануға деген мүмкіндіктерін жоғарылата түседі [5]. Психикалық әрекетіне өзгеру күйін тудыратын улы заттарды қолдану девиантты мінез-құлық формасы болып табылады. Осы заттарды қолданған кезде ол психикалық процестерге әсер етеді.

Балаларда девиантты мінез-құлықтағы негізгі белгілері мен критериларын зерттеушілер төмендегіше бөліп көрсетеді.

1. Отбасының сәтсіздігі (баланың дамуы мен қалыптасуына әсер ететін отбасының ішкі қарым –қатынасының қалыптасуы);

2. Мінез –құлықтағы ауытқушылықты күрделендіретін жұмыстағы оқу және кәсіби мекемелердің жеткіліксіздігі, жасөспірімдермен жұмыс жасайтын мұғалімдер кадрының кәсіби дайындығының жеткіліксіздігі;

3. Жасөспірім тұлғасының тұлғалық компоненттері рухани қызығушылықтары мен сұраныстарының дамымай қалуы, асоциальды іс - әрекетке ұмтылу, қалыпты тәрбие әрекетіне кері көзқарасы, анотомио – физиологиялық және психологиялық даму жағынан құрдастарынан артта қалуы, денсаулығының әлсіреуі, парасаттылық сезімінің дамуының артта қалуы т.б.

4. Қарым–қатынастағы қолайсыздық (қарым – қатынас аясындағы кикілжіңдер, құрдастарымен, мұғалімдерімен, үлкендермен қарым – қатынасындағы дөрекілік , т.б.).

Баланың мектептегі өмірі белгілі бір тәртіппен және ұйымдасқан түрде өтсе, ол мектептен тыс ортада жасырын қарама-қайшылықта және ерекше

жағдайда өтеді. Мектепте және үйде баланың өзіне тиісті міндеттері болады, бақылаумен ұйымдастырылады. Ал, көшеде бала өзін бақылаудан және жауапкершіліктен еркін сезінеді. Сондықтан да балалардың шағын мектептен тыс уақытын қалай өткізетінін есепке алып отырудың маңызы зор.

Оқушылардың тұратын жерлерін, оның жеке басын қалыптастыратын және дамытатын кіші ортаның бірі ретінде қарастырамыз. Бұл тұрған жерінде бала мектепке келгенше өзімен таныс адамдармен қарым – қатынас жасап та үлгереді. Сондықтан да балалардың тұрған жеріндегі тәрбиелік жұмысты төменгі сыныптан бастап жүргізу керек. Бұл орайда олардың бос уақытын дұрыс өткізуіне, әрбір іс - әрекетін үлкен қызығушылықпен және ынтымақтастықпен ат салысуын қадағалау орынды болып саналады.

Мектеп бұл жағдайда ата – анамен көпшіліктің біріккен жұмысын бір салаға салып, реттеп, онда бала тәрбиесінің нәтижелі өтуіне мүмкіндіктер жасайды.

Бала тәрбиесінің мектеп алдына қойған міндет талаптарын тиімді жолмен шешіп және оның жан – жақты дамып, әлеуметтенуін қамтамасыз ету үшін мектепте педагог – психолог мамандықтармен қоса әлеуметтік педагог мамандығы да ұйымдастырылған.

Әлеуметтік педагог - өзінің негізгі жұмыс бағыттарын оқушының сабақтан бос уақытын тиімді пайдалану ата–анасымен бірлесіп отырып мектептен тыс көптеген қызықты жұмыстар жүргізе алады. Оқушылардың сабақтан бос уақыттағы іс-әрекеті әлеуметтік педагогтің үлесіне тиеді.

Девиантты мінез-құлықты балалармен әлеуметтік-педагогикалық жұмыс әр түрлі бағытта жүргізіледі. Ең алдымен алдын алу жұмыстары ұйымдастырылады.

Жалпы орта білім беретін мектептерде девиантты мінез-құлықты балалармен алдын алу жұмыс жүйесі бойынша төмендегідей шараларды ұсынады [6]:

- балалардың әлеуметтік қорғауын қамтамасыз ететін мамандардың тобын құру (әлеуметтік педагогтар, психологтар, дәрігерлер және т.б.);

- балалар мен жасөспірімдер үшін тәрбиелеу ортасын құру;

- балалармен және жасөспірімдермен байланысты мәселелерді шешуге ата-аналарды үйрететін әр түрлі бағыттағы мамандар тобын құру;

- қауіп тобындағы балалармен олардың отбасына кәсіби әлеуметтік, психологиялық, педагогикалық, медициналық көмек көрсетіп және тәрбиелік алдын алу жұмыстарымен айналысатын мамандар даярлауды ұйымдастыру;

- мінез-құлық нормаларынан ауытқушы жастар мәселелесіне көңіл бөлуді күшейту мақсатында қоғамдық білім беру бағдарламаларын құру (теледидар бағдарламалары, оқыту бағдарламалары және т.б.)

- балалардың бос уақытын ұйымдастыру. Зерттеулер көрсеткендей девиантты мінез-құлықты балалардың бос уақыты дұрыс ұйымдастырылмайды. Сондықтан да балалардың бос уақытын ұйымдастыру тәрбиелік алдын алу жұмыстарының басты бағыты болып табылады. «Бос уақыт» ұғымы балалардың оқу әрекетінен тыс өмір әрекеттеріндегі уақыты мен бос кеңістігі болып табылады. Балалар мен жасөспірімдердің бос уақыты келесідей қызмет атқарады: балалар мен жасөспірімдердің физикалық және рухани күштерін

қалпына келтіру, олардың қызығушылықтары мен қабілеттерін ояту. Қазіргі таңда балалар мен жасөспірімдердің бос уақытын ұйымдастыруда қосымша білім беру мекемелері үлкен рөлге ие. Қосымша білім беру мекемелері балалардың өзін-өзі дамытуға;

-ақпараттық ағартушылық жұмысты ұйымдастыруға мүмкіндік береді [7].

Девиантты мінез-құлықты балалармен әлеуметтік-педагогикалық жұмыс әлеуметтік-педагогикалық сауықтыру жұмыстарын да қамтиды. Сауықтыру шаралары тұлғаға, оның жекелеген психикалық және физикалық қасиеттеріне әсер ету нәтижесі ретінде қарастыруға болады [6].

Сауықтыру баланың қоғамдағы белсенді өмірге және пайдалы еңбекке қайта алып келу мақсатында жүргізілетін шаралар жүйесі. Бұл үздіксіз үдеріс.

Сауықтыру шараларының көптеген түрлері бар: медициналық, психологиялық, педагогикалық, әлеуметтік-экономикалық, кәсіби, тұрмыстық. Медициналық сауықтыру жұмыстары баланың ағза қызметтерін қайта қалпына келтіру болып табылады. Психологиялық сауықтыру жұмыстары баланың психикалық аймағына арналған. Кәсіби сауықтыру балаларды еңбек арқылы оқыту немесе қайта оқыту. Тұрмыстық сауықтыру балалардың өмір сүру жағдайын жақсарту. Әлеуметтік сауықтыру бұл баланың әлеуметтік орта өмір тіршілігіне араласу қабілетін қалпына келтіру үдерісі. Әлеуметтік-педагогикалық сауықтыру бұл балалардың қоғамға белсенді араласуға қажетті тұлғалық қасиеттерін қалыптастыруға, өз бетінше өмір сүруге, қажетті білім алуға қажетті білік, дағдыны меңгеруге бағытталған тәрбиелік сипаттағы шаралар жүйесі.

Әлеуметтік-педагогикалық сауықтыру негізгі үш бағытты қамтиды: сауықтыру бағдарламасын құру және жүзеге асыру; баланы қорғау [8].

Диагностика баланың тұлғаның, әлеуметтік ролдердің, кәсіби қызығушылықтардың эмоционалдық танымдық аймағының даму деңгейін анықтауға бағытталған әлеуметтік-педагогикалық зерттеу жүргізеді. Сауықтыру бағдарламасы әр бала үшін жеке құрылады: бағдарламаның мақсаты, міндеті, әдістері, формалары, құралдары, кезеңдері болады. Сауықтыру бағдарламасының негізгі мақсаты тұлғаның адамгершілік құндылықтарын қалыптастыру және түзету, балаларға коммуникативті қарым қатынас дағдыларын меңгеруге көмектесі болып табылады. Сауықтыру жұмысынан кейінгі кезең баланың сауықтыру орталықтарынан шыққан соң баланың отбасымен, достарымен, мектеп ұжымымен үйлесімді қарым қатынас орнатуына көмектесумен байланысты [9].

Девиантты мінез-құлықты балалармен әлеуметтік педагогикалық сауықтыру бағдарламасын құруда келесідей жағдаяттар ескерілуі тиіс [10]:

1. Баланың жағымды қасиеттерін таба білу. Әлеуметтік педагог баланың мінез-құлқындағы ауытқушылықтарды айтып, жариялауға болмайды. Бала үшін қолайлы жағдай туғызып бала бойындағы жағымды қасиеттерді тауып, сол бойынша әлеуметтік педагог іс-әрекет жасайды.

2. Болашаққа деген сенімділіктің пайда болуы. Мектепте үнемі оқу үлгерімі төмен болғандықтан балалар өзіне деген сенімі жоғалып, болашаққа жоспар құрмайды. Мұндай жасөспірімдер үшін өзінің болашақ кәсібін көру маңызды

болып табылады, бұл жағдайда әлеуметтік педагог-психологпен бірлесе отырып баланың қызығушылықтары мен мүмкіндіктеріне байланысты болашақ кәсібін анықтауға көмектеседі.

3. Болашақ кәсібін таңдаумен қатар девиантты мінез-құлықты балаларға қоғамдық жұмыстарға араласуы да маңызды болып табылады. Егер де басқа жасөспірімдер оқу, еңбек, жеке қызығушылықтары арқылы өз мүмкіншіліктерін жүзеге асырса, қиын жасөспірімдер үшін бұл орталарға ену қиынға соғады, дұрыс ұйымдастырылмаған бос уақыттың салдарынан өз күштерін қылмыстық әрекеттерге жұмсайды.

4. Жасөспірімдермен сенімді қарым қатынас орнату. Шыдамдылық пен төзімділік әлеуметтік педагогқа девиантты мінез-құлықты балалармен жұмыста қажетті маңызды қасиеттердің бірі болып табылады.

Сауықтыру бағдарламаларын құруда баланың жеке тұлғалық қасиеттерімен қатар баланың сол кездегі күйін ескеру қажет. Бұл баланың отбасындағы немесе достары арасындағы кейілжіңмен, үйден қашу, сабақтан қалу секілді жағдайлармен байланысты болуы мүмкін [6].

Қорыта айтқанда, девиантты мінез - құлықты балалардың алдын алып, оларды тәрбиелеуде, түзету жұмыстарын жүргізу барысында мектеп мұғалімдерімен қатар әлеуметтік педагогтардың рөлі өте зор. Сондай - ақ балалар мен жасөспірімдерді қоғам өміріне бейім, әлеуметтік нормаларға сай келмейтін мінез – құлықтардан бойларын аулақ ұстауға ықпалын тигізеді.

Әдебиеттер:

1. Кон И.С. Психология ранней юности: Кн. Для учителя.-М.: Просвещение, 1989.-255 с.
2. Социально-педагогическая деятельность образовательных учреждений: новые подходы и перспективы // научный информационно-метод. Сб.-М.: Центр инноваций в педагогике, 1999.-189 с.
3. Кулагина И.Ю. Личность школьника от задержки психического развития до одаренности.- М.: Сфера, 1999.-192 с.
4. Джаманбалаева Ш.Е Социальные проблемы девиантного поведения. Автореферат. – Алматы, 1996. – С. 3 – 23.
5. Макарычева Г.И. Коррекция девиантного поведения. Тренинги для подростков и их родителей / Г. И. Макарычева. - СПб.: Речь, 2007. - 368 с.
6. Овчарова Р. В. Справочная книга социального педагога / Р. В. Овчарова. - М.:ВЛАДОС, 2004. - 395 с.
7. Павленок П.Д., Руднева М.Я. Социальная работа с лицами и группами девиантного поведения. - М.: ИНФРА-М, 2007.- 292 с.
8. Социальная педагогика / под ред. М. А. Галагузовой. - М.: ВЛАДОС, 2002.- 492 с.

3 СЕКЦИЯ

«ҚАЗІРГІ ТӘРБИЕ МЕН БІЛІМ БЕРУДІҢ ИНТЕГРАЦИЯЛАНУЫ»

«ИНТЕГРАЦИЯ СОВРЕМЕННОГО ВОСПИТАНИЯ И ОБРАЗОВАНИЯ»

**Айнабекова Гульдын Мунсызбайевна., математика пәнінің мұғалімі
Аманбек Ағжан., қазақ тілі мен әдебиеті пәнінің мұғалімі
“Мартбек Мамыраев атындағы мектеп-интернаты” КММ
Туткышева Г.Т. аға оқытушы, әлеуметтік жұмыс магистрі
Академик Е.А.Бөкетов атындағы Қарағанды университеті, Қарағанды
қаласы**

ҰЛТТЫҚ ҚҰНДЫЛЫҚТАР АРҚЫЛЫ ТӘРБИЕЛЕУДІҢ ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ШАРТТАРЫ

Ұлттық құндылықтарға әр халықтың ғасырлар бойы жинақтаған ұлттық, рухани және мәдени құндылықтары жатады. Осы құндылықтарды ұрпағымыздың бойына сіңіріп, оқу-тәрбие үдерісінде ұлтжандылыққа, отаншылдық пен салт-дәстүрімізді құрметтеуге баулып, өз халқын, өз мемлекетін көздің қарашығындай қорғайтын тұлғаларды тәрбиелеу – ұстаздар алдындағы басты міндет. Ұлтымыздың тұнып тұрған асыл мұра, рухани байлығын оқыту үдерісіне енгізу арқылы қазақ халқының құнды ойларын, даналық пәлсапасын, өмірлік тәжірибесін халық игілігі үшін қолдана алатын жан-жақты дамыған, білімді, өзіндік көзқарасы бар жеке тұлғаны қалыптастырамыз.

Ғасырлар шеруінде халқымыздың алақанына салып аялаған баға жетпес рухани мұрасы, даналық дариясы оның әдебиетінен көрініс табады. «Туған тілін сүюден басталатын махаббат, елжандылықтан адамзатты шексіз құрметтеуге дейін өседі. Жасынан туған халқының даналығымен сусындап, оның өсиетінен нәр алып, әдебиетті сүйіп, сол арқылы ұлтжанды азамат болып өсері хақ», - дейді аса көрнекті әдебиеттанушы Ш. Елеукенов. [1]

Қай заманда болмасын адамзат алдында тұратын ұлы міндет-өзінің өмірін жалғастырушы саналы ұрпақ тәрбиелеу. Ұрпақ тәрбиесі - ұлт болашағы, келешек қоғам тәрбиесі. Сол келешек қоғам иелерін жан-жақты жетілген, ақыл парасаты мол, мәдени-ғылыми өрісі озық етіп тәрбиелеу кезек күттірмейтін іс екені сөзсіз. Халық даналығында: «Бір баланы адам етіп өсіргенше, бір шаһар апат болады» деген сөз бар. Осы салыстырудың өзі-ақ баланың шын мәніндегі Адам болып қалыптасуы қыруар уақыт пен тер төгетін еңбекті қажет ететін аумағы кең, жауапкершілігі мол күрделі іс екенін ұқтырса керек. «Ту жанында қисық ағаш жатпайды» дегендей, сом тараулы тәрбие жолының тоғысар тұсы халықтың өзінде, ата –баба салт санасында, дәстүрінде. Жас ұрпақты ұлттық

мақтаныш пен ұлттық патриотизм рухына қалай тәрбиелесек, еліміздің халқымыздың болашағы, даналығы да солай айқын көрінеді [2].

Даналық білімнен нәр алады. Даналыққа апаратын жол ұзақ әрі қиын. Сондықтан жастарға басты қиындықтарды көре білетін, әлеуметтік ақыл-ойға сәтті кіруге көмектесетін жақсы жолбасшы керек. Ғалымның ісі – ғалымдағы заңдылықтарды ашып, оны сөзбен формулаға айналдыру. Әдіскердің міндеті – ғалымның ашқан жаңалығын білімге айналдырудың құралын табу. Педагогтың міндеті - ғалым мен әдіскердің міндетін кең көлемде қоса отырып, оқушының тұтас ойлау қабілетін қалыптастыру [2]. Бүгінгі таңда оқушыларға әлемдік деңгейде өркениетті негізде білім мен тәрбие беру, ұлттық құндылықтарды олардың бойына сіңіру – ұстаз алдындағы үлкен міндет. Адамзат тарихында құндылықтар қалыптасуының негізгі ерте заманнан-ақ ойшылдар мен ғұламалардың назарында болды. Олардың тәрбиелік негіздері атадан балаға ұрпақтан-ұрпаққа ізгі қасиеттер мен сезім ниеттерден тұрады. Ұлттық құндылық белгілі бір бағытты, мақсатты, жүйелі ұлттық көзқарасты, мінез-құлықтағы адамдық тәртіп пен рухани дағдыны қалыптастыратын жүйе. Олай болса, ұрпақ тәрбиесіндегі құндылықтар негізгі ізгілікті, ақылды адамгершілік, парасаттылық, имандылық міндеттерін ажырата біліп өзіне таңдау жасауы. Халықта «Балаңды өз тәрбиеңмен тәрбиелеме, өз ұлтыңның тәрбиесімен тәрбиеле» деген мақал бар. Жас ұрпаққа тәрбие мен білім беру саласында халықтық педагогиканы енгізе отырып, қазақ халқының салт-дәстүрін, әдет-ғұрпын, мінез-құлық мәдениетін меңгеруде оқушылардың бойына ұлттық имандылық, адамгершілік, сыпайылық қасиеттерін қалыптастыру. Ұлттық тәрбие біздің ұрпақтан-ұрпаққа жеткізетін асыл қазынамыз. Ол болашақ ұрпақты өмір сүруге тәрбиелейтін үлкен тәрбие кітабы. Ал тәрбие тамыры тереңде-халық қазынасында, оның қадір қасиеті мен бітім-болмысында. Бұл қазына ұлттық құндылықтар арқылы бала бойына сіңетіні даусыз. Ұлттық құндылықтар дегеніміз не? Қарапайым тілмен айтқанда, ұлттық құндылықтар белгілі бір ұлтқа ұлт азаматына тән зат, адами қадір-қасиет, яғни ғасырлар бойы жинақтаған ұлттық рухани және материалдық құндылықтар. Ол-тәрбие мен оқытуға бағытталған мұрағаттар. Оларға меймандостық, кісілік, сыйластық, имандылық, кішіпейілділік, салауаттылық, қайырымдылық, ізгілік, еркіндік, өнерпаздық, сыпайылық, мәдениеттілік, шығармашылық, рухани байлық, махаббат сынды қасиеттер жатады. Кез-келген ұлттың сипаты бес қағидаға келіп тіреледі. Біріншісі – тілі, екіншісі – діні, үшіншісі – дәстүрі, төртіншісі – тарихы, бесіншісі – атамекені. Құндылықтар – шынайы ғана болады, ол адамға тәуелді емес, дей тұрғанмен ол ең алдымен адам санасында орын алады. Құндылықтарды сезім арқылы қабылдап, ал сана арқылы түсінуге болады, соның нәтижесінде тұлға құндылықты игереді, соған сай әрекет етеді. Өз ұлтын қадірлеп, қастерлеген, ұлт қадірін білген азаматтың бірі Ж.Аймауытов: «Мен халыққа кіндігіммен байланып қалғанмын. Оны үзе алмаймын. Үзу қолымнан келмейді» дейді. Сырым Датұлы: «Мен ағайынды екеумін: бірі – өзім, екіншісі – халқым»-дейді. Қазақ халқының осындай дәріптеуге, қастерлеуге, дамытуға тұрарлық ұлттық рухани материалдық құндылықтары туралы ұлағатты, құнды ойларын халық игілігіне келешек

ұрпақты ел жұртқа ие болатын азаматтарды тәрбиелеуге неге қолданбасқа? Қазақ халқы баланы жамандықтан жиреніп, жақсылықты жаны тілеп тұратынқұлықты болуын,сұлу сөз сйқырлы ұн.әдемі өң мен түрлі ләззат ала білетін, һәм байсалды ,ойламдышымыр болып өсуінұлт тәрбиесінің негізгі қағидасы етіп ұстаған. Ұрпақ тәрбиесіне кешігу дегеніміз мертігумен бірдей.Тәрбие бала тумай тұрып, дүниеге келмей тұрып берілуі тиіс.

Жеке тұлғаны ұлттық тәрбие арқылы дамыта отырып, нақты әрекет арқылы оқытуда төмендегі құндылықтардың болуы қажет:

- белсенді қарым-қатынас: оқушы мен мұғалімнің әрбір мәселеде өз көзқарастарын білдіріп отыруы;

- индивиттік: мұғалімнің әр жеке оқушының ерекшелігін дамыту, қоғам алдындағы жауапкершілігінің болуы;

- өзіндік тәртіп: өзіндік бақылау мен бағалауды шешім қабылдауды үйрену;

- шыдамдылық: әр түрлі пікірлкрді қабылдай алу, бір-бірінің пікірлері мен ерекшеліктерін құрметтеу, қабылдау. Ұлттық құндылықтарымызды әлемдік деңгейге шығаруға қабілетті тұлға тәрбиелеу үшін:

- оқушылардың сана-сезімін қалыптастыру;

- жас ұрпақ санасына туған халқына деген құрмет, сүйіспеншілік мақтаныш сезімдерін ұялату, ұлттық рухын дамыту;

- ана тілі мен дінін, оның тарихын, мәден етін, өнерін, салт-дәстүрін, рухани-мәдени мұраларды қастерлеу;

- жас ұрпақ бойында жанашырлық, сенімділік, намысшылдық тәрізді ұлттық мінездері қалыптыру сияқты міндеттерді орындағанда ғана біз мақсатқа жете аламыз.

Бала бойына ұлттық құндылықтарды дамытудағы негізгі құралдарға мыналарды жатқызуға болады:

- сыныптағы тәрбие сағаттары;

- баспасөз және қабырға газеттері;

- бұқаралық ақпарат құралдары;

- тәрбие шаралары (пікірталас,тәрбие сағаты,кеш, дәріс, таным-өнеге сағаттары, т.б.)

- кітап оқу;

- мектептен тыс және сыныптан тыс жұмыстарды ұйымдастыру;

- шығармашылық жобалар қорғау;

- қоғамдық ұйымдармен байланыс жасау;

- саяхат жасау;

- үйірмелерге қатысу [3].

Жаңа Қазақстан үшін қазақ өркениетін дамыту, салт-дәстүрін, әдет-ғұрпын, тілін, т.б. ұлттық құндылықтар аясында кеңейту - өзекті мәселенің бірі. Сондықтан алдымызда тұрған үлкен мақсат – ұлттық мұра құндылықтарын қазіргі таңның мәдени жетістітерімен үйлестіру. Жас ұрпақ тәрбиесінде үйлесімділік заңы салтанат құруы шарт. Яғни ол өзінің өсу, есею кезінде ақ сүт беріп асыраған ата-анасымен де, көкірек көзін ашқан ұстаздарымен де үйлесім таба білуі тиіс. Сонда ғана тұлға бойында ұлттық рухани қасиеттер бірте - бірте қалыптасары сөзсіз. Тұлға бойындағы рухани құндылықтарды

қалыптастырудың көзі, отбасы, әулет, әлеуметтік орта, мемлекет болса, ұлттық құндылық, ұлттық салт-сана, ұлт алдындағы міндет, парыз, намыс, ұлттық рух, ұлттық салт-дәстүр, тұлға бойындағы ұлттық құндылықтың жоғары көрсеткіші. Тәрбиенің негізі болып саналатын адамзаттық құндылықтардың бірі тәрбиенің басқа адамға деген қажеттілігі, басқа адамдарды сүйе білу қажетілі болып табылады.

Қорыта айтқанда, бүгінгі күнде жастарды әдепті де саналы етіп тәрбиелеу үшін ең алдымен тәрбие ережелеріне сүйене отырып, ұлттық дәстүрімізді, әдет-ғұрыптарымызды, дінімізді, ата-бабаларымыздан қалған насихат-мұраларды жастардың санасына сіңіре білуіміз қажет. Тәрбиенің көзі ата-бабамыздан қалған мұралар мен дана сөздер десек, біз соларды насихаттайтын жүргізушіміз. Бүкіл қоғам болып қолға алып, мәдениетті, тәрбиелі болып жүруді әрқайсысымыз өзімізден бастасақ, жас ұрпақтың тәрбиесі де өз жемісін берері анық.

Әдебиеттер:

1. Ш.Елеуқенов, Замандас парасаты. Әдеби сын. Алматы: Санат, 2007 ж.
2. Ұлттық құндылықтар арқылы тәрбие жұмыстарын ұйымдастырудағы сынып жетекшінің орны. Бастауыш мектеп журналы/ республикалық ғылыми-әдістемелік және педагогикалық журнал/ №7, 2017.
3. Сынып жетекшінің анықтамалығы/ №1(01) 2009.

Social teacher Aitbay Gulmira Bekenovna KSU "M. Mamyraev boarding school"

Teacher of computer science of KSU" M. Mamyraev boarding school "

Elubay Gulzhazira Manatovna

Master of social work, Smakova Gaukhar Erkanatovna

Karaganda University named after academician E. A. Buketov

Karaganda

THE ROLE OF A SOCIAL TEACHER IN THE PROCESS OF PATRIOTIC EDUCATION OF HIGH SCHOOL STUDENTS

In pedagogical science, the educational process is the object of research of many generations of scientists, representatives of different scientific schools and directions. To date, we can distinguish the following well-established views on education, how this process is understood in pedagogy.

Education is a purposeful and organized process of personality formation. In a broad social sense, education is the transfer of accumulated experience from older generations to younger ones. Experience means knowledge, skills, and methods known to people thinking, moral, ethical, legal norms —in a word, everything created in the process of historical development is the spiritual heritage of mankind. In a narrow social sense, education is understood as directed action on a person by public

institutions in order to form certain knowledge, views and beliefs, moral values, political orientation, preparation for life [1,p.2].

In a broad pedagogical sense, education is a specially organized, purposeful and controlled influence of the collective, educators on the educated person in order to form the given qualities in him, carried out in educational institutions and covering the entire educational and educational process. In a narrow pedagogical sense, education is the process and result of educational work aimed at solving specific educational tasks [2, p.4].

In this article we will consider such a direction of the educational process as patriotic education of high school students, as well as the role of social pedagogy in this process.

Patriotic education of high school students is the process of forming the readiness of the younger generation to fulfill their civic duty, constitutional obligations, fostering a sense of pride in the motherland, fostering pride in their people, for those people who defended our Fatherland [3, p.13].

As part of the study of the problem of patriotic education of high school students, we developed and tested the questionnaire "Patriotism is ..." among high school students of secondary schools in the city of Karaganda, Republic of Kazakhstan. With the help of this questionnaire, we received information about the formation of the cognitive component of patriotic education of high school students, the results are shown in Table 1.

The data reflected in Table 1 allow us to conclude that all respondents (100%) define patriotism as love for the Motherland and readiness to protect it. Also, high rates were noted in students' representations of patriotism as a desire to serve the interests of the Fatherland (95%) and as devotion to their people (92%, respectively).

The indicators concerning students' perceptions of patriotism as a nationality (10%) look extremely disappointing. With the willingness and ability to make contacts with people of other nationalities, only 8% of respondents associate patriotism. It is also alarming that none of the respondents sees patriotism as a source of creativity.

Thus, we can conclude that students know what "patriotism" is in its simplest aspects, such as: to love the Motherland, to protect it, to serve its interests. But this knowledge does not become the foundation for activities aimed at the benefit of the Fatherland, namely: to take care of nature, to be involved in the fate of other citizens of the country, to be inspired by their Homeland and to create thanks to a sense of patriotism.

Based on the understanding of patriotic education as a purposeful impact on the situation of immediate development in the "child - world" system, it is possible to detect a significant role of socio-pedagogical work in this direction.

Table 1. Results of the questionnaire "Patriotism is ..."

Suggested statements	Number of selections, %
love for the motherland	100
readiness to defend your homeland	100
the desire to serve the interests of the Fatherland	95

devotion to his country, his people	92
respect for the historical past, national and cultural traditions	83
careful attitude to the nature of the native land	67
respect for state symbols, traditions of your people and country	50
consciousness of civil responsibility	44
the way to preserve national independence, state sovereignty	34
a sense of unity with fellow citizens, belonging to their fate	24
source of courage and heroism	14
national dignity	10
willingness and ability to make contacts with people of other nationalities	8
the source of creativity	0

Socio-pedagogical work is a variety of professional activities aimed at helping a child in the process of his socialization, mastering socio—cultural experience and creating conditions for his self-realization in society [4,p.7].

It is implemented by all teachers, but a special role is assigned to the social pedagogue, as a specialist who most comprehensively contributes to the broad social integration of the individual into society.

Within the framework of understanding the socio-pedagogical work as one of the possibilities of implementing the patriotic education of high school students, the following tasks can be divided, which can be solved by a social pedagogue:

- philosophical and ideological preparation of teaching—the formation of self-awareness, value attitude to their native Land, history, people, state and the values of their revival and development;
- introduction to the system of the most important values reflecting the richness and originality of the history and culture of the peoples inhabiting the country, the formation of needs for high spiritual, moral and cultural values and their further development;
- creation of specific conditions for the realization of the inclinations and abilities of various groups of students, taking into account their interests and needs in the specific conditions of the current stage of the socio-historical development of the state;
- fostering respect for the law, the norms of collective life, the development of social and civic responsibility as the most important characteristics of young people, manifested in concern for the well-being of their country, its strengthening and protection;

– education of a positive attitude to work as the highest value in life, the development of the need for work for the benefit of society, the state, the formation of socially significant activity aspirations;

– formation and development of tolerance of students to various social groups, respect for the history, culture and language of various peoples living on the territory of our state.

In the context under study, the solution of these tasks of patriotic education of high school students can be carried out by a social teacher through the following forms of work: individual, group, community.

Socio-pedagogical work is based on professional interaction in the human-human system. The work of a specialist with a person, group and community has its own specific features [5, p. 32].

For each of these forms of SPW, a social pedagogues should use the most effective methods of work. Under the methods of patriotic education, there are methods of activity that differ in their originality, which are used in the educational process to achieve its goals.

Individual socio-pedagogical work with the student's personality involves the organization of short-term or long-term contacts, trusting and productive communication. At the same time, the main purpose of the specialist is to help the student understand his role in society, realize responsibility for compliance with the laws of the state, norms of collective life, etc.

The upbringing of an active life position, a sense of patriotism in a high school student is most effectively realized in the conditions of group interaction. This is explained by the fact that interpersonal communication in a group increases the effectiveness of educational work and the development of a sense of patriotism among students. The specifics of the implementation of the SPW is the desire to activate through group communication.

A special place in the SPW for fostering a sense of patriotism among high school students is occupied by the family as a small social group. A social teacher can indirectly involve family members in the process of forming a sense of patriotism in a student. Among the forms of work of a social pedagogue with a family, one can distinguish such as the presentation of the pedigree of his family, interviews with parents, etc.

Work in the community is considered as a socio-political means of satisfying the interests, needs, and expectations of citizens. At the same time, the task is to ensure that the client understands the close dependence and interdependence of personal and public problems. He should take an active part in collective actions aimed at solving situations.

This method consists of clarifying the essence and type of the problem, analyzing the causes, developing a strategy, program, plans, attracting the necessary resources, identifying and involving leaders, developing relations between members of society to facilitate their efforts" [6, p.17].

The communal form of SPW also plays a special role in the process of forming a sense of patriotism among high school students. Its specificity lies in the

organization of work to coordinate the activities of a wide range of social institutions that promote patriotic education of the individual. Among them, institutions of education and culture play a special role. This form of work is designed to implement the principle of complexity in the process of social integration of the individual, the development of its social activity.

In these conditions, in order to implement the tasks of patriotic education, a social teacher can carry out the following types of activities. For example, create a blog of patriotic content in social networks, take part in television programs where the problems of developing a sense of patriotism of the younger generation are considered, cover the results of educational events of patriotic orientation in the media.

It is very important that the work on patriotic education should not be reduced to isolated individual measures, should not be a kind of action.

The above analysis of the essence of socio-pedagogical work, its forms and methods; the professional role of a social pedagogue in the development of social activity of the individual allows us to testify to the possible significance of the latter in the formation of a sense of patriotism among high school students. Thus, the social pedagogue faces the need to create a system of patriotic education of high school students during the educational process.

The basis for the development of a system of patriotic education can be such normative legal documents of the Republic of Kazakhstan as the State Program for the Development of Education and Science of the Republic of Kazakhstan, the Law of the Republic of Kazakhstan "On Education", the Concept of education in the system of continuing education of the Republic of Kazakhstan, The concept of strengthening and developing Kazakhstan's identity and unity, the annual Messages of the President of the Republic of Kazakhstan to the people of Kazakhstan and the Patriotic Act "Mangilik El", in which the ideological basis of patriotism is given, the goals, objectives and directions of patriotic education of youth are clearly defined.

References:

1. Khalmenova A. B. Pedagogical conditions for the formation of patriotic qualities of a person in the process of local history activity in a secondary school (based on the material of the South Kazakhstan region): Abstract of the dissertation of the Candidate of Pedagogical Sciences: 13.00.01. Shymkent, 2010. 18 p.
2. Bednik D. V. Patriotic education: from paradoxes of behavior to standards of education // Librarianship. - 2006. No. 2. pp. 2-8.
3. Bykov A. K. Formation of patriotic consciousness of youth // Pedagogy. - 2010. No. 9. pp. 10-21.
4. Krivorotov D. A. Socio-pedagogical aspects of patriotic education and the implementation of its functions: Abstract of the dissertation of the Candidate of Pedagogical Sciences: 13.00.01. Nizhnevartovsk, 2005. 24 p.
5. Shashkova's T. A. Handbook of a social pedagogue. Grades 5-11. Moscow: WACO, 2007. 194 p.
6. Nikitina L. E. Technology of socio-pedagogical work: A brief analysis // Education of schoolchildren. 2000. No. 10. pp. 14-26.

**Ахметова И.А., аға оқытушы, магистр
академик Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды университеті
Қарағанды қ.**

**М.С. Жилкибаева тарих пәні мұғалімі
А.С. Бекмаганбетова қазақ тілі мен әдебиеті пәні мұғалімі
«Мартбек Мамыраев атындағы мектеп-интернаты»КММ
Қарағанды қ.**

ҚАЗІРГІ БІЛІМ БЕРУ ЖҮЙЕСІНДЕГІ ПАРАДИГМАЛАР

Латын тілінен аударғанда «парадигма» сөзі «мысал» дегенді білдіреді. Қазіргі педагогикада ол білім берудің тұжырымдамалық моделі ретінде қолданылады.

Жалпы білім беру үрдісіндегі парадигма 1991 жылы мұғалімдердің бастамасымен енгізілген болатын. Кейбір зерттеушілер аталған парадигманың уақытша құбылыс екенін, кейін менталитетке сай келетін білімдік парадигмаға қайта оралатынын айтқан еді.

Парадигма дегеніміз зерттелетін мәселені шешу үшін үлгі ретінде алынған теория, теориялық көзқарастардың, методологиялық принциптердің, әдістемелік қабылдаудың және эмпирикалық нәтижелердің бірігу жүйесі, ғылымның белгілі бір даму кезеңінде ғылыми қауымдастықпен қабылданған және болжамдарды ғылыми ұғыну үшін, ғылыми таным процесінде туатын міндеттерді шешу үшін үлгі, модель, стандарт ретінде пайдаланылатын теориялық және әдістемелік ережелер жиыны[1].

Парадигма(латын тілінен аударғанда «үлгі» деген мағынаны береді) терминін білім берудің үлгісі ретінде пайдаланады. Білім беру парадигмасының көп түрлері белгілі, олардың ішінде ең көп тараған бес түрі бар:

1. Дәстүрлі білім беру парадигмасы;
2. Гуманисттік парадигма;
3. Мінез-құлықтық парадигма;
4. Ғылыми-технократтық парадигма;
5. Экзотериялық(басқалардан ерекше) парадигма.

Парадигмалар бір-бірінен негізінен мұғалім мен оқушы қарым-қатынасының сипатына қарай ерекшеленеді.

❖ Дәстүрлі білім парадигмасының негізгі мақсаты - қаншалықты қиын болса да, білімді беру. Бұл парадигманың негізінде адамзат өркениетінде жинақталған барлық мұралар, білімнің негізгі түрлері беріледі, біліктіліктер мен дағдылар қалыптасады, әлеуметтік қоғамның дамуына байланысты жеке даму бағыты сақталады. Бұл парадигма негізінде білім алған адамдардың өмір сүруге деген дайындығының аздығы байқалады, өйткені, білім жиі нақты өмірмен байланысты болады.

Сонымен, бұл білім парадигмасының негізгі мақсаты- адамзат дамуындағы негізгі білімділік элементтері мен мәдениетті ұрпақтан-ұрпаққа беру.

❖ Гуманисттік парадигма біздің білім беру кеңістігімізге 1990 жылдары енді. Бұл парадигманың негізінде студентке адамгершілік тұрғысынан қарап,

оны өмірге бейімдеуді, өмір сүруге дайындайды. Парадигма студенттік дамуы, оның интеллектуалдық қажеттілігі мен адамдар арасындағы қарым-қатынасқа негізделген.

Демек, оқушының дамуы, өзін-өзі дамытуы, өз қабілетін жүзеге асыруы, оның шығармашылығы, оны практикаға күнделікті өмірге еңгізу мүмкіндігі сайып келгенде, студенттің субъективтілігі осы парадигманың негізі болып табылады. Мұнда оқытушы да, студент те субъект. Білім беру процесі осы қарым-қатынастағы іс-әрекет нәтижесінде қалыптасады.

Гуманисттік парадигмада студент дайын білімді қабылдаушы емес, шындықты танып білуші адам ретінде қарастырылады. Оқытушы мен студент арасында қарым-қатынас шығармашылықта, өзара жауапкершілікте, еркін қарым-қатынаста құрылады.

Гуманисттік парадигмада мамандардың іс-әрекетін гумандық бағытқа аудару қажет. Ол үшін:

Біріншіден, студенттің білетін білім мен білік негізін пайдалана отырып, оған қоғам және адам туралы жаңа білім мен жаңа мағына беру керек;

Екіншіден, біртұтас жүйелі білім қалыптастыру қажет. Мәселен, техникалық мамандар мен гуманитарлық бағыттағы мамандардың іс-әрекетін бір-біріне жақындатуға тырысу, яғни гуманизациялау. Бұл реттегі негізгі мақсат-барлық жастардың бойында адамзаттық құндылықтар, адамгершілік, ар-намыс, ар-ұждан, мейірімділік, жанашырлық қасиеттерін қалыптастыруға көңіл аудару.

Маманның бойында жоғары адамзаттық құндылықтар қалыптасқан болса, өзінің кәсіби мамандығында да жоғары көрсеткіштерге қол жеткізеді[2].

Сонымен, гуманисттік парадигма студентке өзін-өзі дамытуға деген қажеттілігі бар, тәуелсіз, рухани, жеке тұлға, өмір субъектісі ретінде басты көңіл аударады. Ол негізінен студенттің ішкі дүниесінің дамуына, басқалармен қарым-қатынасына, жеке тұлға ретінде қалыптасуына көңіл аударады. Бұл ретте, гуманисттік педагогиканың ғылыми дамуына үлесін қосып жүрген үлкен әріпті педагог Ш.А. Амонашвилиді атауға болады.

Ш.А. Амонашвили «Рухани ізденістің биіктігі оқушы мен мұғалімнің қарым-қатынасынан да ерекше, сенім орын алады, ал білім - адамға жүрекпен ақыл арқылы беріледі, өйткені ол адам жанына сүйіспеншілік арқылы жол табады...»-дегендей, бала тәрбиесіндегі ең бастысы- рухани біртұтастықта.

Ізгілікті –адамгершілік үрдісіндегі мұғалімнің негізгі ұстанымдары:

Мұғалімнің заңдары:

— Баланы сүю;

— Баланы түсіну.

Мұғалімнің өсиеттері:

— Бала қабілетінің шексіздігіне деген сенім;

— Өзінің педагогикалық қабілеттеріне деген сенім;

— Балаға деген ізгілік қадамның күшіне сенім.

«Ондаған, жүздеген жолдардың, оқушы мен оқытушы арасындағы руханилықтың байланыстырушысы бұл-жүрекке деген адами жолдың, ең маңыздылары ол мұғалім мен оқушы арасындағы серіктестік. Біз мұғалім мен

оқушыны рухани тұтастықтың қалыптастырылуына тырысамыз»- дейді Ш.А. Амонашвили өз еңбектерінде [3].

Мінез-құлықтық парадигма білімнің мазмұнына емес, білім алу үшін оқушыларға әр түрлі тиімді тәсілдерді ұсынуға негізделген. Мұндай бағыттағы мектептің мақсаты-студентте қалыптасқан мінез-құлықтық репертуарлар қалыптастыру. Бұл бағыттың өкілдері: «Мектеп – бұл тіршілік етуге бейімдейтін білім беру механизмі, студентте тиімді мінез-құлық қалыптастыру үшін өтетін жол» деп есептейді. Бұл парадигмаға сәйкес мектептің негізгі принципі оқушыда сыртқы ортадағы процесс әсерін реттеу мен онда тиімді мінез-құлық қалыптастыру тиіс.

❖ Ғылыми-технократиялық парадигманың негізгі мақсаты - дәл, нақты ғылыми білімді беру және оны қабылдау. Оны практикада іске асыру, жетілдіру. Осы парадигма білім-бұл күш, сондықтан да адам танып білу мүмкіндігімен ғана бағалы. Яғни, адам тұлға болуымен емес, білімді тасушы болуымен ғана бағалы.

❖ Экзотериялық парадигма – «шындықты танып білуге болмайды, оған тек оны сезінген жағдайда ғана жақындауғ болады», - деп түсіндіреді.

Педагогикалық іс-әрекеттің ең биік мағынасы-оқушының ғарышпен байланысын орнату үшін санадан тыс деңгейге шығару, ол үшін студенттің табиғи мүмкіндіктерін босату.

Қазіргі уақытта Қазақстанда білім берудің өзіндік ұлттық үлгісі қалыптасуда. Бұл процесс білім парадигмасының өзгеруі, «білетін адам» парадигмасының «өмір сүруге дайын адам», «әрекетшіл адам» парадигмасымен алмасуды қажет етеді. Осыған байланысты «білімді адам» ұғымының мағынасын кеңейту қажеттілігі туындады. Қоғамда тек білімді ғана емес, сонымен қатар, өмірге деген көзқарасы қалыптасқан, қазіргі күрделі жағдайда өз бағытын бағдарлай алатын, өмірде жеке тұлға ретінде өз орнын табуға қабілетті адам керек. Ал, білім беру ісі сол жеке тұлғаның жан-жақты дамуына барлық мүмкіндікті туғызуға бағытталуы тиіс.

Яғни, парадигма (үлгі, стандарт) білім беру мәселелерін шешуге, педагогикада белгілі бір нұсқаулықта қабылдаған талаптарды ғылыми-педагогикалық қауымдастық теориялық, әдістемелік жиынтығы:

1. «педагогикалық парадигма» санатын қарастыру;

2. ғылыми-қоғамдық моделдің проблемалары және олардың шешу жолдарын барлық ғылыми жетістіктердің жиынтығын; білім беруді дамыту заңдылықтарын бейнелейтін әлеуметтік маңызды идеялар мен теориялардың тұрақты жүйесі;

3. педагогика және білім беру саласындағы ғылыми-зерттеу және тәжірибелік міндеттерді шешу үшін үлгі ретінде қарастыру;

4. педагогикалық ойлау түрі (дүниетанымдық) білім беру тарихындағы белгілі бір уақыт кезеңіне тән екендігіне көз жеткізу.

Қазіргі уақытта педагогикалық парадигмалар әмбебап, яғни жеке тұлға үшін маңызды болып табылады, өйткені, ойлау мен іс-қимыл, рефлексия, диалог, жағдайды анықтау мен талдау, басқалармен жемісті қарым-қатынас және ынтымақтастық негізінде мақсатқа қол жеткізу, жаңа, құбылмалы жағдайларда

әрекет етуге қабілеттіліктің жаңа жолдарын әзірлеу үшін өзін-өзі жетілдіру қабілеті.

Осылайша, заманауи білім беру парадигмасының мақсаты – жеке тұлғаны дамыту болып отыр. Ол мұғалімнің тұлғалық-бағдарлық жағдайын, оқу және оқыту процесінің бір-бірімен біріккен іс-шаралар жүйесін, оның басқару қызметін демократиялық стиль негізінде жүзеге асырады.

Әдебиеттер тізімі:

1. [https://kk.wikipedia.org/wiki/ Парадигма](https://kk.wikipedia.org/wiki/Парадигма).
2. Қисымова Ә.К., Нұрланов Е.Б. Оқыту технологиялары. Оқу-әдістемелік құрал.-Алматы, 2007.
3. Ахметова И.А., Абдрашева Б.Ж., Туткышева Г.Т., Нурланова С.С. Ш.А. Амонашвилидің ізгілік педагогикасы. Динамика научных исследований – 2015.

Баймуханова А.М., магистр социальной работы КарУ им. Е.А. Букетова
Смагулова А.И., социальный педагог КГУ «ООШ №27»
Муратбаева А.К., социальный педагог КГУ «ООШ №4»

ПРОБЛЕМА ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО САМООПРЕДЕЛЕНИЯ С УЧАЩИМИСЯ ШКОЛЫ

Выбор профессии, или профессиональное самоопределение, — основа самоутверждения человека в обществе, одно из главных решений в жизни. Выбор профессии определяет очень многое, а именно: кем быть, к какой социальной группе принадлежать, где и с кем работать, какой стиль жизни выбрать.

В настоящее время возросшие требования к уровню профессиональной подготовленности кадров актуализируют проблемы профессиональной ориентации молодежи.

Сегодня, когда окружающий нас мир как никогда изменчив и динамичен, мир профессий отражает все его экономические, социальные и даже политические изменения, а диктуемые им требования к личности постоянно изменяются, естественно, что ещё более остро встают проблемы профориентации школьников. В идеальной ситуации школьник должен быть активным, деятельным, уметь быстро подстроиться под ситуацию на рынке труда, успешно ориентироваться в многообразии профессий и примерно определять, насколько его личностные качества подходят под выбранную специальность. По факту же, старшеклассники могут полагаться только на самого себя и непрофессиональную помощь родителей и друзей. По результатам многочисленных опросов и исследований, до 70% выпускников из 9-11 классов практически не обладают знаниями о реальных потребностях и имеющимся на рынке труда спросе, а значит, за этим последует случайный выбор профессии, который повлечёт за собой растрачивание сил впустую с

непонятным результатом, что в дальнейшем может привести к ненужным потерям времени и ухудшением самооценки школьника.

Каждый ученик рано или поздно сталкивается с проблемой выбора своей будущей профессии. Решение этой проблемы оказывается достаточно сложным, поэтому для многих активная позиция в этом отношении еще не сформирована. Вопросы профориентации для учащихся важны, знакомы, но не все представляют, с какой стороны следует подходить к их осознанному решению. Поэтому важна помощь педагогов, взрослых на этапе формирования готовности к профессиональному самоопределению [1].

Взросшие требования современного общества к уровню подготовки и мобильности кадров так же актуализируют проблемы профессиональной ориентации. Профессиональные намерения значительной части выпускников не соответствуют потребностям экономики в кадрах. Рыночные отношения радикально меняют характер труда. Возрастает значение способности к функциональной адаптации, усиливается напряженность профессиональной деятельности. Поэтому задачи профориентации по своей сути являются не столько проблемой педагогической, сколько социальной и экономической.

Современный мир диктует нам все более быстрый темп жизни, и свободного времени все меньше, недаром говорится же, что «время бесценно». Поэтому вопросы, связанные с определением будущей профессии, уже давно являются одними из самых актуальных в обществе. И, конечно же, большое внимание должно уделяться этому не только со стороны государства, но и сами родители и ученики, должны быть не менее заинтересованы в этом, которым предстоит определиться с выбором своего жизненного пути, своего будущего.

Поэтому, одна из проблем, которая происходит в обществе связана с тем, что около 60% выпускников вузов не могут устроиться на работу по специальности, так как неосознанно сделанный выбор в пользу своей будущей профессии приводит к нежеланию работать по специальности [2].

В наше время профессиональная ориентация является очень важным шагом в жизни каждого подростка и его семьи. И чтобы не ошибиться и сделать правильный выбор, требуется правильная подготовка. Но, к сожалению, в современных образовательных учреждениях, проблеме профессиональной ориентации уделяется недостаточно внимания, отсутствуют в штате специалисты, которые отвечали бы за этот фронт социально-педагогической работы. Все это приводит к ошибкам в выборе профессии, которые влекут за собой большой вред, как самому подростку, так и обществу в целом.

Сегодня назрела необходимость поставить остро вопрос о внедрении таких специалистов в образовательные учреждения. Осуществлять профориентационную работу с подрастающим поколением необходимо начинать с раннего детства. Люди, правильно сделавшие свой выбор и работающие с удовольствием в той или иной сфере, показывающие высокую производительность труда — важный стратегический ресурс для государства и общества, гарантирующий стабильность и рост. Подготовка таких специалистов — одна из главных задач всей образовательной системы

государства. Передовой педагогический опыт, результаты научных исследований говорят о том, что только комплексный подход к решению трудового самоопределения молодежи будет способствовать успеху профориентационной деятельности. В связи с этим, со стороны государства должна оказываться поддержка, а именно, в подготовке квалифицированных специалистов, работающих с подрастающим поколением в данном направлении начиная прямо со «школьной скамьи». С этого учебного года в некоторых школах вводится новый предмет «Профориентация», чтобы повысить уровень осведомленности о профессиях и дать наибольшее представление о них, чтобы ребенок смог сделать выбор в пользу своей будущей профессии. Соответственно, постепенно вводится новая должность - педагог по профориентации.

Также Министерство науки и высшего образования РК вводит День профориентации для учащихся 9-12 классов общеобразовательных школ.

Встречи в рамках Дня профориентации позволят создать комплексную систему профориентации, предоставляющую каждому вузу право на проведение информационной работы в школах. Учащиеся выпускных классов получают сведения об актуальных специальностях и возможностях обучения. Проведение встреч по субботам создаст условия для родителей для знакомства с вузами и колледжами совместно с детьми.

Главная цель профориентационной работы – это оказание помощи учащимся и выпускникам с выбором будущей профессии. Теперь в пути к этой цели принимают участие не только школьники, родители, высшие и средние учебные заведения, но и средние общеобразовательные школы, а именно педагог по профориентации. Данная профессия является очень важной, так как благодаря ее введению поднимаются такие темы как: осведомление учащихся о профессиях будущего, о государственных программах, помогают им с выбором профессии [3].

Таким образом, профессиональное самоопределение проявляется в эмоционально окрашенном отношении личности к своему месту в мире профессий. Оно детерминируется социально-экономическими условиями, межличностными отношениями в коллективе, возрастными и профессионально обусловленными кризисами, однако ведущая роль принадлежит активности личности, ее ответственности за свое становление. Поэтому очень важна своевременная социально-педагогическая работа с учащимися по профессиональному самоопределению и выбору своей будущей профессии, учитывая тем самым их возможности, индивидуальные особенности и способности к самоактуализации в каком-либо виде деятельности.

Использованная литература:

1. Пилюгина, Е. И. Актуальность профориентационной работы в образовательных учреждениях / Е. И. Пилюгина, М. Д. Иванова. — Текст : непосредственный // Молодой ученый. — 2017. — № 15 (149). — С. 619-623.

2. Шептенко П.А., Воронина Г.А. Методика и психология работы социального педагога. – М., 2014. – 509с.
3. Самоукин, А.И., Самоукина, Н.В. Выбор профессии: путь к успеху /А.И. Самоукин, Н.В. Самоукина. - Дубна: Феникс, 2008. - 192 с.

**Балабекова Л.Г., аға оқытушы, магистр
академик Е.А.Бөкетов атындағы Қарағанды университеті**

А. О.Кыдырбаева

**«М.Мамыраев атындағы мектеп-интернаты» КММ,
педагог-психолог**

С. Ж.Әлижанова

**«М.Мамыраев атындағы мектеп-интернаты» КММ,
ағылшын тілі пәні мұғалімі**

Қарағанды қ.

БАСТАУЫШ СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ БІЛІМ САПАСЫН АРТТЫРУДАҒЫ ОТБАСЫ ТӘРБИЕСІНІҢ РӨЛІ

Отбасы адамзат баласының шыр етіп келгенде есігін айқара ашып енетін үйі, өсіп ержететін, тәрбие алатын аса қажетті, әрі қасиетті алтын бесігі, ұясы. Қай заманда болса да, үйелменнің адамзат ұрпағына ететін ықпалы мен әсерін өмірдегі басқа ешнәрсенің күшімен салыстыруға болмайды. Себебі, үйелмен мүшелерінің бір-біріне кісілік қарым-қатынас, эмоциялық сезімдері, ілтипат-ықыластары өмірінің жайымен, жанының табиғи бірлігіне, тұтастығына негізімен жақындық, үйелмен тәрбиесінің күші осында.

Қазақстанның әлемдегі бәсекеге барынша қабілетті 30 елдің қатарына кіру стратегиясы қоғам өмірінің барлық саласында, соның ішінде тұлға қалыптасуының негізін қалайтын бастауыш мектептің білім беру жүйесінде әлемдегі елдердің озық тәжірибесін тиімді пайдаланып оң өзгерістер жасауды қажет етеді.

Білім жүйесін дамытудың басты көкейкесті мәселесі – жалпы білім беретін мектептің бастауыш сынып оқушыларының білім сапасын арттыру жолдарының негізі ретінде отбасы мен мектеп бірлігінің педагогикалық құрылымдық жүйесін анықтап, оның жүзеге асуын қамтамасыз ету. Қазақстан Республикасының Ата Заңында (27-бап) «Неке мен отбасы, ана мен әке және бала мемлекеттің қорғауында болады. Балаларына қамқорлық жасау және оларды тәрбиелеу – ата-ананың етене құқығы әрі міндеті», - делінген [1].

Отбасы барлық уақытта өсіп келе жатқан ұрпақтың тәрбиесі мәселелерін шешуде үлкен мүмкіндіктерге ие болған. Қазіргі заманғы отбасының өсіп келе жатқан ұрпақтың тәрбиесі мәселелерін шешудегі ерекшелігі – ата-ананың білім және жалпы мәдени деңгейінің жоғары болуы.

Отбасы ғасырлар бойы өмір сүріп келе жатқан адам баласының әлеуметтік ортасы. Халықтың салт-дәстүрін әдет-ғұрыптарының сақтаушысы. Сондықтан отбасы тәрбиесі халықтың ой арманымен мол тәжірибесімен ұлттық дәстүрімен

дамып ұрпақтан-ұрпаққа жалғасып жеткен тарихи мұра. Отбасы ең алғашқы жастарды тәрбиелеу мұрасы, оның негізгі мақсаты балалар тәрбиесі. Әрбір отбасыда балалардың адамгершілік қасиеттерін қалыптастыру ең бірінші ата-ана тәрбиесіне байланысты.

Нарық қатынастарының дамуы отбасыда айтарлықтай адамгершілік тұрғыдан ересектердің де, балалардың да жаңа құндылық бағыттарын қалыптастырып, отбасы өміріне елеулі өзгерістер әкелді. Ата-ана мен мұғалімдердің міндеті – қоғамдық қатынастардың жаңа жүйесі ұсынып отырған әлеуметтік мүмкіншілікті дұрыс пайдалану. Мектеп пен отбасы балаларды тауар мен ақша қатынастарының мәдениетіне үйрету жұмыстарын ойластыру қажет.

Ата-ананың маңызды міндеті балаларымен біріккен қызмет-әрекетке қатысып, оны бақылау, оларды баланың адалдығын, адамгершілігін, ұқыптылығын дамытатын қызмет көрсетудің әр түрін орындауға үйрету. Әл-Фараби «кез келген адамның қалайтыны, мақсаты бақыт болып табылады» деп көрсете отырып, осы бақытқа жетудің жолы адамның бойында ізгілікті қасиеттердің қалыптасуы деп біледі: «Біз жақсы мінез-құлық пен ақыл-парасатқа ие болған кезде солардың арқасында міндетті түрде бақытқа жетеміз...Бұл екеуі бар кезде біздің өзіміз және іс-әрекеттеріміз үстем де кемел болады, осылардың арқасында біз шын мәнінде қастерлі, қайырымды, инабатты боламыз» [2].

Ғұлама бұл адамгершілік сапалар ең алдымен отбасы тәрбиесі арқылы қалыптасатынына ерекше мән береді. Білім сапасын арттырудың бір жолы – отбасы мен мектептің бірлігін жүйелік құрылым ретінде түсіну. Отбасы мен мектептің серіктестікте болу жағдайы үнемі өзгеріп отырады, себебі оны құрайтын адамдар ауысады. Бірақ отбасы мен мектептің бірлігінің тиімді болуы кездейсоқтық емес, ол – ұйымдастырылған жүйе.

Ата-ана алдымен баласының сынып жетекшісімен, бірте-бірте педагогикалық ұжыммен танысады. «Ата-аналар мен білім қызметкерлері балаларға қатысты әр алуан жауапкершіліктегі «үлкендік» борышын атқару үшін бірігеді. Үлкендер балалар үшін – балғын өміріне әсер ететін жақсылық пен жамандықтың көзі», – дейді орыс ғалымы Л.Т. Колесова [3].

Ата-ананың арманы – баласының сапалы білім алуы, ұстаздың ойы – шәкіртінің білімді болуы, баланың мақсаты – білім алу. Демек сапалы білімге қол жеткізу үшеуіне ортақ мақсат. Үшеуінің де мақсаты ортақ, сондықтан, бірін-бірі түсінуге тырысады. «Мұғалім–оқушы– ата-ана» қарым-қатынасы (өзара сыйластық) әрекеттік ұстаныммен жеке тұлғалық түсінушілік негізінде іске асырылады; «Мұғалім–оқушы–ата-ана» мақсатқа жету үшін бірлескен әрекет жасайды. Бұл бірлік қамтамасыз етілгенде күш–жігерді біріктіретін оңтайлы жағдай туып, тәрбие ісі ынтымақтастықпен атқарылады.

Ынтымақ – бірлікке келу, бірлесіп тірлік жасаудың көрінісі, татулықтың белгісі. Отбасы мен мектеп іс-әрекетінің бір-бірімен серіктестігі «Мұғалім–оқушы–ата-ана», олардың ортақ көзқарасынан, өзара демеуінен, келісімділігінен, ортақ шарттардан, түсіністіктен, бірлескен әрекеттен, ынтымақтастықтан, серіктестіктен, сөзбен істің бірлігінен, өзара бірлесе ықпал

етуінен, бірін-бірі демеу, қуаттауынан, өзара көмектен, ортақ мүддемен қызығушылықтан, сыйластықпен құрметтен, т.б. с.с. белгілерден көрінеді.

Отбасы мен мектептің бірлігі «оқушы-мұғалім-ата-ана» арасындағы қарым-қатынас және олардың бір-біріне ықпалы, олардың арасындағы түсіністік арқылы өзара сыйластық пен жауапкершілікке құрылады. «Оқушы-мұғалім-ата-ана» арасындағы қарым-қатынас - өзара әрекет кезінде ортақ пікірді қалыптастыруда және бірлескен әрекеттің талаптарын тудыруда, дамытуда, жүзеге асыруда жорларлықты қажет ететін күрделі процесс. «Оқушы-мұғалім-ата-ананың» бір-біріне ықпалы – бірлескен әрекет жағдайында әлеуметтік-қызметтік қатынаста өзара әсер, өзара қатынас, араласу олардың ақыл-ойын және психикасын белгілі бір ізгі бағытқа бағытталуымен ерекшеленеді.

Әріптестердің араласу процесіндегі өзара келісімдігі, мақсатпен оларды бір-біріне жақындата түсетін факторлар ретінде қызмет атқарады. Бастауыш сынып оқушыларының білім сапасын арттырудағы отбасы мен мектептің бірлігі дербес және ұжымдық формада жүргізіледі. Ол ата-ана-оқушы-мұғалім арасындағы қатынасын, ата-ана-оқушы-мұғалімнің өзара ықпалын; ата-ана-оқушы-мұғалімнің бірін-бірі түсінуін неғұрым жетілдіру үшін таңдалып қолданылады.

Оқушының білім сапасын арттырудағы отбасы мен мектептің бірлігінің мазмұны отбасы мен мектептің бірлігінде оқушының білім сапасын арттырудың педагогикалық шарттарымен анықталады. Оқушының білім сапасын арттырудағы отбасы мен мектептің бірлігінің стилі – өнімді. Яғни ізденістерден, проблеманы анықтап, оны шешуден, мониторингтен, диагностикадан, нәтижені бағалаудан тұрады. Бастауыш сынып оқушыларының білім сапасын арттыруда отбасы мен мектептің бірлескен іс-әрекетін ұйымдастырудың мынадай ерекшеліктерін атап өтуге болады:

1.Отбасы мен мектептің бірлескен іс-әрекетінің ықпалы оқушының өзіндік білім алғысы келетін ішкі түрткісіне дәл келуі;

2.Отбасы мен мектептің бірлескен іс-әрекеті оқушының өз бетінше ізденіп білім алуына бағытталуы;

3.Отбасы мен мектептің бірлескен іс-әрекеті баланың ата-анасының әрекеттестігімен үйлесімде болуы;

4.Ата-ана мен мұғалім бірлікте оқушының білімге деген қызығушылығын арттыруы, сақтауы, тұрақтандыруы;

5.Ата-ана мен мектептің бірлігінде баланың оқу үлгерімінің даму процесін үнемі бақылауы;

6.«Оқушы–мұғалім–ата-ана» жүйесінде өзара парыздың, борыштылықтың сақталуын қамтамасыз ету.

Отбасы мен мектептің бірлігін қамтамасыз етудің негізінен, мектеп басқару құрылымында жүзеге асады. Мектептің отбасымен бірлігінің тиімділігіне мектеп басқаруды дұрыс анықтап, ұйымдастыруына байланысты.

«Мектеп–ата-ана–оқушы» жүйесінің ерекшелігі – әр түрлі жастағы адамдармен (оқушы, ата-ана, ұстаз) жұмыс жасау. Олардың бәрі объект қана емес, басқарудың субъектісі де болады [4].

Мектептің білім беру жүйесін отбасы мен мектептің бірлігі тұрғысынан сапалы басқаруы: біріншіден, орындаушылардың қандай нәтиже, немесе жетістік күтіп тұрғанын жақсы түсінуінде; екіншіден, оған жетуге қызығуында, үшіншіден, өз жұмысына қанағаттануы, ісәрекеті өнімді болу үшін ұжымда әлеуметтік психологиялық ортаның жағымды болуына байланысты.

Сонымен, бастауыш мектеп оқушыларының адамгершілік қасиеттерін қалыптастыруда отбасының ролі, ата-анасының қарым-қатынасқа балаларын үйретуі, барлық адами қасиеттерді қалыптастыруда жетекші орын алатыны анық. Отбасы - адамгершілік тәрбиесінің негізі болғандықтан психологиялық қызмет көрсетуде ата-аналарға балалардың теріс деп бағаланатын қасиеттерін диагностикалау нәтижелерімен таныстырып, оларға бұл проблеманы шешу жолдарын анықтаудың ролін көрсету қажет. Тәлім-тәрбие процесі тиімді болуына халық педагогикасының элементтерін пайдалыну халық ағарту саласындағы кейбір теріс жағдайлардың орын алуы, мектеп, гимназия, лицейлердің оқу-тәрбие жұмысының мазмұнында халықтың ежелегі тәрбиесінің ескерілмеуінде екені көптеген зерттеулерде дәлелденген.

Бастауыш сынып оқушыларының білім сапасын арттырудағы отбасы мен мектептің бірлігінде өзара түсіністіктің болуы шарт. Ол түсіністік мақсатты, міндетті бірге анықтаудан, бірлестік іс-әрекетіндегі белсенділіктен, нәтижеге жетудегі жауапкершіліктен, эмоционалдық сәйкестіктен, бірін-бірі демеу және сенімділіктен көрініс береді.

Әдебиеттер:

- 1.Қазақстан Республикасының Конституциясы. Алматы: Қазақстан, 1995. 48 б.
- 2.Белгібаева Г.Қ. Мектеп жасына дейінгі балаларға патриоттық тәрбие берудің кейбір мәселелері атты арнайы курсы бойынша әдістемелік нұсқау. Қарағанды,2004.-33б.
- 3.Қалиев Ж.Н. Халық педагогикасы құндылықтары негізінде оқушыларға патриоттық тәрбие беру. Пед.ғылымд. канд.автореф. Астана, 2005.- 30 б.
- 4.Жарықбаев Қ., Қалиев С. Қазақ тәлім-тәрбиесі – Алматы "Санат" 1995.

Жунусова Г.Ж. бастауыш сынып мұғалімі № 10 ЖББМ КММ

БАСТАУЫШ СЫНЫПТА ГУМАНИТАРЛЫҚ ПӘНДЕР НЕГІЗІНДЕ ОҚУШЫЛАРҒА ПАТРИОТТЫҚ ТӘРБИЕ БЕРУ

Бастауыш сынып оқушыларына гуманитарлық пәндер негізінде патриоттық тәрбие беру үдерісі мұғалімнің педагогикалық шеберлігіне байланысты болмақ. Қандай жағдай болмасын мұғалім оқушыға жан-жақты оқу-тәрбие үдерісін жүргізеді. Осы ретте, мұғалімнің мерейін өсіріп, мәртебесін көтеруге бағытталған тарихи шешім «Педагог мәртебесі туралы» заң болғаны белгілі. Соның бірі – педагог беделі. «Алты Алаштың баласы бас қосса, төрдегі орын

мұғалімдікі», деп Мағжан Жұмабаев айтқан еді. Қазақстан Республикасының Президенті Қасым-Жомарт Тоқаев ел арасындағы осы сөзді қайта тірілтіп, 2019 жылы 31 тамызда № 645 қаулымен педагог мәртебесін заңмен бекітті. Ұстаздардың құқығы, беделі, әлеуметтік жағдайы заңмен бекітіліп, үлкен құрмет көрсетілген соң, оларға қойылатын кәсіби талап та арта түседі.

Бастауыш сынып оқушыларындағы патриоттық тәрбие процесі олардың әзірге шектеулі түрдегі тәжірибелерін, алған білімдерінің сипаты мен көлемін, оқыту мен тәрбие берудің жалпы міндеттерін ескере отырып құрылады. Ғылыми әдебиеттерді талдау бастауыш сынып жасындағылар білім беру процесінде қолданылуы керек осындай құнды психологиялық ерекшеліктермен сипатталатындығын көрсетеді.

Н. С. Лейтес меңгеру, білім жинақтау кезеңі туралы, беделге сеніммен бағыну, жоғары сезімталдық, зейінділік артықшылықтары бойынша игеру кезеңі туралы сөз қозғайды. А.А.Люблинскаяның көзқарасы бойынша білім беру процесінде осы психологиялық ерекшеліктерге сүйене отырып, а) балалар өмірінің мазмұнын байытады; б) құрдастарымен қарым-қатынасты ажыратады, мұғаліммен әр түрлі жеке қатынастар орнатады. Осы жұмыс аясында біздің зерттеуіміз үшін "бастауыш сынып оқушыларына патриоттық тәрбие беру" ұғымын және онымен байланысты "патриоттық тәрбие" және "патриотизм" ұғымдарын талдау маңызды болып табылады. Ғылыми әдебиеттерде "патриоттық тәрбие" ұғымының әртүрлі түсіндірмелері берілген.

Патриоттық тәрбиемен байланысты проблемаларды талдау бастауыш мектепте патриоттық тәрбиені жүзеге асыру бастауыш сынып оқушыларының ерекшеліктерін ескере отырып жүргізілуі керектігін нақтылауға мүмкіндік береді, өйткені бұл жас аралығына патриоттық тәрбиені жүзеге асыру кезінде ескерілуі керек психологиялық сипаттамалар сәйкес келеді: - бұл жас кезеңі білімнің қарқынды жинақталуымен, олардың ішінара игерілуімен, мұғалімнің беделіне сенімді бағынуымен, жоғары сезімталдықпен, ұқыптылықпен сипатталады ;

- бастауыш сынып оқушылары өздерінің мінез-құлықтарын біледі, өздерін басқалармен салыстырады; - бұл жас аралығында жүйке жүйесі жетіле түседі, баланың психикасы тез дамиды; - бастауыш сынып оқушыларының қабылдауы тұрақсыздықпен әрі жинақылықтың болмауымен , зеректікпен және балғындықпен, "пайымдаушылыққа құмарлықпен» сипатталады; - назары еріксіз, жеткілікті түрде тұрақты емес, көлемі бойынша шектеулі болады; - бастауыш сынып оқушыларының жасы - адамның іс-әрекет субъектісі ретінде әлеуметтік болмысының басталуы, бұл жеке тұлғаның жаңадан қалыптасуының факторы болып табылады. - бұл жас жеке тұлғаның жағымды қасиеттерін, оның ішінде патриотизмді тәрбиелеудің барынша секемшіл кезеңі болып табылады. Көнгіштік, балалардың иланғыштығы, сенгіштігі, еліктеуге бейімділігі және мұғалімнің орасан зор беделі бастауыш сынып оқушыларына патриоттық тәрбие беруде халықтық педагогика құралдарын қолдану мәселесін сәтті шешуге қолайлы жағдай туғызады.

Бастауыш сынып оқушыларына патриоттық тәрбие берудің өзіндік ерекшелігі осы жас аралығындағыларға патриотизмді жеке тұлғаның қасиеті

ретінде дамыту ерекшеліктерімен, сондай-ақ жалпы бастауыш сынып оқушысы тұлғасының адамгершілік дамуының ерекшелігімен анықталады. Бұл ерекшелік, ең алдымен, осы жастағылардың ортақ белгілерімен алдын – ала анықталады, атап айтқанда, бастауыш сынып оқушысының сыртқы әсерлерге өте күшті сезімталдығы, оның эмоционалды саласының әсерленгіштігі, жаңаны игеруге бейімділігі, қабылдаудың айқындылығы. Бастауыш сынып оқушылары бейнелі түрмен ойлайды, ашық айқын, әсіресе, көркем түрге енген оқиғалар мен фактілерді эмоционалды түрде қабылдайды. Осылайша, патриоттық сезімдерді тәрбиелеу бойынша жұмысты ұйымдастыра отырып, оның педагогикалық тиімділігін қамтамасыз ету арқылы мұғалім жұмысты жоғары эмоционалды деңгейде жүргізуі керек. Бастауыш сынып оқушыларына патриоттық тәрбие берудің мақсаты - патриотизмді қалыптастыру.

Патриотизмге тәрбиелеу үрдісінің танымдық мәнін естен шығаруға болмайды, бірақ ол әрбір оқушыда патриоттық сана, патриоттық сезім қалыптастырудан бастау алғанда ғана тиімді болмақ. Психологияда адамның жан-дүниесі, сезім әрекеттеріне екінші сигналдық жүйенің ықпалы мол екендігі айтылады. Бұл ретте мектептердің патриотизмге тәрбиелеу жолдарын қарастыра келіп, олардың, жалпы оқушылардың сана - сезіміне ықпал ету, іс-әрекеттерін ұйымдастыру бағыттарында жүргізілгендігін анықтадық. Ұйымдастыру жұмыстарын осы бағыттар бойынша топтастырсақ, олар былайша бейнеленеді: лекторий, соғыс және еңбек ардагерлерімен кездесулер, әңгіме кітаптар бойынша оқырман конференцияларын ұйымдастыру, ойынсауық кештері, мұражайларға материалдар жинау фото қалқаншалар, фотоальбомдар жасау тағы басқа іс-әрекеттерді ұйымдастыруға бағытталған. Тәрбиелік іс-шараның бағыттары «ұлтжандылық, ұлттық патриотизмдік» сананы қалыптастыру болса, ол-ар, намыс, ождан, қарыз, парыз секілді тағы басқа ұғымдар мен түсініктерді нақтылауды; олар туралы оқушы білімдерін жетілдіруді және олардың ауқымын кеңейтіп, тереңдетуді; сөйтіп Отан, мемлекет, ел, ұлт, халық, атамекен секілді киелі ұғымдармен байланысын ашып көрсетуді талап етеді. Өсіп келе жатқан жас буындардың бойында ұлттық патриотизмді қалыптастыруда, олардың әрқайсыларының «өзін ұлтының перзентімін» деп сезінуін нысанаға ала отырып, Қазақстандағы дәл бүгінгі жағдайда «ұлтты сақтап, одан әрі өркенін өсірудің кепілі», - деп білген жөн. Мұның өзі «ұлт дегеніміз - ұлттың өзін-өзі билеу идеясы басын құраған адамдардың шынайы жүрек жарды бірлестігі» деген идеядан өрбиді.

Патриоттық сезім- келтірілген киелі ұғымдармен байланысты: қуаныш, мақтаныш, күйіну, сүйсіну секілді т.б. эмоция спектілеріне қозғау салу, ояту, дамыту, қалыптастыру мәселелерін шешуді де көздейді. Патриоттық сезім жоғары сезімдер тобына кіреді деген пікірдеміз. Өйткені ол «қоғамдық мәнді және көңіл күйге байланысты моральдық сезімдерге» қатысты болып келеді, ол сананың жетілуімен тығыз байланысты дамиды. Қоғамдық тәрбиенің ықпалымен патриоттық сезімдер тұрақтанып, оқушының іс-әрекеті, мінезқұлқынан, сөзі мен ісінен көрініс беріп, ұлты, халқы, Отаны үшін қызмет етуге дайын тұрады.

Әдебиеттер:

1. Қоқымбаева Т.И. Халық педагогикасының мұралары арқылы бастауыш сынып оқушыларының таным белсенділігін арттыру: пед. ғыл. канд., дисс... Алматы, 2001.
2. Құрманалина Ш.Х., Мұқанова Б.Ж., Ғалымова А.У., Ильясова Р.К. Педагогика - Нұрсұлтан: Фолиант, 2004.- 426б.
3. Қожахметова К.Ж., Джонисова Г.Қ. Бастауыш сынып оқушыларының патриоттық тәрбиесін қалыптастырудың ғылыми-әдістемелік негіздері. Оқу-әдістемелік құрал. – Орал, «Ағартушы», 2009. – 112б.

**Ибраева Гульжазира Кайырбековна орыс тілі мен
әдебиеті пәнінің мұғалімі
Мұстафина Айсұлу Қанатқызы
қазақ тілі мен әдебиеті пәнінің мұғалімі
«Мартбек Мамыраев атындағы мектеп –интернаты» КММ
Аманбаева Д.С. аға оқытушы
Академик Е.А.Бөкетов атындағы Қарағанды университеті, Қарағанды
қаласы**

ФРАЗЕОЛОГИЯЛЫҚ ПРАГМАТИКАСЫНЫҢ ЕРЕКШЕЛІГІ

Кез-келген қарапайым сөзді қолдану үшін адамның ойлау жүйесінде бір секунд уақыт аралығында көптеген күрделі әрекеттер жасалынады. Бұл үдеріс автоматты түрде, өздігінен болып жатқандай әсер қалдырады. Тіпті сөйлеу сұраққа құрыла ма, баяндау ма, таң қалу ма қайсысы болсын қас-қағым сәтте тындаушыға айтылып, қарсы жауап та сол мезетте қайтарылады. Адресант пен адресаттың арасындағы сөз қолданысы, ақпараттың декодталуы, әр адамға бір ақпараттың әртүрлі әсер етуі ежелгі дәуірлерден адамзат баласын қызықтырды. Алғашында бұл сұрақтардың жауабын іздеген философ-ғалымдар болды. Одан кейін тілшілердің де ізденісі философтардың идеяларымен тоғысты. Тіл біліміндегі ізденіс, даму, идея топтала келіп, прагматика саласын қалыптастырды. «Прагматика (грек, pragma, ілік септікте pragmatosis, әрекет) – семантика мен тіл біліміндегі тілдік таңбалардың қызметін зерттейтін саласы.

Лингвистикалық прагматиканың қызметі нақты емес, оған сөйлеуші субъект пен адресаттың (тындаушының) өзара қарым-қатынасынан туатын мәселелердің бәрі кіреді. Сөйлесушілердің қарым-қатынасы үстінде тілдің қолданылуы мен прагматикалық қызметін біріктіре отырып, прагматика риторика, стилистика, сөйлеу теориясы мен типологиясы, стильдердің қарымқатынастық және функционалдық теориялары, социолингвистика, психолингвистика т.б. көптеген салаларға қатысты проблемаларды қамтиды» [1; 253].

Прагматика терминін ХХ ғ. 30 жылдарында семиотиканың бір бөлімі түрінде Чарльз Моррис енгізген. Тілші ғалым семиотикада таңбалардың объектіге қатынасын – семантика, таңбалардың өзара қарым-қатынасын –

синтактика және сөйлеушілердің таңбалар жүйесін қолдануын зерттейтін сала – прагматика деп бөлген. Прагматиканы риториканың жалғасты ізбасары деп бағалаған Ч.Морристің айтқан сипаттамасы жалпы семиотика теориясына жеткілікті болғанымен, нақты тілдік прагматикалық зерттеулер үшін аздық етті. Лингвистикалық зерттеулер аясында прагматиканы айқындау, анықтау Ч.С. Пирстің идеяларынан бастау алды. Тілдің толық моделін жасауда құрылым мен семантикадан бөлек, қызметі, яғни прагматикасы де қажет екені айқындалды. Бұл идеяның негізі өткен ғасырдың 60-70 жылдары қаланды. Сөйлеу актілерінің логико-философиялық жағы Дж.Остин, Дж.Р. Сёрл, З.Вендлердің еңбектерінен, мағыналардың прагматикалық теориясы П.Грайстың және референциялық прагматика теориясы Л.Линский, Р.Сёрл, П.Ф. Стросон т.б. зерттеулерінен бастау алды. Бұл ғалымдар шоғыры прагматика ұғымын тіл таңбаларын қолданушыға қатынасын және сол таңбаның адамға әсерін зерттейтін аспектіге жатқызады. Прагматикалық мән сөзбен байланысты қызметтес, бөлінбейтін құрамы болып саналады. Прагматикаға терең талдау жасау барысында психология, социология, философия, этнография және семантика, риторика, стилистика сынды ғылым салалары арасындағы шегараны айқындау қажеттігі туындады.

Прагматиканың зерттеу пәні, шекаралары, оның басқа ғылымдармен тоғысуы көп талқыға алынған тақырып. Осы мәселелер туралы пікірлер Ж.Серль, И.В. Колшанский, И.П. Сусов, Т.В. Булыгина, Ю.С. Степанов, Н.Д. Арутюнова сынды зерттеушілердің еңбектерінде айтылды. «Жалпы кеңестік тіл білімінің, соның ішінде түркі елдері тіл білімінің де, ол дәуірдегі дамуы орыс тіл білімімен тікелей байланысты болғаны белгілі. Бұл үрдіс әсіресе 50 жылдардан бастап кең қанат жая бастады. Ал өз кезегінде орыс тіл білімі батыстық, әлемдік тіл білімімен байланысып жатты. Ғылым көкжиегіне шек қоюға болмайтыны белгілі. Ғылыми идеялар бірі мен бірі байланысып, бірін-бірі байытып жатса, онан ғылым тек қана пайда көреді, табыстарға жетеді» [2, 32-33]. Орыс тіл білімі зерттеушісі Н.Д. Арутюнова: «Прагматическим принято назвать то значение, которое слово (или высказывание) приобретает в ситуации речи. ...Прагматическое значение раскрывается через синтаксис» [3; 5-7] дей келе, «Прагматика в одно и то же время и формирует синтаксические структуры и разрывает сложившиеся в языке отношения между формами слов. Прагматика – друг синтаксиса, но она враг морфологии. Она расшатывает отношения между синтаксисом и морфологией. Она вырабатывает синтаксические конструкции вне зависимости от системного значения морфологических форм и даже в известной мере вне зависимости от их лексического содержания» [3;256] деп, прагматиканың синтаксиспен тығыз байланысын атап өткен. Жазба сөз мәдениеті немесе ауызша айту болсын, өте үлкен мән берілетін жайт – прагматика болып саналады. Сөйлеу сөйлеу үшін жасалмайды. Сөйлеу айтылғанды орындату үшін, сендіру үшін, мақсатқа жету үшін жасалады. Адресант адресатты өзіне иландыру басты мақсат болып табылады. Бұл мақсатқа жету үшін айтушы тыңдарманның деңгейіне түсуі, не көтерілуі керек. Тілдік прагматика дегеніміз осы. Прагматикалық ерекшелік әлемдегі барлық тілдерде бар құбылыс. Бірақ өзіндік айырмашылықтары

болады. Ол айырмашылықтар әр тілдегі таным мен дүниенің тілдік бейнесінен келіп шығады. Орыс тілі мен қазақ тілін салыстырған мамандар екі тілдің прагматикасының екі түрлі екенін анықтап отыр. Мысалы, орыс тілі сияқты басқа да тілдер бар, олардың прагматикасы сөйлеушіге бағытталған. Орыс тілінің формалары сөйлеушінің бүкіл эмоциясын, жай-күйін, жағдайын жеткізу үшін өте күшті әрі әлеуетті. Қазақ тілінің прагматикасы, тыңдарманға қарай бағытталған. Яғни тыңдаушының ерекшелігіне қарай көп формалар жинақталған. Мысалы, айт деген сөзді тыңдаушысына қарай: айт, айтшы, айтыңыз, айтыңызшы, айтсаңыз, айта бер, айта ғой, айта сал деп түрлі формада айтылады. Бұл өзгерістердің себебі қазақ танымы тілдесетін адамның санасына бейімделіп тілдесуге негізделген. Бір форма үлкен кісіге, енді бірі құрдас, жасы шамалас адамға, тағы біреуі жас балаға, келесісі еркелеп, өзімсінетін адамға, одан ары бөгде адамға, дәрежесі жоғары адамға арналған болып кете береді. Шешендік, ұтқырлық, шеберлік, тапқырлық, таным сынды түсініктерді жинақтаған – прагматика өте күшті құрал. Сөйлеуші айтқанын орындату үшін тілдік формалардың ішіндегі сол тыңдап тұрған адамға қатысын тандап алу процесі прагматика болатынын пайымдадық. Прагматика – бүгінде қазақ тіл біліміндегі өрісін кеңге жайып келе жатқан жас саланың бірі.

Прагматикаға пәнаралық нысан ретінде лингвистикалық, лингвофилософиялық, этнографиялық, социологиялық, психологиялық бағыттарда зерттеулер жүргізілуде. Контекстік семантиканың, сөйлеу актінің теориясы, мәтін лингвистикасы, референция теориясы және тағы басқа салалардың қарастыратын мүддесі бірігеді. Әр саладағы ғалымдардың идеялары, пайымдары бұл саланың қарқынды дамуына мүмкіндік береді. Қолданыс тіліндегі стиль мәселесін стилистиканың прагмастилистика саласы зерттесе, коммуникация бағытында тілдің субстанциялық-функционалдық қасиеттерін зерттеумен прагмалингвистика саласы шұғылданады. Қазіргі қазақ тіл білімінде де прагмалингвистика саласында зерттеу жасаған З.Ш. Ерназарованың «Қазақ сөйлеу тілі синтаксистік бірліктерінің прагмалингвистикалық негіздері», С.С. Исакованың «Қазақ терминтанымның когнитивтік-прагматикалық аспектісі», Е.Б. Тяжинаның «Одағайлардың прагматикалық қолданысы» сынды диссертацияларды ерекше атауға болады. Сондай-ақ Ф.З. Жақсыбаева, Д.Б. Бекзат, М.К. Мурзагалиева, Н.Е. Савчиц және т.б. ғалымдар прагматика саласын әр қырынан зерттеулер жасаған. Қазақ зерттеушілері тарапынан прагматикаға «Прагматика – стилистиканы қалыптастырушы анықтаушы тіл аспектісі. Прагматиканың негізінде сөйлеу жағдаяты мен конвенциялық ережелердің шарттарын есепке ала отырып, жүзеге асатын әрекет, екі жақты әрекет жатыр» [4; 22], «Лингвистикалық прагматика «таңба мен пайдаланушының» барлық қырын зерттеумен айналысатындықтан, оның зерттеу пәніне сөйлеу объектісімен (сөйлеуші, адресант) байланысты, адресатпен (реципиент, қабылдаушы) қарым-қатынас ситуацияларындағы, коммуникацияларындағы өзара байланыстары тәрізді көптеген мәселелер жатады» деген анықтамалар берілген. [5; 110]

«Сөйлеу тілінде тұрақты тіркестердің жиі қолданылатын, прагматикалық мәні жоғары түрлері бар. Олар сөйлеуші эмоциясын жасыруы, не ашық

көрсетуі үшін, бағалауыш мақсатты жеткізуі үшін қолданылады. Биыл бірдеңе көрінді. Қамсыздық түбімізге жетті ғой (М.Әуезов). Құдай берді (Ғ.Мүсірепов). Түбі керек (Т.Ахтанов). Биыл бірдеңе көрінді – сәтсіздікті берумен бірге, оған дейінгі сөйлеу жағдаятынан хабар берсе, «Құдай берді» – жолы болды, қуанышты білдіреді. Түбі керек – болашақты болжаумен байланысты қолданылады. Сөйлесім мазмұнынан прагматикалық факторлардың ізі, ықпалы айқын көрінеді» [6;53]

Тарихи мұра – тұрақты тіркестерді зерттеу, зерделеу халықтың дүниеге деген көзқарасын, рухани дүниесі мен материалдық мәдениетін, тұрмыс-тіршілігін сипаттап, этностың ғалам, әлем, дүние туралы таным түсініктерді, ұлттық түпсананы жаңғыртуға жәрдемдесетіні ақиқат. Кең көлемді ғылыми зерттеуге сұранып тұрған тақырыпқа арналған мақала негізінде фразеологизмдер прагматикасы арқылы тіліміздің ұлттық ерекшелігі жарқырай ашылатынына көзіміз жетті.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Тіл білімі терминдерінің түсіндірме сөздігі. – Алматы. «Сөздік-Словарь», 2005. – 440 б.
2. Балабекова Қ.Ш. Қазақ тіл білімінде құрмалас сөйлем синтаксисінің зерттелу тарихын жүйелеу мәселелері // Абай атындағы ҚазҰПУ, ХАБАРШЫ, «Филология ғылымдары» сериясы. – №1 (63) 2018. – 180 б.
3. Арутюнова Н.Д. Типы языковых значений. – М.: «Наука», 1988. – 341 б.
4. Ерназарова З.Ш. Қазақ сөйлеу тілі синтаксистік бірліктерінің прагмалингвистикалық негіздері: Филол. ғыл.док.дис. – Алматы, 2001. – 246 б.
5. Исакова С.С. Қазақ терминтанымы: лексикалық құрамы, жасалу тәсілдері, прагматикалық қызметі. – Алматы: «Әлішер», 2007. – 159 б.
6. Ерназарова З.Ш. Дискурс және сөйлесім мақсаты. З.К., Ерназарова З.Ш., Умирзакова З.А. Прагматический аспект дискурса: монография. – Алматы, 2017. – 160 б.

Каргин С.Т. п.ғ.д., профессор
Муратбаева А.К. II курс магистранты
Е.А.Бөкетов атындағы Қарағанды университеті

«МҮМКІНДІГІ ШЕКТЕУЛІ БАЛАЛАРЫ БАР ОТБАСЫЛАРМЕН ӘЛЕУМЕТТІК ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ЖҰМЫС ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ»

Қоғамның мүмкіндігі шектеулі адамдармен қарым-қатынасын ізгілендіру процесі және оларды әлеуметтік өмірдің барлық салаларына интеграциялау қазақ халқының осы санатына әлеуметтік көмекті жүзеге асырудың жаңа тиімді түрлерін іздеуге итермелейді. Әлеуметтік көмек халықтың неғұрлым осал

топтарын әлеуметтік қорғаудың мемлекеттік жүйесінің құрамдас бөлігі болып табылады.

Қазіргі таңда, физикалық немесе психикалық дамуы бұзылған балалары бар отбасылар халықтың ең осал топтарының бірін білдіреді.

Еліміздің қазіргі даму кезеңіндегі әлеуметтік көмек жүйесінде мүмкіндігі шектеулі балалар мен жасөспірімдерді қолдау бойынша әлеуметтік-педагогикалық қолдаудың рөлі артып келеді.

Мұндай отбасыларды әлеуметтік қолдау - бұл баланың өмір сүруіне, емделуіне, біліміне, әлеуметтік бейімделуіне және қоғамға интеграциялануына байланысты барлық мәселелерді шешу.

Бұл мәселелерді шешудің сәтті болуы отбасыға кешенді сипаттағы-медициналық, құқықтық, психологиялық - педагогикалық, экономикалық көмек көрсетудің ұзақ мерзімді шараларының кең спектрін қамтитын мақсатты әлеуметтік-педагогикалық жұмыспен тікелей байланысты. Бұл шаралардың мазмұны мыналарға бағытталған:

- отбасылық байланыстарды кеңейту, оқшаулануды жеңу, оны қоғамдық өмірге қосу;

- баланың дамуының нақты қажеттіліктері туралы барабар ақпарат беру, кешенді диагностиканы ұйымдастыруға және білім беру процесінің ерте басталуына ықпал ету;

- әлеуметтік көмек институттары туралы толыққанды ақпарат беру, мамандарға баланы дамытудың жеке бағдарламасы негізінде білім беруге жәрдемдесу;

- отбасылық микроклиматты жолға қою;

- ата-аналарға психологиялық қолдау көрсетуді ұйымдастыру;

- отбасын құқықтық қолдауды ұйымдастыру: ақпарат беру, заңды құқықтар мен мүдделерді қорғау [1, 75].

Әлеуметтік-педагогикалық көмек жүйесі отбасын алмастыруға емес, өзінің ресурстары мен бастамаларын дамытуға бағытталуы керек, өйткені отбасын әлеуметтік-педагогикалық қызметтің белсенді субъектісіне айналдыру ғана баланы оңалту және интеграциялау процестерінің тиімділігінің шешуші факторы болып табылады.

Мүмкіндігі шектеулі баланың отбасымен жұмыс жасаудағы әлеуметтік-педагогикалық қызметтің басты мақсаты-отбасына баланы тәрбиелеудің қиын міндеттерін шешуге көмектесу, бар объективті қауіп факторына қарамастан оның оңтайлы жұмыс істеуіне ықпал ету; оңалту процесінің міндеттерін шешу үшін оның мүмкіндіктерін жұмылдыру үшін отбасына әсер ету. Басқаша айтқанда, әлеуметтік педагогтың мақсаты – мүмкіндігі шектеулі баланы баланың туу жағдайында отбасын әлеуметтік бейімдеуге және оңалтуға ықпал ету [2, 35].

Әлеуметтік педагогтың міндеті- ата-аналарға депрессияның алғашқы реакциясын жеңуге көмектесу, содан кейін күш-жігерді тек емдеуге ғана емес, сонымен бірге оның жеке басының дамуына, әлеуметтенудің барабар жолдарын іздеуге және қоғамда бейімделудің оңтайлы деңгейіне қол жеткізуге бағыттай отырып, баланы оңалтуда белсенді ұстанымға ие болу. Ол үшін әлеуметтік

педагог білім беру көмегін көрсетеді: отбасына қалпына келтіру емінің кезеңдері мен баланың келешегіне қатысты ақпаратты ұсынады, оны құжаттық фактілермен, фото - және бейнематериалдармен нығайта отырып, уақытша мүгедектікті және онымен байланысты жеңілдіктерді белгілеу мүмкіндігі туралы хабарлайды. Сонымен қатар, әлеуметтік педагог медициналық қызметкерлер мен отбасы арасында делдал ретінде әрекет етеді. Дәрігерлер емдеумен айналысса да, бұл отбасына дағдарысты жеңуге және әрекет етуге көмектеседі. Мысалы, басқа туыстарымен, осындай қиындықтарға тап болған отбасылармен, көмек көрсетуге қабілетті ұйымдармен байланыс орнату.

Осылайша, әлеуметтік педагог жеке әңгімелерде білім беру және *делдалдық көмек* арқылы, яғни жанама түрде жағдайды бақылауға кедергі келтіретін күмән мен қорқыныш сезімдеріне әсер ете отырып, психологиялық қолдау әсеріне қол жеткізеді. Сонымен қатар, отбасы мүшелері арасындағы байланысты жақсартуға және дағдарыс жағдайында кездесетін жасырын мәселелерді шешуге бағытталған отбасылық терапия мен оқыту бағдарламасына қатыса алады [3, 141].

Әлеуметтік педагог пен мүмкіндігі шектеулі баланың отбасы жұмысының жетекші әдістерінің бірі келісімшарт (шарт) жасау болып табылады. Ол көмек көрсететін маман мен клиент - отбасы немесе оның жеке өкілі арасында жасалады. Шарт мыналарды қамтиды:

- 1) екі тарап шешуге үміттенетін негізгі мәселені немесе мәселелерді сипаттау;
- 2) жүргізілетін жұмыстың мақсаты мен міндеттері;
- 3) қолданылатын рәсімдер мен әдістемелер;
- 4) мәселені шешу процесінде әрқайсысының рөлін сипаттайтын клиент пен маманға қойылатын талап (әлеуметтік педагог үшін бұл әдетте кездесулер, әңгімелер, хаттар, телефон қоңыраулары);
- 5) егер тараптардың бірі келісімді бұзған жағдайда бірлескен қызмет пен іс-қимылдың уақыт шеңбері.

Әлеуметтік педагог мен клиент арасындағы келісімшарт (біздің жағдайда мүмкіндігі шектеулі балалы отбасы) бастапқы болып саналады, әлеуметтік педагог мен клиенттің күш-жігері мен энергиясын үнемдеу арқылы оның мәселелерін шешуге көмектесетін басқа жүйелер арасында келісімшарттар болуы мүмкін [4, 42].

Қазіргі таңда патронаж сияқты отбасымен жұмыс жасаудың түрі өте кең таралған. Ұлыбританияның патронаттық қызметкерлерді оқытудың Орталық кеңесі патронатты мүгедектерге, отбасыларға және қауымдастықтарға оларға кері әсер ететін жеке, әлеуметтік және ситуациялық қиындықтарды анықтауға мүмкіндік беретін есеп беретін кәсіби қызмет ретінде анықтады.

Патронаж оларға қолдау, оңалту, қорғаныс және түзету әрекеттері арқылы осы қиындықтарды жеңуге көмектеседі және күш береді. Медициналық және шаруашылық-тұрмыстық қызметтер патронаждың мүмкіндіктерін сарқып қоймайды, оның шеңберінде білім беру, психологиялық, делдалдық көмектің әртүрлі түрлері жүзеге асырылуы мүмкін, сондықтан клиенттің үйде болуы әлеуметтік педагогтың отбасымен өзара іс-қимыл жасаудағы жұмысының

ажырамас түрі болып табылады.

Мүмкіндігі шектеулі балалары бар отбасылармен жұмыс кезіндегі тиімді әдістердің бірі *кеңес беру әдісі*. Бұл екі немесе одан да көп адамдар арасындағы өзара әрекеттесу, оның барысында кеңесшінің белгілі бір арнайы білімі кеңес берушіге ағымдағы мәселелерді шешуге немесе алдағы әрекеттерге дайындалуға көмектесу үшін қолданылады. Бұл әдісті қолдану қажеттілігі мүмкіндігі шектеулі баласы бар отбасылардың едәуір бөлігі өздерінің жаңа мәртебесіне бейімделу қиынға соғатын өткір немесе созылмалы стресстік жағдайларда, оңалту процесіне қатысуға тұрақсыз мотивацияға ие, отбасы ішіндегі және жақын ортадағы тұлғааралық қарым-қатынастың қиындықтарына тап болуымен байланысты.

Әлеуметтік педагогтың *делдалдық көмегі* (қоңыраулар, әртүрлі инстанцияларға жазбаша өтініштер), білім беру көмегі мен психологиялық қолдаумен қатар, кейбір жағдайларда баланың емделуіне және демалуына ақы төлеу көздерін табуға, қолайсыз жағдайларда біржолғы материалдық жәрдемақы алуға, телефонды жеңілдетілген негізде орнатуға және т. б., яғни отбасының материалдық жағдайын белгілі бір дәрежеде жақсартуға мүмкіндік береді. Айта кету керек, баланың мүгедектігін белгілеу отбасылардың белгілі бір бөлігі үшін өте ауыр болып көрінеді, сондықтан отбасылар бұл құқықты әрдайым қолдана бермейді [5, 112].

Осылайша, әлеуметтік педагог мүмкіндігі шектеулі баланың және оның отбасының өмірінде өте маңызды рөл атқарады. Өз қызметінде ол негізінен байланыс, кеңес беру, тренингтер сияқты әдістерді қолданады. Сондай-ақ, әлеуметтік педагогтың мүмкіндігі шектеулі баланың отбасымен өзара іс-қимылының маңызды нысандарының бірі патронаж болып табылады.

Дамуында ауытқулары бар балалардың ата-аналарын белсенді әлеуметтік-педагогикалық оқыту әдістерін қолдану отбасылық тәрбиені үйлестіруге, ата-аналардың сенімділігі мен жауапкершілігін қалыптастыруға, даму мүмкіндігі шектеулі баланың әлеуметтік қасиеттерін тәрбиелеуге отбасының назарын арттыруға ықпал етті.

Әдебиеттер:

1. Василькова Ю. В. Әлеуметтік педагогтың әдістемесі мен жұмыс тәжірибесі: оқу. Студенттерге арналған нұсқаулық. жоғары. пед. оқу. мекемелер. - М., ЕО академиясының баспа орталығы, 2011. – 245б.

2. Әлеуметтік педагог жұмысының әдістемесі мен технологиялары: оқу. студенттерге арналған нұсқаулық. жоғары. оқу. мекемелер / Б. Н. Алмазов, М. А. Беляева, Н.Н. Бессонова және т. б.; ред. М. А. Галагузова, Л. В. Мардахаева. - М.: баспа орталығы, ҰБТ академиясы, 2002. – Б. 36.

3. Балалар мен жасөспірімдердің девиантты мінез-құлқының ерте алдын-алу /ред.А. Б. Фомина. М., 2013. – 314б.

4. Сенчукова И. В., Малафеева А. И. Әлеуметтік педагогикалық бейімделу орталығының моделі. Хабаровск, 2018. – 125б.

5. Жаназарова З.Ж. Социальная работа с дезадаптированными детьми // Социальная литература в файле работа: учебное пособие / под ред. Г.С. Абдрайымовой. – Алматы: Қазақ университеті, 2013. – 548 с.

**Куанбаева Каламкас Аманжоловна., әлеуметтік педагог,
«№12 Жалпы білім беретін мектеп» КММ
Баймаганбетова Аяулым Кайыржановна.,әлеуметтік педагог
«Жақып Ақбаев атындағы ЖББМ» КММ
1 курс магистранты Т.С. Шыныбай
академик Е.А.Бөкетов атындағы Қарағанды университеті
Қарағанды қ.**

ИНКЛЮЗИВТІ БІЛІМ БЕРУДЕГІ ӘЛЕУМЕТТІК ПЕДАГОГТАРДЫҢ МҮМКІНДІГІ ШЕКТЕУЛІ БАЛАЛАРМЕН ЖҰМЫС БАҒЫТТАРЫ

Инклюзивті білім берудегі әлеуметтік серіктестік мәселесін шешуде әлеуметтік педагогтың кәсіби қызметінің негізгі бағыттары: қоғамдық пікірді қалыптастыру; инклюзивті білім берудің әлеуметтік-педагогикалық аспектілеріне мүдделі әлеуметтік топтармен және ұйымдармен байланыс орнату және қолдау; әлеуметтік серіктестіктің құқықтық кеңістігін қамтамасыз ету. Білім беру ұйымы әртүрлі салалардағы (қоғамды басқару, шаруашылық-экономикалық қызмет, әлеуметтік қорғау, кәмелетке толмағандарды тәрбиелеу және әлеуметтендіру салалары және т.б.) әлеуметтік топтармен және ұйымдармен жүйелі байланыстар орнатады және қолдайды. Әлеуметтік педагог жүзеге асыратын байланыстарды орнату және қолдау мақсаттары құндылықтар мен мүмкіндіктердің шоғырлануын қамтиды. Бұл, ең алдымен, инклюзивті білімі бар білім беру ұйымын оның әлеуметтік міндеттемелерін іске асыруда сыртқы қолдауды қамтамасыз ету. Ересектерді де, балаларды да тарта отырып, волонтерлік қызметті ұйымдастыруға ерекше назар аударылады, ал әлеуметтік мұғалім еріктілік инклюзивті білім беру процесінің басқа субъектілері үшін қарым-қатынастың эталоны бола алатын жағдайларды бақылауы керек (жетекші бастамаға, моральдық қанағаттануға және т.б.).

Инклюзивті білім беруді жүзеге асыратын балабақша педагог-психологы қызметінің негізгі бағыттары :

1. Психодиагностика.
2. Дамыту және психокоррекциялық жұмыс.
3. Психологиялық кеңес беру.
4. Психологиялық ағарту.

Мұғалімдермен жұмыс істеудің негізгі бағыттары:

- кеңес беру: «бала құқықтарын қорғау мәселесі», «отбасындағы бала құқықтарының бұзылуының алдын алу және түзету», «жеке тұлғаға бағытталған қарым - қатынас моделіне қалай келуге болады»;

- дәріс-визуализация (мысалы: «мектепке дейінгі білім беру мекемесі педагогының мінез-құлық мәдениеті»).

Екінші бағыт- білім беру кеңістігінің барлық қатысушыларының өнімді қарым-қатынасы, яғни, ситуациялық-іскерлік, жеке тұлғаға бағытталған қарым-қатынас жағдайында ойлармен, идеялармен, сезімдермен алмасу.

Осы бағыттағы жұмыс шеңберінде топ тәрбиешілерімен бірлесіп ата-аналар жиналыстары, балалардың қатысуымен ата-аналарға арналған семинар-практикумдар (мысалы, «мектеп жасына дейінгі баланың өміріндегі бос уақыт», қызықты адамдармен кездесулер, ұйымдастырылмаған балалардың отбасылары орталықтың іс-шараларына шақырылады, мысалы, «мектеп жасына дейінгі балалардың дұрыс тамақтануы» акциясы). Бала үшін осындай әлеуметтік маңызды іс-шараларды өткізу оқиғаға айналады. Мұндай іс-шаралар: ересек адамның да, баланың да жеке дамуының интеграцияланған шарты бола алады; позитивті бағытта отбасының құндылықтарын өзгерту; ересектер мен балаларды жақындастыру.

- Орталық педагогтарымен түрлі жұмыс әдістерін қолдану арқылы іс-шаралар өткізіледі.

Үшінші бағыт- қолайсыз отбасылармен және «тәуекел тобына» жататын отбасылармен өзара іс-қимыл[1].

Қолайсыз отбасылармен және «тәуекел тобына» жататын: көп балалы, толық емес, аз қамтылған отбасылармен өзара іс-қимылға ерекше назар аударылады.

Әлеуметтік педагог топ тәрбиешілерімен бірге балалардың жеке дамуына бағалау жүргізеді. Мұндай бағалау педагогикалық диагностика шеңберінде жүргізіледі (педагогикалық іс-әрекеттердің тиімділігін бағалауға байланысты және оларды одан әрі жоспарлау негізінде жатқан мектеп жасына дейінгі балалардың жеке дамуын бағалау). Білім беру саласындағы жұмыс бағдарламасының бағдарламалық мазмұнын игеру деңгейі әр баланың одан әрі дамуының жеке білім беру траекториясын құруды және анықталған даму ерекшеліктерін кәсіби түзетуді қамтамасыз ететін педагогикалық диагностика нәтижелері бойынша білім беру міндеттерін жоспарлауды қамтиды.

Мүмкіндігі шектеулі балалардың ата-аналарының көпшілігі балаларының мүмкіндігінше қоғамға араласуы үшін дені сау балалар қоғамында тәрбиеленіп, білім алғанын қалайды. Сол себепті, мүмкіндігі шектеулі балаларға дені сау құрбыларымен бірге оқуға, тең дәрежеде білім алуға мүмкіндік беретін білім беруді енгізу қажет. Әлеуметтік педагогтың осы санаттағы балалармен жұмысының мақсаты – мүмкіндігі шектеулі балаға жеке көмек көрсету, дені сау достарының ортасына бейімделуге көмектесуді. Осы бағыттағы іс-шараларды өткізу, мүмкіндігі шектеулі балаларды мектептегі концерттерге, мерекелерге, байқауларға қатыстыру, балаларға өзін-өзі бекітуге, өз күштері мен мүмкіндіктеріне сенуге мүмкіндік береді, ал дені сау балаларда мұндай қарым-қатынас мейірімділікке, төзімділікке және жауапкершілікке тәрбиелейді. Дені сау балаларға мүмкіндігі шектеулі оқушының оқу-тәрбие процесінің тең құқылы қатысушысы екендігін түсіндіру қажет. Мұндай оқушылармен жұмыс істеуге батылы жетпеген балалармен жүйелі түрде жұмыс істеп, бұл ұстанымның себептерін анықтап, оны әр баланың теңдігін мойындау бағытында өзгертуге тырысу қажет. Әлеуметтік педагогтың мүгедек баланың

отбасымен жұмыс жасау технологиясына психологиялық көмек көрсету, ата-аналарға заңгерлік кеңес беру, материалдық және әлеуметтік көмек көрсету, әртүрлі орталықтармен және мекемелермен бірлесіп ата-аналарға көмек көрсету кіреді. Мектептің мүмкіндігі шектеулі балалармен жұмыс жасау тәжірибесі мол. Дені сау балалар бейімделген негізгі жалпы білім беру бағдарламалары бойынша, ал мүмкіндігі шектеулі балалар мүгедектерді оңалтудың жеке бағдарламалары бойынша оқиды [2].

Педагогтың кәсіби шеберлігінің қажетті құрамдас бөлігі кәсіби құзыреттілік болып табылады. Кәсіби құзіреттілікті зерттеушілер мамандарды даярлау сапасының сипаттамасы және еңбек әрекетінің тиімділік потенциалы ретінде қарастырады. Мұғалімнің кәсіби құзыреттілігі өз кезегінде пәндік сапалығы, педагогика және психология саласындағы ғылыми-теориялық білімдер жүйесін қамтитын маман тұлғасының сапалық сипаттамасы болып табылады. Мұғалімнің кәсіби құзыреттілігі - бұл көп факторлы құбылыс, ол мұғалімнің теориялық білімінің жүйесін және оларды нақты педагогикалық тәжірибеде қолдану жолдарын қамтиды [3].

Атақты неміс педагог-дефектологы П.Шуман атап өткендей, баланың психикалық даму деңгейі неғұрлым төмен болса, педагогтың білім деңгейі де соғұрлым жоғары болуы керек. Бұл мәлімдеме инклюзивті білім беру жағдайында педагогтың ұстанымы өзгеріп жатқандықтан, инклюзивті білім беру жағдайында жұмыс істеу үшін арнайы білімнің қажеттілігін көрсетеді. Инклюзивті білім беру жағдайындағы өз қызметінде мұғалімге қосымша міндеттер мен функцияларды орындау қажет, мысалы: білім беру мазмұнын бейімдеу, тұлғааралық қарым-қатынасты дамыту және т.б. Бұл ұйымға арналған әдістемелік нұсқауларда ұсынылған мұғалімдерге қойылатын талаптармен дәлелденеді.

Мүмкіндігі шектеулі балаларды біріктіріп (инклюзивті) оқытудың даму мүмкіндіктері:

- дамуында ауытқуы бар балалар оқитын сыныптарда жұмыс істейтін бастауыш сынып мұғалімдері мен пән мұғалімдері әрбір жағдайда жеке-жеке білім беру бағдарламаларын оқушының білім беру қажеттіліктеріне бейімдеу қажет;

- педагог дамуында кемістігі бар оқушыларға келесі бағыттар бойынша ерекше қолдау көрсетеді: оқушыларға оқу-тәрбие үрдісінде жұмысты ұйымдастыруға көмек көрсету; балалар ұжымын қалыптастыру және дамыту, жағымды көзқарасты қалыптастыру, ата-аналармен ынтымақтастықта болу [4].

Қортындылай келе, инклюзивті кеңістік білім беру процесінің барлық қатысушылары арасындағы өзара әрекеттесу механизмін әзірлеуді білдіреді, мұнда орталық тұлға бала болып табылады. Инклюзияның мақсаты- мүмкіндігі шектеулі балаларды біріктіру ғана емес, «барлығына бір мектеп» ұйымдастыру. Инклюзивті білім беру- қазіргі білім беруді қозғайтын білім беру саясатындағы жаңа стратегиялық бағыт. Білім берудегі инклюзивті процесс- бұл мүмкіндігі шектеулі баланың жалпы білім беру мекемесіндегі қарапайым құрдастарының ортасына қосылуы мен қабылдануын, оның білім беру қажеттіліктерін ескере

отырып, бейімделген немесе жеке білім беру бағдарламалары бойынша оқытуды қамтамасыз ететін арнайы ұйымдастырылған білім беру процесі.

Біздің ойымызша, білім беру мекемесінің педагог қызметкерлері түзету педагогикасы мен арнайы психологияның негіздерін білуі керек, мүгедек балалардың психофизикалық дамуының ерекшеліктері туралы, осындай балалар үшін білім беру және оңалту процесін ұйымдастырудың әдістері мен технологиялары туралы нақты түсінікке ие болуы керек. Мүмкіндігі шектеулі балаларды оқытуға көп көңіл бөлу керек, өйткені олардың дені сау балалармен тең құқықтары болуы тиіс, себебі, олардың арасында оқуда қабілетті, талантты, дарынды, бірақ қоғамдық өмірге өз бетінше «қосыла» алмайтын балалар да бар. Инклюзивті тәсілдер мүмкіндігі шектеулі балаларды оқыту мен жетістікке жетуге қолдау көрсете алады, бұл тиімді әлеуметтенуге мүмкіндік береді. Инклюзивті білім беру оқытуды дараландыруды және баланы жан-жақты әлеуметтік педагогикалық қолдауды қамтиды. Инклюзия идеясын қабылдаған әлеуметтік педагогтар мен білім беру мекемелерінің әкімшілігі әсіресе әлеуметтік-педагогикалық процесті ұйымдастыруға, орталық тұлға бала болып табылатын білім беру процесінің барлық қатысушылары арасындағы өзара әрекеттесу механизмін дамытуға көмекке мұқтаж. Инклюзивті кеңістік тек балалар үшін ғана емес, ересектер үшін де ашықтық пен қол жетімділікті білдіреді. Қазақстан соңғы онжылдық ішінде даму мүмкіндіктері шектеулі адамдарға қатысты олардың арнаулы ұйымдарда да, инклюзивті білім беруді іске асыратын ұйымдарда да сапалы білім алуына бағытталған жүйелі және дәйекті білім беру саясатын жүргізіп келеді. Қазіргі уақытта Қазақстан Республикасында инклюзивті білім беруді дамыту бойынша бірқатар іс-шаралар жүргізілуде, олар бір жағдайларда жалпы қоғамда инклюзивті білім беру идеясын насихаттауға бағытталған. Инклюзивті білім беру Қазақстан Республикасының барлық балалары мен жасөспірімдеріне қолжетімді болуы тиіс.

Әдебиеттер:

1. Хақимжанова Г.Д., Айдарбекова А.А. Обучение и воспитание детей с особыми образовательными потребностями в условиях массовой школы. – Алматы: Мектеп- 2001. -156 с
2. Границкая А. С. Научить думать и действовать: адаптивная система обучения в школе: кн. для учителя. – М.: Просвещение, 1991. - 175 с.
3. Дружилов С.А. Профессиональная компетентность и профессионализм педагога: психологический подход. – Сибирь. Философия. Образование, 2005. - №8. - С.26-44
4. Самарцева Е.Г. Формирование профессиональной готовности будущих педагогов к инклюзивному образованию детей дошкольного возраста: дис. ... канд.пед.наук. - Шуя, 2011; - Орел, 2012. - 195 с.

**п.ғ.м., аға оқытушы А.Ж.Кулейменов
академик Е.А.Бөкетов атындағы Қарағанды университеті
Қарағанды қ.**

**Боранбай М студент (БӘЖәнеДД – 31тобы)
академик Е.А.Бөкетов атындағы Қарағанды университеті
Қарағанды қ.**

**п.ғ.м., аға оқытушы Л.М. Кулейменова
Әбілқас Сағынов атындағы Қарағанды техникалық университеті
Қарағанды қ.**

САЛАУАТТЫ ӨМІР САЛТЫ АРҚЫЛЫ ЖАСТАРДЫ ҰЛТТЫҚ ОЙЫНДАРҒА ТӘРБИЕЛЕУ

Әрбір қоғамдағы өзгерістердің өзінше бір орын алатын ерекшеліктер бар, ол адамның денсаулығын нығайту мен тиімділігін қамтамасыз ету және денешынықтыру мен спорттың дамуы үшін оқушылардың салауатты өмір салтын қалыптастыру қажеттілігінде негіз болатын білім мен тәрбиенің алатын орны ерекше болуы тиіс.

Білім беру мен тәрбиелеу міндеттерін шеше білуде ерекше орын дене шынықтыруға беріледі. Бүгінгі таңдағы дене шынықтыру көп қырлы құбылыс болып келеді, бірсыпыра бағыттары, түрлері және сабақ түрлері бар. Дене тәрбиесінің көптеген тәсілдері арасында халықтық педагогикаға ерекше орын берілген [1, 25].

Дене тәрбиесі мен спорт саласындағы атқарылып жатқан қызмет жеке тұлғаның психикалық сапаларына тура және жанама түрде нақты, бірақ тұрақсыз жағдайларда әсер етеді. Негізі ұлттық спорт түрлерімен шұғылданду оқушылардың салауатты өмір салтын қалыптастыруға және әр адам мен қоғам үшін тұтастай алғанда ұлы құндылық болып табылатын денсаулық нығайтуға ықпал етеді. Спорт адам жеке тұлғасының барлық жағына, соның ішінде адамгершілік пен психикалық саласына, интеллектуальдық пен коммуникативті қабілеттеріне, өз денсаулығы мен бүкіл қоғам денсаулығына деген мәдениетті және құндылықты қатынасқа тәрбиелеу арқылы әсер етеді.

Негізгі міндет мынада болып тұр, салауатты өмір салтын қалыптастыру әдістерін қодану үшін дене тәрбиесі мен спорттағы жағдайларды теориялық тұрғыдан негіздеу мен аша түсу, адамдардың өмірлік қызметіне тікелей қолданылатын, салауатты менталитет қалыптастыратын диалектиканың алға шығатындай нақты кезеңдерін айқындау. Тәрбиенің тұтас жүйесінен бөлініп шыққан дене тәрбиесі мен спорт теориясы мен практикасының кесіндісі оқушылардың денсаулығы мен салауатты өмір салтының өзара іс-қимылы арқылы анағұрлым жарқын да мазмұнды түрде көрінуі мүмкін.

Салауатты өмір салты арқылы денсаулықтың жоғары деңгейі болуына жастардың спорт пен шұғылданду, қызметте, құрылыс саласында және жалпы дене қозғалыстарын қимылға келтіру ол қозғалысты талап етеді, сондықтан әртүрлі жаттығулар жасау адамның ағзаларының белсенділігі арттырып мен жоғары жұмыс қабілетінің оңтайлы қимыл қозғалыстың негізі болады. Адам

денсаулығын нығайту мәселесін тиімді түрде шешу адам ағзасына жан-жақты да жайлы әсер ететін әдіс, тәсіл және жағдайларды пайдалануға кешенді түрде жақындау арқылы ғана қол жеткізу мүмкін.

Әрбір адамның денсаулығын нығайту мен тиімділігін қамтамасыз ету және қоғам мен оның дамуы үшін оқушылардың салауатты өмір салтын қалыптастыру қажеттілігі ешкімнің бойында күдік тудырмайтыны мәлім. Салауатты өмір салттын насихаттау арқылы оқушылар мен жастардың ұлттық ойындарға және спорттың барлық түрлері мен айналысуына барлық жағдай жасалуы керек [2,110].

Жоғарыда аталғандармен байланысты жұмыстың алдына келесі міндет қойылды – ұлттық спорт түрлерінің тәсілдері арқылы оқушылардың салауатты өмір салтын қалыптастыру мүмкіндіктерін зерттеу. Ол үшін халықтық спорт түрімен шұғылданушылар арасында анкеталық сауалнама жүргізілді және ол спортшылардың бірқатар көрсеткіштерінің өзара байланысын есепке алуы тиіс еді.

Жас ұрпақты тәрбиелеу ісіне, оқушылар белсенді және қоғамдық пайдалы іс-әрекетке тәрбиелеу жұмысына және оларды жан-жақты дамыту мақсатында кешенді көзқарастарды кеңінен пайдалану қажет. Ол үшін үнемі азаматтық, жұмысқа деген шығармашылықты қатынас, адамдардың рухани қызығушылығы мен қажеттілігін қалыптастыру жолдарын жетілдіріп отыру керек. Жалпы білім беретін мектеп оқушыларды тәрбиелеудің негізгі құралы болып табылады. Мектеп өскелең ұрпақты біліммен қаруландырады, көзқарасны қалыптастырады, өмірге, еңбекке дайындайды. Білім мен тәрбие – біратұтас үдеріс мектепте оқушыларға білім мен тәрбиенің жоғары бағалайды. Білім беру үдерісі арқылы тәрбиеленеді, әрине, егер бұл үдеріс дұрыс ұйымдастырылған түрде орындалып отыру мұғалімдерге байланысты.

Білім беру мен тәрбиелеу міндеттерін шеше білуде ерекше орын дене шынықтыруға беріледі. Бүгінгі таңдағы дене шынықтыру көп қырлы құбылыс болып келеді, бірсыпыра бағыттары, түрлері және сабақ түрлері бар. Дене тәрбиесінің көптеген тәсілдері арасында халықтық педагогикаға ерекше орын берілген.

Ұлттық спорт түрлері мен халық ойындары өскелең ұрпақты жарасымды тәрбиелеудің ажырамас бөлігі болып табылады. Қазіргі дене шынықтыру практикасында халықтың ғасырлар бойы жинақтаған және іріктеуден өткен аса бай тәжірибесін өскелең ұрпақты халықтық ойындар мен ұлттық спорт түрлерінің тәсілдері шұғылдану оқушылардың салауатты өмір салтын қалыптастыруға ықпал етеді және негізінде білім мен тәрбиелеу жұмысында пайдалану қажет.

Ұлттық ойын жарыстарында денсаулықты сақтау жолы да, өзін-өзі қорғау амалдары да айқын. Денсаулықты сақтаудың шарты – денені шынықтыратын қозғалыс пен жаттығуда, ағза мен жүйке тамырлардың тынысын реттеуде, рухты жоғары ұстай білуде.

Ұлттық спорт түрлері мен халық ойындары өскелең ұрпақты жарасымды тәрбиелеудің ажырамас бөлігі болып табылады. Қазіргі дене шынықтыру практикасында халықтың ғасырлар бойы жинақтаған және іріктеуден өткен аса

бай тәжірибесін өскелең ұрпақты халықтық ойындар мен ұлттық спорт түрлерінің тәсілдері негізінде тәрбиелеу жұмысында пайдалану қажет.

Халықтың мүдесін қорғауда оқушылар мен жастардың білім мен тәрбиенің егіз ұғым екенін білуі тиіс, адамның негізгі қазынасы қазіргі жағдайда аса мықты тәрбие құралы болып табылады, себебі онда салауатты өмір салты қағидаттарын нығайта түсетін және халықтар арасында бұқаралық дене шынықтыру-сауықтыру және бұқаралық спорт жұмысын, әсіресе, біздің еліміздің ауылдық жерлерінде тұратын тұрғындар арасында дамытудың жаңа тәсілдерін енгізіп дамытуымыз қажет [3,12].

Дене тәрбиесінің көптеген тәсілдері арасында денешынықтыру сабақтарында ұлттық ойындарға ерекше орын берілген, дегенмен, жалпы білім беретін мектептердің дене тәрбиесі сабақтарында ұлттық ойындар және ұлттық спортты дамыту оны қолдау жүзеге асыру жоспарлы бағдарламасы арқылы жүзеге асырылады.

- ұлттық ойындардың түрлерін орта білім беретін оқу орындарында маңызын теориялық және практикалық тұрғыда негізделуі керек;

- ұлттық ойындар арқылы дене шынықтыру сабақтарына салауатты өмір салтына тәрбиелеу және оқу жоспарларының негізінде қызығушылығын қалыптастыру болып табылады;

Ұлттық спорт түрлері мен ұлттық ойындары арқылы оқушылардың үйлесімді тәрбиелеудің ажырамас бөлігі болып табылады. Қазіргі дене шынықтыру практикасында негізгі алатын мәселелердің және ұлттық ойындары мен ұлттық спорт түрлері құралдары арқылы жеткіншек ұрпақты тәрбиелеудің бай тәжірибесін пайдалану арқылы оқушыларға мен жастарға беретін тәжірибесі мол болып табылады.

Ұлттық ойындар тәсілдерін дене шынықтыру пәні мұғалімдері білім мен тәрбие беру оқу орындарында оқушылар мен жастардың қозғалыс белсенділіген деген қызығушылығын арттыра отырып салауатты өмір салтын серік етулеріне тиімді құрал екенін тәжірибе жүзінде дәлелденіп келеді.

Ұлттық спорт түрлері мен халық ойындары өскелең ұрпақты жарасымды тәрбиелеудің ажырамас бөлігі болып табылады. Қазіргі дене шынықтыру практикасында оқушылардың бейімділігін артыру мақсатында ұлттық ойындарға және оның орындалу тәжірибесін өскелең ұрпақты халықтық ойындар мен ұлттық спорт түрлерінің тәсілдері негізінде білім мен тәрбие жұмыстарының белсенді әрі нақты жоспарлы түрде орындалып пайдалану қажеттілігі орындалады.

Қолданылған әдебиеттер:

1. Аханов А.А. Қазақстанда салауатты өмір салтын қалыптастыру шаралары. // Валеология дене тәрбиесі және спорт. – Алматы: 2004, - №4, - Б.12-15.
2. Сағындықов Е.С. Қазақтың ұлттық ойындары. – Алматы: Рауан, 1991. - 175 б.
3. Төтенаев Б. Қазақ ұлттық ойындары. Монография. - Алматы: 1978.

Қали Азамат Амангелдіұлы “Мартбек Мамыраев атындағы мектеп-интернаты” КММ денешынықтыру пәні мұғалімі
Қапан Мұхамедәли Ақылбекұлы “Мартбек Мамыраев атындағы мектеп-интернаты” КММ АӘД пәні мұғалімі

Тойғанбеков С.Ж. Шет ауданы, Ақсу-аюлы ауылы «Жамбыл Ақылбаев атындағы мектеп-гимназиясы» КММ АӘД пәні мұғалімі

МЕКТЕПТЕ ПАТРИОТТЫҚ ТӘРБИЕ БЕРУДЕГІ АЛҒАШҚЫ ӘСКЕРИ ДАЙЫНДЫҚ ПЕН ДЕНЕШЫНЫҚТЫРУ ПӘНІНІҢ ОРЫНЫ

XXI ғасырдың жаһандану үдерісі бүкіл әлем халықтарын бір-біріне жақындатып, мемлекет аралық байланыстарды күшейтіп, өркениеттердің өзара ықпалын одан ары жандандыра түсуде. Жер бетіндегі барлық ұлттар өзара жақындасып, олардың мәдениеті, ділі, діні өзгеріске ұшырауда. Сондықтан жоғары технологиялы өндіріс кең қанат жайған, ақпарат басты құндылыққа айналған қазіргі заманғы қоғамда ұлттық сипаттағы тамыры тереңге жайылған құндылықтарымызды сақтай отырып, заман ағымына лайықты өз ана тілін білетін, басқа тілді құрметтейтін, тарихи зердесі жоғары, ұлттық салт-дәстүрден нәр алған, әлемдік ғылыми-техникалық прогресс көшіне ілесе алатын ұрпақты тәрбиелеу өте маңызды қажеттілікке айналып отыр.

Бүгінгі таңда еліміздің әрбір ұлтжанды азаматын ойландырмай қоймайтын, халқымыздың болашақта рухани тазаруы мен дамуы қалай болады, ұлттық тіліміз бен ділімізді, дінімізді, мәдениетімізді қалай сақтап қаламыз, өз есебімізді өзгеге бермей, өркениеттілікке қалай жетеміз деген сұрақтар өзекті мәселеге ретінде күн тәртібінде тұр. Осы мәселелерді шешудің бір жолы - ұлттығымызды, тәуелсіздігімізді жан-тәнімен қорғайтын және оған жасалып жатқан әр түрлі шетпиғылдарға тегеурінді тойтарыс бере алатын ойы орнықты, сөзі салмақты, парасатты азаматтарды тәрбиелеу.

Ұлттық ойындар арқылы оқушыларға патриоттық тәрбиенің берілуіне тоқталсақ:

- Теңге ілу, асық ойыны, садақ ату ойындары арқылы оқушыларды ептілікке, мергендікке, сыйластыққа, күштілікке тәрбиелейміз.

- Қыз қуу, жаяу жарыс, қазақша күрес, бәйге ойындары арқылы оқушыларды төзімділікке, өжеттілікке, ерлікке, шыдамдылыққа, күштілікке тәрбиелейміз.

- Көкпар, арқан тартыс, ақ сүйек ойындары арқылы әділдікке, адамгершілікке, сыйластыққа, ұйымшылдыққа, күштілікке, қорғаушылыққа тәрбиелейміз.

- Тоғызқұмалақ, шахмат ойындары арқылы оқушылардың ақыл-ойының дамуына, еңбектенуге тәрбиелейміз.

- Сонымен қатар оймен келетін ойындар, мақал-мәтелдер айту, жұмбақ жасыру, жаңылтпаштар айту, айтыс өнері де оқушыларға патриоттық тәрбие беруде үлкен рөл атқарады.

Мысалы: ұлттық ойындардан ақсүйек пен көкпарды алсақ, ондағы командамыз, ойыншыларымыз, алаңымызды – отанымыз дейміз, ойын алаңымызды – жеріміз дейміз. Ал ойыншыларымызды – еліміз десек,

Отанымыз, еліміз, жеріміз үшін ойнаймыз ба? Әрине, ойнаймыз деген тұрғыда патриоттық тәрбие береміз.

Дене тәрбиесі ұғымының ауқымы мен арнасы өте кең. Біз оны тек денешынықтыру сабағы деп түсінсек қателесеміз. Керісінше, бұл – сабақтан да, мектептен де тыс патриоттық тәрбие беруге арналған шаралар жүйесі. Еліміздегі білім беру саласына жүктелген қазіргі басты міндеттердің бірі – жеке тұлға тәрбиелеу десек, бұған дене тәрбиесі жүйесі зор үлес қоса алады. Әрі мұндағы оқыту тәсілі жас ұрпақтың денсаулығын нығайту ісімен қоса патриоттық тәрбие беруді де жүргізеді.

Бірақ бүгінде қалыптасқан мемлекеттің жаңа даму кезеңінде бұл түсініктің өзі жеткіліксіз. Біз бұл мәселеге прагматикалық тұрғыдан қарауымыз керек. Осындай тәсіл ғана патриотизмді және оны тәрбиелеу мәселесіне прагматикалық және шынайы көзқарасты оятады. 2050 жылға қарай біз Қазақстанның кез келген азаматы ертеңгі күнге, болашаққа өте сенімді болатындай саяси жүйе құруымыз керек. Біздің балаларымыз бен немерелеріміз сырт елден гөрі Отанында өмір сүргенді артық көретіндей, өйткені өз жерінде өзін жақсы сезінетіндей болуға тиіс. Біздің еліміздің әрбір азаматы өзін өз жерінің қожасы ретінде сезінуге тиіс»[1]. Сондықтан жас ұрпақты өз халқының тарихын, тегін, салт-дәстүрін, тілін, білімін меңгерген мәдениетті, адами қасиеті мол, шығармашыл тұлға етіп тәрбиелеу – өмір талабы, қоғам қажеттілігі.

Қазақстан Республикасының «Білім туралы» Заңы жас ұрпаққа жан-жақты білім мен тәрбие берудің мемлекеттік саясатының негізгі ұстанымдарын айқындап берді: Қазақстанның барлық азаматтарының білім алуға тең құқылы, әрбір азаматтың интеллектуалдық дамуына, психо-физиологиялық ерекшеліктеріне қарай, білімнің барлық деңгейіне кең жол ашылды. Әрбір азаматтың білім алуға құқылығын негізге ала отырып, бойына ұлттық құндылық қасиеттерін қалыптастырып, тәрбиелеуде дидактикалық шарттар, яғни оқыту, тәрбиелеу, дамыту, қалыптастыру үдерісін жан-жақты қамту қажеттілігі туындайды.

Жас ұрпаққа сапалы біліммен бірге саналы тәрбие беру қай кезде де өзектілігін жоғалтқан емес. Қазір де солай. Арғы ата-бабаларымыз жас өренді елін, жерін сүюге үндеп, ұлттық салт-дәстүрмен сусындатуды мұрат тұтқан. Жаңа ғасырлардың белесінде өзінің 32 жылдық тарихына табан тіреген Қазақ елінің патриоттардың мекеніне айналуы өзгеге үлгі, өзімізге медеу. Мемлекет тарапынан отансүйгіштікті дамыту, сапалы білімге жол бастау бағытында келелі шаралар атқарылып, көлемді бағдарламалар жасалып жатқаны сондықтан болар.

Ұлтжандылық, отансүйгіштік, патриотизм сезімдері әркімнің бойында әр кезеңде оянып, кейін кәмелетке келгенде біржола буыны қатып, тәжірибемен, уақытпен, біліммен, қоршаған ортаның ықпалымен, балабақша, отбасы, мектеп, жоғарғы оқу орындары, бұқаралық ақпарат құралдары, қоғамдық ұйымдар мен қозғалыстар әсерімен қалыптасады. Оларды қалыптастыратын басты орта – отбасы мен мектеп. Өйткені өскелең ұрпақтың өмірінің басым бөлігі осы өзара тығыз байланысты екі ортада өтеді.

Мектеп қабырғасында жас буынның бойында ұлтжандылық, отансүйгіштік, патриотизм сезімдерін қалыптастыру, оларды Отанға, Қазақстанға, өз халқына деген мақтанш сезімі тұрғысында тәрбиелеу кешенді үдеріс болып табылады. Жалпы білім беру бағдарламасындағы барлық пәндер осы үдерістің дамуына өз үлесін қосады. Патриоттық сезімнің объектісі мен қайнар көзі - Отан десек, оның мазмұны: туған жер, табиғат, оның байлықтары, тарихы, халқы, оның тілі, салт-дәстүрі мен мәдениеті. Мектептегі білім беру үдерісі ауқымында осыларды жан жақты қарастыратын пәндердің барлығы арнайы тәрбиелік жұмыстармен ұштаса отырып, оқушы тұлғасын ұлтжандылық тұрғысында қалыптастыруға ұмтылады.

Жас буынның өз елінің ұлтжанды азаматы, патриоты болып қалыптасуына әдебиеттің де қосар үлесі зор. Өз ұлтының, әлемдік мәдениеттің озық үлгілерімен танысу оқушының рухани құндылықтарды өз бойына сіңіруіне, әдеби шығармалардың жағымды кейіпкерлерінің іс-әрекеті негізінде тәлім-тәртіптік образ қалыптастыруына, өткен мен бүгіннің арасын байланыстырып, өз Отаны, өз халқы туралы мақтанш сезіміне кенелуіне мүмкіндік береді.

Дегенмен, мектепте оқылатын барлық пәндердің арасында патриоттық тәрбие беруде алғашқы әскери дайындық пәнінің міндеті айрықша. Алғашқы әскери дайындық пәні бұрынғы Кеңестер Одағында жастарды әскери қызметке дайындаудың құрамдас бөлігі ретінде барлық жалпы білім беретін мекемелерде оқытылған болатын. Алайда Кеңестер Одағы тараған соң, бұл пәнді мектеп бағдарламаларынан алып тастау – жастарға әскери патриоттық тәрбие беру, оларды әскер қатарында қызмет етуге дайындау ісіне едәуір зиянын тигізіп, жалпы білім беру деңгейіне де әсер етті.

Патриоттық тәрбиенің мазмұны мынадай қасиетті қалыптастыруды көздейді: Отанын сүю және азаматтығын мақтан тұту; өз отанының болашағы үшін, мамандығы үшін қызмет ету, ана тілін жетік меңгеріп сүйе білу, халқының салт – дәсүрін, ерекшеліктерін білу, дінге, тарихи мұраларға құрметпен қарау, өз отандастарына, сондай – ақ басқа ұлт өкілдеріне адамгершілік көзқарас білдіру. Қазақстандық отаншылдыққа, ұлтжандылыққа, елдегі барлық халықтарды достық қатынасқа тәрбиелеу аса маңызды міндет. Қазір Қазақстан Республикасы – тәуелсіз мемлекет. Мұнда көптеген ұлттар мен халықтардың бір – бірімен тату – тәтті, сыйластық, ынтымақта қатынас жасауы тиіс. Қазақстан олардың бәрінің отаны болғандықтан біздің елді мекендеген барлық халықтар отаншылдық рухында тәрбиеленуі қажет. Мектеп оқушылары арасында жүргізілген жұмыстарымызда, сабақтарда оларды қазақстандық отаншылдыққа тәрбиелеуге ерекше мән беруіміз керек. Ал қазақ жастарын отаншылдыққа тәрбиелеуге үлкен міндеттер жүктеледі. Өйткені, Қазақстанның байырғы тұрақты халқы – қазақтар, жердің де, елдің де негізгі, түпкі иесі солар. Сондықтан да алдымен қазақ жастарын отаншылдыққа, ұлтжандылыққа тәрбиелеу ерекше маңызды.

Жас ұрпақты патриоттыққа тәрбиелеуде ұлттық спорттың рөлі мен мәні өте зор. Әрбір адам, әрбір халық өз ұрпағының болашағына жанашырлық жасап, өмірдің талабына сай тәлім-тәрбие беруге міндетті. Қазіргі таңдағы басты

міндет – өз жерін сүйетін, халқының тарихын білетін, тілін, дінін, дәстүрін білетін азамат тәрбиелеу.

Әскери-патриоттық тәрбие, ең алдымен, оқу үдерісінде іске асырылады. Алғашқы әскери дайындық пәні бойынша өтетін сабақтарда оқушылар Отан қорғауға бағытталған әскери қызметтің қыр-сырымен танысады, өздерінің бойында болашақта Қарулы күштердің қатарында болуға қажетті сапаларды дамытады. Оқу бағдарламасына сәйкес оқушылар әскери қызметтің нақты салалары бойынша білім алумен қатар, Қазақстанның Қарулы Күштерінің тарихымен танысып, олардың бейбіт өмірді қорғаудағы ерліктерін мақтан етеді.

Патриоттық тәрбие өз халқының салт-дәстүрлерін, тарихын білумен қатар, сол елде тұратын басқа ұлттарға құрметпен қарумен, олардың да тарихын, ұлттық бейне-болмыс білумен тікелей байланысты. Көпұлтты мемлекетте ұлттар достығы, ұлтаралық келісімнің орын алуы мектеп қабырғасынан бастап оқушылардың бойында барлық ұлттардың теңдігі туралы түсінік қалыптастыруды қажет етеді. Ондай түсінік патриоттық тәрбие ауқымында қалыптасады.

Оқушыларға патриоттық тәрбие беру – оқушылардың бойында жоғары патриоттық сана, өз Отанына деген мақтаныш сезімін, Қазақстан Республикасының азаматы ретінде болашақта өзінің азаматтық парызы және конституциялық міндетін, яғни олардың Отан мүддесін қорғауға дайын болуын қалыптасыруға бағытталған жүйелі, мақсатты іс-әрекет. Ең бастысы, жастар мектеп қабырғасында жүріп өз бойларында өзіне деген сенімді, өзінің білетініне, қолынан келетініне деген сенімді, өзіндік ар-намыстарын қалыптастырады. Сонымен қатар, оларға өмірдің мәнін айқындауда көмек көрсету, заңды, ұжымдық өмір нормаларын құрметтеуге тәрбиелеу, әлеуметтік және азаматтық жауапкершілігін дамыту да мектепте жүзеге асады. Адам бойындағы мұндай қасиеттер, сапалар өз Отанының әл-ауқаты мен оның іргесінің берік болуына, қорғаныс қабілетін арттыруға қамқорлық танытудан көрінеді. Сондықтан мұндай қасиеттер, сапалар болашақ Отан қорғаушысына ғана емес, жалпы кез келген адам үшін қажетті болып табылады.

Бүгінгі таңда әлемде, өз қоғамымызда болып жатқан өзгерістер мемлекет аумағының бүтіндігін сақтау, халықтың тыныштығын алатын лаңкестерге қарсы ұйымшылдықпен күрес, халықтың бейбір өміріне қауіп төндіретін кез келген сыртқы және ішкі күштерге қарсы тұрудың маңызды екенін көрсетіп отыр. Бұл жастарды ұлтжандылық, отансүйгіштік, патриоттық рухта тәрбиелеудің де маңызын арттыруда. Өйткені патриотизм дегеніміз тек қана Отанға деген сүйіспеншілік емес, ол жеке адамның аман-саулығының қоғамдық–мемлекеттік қауіпсіздікке тікелей байланысты екенін сезіну, ал мемлекетті нығайту дегеніміз-жеке адамды күшейту екенін мойындау, яғни патриотизм мемлекет деген ұғымның жеке адаммен, оның өткенімен, бүгінгі күнімен және болашағымен байланысты болуын білдіреді.

Қазіргі уақытта оқушыларға білім беру, оларды тәрбиелеу және дамыту міндеттері барған сайын күрделеніп бара жатыр. Осыған байланысты мектеп ұжымының басты міндеті – орта мектепті бітіретін оқушының өмірге белсене араласуына, ғылымның шапшаң дамуына ілесіп, ашылған жаңалықтарды

өздігінше оқып меңгеруіне, өмірде өз орындарын табуына жағдай жасау. Көрнекті педагог В. Сухомлинский «Егер балаға қуаныш пен бақыт бере білсек, ол бала солай бола алады», – дейді. Демек, шәкіртке жан-жақты терең білім беріп, оның жүрегіне адамгершіліктің асыл қасиеттерін үздіксіз ұялата білсек, ертеңгі азамат болатын жеке тұлғаның өзіндік көзқарасының қалыптасуына, айналасымен санасуына ықпал етері сөзсіз.

Әдебиеттер:

1. «Дене мәдениеті – оқушыларды оқыту мен тәрбиелеу жүйесінде». «Ізденіс-Поиск». 2019, № 2(2) -Б.262-264.
2. Жастар өміріндегі патриоттық тәрбиенің орны //Қарағанды мемлекеттік университетінің хабаршысы. -2013. - №4 (32) - Б.212-215.
3. Отансүйгіштік тәрбие-басты міндет //Қазақстан мектебі. - 2005. - №5-6. - Б.3-5

Медеубаева Г.А.

**академик Е.А.Бөкетов атындағы Қарағанды университетінің
1-курс магистранты**

**Ғылыми жетекшісі: соц.ғ.к., профессор ассистенті Джамалиева Г. Ж.
Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды Университеті**

ӘЛЕМНІҢ ТІЛ БЕЙНЕСІ

Әлемнің тілдік бейнесі, бір жағынан, этнос пен тілдің тарихи дамуының салдары болса, екінші жағынан, олардың одан әрі дамуының өзіндік жолының себебі болып табылады. Әлемді біртұтас «тірі организм» қалпында лингвистикалық бейнесі айқын жинақталған және тілдік өрнекте көп деңгейлі болып келеді. Ол дыбыстар мен дыбыстық комбинациялардың арнайы құрылымын, ана тілінде сөйлейтіндердің артикуляциялық аппаратының құрылымдық өзгешеліктерін, сөйлеудің прозодикалық қасиеттерін, сөздік қорын, тілдің сөзжасамдық мүмкіндіктері мен сөз тіркестері мен сөйлемдердің синтаксисін талдайды. Басқаша айтқанда, әлемнің тілдік бейнесі жалпы коммуникативті мінез -құлықты, табиғаттың сыртқы жан дүниесі мен адамның жан дүниесін, тілдік жүйені түсінуді зерттейді.

Тіл –бейнесі өте бай мұра. Дауға салса алмастай қиған, сезімге салса қырандай қалқыған, өмірдің кез келген орынында әрі қару, әрі қалқан болған, әрі байырғы, әрі мәңгі жас отты да, ойнақы ол әрине әр мемлекеттің тілі. Тіл білу деген сөз жалпы қоршаған ортаны парақтап, бағалаудың бір құралы. Әлем тілдері- қарым қатынас құралы болуымен қатар, оны тұтына отырып, әр халықтың салт дәстүрін, әдет ғұрпын, дүние танымдық ерекшелігін, ұлттық болмысын, рухани мәдени байлығын, сан ғасырларға созылған даму тарихын білесің, тіл- ұрпақтан ұрпаққа жеткен оқиғасын жеткізуші, әрі жинақтаушы қызметін атқарады.

«Тіл мәдениет пен өркениетке жол» деген ұғым бар. Әр азамат пен азаматша елінің тілі мен әдебиетін, тарихы мен тамырын, өркениеті мен

тағылымын ең алғаш тіл арқылы сіңіреді. Және сол арқылы тұлға болып қалыптасады. Әдебиетке келсек, әдебиетіміздің тарихы мен өткен мен ғана емес, бүгін мен жасалып, болашақ пен жасалатыны белгілі. [1, 38]. Туған тілі, әдебиетінің өміріне өз үлесін қосып жүрген ақын жазушылардың шығармалары мен зерттеу еңбектері өте көп. Олардың үлкен еңбектері, өз тіл әдебиетінің, оқытылатын лингвистикасына тигізетін пайдасы зор. Тіл тарихын тереңдете түсіп, болашағын молайтпақ.

XIV –XV ғасырларда қазақ ұлысы болып қалыптаса бастаған қазақ елі өз тілі мен өнері, мәдениетін де тарих сахнасына алып шықты. Тіл мемлекеттік нышан ретінде танылатын басты құндылық. Қазақ халқы өз тілін ардақтап, кие тұтқан. Тіл құдіретін танып, «Өнер алды қызыл тіл», «Бас кеспек болса да, тіл кеспек жоқ» деп дәріштеген. Ананың әлдіі мен ұрпақ бойына таралып, ананың бал сүтімен сүйегіне сіңетін тілді ана тілі деп аялаған. Атаның ақылы мен даналығына суарылған сөз, аталы сөз боп есептелген.[5, 56].

Неше ғасырлық тарихы бар, ауызша да, жазбашада мол мұрасымен танылған тілімізді бабаларымыз қасиетті деп қастерлеп, ұрпақтарына аманаттаған.

«Қазақтілі, зерттеушілеріміздің барлығы да бір ауыздан бұл тілді ең бай, ең таза түркі тілдердің бірі деп таниды» деп орыс зерттеушісі П. М. Мелиоранский пікір қалдырған.[6, 89]. Қай халықтың болса да, әлеуметтік өсіп, өркендеу жолында жоғарылай алған биігі мәңгілік болып ана тілінде сақталып отырған. Қай елдің болса да ақыл ой, білімі, сана сезім сергектігі көп салалармен тармақтана көбейіп кеп, тағы да сол ана тілінің алтын қорына жинала береді, ажарын аша түседі. Сондықтан тіл сол тілді жасаған, жасап келе жатқан халықтың мәңгілігінің мәңгілігі. [2, 11]. Дәстүрлі, тұрақты, тілдік нормасы бар, стильдік тармақтарына сараланған, ұлттық деңгейдегі қазақ тілі бұл күнде мемлекетіміздің қоғамдық өміріне белсене араласып, еліміздің қоғамдық, әлеуметтік, саяси, мәдени салаларының бәріне мінсіз қызмет көрсетіп отырған тіл.

Әлем түрлі дін мен тіл, нәсіл өкілдерін бір аспан астында аялап отырған кеңістік. Аяналаның шат шадыман, бейбіт, тыныш өмір бейнесін құраушы да осы тіл. Тіл қару да болу қаупі бар және әрине, келісім құралы. Тарих төңірегінен тоғыспай, сана өзгешеліктері мен өмір сүру қалыптары түрлі адамдар осы құрал тіл арқылы мәмілеге келеді. Ортақ ой айтып, тіл табысып, шешім қабылдайды. Тіл құдіреті арқылы әлем жаңарып, жанданып келеді. Тіл жол ашушы. Әлем елдерінің сапар шегу «билеті». [3, 58]. Даму технологиясының бастауы. Кез келген адам алдыға қадам баспас бұрын, сол барар жерінің табалдырығын аттамай, жерлікті тілді тірек етеді. Тіл құдіреті де, тіл мүмкіншілігі де, тіл байлығы да осында жатыр. Заман алдыға жылжыған сайын тіл білушілер саны да молаюда. Қажеттілік артқан сайын, тілге деген мұқтаждық көбейеді, әрі сұраныс артады. Тіл мамандары мен аудармашылар тіл білімінің негізгі теорияларымен және алдыңғы қатардағы заманауи тәжірибелермен жұмыс жасағаны дұрыс. Белсенді түрде педагогикалық тұлғада білім беру технологияларын қолданған дұрыс. Және жасалған жұмысқа әрдайым анализ жасай отырып, кеткен қателерге негізделе отырып,

жұмыс жасап арқылы аздаған уақытта нәтижеге қол жеткізу мүмкіндігі.[4, 49]. Заманауи технологиялардың мүмкіндігі оразан зор. Тек білікті маман алдындағы білім алушыға орынды бағдар бере алады. Сол арқылы қазіргі таңда әлемде білімді әрі, әлемдік тілдерді меңгергендер қатары молаймақ.

Тілдер баяғыдан анықталған шындықты айту құралы ғана емес, әлі белгісіз затты зерттеу құралы болып табылады, және жалпы айтқанда, тіл -деген «қалыптасатын дене» бұл қарым -қатынас аппараты ғана емес, атап айтқанда сөйлеушінің рухы мен әлемтану бейнесі. Тілдердің көптеген түрі бойынша әлемнің байлығы мен онда үйренетіндеріміздің әртүрлілігі бізге анықталады, себебі алуан тілдер бізге ойлаудың әр түрлі методикасын береді және қоршаған ортамыздағы шындықты қабылдайды. Гумбольдт осыған орай айтқан атақты метафора шеңберлерге байланысты метафораны еске түсіруге болады: оның ойынша, әр тіл өзінің шеңберінде қызмет жасайтынын сипаттайды, оның аясында адам басқа тілдің шеңберіне бірден кіргенше ғана бойла алады. Шет тілін меңгеру - бұл белгілі бір жеке тұлғада қалыптасқан әлемді қабылдауда жаңа көзқарас алу. [2, 99].

Әлемнің тіл бейнесі - бұл әлемнің өзіндік суреті, бұл әлемнің болмысы, заңдары мен тарихы, өмір қалпы, даму деңгейі. Әлемдік тілдер арқылы оның қалай дамитыны, кеңістік пен уақыттың қалай көрінетіні, олардың әр түрлі объектілермен өзара қарым қатынасы, бұл өмірде әр адамның қандай орын алатындығы және т.б. Әлемнің ең толық бейнесін оның негізгі ғылыми нәтижелеріне негізделген және өмірдің әр түрлі қағидалары мен заңдылықтары жайында білімімізді реттейтін ғылыми түрі. [1, 23]. Әлемнің лингвистикалық бейнесі - бұл көптеген мүмкін болатын мазмұн системасы: берілген тілдік бірігудің мәдениеті мен менталитетінің өзіне тән өзгешелігін анықтайтын рухани және тілдің өзінің бар болуын және қызмет етуін анықтайтын сала.

Әдебиеттер:

1. Алтаев Ж., Ғабитов Т. «Философия және мәдениеттану». Алматы, 1998.[1]
2. Ғабитов Т. «Мәдениеттануға кіріспе». Алматы, 1996.[2]
3. Төкенов Ө.С. «Мәдениеттану негіздері». Оқу құралы. Алматы, 2000. [3]
4. Төкенов Ө.С., Жаңақұлов Т.Ж. «Мәдениеттаным». Тараз, 1997.[4]
5. Ғабитов Т. «Мәдениеттану». Алматы, 1997. [5]
6. Введение в культурологию. Под ред. Е.В.Попова. Москва, 1995. [6]

Мухтарова О.С., дефектолог
Бакирова А.Р., тәрбиеші
КМҚК “Қарлығаш” бөбекжайы

ПСИХИКАЛЫҚ ДАМУЫ ТЕЖЕЛГЕН БАЛАЛАРДЫ ТАНЫМДЫҚ ОЙЫН АРҚЫЛЫ ТІЛДЕРІН ДАМУЫ

Сөйлеу бұзылыстарының ерекшелігі және оларды психикалық дамуы тежелген балаларда түзету жоғары жүйке қызметінің және олардың психикалық дамуының ерекшеліктерімен анықталады. ПДТ бар балаларда танымдық іс-әрекеттің жоғары формаларының дамымауы, ойлаудың нақтылығы мен үстірттігі, сөйлеудің баяу дамуы, оның бастапқы ерекшелігі, мінез-құлықтың ауызша реттелуінің бұзылуы, эмоционалды-еріктік саланың жетілмегендігі байқалады.

Психикалық дамудың бұзылуының алдын алуда баланың дамуындағы қайталама ауытқулардың алдын алуға мүмкіндік беретін түзету - тәрбие жұмысының мүмкіндігінше ертерек басталуы шешуші рөл атқарады. Дидактикалық ойындар оқыту мен тәрбиелеу процесінде маңызды орынға ие. Дидактикалық ойын - ересек адамның балаға әсер етуінің бір түрі. Сонымен қатар, ойын-балалардың негізгі қызметі. Осылайша, ойынның екі мақсаты бар: олардың бірі ересек адамға бағытталған жаттығу, ал екіншісі – бала әрекет ететін ойын. Бұл екі мақсат бір-бірін толықтырып, қажетті материалды игеруді қамтамасыз етуі маңызды. Бала материалды игермей, ойын мақсатына жете алмайтындығына көз жеткізу керек.

Біздің логопедиялық сабақтарымыздағы ойын мектеп жасына дейінгі балаларды тәрбиелеудің әрі әдісі, әрі формасы болып табылады. Осылайша, балалардың жағымды эмоционалды фонда сөйлеуді белсенді қолдану қабілеті дамиды. Түзету процесінде ойынды пайдалана отырып, біз ойын әрекетінің қуанышын оқу қуанышына ауыстыруға тырысамыз. Нақты ойын жағдайында пайда болатын эмоционалды көріністерді күшейтуге және жалпылауға болады. Ойын барысында балада жағымды эмоциялар (рахаттану, қызығушылық, таңдану) болуы өте маңызды. Біз сәттілік үшін жиі мақтауға тырысамыз. Жағымсыз эмоциялар болашақта ойнауға деген құштарлықты тежейді.

Ойындарда әр бала белгілі бір жағдайда немесе белгілі бір заттармен өз бетінше әрекет етуге, өзінің тиімді және сезімтал тәжірибесін алуға мүмкіндік алатын жағдайлар жасалады. Бала қоршаған ортаға бағдарлау тәсілдерін игеру, заттардың қасиеттері мен қатынастарын бөліп көрсету және бекіту, белгілі бір әрекетті түсіну үшін қарапайым балаға қарағанда әлдеқайда көп қайталауды қажет етеді. Ойын тапсырмаға эмоционалды оң көзқарасты сақтай отырып, әртүрлі материалдардағы қайталанулардың қажетті санын қамтамасыз етуге мүмкіндік береді. Мұғалімнің негізгі міндеті-ЗПР бар балаларда тапсырманы орындау кезінде бағдарлаудың іздеу әдістерін қалыптастыру. Осы негізде заттардың қасиеттері мен қатынастарына қызығушылық туғызыңыз және

оларды іс-әрекетте қолданыңыз, осылайша балаларды шынайы визуалды бағдарға жеткізіңіз.

Ойындар тұтас қабылдауды қалыптастыруға үлкен әсер етеді. Шартты түрде ойындарды біртұтас қабылдауды дамытудың екі кезеңіне бөлуге болады:

- тану
- заттардың барлық қасиеттерін ескеретін толыққанды кескін жасау (пішіні, түсі, мөлшері, бөліктерінің болуы мен қатынасы және т. б.)

Баланың психикалық дамуы толығымен өтуі үшін оны қоршаған әлемді дұрыс қабылдауға үйрету жеткіліксіз. Алынған қабылдау бейнелерін бекіту, олардың негізінде идеяларды қалыптастыру қажет. Бұған баланы белгілі бір уақыт өткеннен кейін белгілі бір затты, оның қасиетін еске түсіруге мәжбүрлеу арқылы қол жеткізуге болады. Алайда, шын мәнінде нақты, жылжымалы көріністер олар осы тақырыптың атауымен (сапа, белгі, әрекет) сөзбен байланысқан кезде ғана болады. Мұндай сөз кез-келген уақытта жадында таныс көріністерді тудыруы мүмкін.

Зейін – балаларға қолжетімді білім мен дағды көлемін ойдағыдай меңгеруді және ересектермен байланыс орнатуды қамтамасыз ететін негізгі шарттардың бірі. Сондықтан зейіннің қалыптасуына ықпал ететін ойындар мен жаттығуларды әуел бастан өткізу қажет.

Оқытудың бастапқы кезеңінде ПДТ бар балалардың назары еріксіз және өте қысқа. Еріксіз назар жаңа жарқын тақырыпқа, қозғалысқа, дыбысқа аударылады. Бір тақырыпқа немесе әрекетке баланың назары екі минуттан аспайды. Бұл нәресте ұзақ отыра алмайды, ересек адамға қарап, оны тыңдай алмайды дегенді білдірмейді. Мүмкін, бұл жағдайда ғана ол материалды нашар сіңіреді. Баланың өнімді болуы үшін оның назарын дамыту керек, және ол дамыған сайын ол ұзағырақ болады. Зейіннің дамуы есте сақтаудың дамуымен тығыз байланысты, сондықтан ойындарында есте сақтауды дамыту міндеті қойылады. Тұрақты зейінді қалыптастыру үшін тақырыпты мұқият қарастыруды қажет ететін тапсырмаларды енгізу қажет (ойыншықтар, оның қасиеттері, кеңістіктегі орны, өйткені бұл әрекеттер балаға қоршаған ортаға бағдарлау үшін қажет.

Түсті қабылдау. Бұл қасиетті сынақтар мен қателіктер арқылы бөлектеу мүмкін емес. Түсті көру керек. Түсті қабылдау негізінде түс туралы идеялар қалыптасады. Алғашқы ойындар мен жаттығулар түрлі түсті заттармен өткізілуі керек, үлгі бойынша таңдау жасалуы керек. Бірте-бірте түс айырмашылығы азаяды, ал қашықтықта гүлдер жасалады. Мұғалім тапсырманы орындау кезінде балаларды тәуелсіздікке шақыруы керек, заттарды түсі бойынша үнемі өзгертіп отыруы керек. Балалар заттың пішініне емес, оның түсіне назар аударуы керек. Сондықтан заттар бірдей пішінде болуы керек. Бірте-бірте балаларда түс туралы идеялар қалыптасады, олар сөз атауында бекітілген. Баланы күнделікті өмірде түс туралы идеяларды қолдануға үйрету, осы идеяларды нақты іс-әрекетте ғана емес, ақыл-ойда да қолдануға үйрету маңызды.

Балаларда объектілерді, олардың қасиеттері мен қатынастарын тұтас қабылдауды қалыптастыра отырып, біз бір уақытта олар туралы түсінік қалыптастырамыз. Балалар бейнелеуде осы бейнелермен әрекет етуді, осы

бейнелер негізінде әрекет етуді, өз іс-әрекетінде оларға сүйенуді үйренеді. Қабылдаудың дамуы (атап айтқанда, үлгі бойынша таңдау) жалпылаудың алғашқы формаларының негізі болып шығады. Қабылдаудан жалпылауға көшу үлгі бойынша іріктеумен тығыз байланысты. Бала бір нысандағы кез келген сипатты бөліп алып, оны екіншісінде ерекшелеп, осы атрибутқа сәйкес екі нысанды біріктіруі керек. Алайда, берілген сурет үшін бір емес, бірнеше ұқсас объектілер таңдалса, онда бұл енді үлгі бойынша таңдау емес, топтастыру, яғни жалпылау.

Негізгі түстерді, геометриялық фигураларды және заттың өлшемін зерттеу бойынша жұмыс балалар осы ұғымдарды өз бетінше әрекетте бекітетіндей етіп құрылуы керек. Біздің топ осы мақсаттарды көздейтін дидактикалық ойындарды көп пайдаланады.

Оқу материалын меңгертуде дидактикалық ойындардың көмегі зор. Ойындарының көмегімен балалар оқу материалын оңай және жақсы меңгереді. Ойындар сөйлеу қызметін, сөйлеу коммуникациясын, демек, интеллектті ынталандырады. Оларды бағдарламаның кез келген бөліміне енгізуге болады және танымдық белсенділікті дамытуға да, өз ойын, ұжымдағы мінез-құлықты қалыптастыруға да қызмет етеді.

Әдебиеттер:

1. Капшук О. Н. Игротерапия и сказкотерапия: развиваемся играя. — Ростов н/Д: Феникс, 2011. — 221 с.
2. Лопухина И. С. Логопедия 550 занимательных упражнений для развития речи: пособия для логопедов и родителей. — М., 2010. 7.
3. Швайко Г. С. Игры и игровые упражнения для развития речи. — М., 2011.

Мазниченко Марина Александровна, д.п.н., профессор кафедры педагогического и психолого-педагогического образования ФГБОУ ВО «Сочинского государственного университета»

Михалькова Ольга Анатольевна, к.п.н., доцент кафедры педагогического и психолого-педагогического образования ФГБОУ ВО «Сочинского государственного университета»

Федорова Наталья Николаевна, к.фил.н., доцент кафедры романо-германской и русской филологии ФГБОУ ВО «Сочинского государственного университета»

ДЕТСКИЙ БИЗНЕС-ИНКУБАТОР КАК СРЕДСТВО ФОРМИРОВАНИЯ У ДОШКОЛЬНИКОВ ЗАДАТКОВ ТЕХНОЛОГИЧЕСКИХ ЛИДЕРОВ БУДУЩЕГО В УСЛОВИЯХ СОЦИАЛЬНОГО ПАРТНЕРСТВА

Актуальность для развития системы образования, соответствие ведущим инновационным направлениям развития образования Краснодарского края.

В долгосрочной перспективе, в условиях демографических (увеличение

продолжительности жизни и рождаемости, риски перенаселения) и экологических (загрязнение окружающей среды, уничтожение природных ресурсов) изменений рост мировой экономики будет определяться темпами научно-технического прогресса, качеством человеческих ресурсов. Прогнозируется значительное сокращение рабочих мест, отмирание ряда профессий и создание значительного числа высокопроизводительных рабочих мест, требующих от специалистов навыков создания и управления сложной техникой, способности осваивать междисциплинарные направления науки и практики, создавать и реализовывать наукоёмкие высококонкурентные продукты – навыков технологических лидеров будущего. Конкурентоспособными на рынке труда останутся высокоинтеллектуальные, креативные специалисты. Большинство видов профессиональной деятельности начинают сильно видоизменяться под воздействием технологических трендов, и уже сегодня нужно готовить специалистов для работодателя, который только еще должен появиться.

В Прогнозе социально-экономического развития Российской Федерации до 2030 года отмечается крайне низкая степень инновационной активности Южного федерального округа и незначительное присутствие в округе высокотехнологичных видов деятельности, отсутствие на территории округа лидирующих инновационно-образовательных кластеров, сохраняющееся несоответствие профессионально-квалификационного состава рабочей силы и долгосрочных приоритетов развития округа. Для изменения такой ситуации в документе сформулирована стратегическая цель развития округа до 2030 года – «создание эффективной региональной инновационной системы, включающей научно-инновационный комплекс, федеральный университет, ряд инновационных зон и кластеров, превращение округа – инновационного аутсайдера – в базовый для России ареал технико-технологического прорыва в сфере агропромышленного комплекса, энергетики, рекреации, логистики¹». Для достижения этой цели необходима подготовка творческих, креативных кадров, способных генерировать инновационные и бизнес-идеи, которая возможна только при условии вовлечения детей на всех ступенях образования в инновационную деятельность.

Создание детского бизнес-инкубатора на базе МДОУ № 50 г. Сочи в Краснодарском крае является попыткой решения комплексной задачи подготовки детей к жизни в будущем обществе, подготовки квалифицированных кадров для глобального технологического лидерства России в мире, ранней профориентации.

Реализация проекта будет способствовать достижению целей национального проекта «Образование» в рамках федеральных проектов:

– «Успех каждого ребенка»: формирование эффективной системы выявления, поддержки и развития способностей и талантов у детей и молодежи, направленной на самоопределение и профессиональную ориентацию всех

---

¹ Прогноз долгосрочного социально-экономического развития Российской Федерации до 2030 года. М.: Минэкономразвития России, 2013.

обучающихся;

– «Социальная активность»: создание условий для развития наставничества, поддержки общественных инициатив и проектов.

Создание детского бизнес-инкубатора в городе Сочи имеет следующие преимущества:

– Сочи – привлекательное место не только для отдыха, но и для развития предпринимательства, проведения исследований, занятия инновационной деятельностью;

– Сочи имеет глобально привлекательный бренд;

– в Сочи в период подготовки к Зимним олимпийским и Паралимпийским играм 2014 г., Чемпионату мира по футболу 2018 г., Всемирному фестивалю молодежи и студентов в 2017 г. создана современная инфраструктура для внедрения бизнес-идей;

Создание детского бизнес-инкубатора на базе МДОУ № 50 города Сочи имеет следующие преимущества:

– детский сад создан недавно, в 2012 году и в этой связи имеет современное архитектурное решение и материально-техническую базу;

– в детском саду работает творческий, высококвалифицированный педагогический состав, готовый к активному инновационному поиску, творческой деятельности, смелым решениям, подавляющее большинство которого – молодые кадры;

– педагогический коллектив МДОУ № 50 г. Сочи представлен талантливыми педагогами из разных регионов России (гг. Москва, Санкт-Петербург, Новосибирск, Уфа, Саратов, Омск, Волгоград, Ставрополь, Киров, Актюбинск, Чебоксары, Баку, Майкоп и др.), что создает условия для интеграции лучших образовательных практик регионов России;

– МДОУ № 50 г. Сочи налажено и успешно реализуется сотрудничество с широким спектром социальных партнеров, которые могут выступить консультантами проектной деятельности детей, заказчиками и инвесторами инновационных проектов (бизнес-инкубатор Сочинского государственного университета, НИИ медицинской приматологии, ВНИИ цветоводства и субтропических культур, Сочинский национальный парк, Кавказский государственный природный биосферный заповедник им. Шапошникова и др.).

В процессе опыта инновационной проектной деятельности определено, что дети нарабатывают важные предпринимательские компетенции:

- знание себя (осознание себя, своих интересов и целей в деятельности)

- целеполагание (владение инструментами достижения целей)

- управление собственной деятельностью (мотивация и готовность к активным действиям)

- работа в команде, коммуникативные навыки

- опыт публичного выступления.

В Краснодарском крае бизнес-инкубатор создан в опорном вузе региона – Сочинском государственном университете (СГУ) – учебно-проектная лаборатория «Бизнес-инкубатор СГУ». На базе бизнес-инкубатора реализуются

мотивационные и акселерационные программы, проводятся конкурсы стартапов студентов и школьников. Бизнес-инкубатор реализует концепцию развития Сочинской Инновационной Долины – центра развития стартапов и инноваций. Концепция Сочинской инновационной долины разработана СГУ совместно с АНО «Море идей», представлена губернатору Краснодарского края и поддержана Министерством экономики Краснодарского края. Студенты и школьники в рамках созданной инфраструктуры получают полный цикл поддержки своих стартапов: тестирование и проработку бизнес-идеи; консалтинг, обучение, экспертную поддержку, предоставление офисных площадей и набор поддерживающих сервисов (изготовление прототипов, их технологическое тестирование, мелкое серийное производство), организацию производственных площадок, рекламную поддержку проекта (видеопрезентации и полиграфическая продукция на мощностях телестудии и мини-типографии). Бизнес-инкубатором совместно с АНО «Море идей» реализован проект по вовлечению молодежи в сферу технологического предпринимательства «Венчурный акселератор» (мотивационными лекциями охвачено более 4720 школьников и студентов, обучающий тренинг прошли 322 чел.). Организована серия обучающих и презентационных мероприятий для молодежи: конференция «StartUp пляж», менторская сессия «Упаковка проектов для получения субсидий», «Школа социального предпринимательства» и др. Комплексный подход к созданию, реализации, внедрению и масштабированию бизнес-проектов на базе бизнес-инкубатора СГУ позволил значительно увеличить количество инновационных школьных и студенческих проектов, повысить их качество, востребованность в реальном секторе экономики, увеличить число жизнеспособных стартапов. 4 стартап-проекта студентов СГУ и 2 стартап-проекта школьников города Сочи получили финансовую поддержку инвесторов как победители проекта «Венчурный акселератор».

На момент участия в конкурсе МДОУ № 50 г. Сочи накоплен следующий опыт инновационной деятельности по теме проекта:

- опыт организации проектной деятельности дошкольников, разработки и реализации детьми индивидуальных и групповых проектов (например, индивидуальный краткосрочный проект «Хочу вырасти здоровой»; групповые долгосрочные проекты «Раздельный сбор отходов – мой выбор», «Зимушка-зима, зима снежная была» в средней группе и др.);

- опыт разработки и реализации инновационных программ дополнительного образования дошкольников (программа дополнительного образования естественнонаучной направленности «В мире животных» для детей 5-6 лет);

- опыт консультационно-методического сопровождения воспитателей и родителей в организации проектной деятельности дошкольников (картотека для воспитателей и родителей «Планы на осень», «Комплексно-тематическое планирование воспитательно-образовательного взаимодействия воспитателя (родителя) с детьми в дошкольной образовательной организации по всем видам детской деятельности во второй половине дня»);

– опыт продуктивного сотрудничества с широким спектром социальных партнеров по организации проектной деятельности дошкольников, ознакомлению их с социальной действительностью, решению широкого комплекса воспитательных и образовательных задач (ГКУ КК «Природный орнитологический парк в Имеретинской низменности», НИИ медицинской приматологии, ВНИИ цветоводства и субтропических культур, Сочинский национальный парк, Кавказский государственный природный биосферный заповедник им. Шапошникова и др.). В частности, реализуется план эколого-просветительских мероприятий с ГКУ КК «Природный орнитологический парк в Имеретинской низменности» (табл. 1), план тематических экскурсий в "Научно-исследовательский институт медицинской приматологии";

– опыт продуктивной работы с родителями по организации проектной деятельности дошкольников (Проект совместной работы с родителями (законными представителями) воспитанников «Мы вместе»);

– опыт разработки и реализации инновационных проектов (проект «Книга в детский сад»);

Цель проекта – формирование у детей задатков технологических лидеров будущего и социальной активности.

Задачи проекта:

1. Создать на базе МДОУ № 50 г. Сочи Детский бизнес-инкубатор для стимулирования и поддержки проектной деятельности дошкольников.

2. Организовать на базе бизнес-инкубатора разработку детьми совместно с родителями и педагогами бизнес-проектов, социальных проектов, научных проектов, в т. ч. по заказу социальных партнеров детского сада.

3. Представить проекты социальным партнерам и общественности, в т.ч. посредством участия в конкурсах, семинарах, вебинарах. Распространить опыт создания и организации деятельности детского бизнес-инкубатора в городе Сочи и Краснодарском крае посредством организации курсов повышения квалификации для руководителей, специалистов и педагогов ДОУ.

Перспективы реализации проекта:

– распространение опыта создания бизнес-инкубаторов в дошкольных образовательных организациях Краснодарского края и Российской Федерации;

– подготовка специалистов дошкольного образования, способных организовать на базе детского сада детский бизнес-инкубатор и осуществлять руководство разработкой детьми бизнес-проектов, социальных и научных проектов посредством организации мастер-классов, тренингов, реализации программ повышения квалификации и обмена опытом;

– создание бизнес-инкубаторов в дошкольных образовательных организациях, общеобразовательных учреждениях и учреждениях дополнительного образования детей Краснодарского края, обеспечение преемственности реализуемых ими программ.

Основная идея инновационного проекта.

Формированию у дошкольников задатков технологических лидеров будущего будет способствовать организация на базе ДОУ детского бизнес-инкубатора, в котором дети и родители пройдут акселерационную программу,

овладеют навыками генерирования бизнес-идей и разработки бизнес-проектов, научных и социальных проектов, разработают свои проекты и представят их потенциальным инвесторам и общественности.

Описание продуктов инновационной деятельности.

– Теоретическая модель и методика создания детского бизнес-инкубатора на базе ДООУ.

– Методическое пособие «Организация деятельности детского бизнес-инкубатора в ДООУ».

– Методические рекомендации по работе с родителями в рамках организации проектной деятельности дошкольников на базе детского бизнес-инкубатора.

– Статьи по теме проекта в научно-методических журналах, на интернет ресурсах, периодическая печатная литература.

– Программа повышения квалификации для руководителей, специалистов и педагогов ДООУ «Организация проектной деятельности дошкольников на базе детского бизнес-инкубатора».

– Нормативная документация МДОУ № 50 г. Сочи, регламентирующая деятельность детского бизнес-инкубатора.

– Модель авторской методической сети проекта.

– Созданный детский бизнес-инкубатор и на его базе региональный консультационный центр по организации проектной деятельности дошкольников.

– 10 разработанных дошкольниками проектов (бизнес-проекты, социальные, научные проекты), направленных на решение актуальных задач края, 3 из которых поддержаны инвесторами.

– Обученные методике организации проектной деятельности дошкольников на базе детского бизнес-инкубатора руководители, педагоги, специалисты дошкольных образовательных организаций города Сочи и Краснодарского края.

Описание целевых групп, на которые они ориентированы.

Руководители, педагоги, специалисты дошкольных образовательных организаций города Сочи и Краснодарского края.

Формирование нормативных правовых и организационно-методических условий системной инновационной деятельности.

– Создание инициативной (рабочей) группы из числа педагогов МДОУ № 50 (координатор проекта, заместитель координатора, научный консультант от Сочинского государственного университета, консультант-эксперт из АНО «Море идей», 3 педагога–наставника по каждому из направлений деятельности детского бизнес-инкубатора (рекреационно-туристское, социально-экономическое, технико-технологическое).

– Посещение специалистами МДОУ № 50 учебно-проектной лаборатории «Бизнес-инкубатор» Сочинского государственного университета, изучение опыта работы бизнес-инкубатора.

– Изучение специалистами МДОУ № 50 представленного в научных и

методических статьях, методических пособиях и разработках, на сайтах образовательных организаций опыта создания и организации работы школьных бизнес-инкубаторов.

– Составление специалистами МДОУ № 50 при консультационно-методической поддержке партнеров (ученые, преподаватели кафедры педагогического и психолого-педагогического образования Сочинского государственного университета, специалисты учебно-проектной лаборатории «Бизнес-инкубатор» Сочинского государственного университета, АНО «Море идей», ООО «Венчурный акселератор») плана по созданию детского бизнес-инкубатора.

– Разработка внутренней нормативной документации МДОУ № 50 г. Сочи, регламентирующей деятельность детского бизнес-инкубатора.

– Заключение договоров с социальными партнерами.

– Мероприятия по оснащению офиса детского бизнес-инкубатора – определение помещения, оборудование его мебелью, закупка необходимого оборудования.

Мероприятия, направленные на реализацию проекта.

– Проведение в группах детского сада тематических занятий по предпринимательству.

– Проведение экскурсий детей в научные учреждения города Сочи, являющиеся социальными партнерами МДОУ № 50: ГКУ КК «Природный орнитологический парк в Имеретинской низменности», НИИ медицинской приматологии, ВНИИ цветоводства и субтропических культур, Научно-исследовательский центр курортологии и реабилитации, Сочинский национальный парк, Кавказский государственный природный биосферный заповедник им. Шапошникова, НИИ горного лесоводства и экологии леса, Адлерская опытная станция Всероссийского НИИ растениеводства им. Н.И. Вавилова, Сейсмическая станция г. Сочи, НИЦ «Морские берега», Волноисследовательская станция института СоюзморНИИпроект», Беседы с научными сотрудниками учреждений о тематике проводимой научной работы и возможном участии в ней воспитанников МДОУ № 50 г. Сочи.

– Проведение встреч групп детского сада с родителями детей, имеющими свой бизнес.

– Проведение мониторинга творческих способностей детей, отбор детей с наиболее высоким уровнем таких способностей для прохождения акселерационной программы на базе детского бизнес-инкубатора.

– Реализация на базе детского бизнес-инкубатора акселерационной программы для отобранных дошкольников и всех желающих.

– Организация на базе бизнес-инкубатора разработки детьми совместно с родителями и педагогами бизнес-проектов, социальных проектов, научных проектов, в т. ч. по заказу социальных и научных партнеров детского сада.

– Представление разработанных проектов экспертам (специалисты бизнес-инкубатора Сочинского государственного университета, эксперты АНО «Море идей», ООО «Венчурный акселератор», научные сотрудники научных организаций-партнеров (ГКУ КК «Природный орнитологический парк в

Имеретинской низменности», НИИ медицинской приматологии, ВНИИ цветоводства и субтропических культур, Научно-исследовательский центр курортологии и реабилитации, Сочинский национальный парк, Кавказский государственный природный биосферный заповедник им. Шапошникова, НИИ горного лесоводства и экологии леса, Адлерская опытная станция Всероссийского НИИ растениеводства им. Н.И. Вавилова, Сейсмическая станция г. Сочи, НИЦ «Морские берега», Волноисследовательская станция института СоюзморНИИпроект»), руководители предприятий малого и среднего бизнеса, в т.ч. из числа родителей воспитанников.

– Представление разработанных проектов потенциальным инвесторам и общественности из числа социальных партнеров МДОУ № 50 посредством участия в партнерских мероприятиях.

– Организация на базе МДОУ № 50 Фестиваля детских бизнес-проектов, научных и социальных проектов.

– Участие воспитанников МДОУ № 50 в городском конкурсе «Я исследователь» и городской конференции «Первые шаги в науку».

Мероприятия по внедрению и распространению инновационных практик.

– Написание Методического пособия «Организация деятельности детского бизнес-инкубатора в ДОУ», его издание в электронном и печатном формате и распространение в дошкольные образовательные организации Краснодарского края.

– Разработка совместно с преподавателями Сочинского государственного университета программы повышения квалификации для руководителей, специалистов и педагогов ДОУ «Организация проектной деятельности дошкольников на базе детского бизнес-инкубатора».

– Реализация программы на базе Центра дополнительного образования Сочинского государственного университета.

– Организация на базе детского бизнес-инкубатора МДОУ № 50 Консультационного центра по организации проектной деятельности дошкольников.

– Присвоение детскому бизнес-инкубатору МДОУ № 50 г. Сочи статуса ресурсного центра (инновационной площадки) по организации проектной деятельности дошкольников.

– Консультирование детских садов города Сочи и Краснодарского края с целью создания на их базе детских бизнес-инкубаторов.

Модель авторской методической сети.

Цель сетевого взаимодействия – вовлечение дошкольников в инновационную деятельность, направленную на решение актуальных проблем города Сочи, Краснодарского края, конкретных научных учреждений, бизнес-партнеров.

Задачи сетевого взаимодействия:

– Расширить направления взаимодействия МДОУ № 50 и социальных партнеров в лице научных и общественных организаций, малого и среднего бизнеса.

– Стимулировать генерирование дошкольниками креативных идей,

полезных социальным партнерам и воплощение ими этих идей в бизнес-проекты, социальные и научные проекты.

– Осуществить экспертизу проектов, отобрав наиболее талантливые для внедрения, а детей – авторов этих проектов – для поддержки, в т.ч. финансовой поддержки на реализацию проекта.

– Внедрить проекты детей.

Схема, формы и методы сетевого взаимодействия (совместные события, проекты, совместная учебно-познавательная, исследовательская, творческая деятельность и пр.).

– совместная проектная, инновационная и научная деятельность воспитанников, педагогов, родителей и сотрудников организаций – социальных партнеров;

– финансовая поддержка лучших проектов детей социальными партнерами;

– совместная реализация бизнес-проектов, социальных и научных проектов;

– совместное проведение конкурсов проектов, Фестиваля детских бизнес-проектов;

– экспертиза проектов специалистов организаций – партнеров МДОУ № 50;

– проведение специалистами социальных партнеров встреч, мастер-классов для детей.

Содержание и формы реализации сетевых мероприятий (конференции, вебинары, мастер-классы и пр.).

– консультационно-методическое сопровождение создания детского бизнес-инкубатора (ФГБОУ ВО «Сочинский государственный университет» (учебно-проектная лаборатория «Бизнес-инкубатор», кафедре педагогического и психолого-педагогического образования, научно-образовательный центр детско-юношеского развития), АНО «Море идей», ООО «Венчурный акселератор», МИП «Центр молодежного инновационного творчества»);

– повышение квалификации педагогов МДОУ № 50 по программе «Организация проектной деятельности дошкольников на базе детского бизнес-инкубатора» (ФГБОУ ВО «Сочинский государственный университет», Центр дополнительного образования);

– встречи с детьми, мастер-классы успешных предпринимателей, известных ученых, общественных деятелей;

– совместная реализация акселерационной программы (бизнес-инкубатор СГУ, АНО «Море идей»);

– выполнение детьми проектов по заказу социальных партнеров.

Заключение

Проектирование представляет собой важную сферу познавательной деятельности детей, которая не компенсируется развитием других форм активности дошкольников. Проектная деятельность обладает целым рядом характеристик, которые оказывают положительное влияние на развитие ребенка-дошкольника. Прежде всего в ходе проектной деятельности расширяются знания детей об окружающем мире. В первую очередь это связано с выполнением исследовательских и творческих проектов.

Кроме того, развиваются общие способности детей — познавательные, коммуникативные и регуляторные. Выполнение проекта предполагает формирование оригинального замысла, умение фиксировать его с помощью доступной системы средств, определять этапы его реализации, следовать задуманному плану и т. д. Уже в дошкольном возрасте ребенок приобретает навык публичного изложения своих мыслей.

В ходе проектной деятельности дошкольники приобретают необходимые социальные навыки — они становятся внимательнее друг к другу, начинают руководствоваться не столько собственными мотивами, сколько установленными нормами.

Проектная деятельность влияет и на содержание игровой деятельности детей - она становится более разнообразной, сложно структурированной, а сами дошкольники становятся интересны друг другу.

Нельзя не сказать о влиянии проектной деятельности на воспитателя. Проектирование заставляет педагога постоянно находиться в пространстве возможностей, что изменяет его мировоззрение и не допускает применения стандартных, шаблонных действий, требует ежедневного творческого, личностного роста.

В ходе проектной деятельности развиваются и детско-родительские отношения. Ребенок оказывается интересен родителям, поскольку он выдвигает различные идеи, открывая новое в уже знакомых ситуациях. Жизнь ребенка и родителей наполняется богатым содержанием.

В процессе выполнения данной НИР были выполнены следующие работы:

- осуществлен сбор и систематизация данных опыта организации инновационной деятельности педагогов по внедрению проектов в педагогический процесс дошкольного учреждения;
- проведен анализ опыта профессиональной деятельности педагогов ДОУ по разработке и внедрению инновационных проектов в педагогический процесс дошкольного учреждения;
- разработан инновационный проект «Детский бизнес-инкубатор как средство формирования у дошкольников задатков технологических лидеров будущего в условиях социального партнерства».

Список литературы

1. Атемаскина Ю.В. Проектная деятельность педагога: сущность и технология // Детский сад от А до Я. 2008. - № 3. - С. 6.
2. Веракса Н.Е., Веракса А.Н. Проектная деятельность дошкольников. Пособие для педагогов дошкольных учреждений. – М.: Мозаика-Синтез, 2008. – 235 с/
3. Виноградова Н.А. Образовательные проекты в детском саду. Пособие для воспитателей / Н.А. Виноградова, Е.П. Панкова. – М.: Айриспресс, 2008. – 215 с.
4. Евдокимова Е.С. Технология проектирования в ДОУ. – М.: ТЦ Сфера, 2006. – 312 с.

5. Евдокимова Е. Проект как мотивация к познанию // Дошкольное воспитание. - 2003. - №3. – С. 20-24.
6. Кудрявцева А.И. Педагогическое проектирование как метод управления инновационным процессом в ДОУ / Под общ. ред. Г.Д.Ахметовой // Проблемы и перспективы развития образования. - Пермь: Меркурий, 2011. - С.80-84.
7. Кузнецова А.А. В помощь специалистам Центра «Проект шаг за шагом». Методическое пособие / А.А.Кузнецова, И.В.Матвеева. – Ярославль: Методическое отделение Центра «Наставник», 2009. - 40 с.
8. Морозова Л.Д. Педагогическое проектирование в ДОУ: от теории к практике. - М.: ТЦ Сфера, 2010. - 128с.
9. Морозова Л.Д. Что такое «детское проектирование» // Ребенок в детском саду, №5, 2009. - С. 9-11.
10. Морозова Л. Метод проектной деятельности в дошкольном образовательном учреждении // Детский сад от А до Я. - 2006. - №2. - С. 124-131.
11. Патранова И. Проектный метод // Дошкольное воспитание. – 2007. - № 3. – С.81.
12. Проектный метод в деятельности дошкольного учреждения: Пособие для руководителей и практических работников ДОУ / Авт.-сост.: Л.С. Киселева, Т.А. Данилина, Т.С. Лагода, М.Б. Зуйкова. – 3-е изд. пспр. и доп. – М.: АРКТИ, 2005. – 96 с.
13. Проектная и исследовательская деятельность в дошкольном образовательном учреждении: от идеи к реализации: Сборник методических материалов / И.А. Сырова, О.Г. Чеховских. – Самара: Изд-во СФМГПУ, 2009. – 72 с.
14. Проектная деятельность в ДОУ. Проект – это игра всерьез. - М.: «Наша новая школа». – 2010. – С. 5-28.

Мақсұт Т.С.

**6В10201-Әлеуметтік жұмыс білім беру бағдарламасының
3 курс студенті**

**Ғылыми жетекші: әлеуметтік жұмыс магистрі, аға оқытушы
Баймуханова А.М.**

ИНТЕРНАТ ТИПІНДЕГІ МЕКЕМЕЛЕРДЕ ҚАРТ АДАМДАРДЫҢ БОС УАҚЫТЫН ҰЙЫМДАСТЫРУ МӘСЕЛЕСІ

Қартайған адамдармен жұмыс істеу барлық елдерде барлық жағдайларда ең ауыр жағдайдың бірі болып есептеледі. Оларға көмек көрсетуші тұлғалардың ренжімеуі, одан қашып кетпеуі үшін жоғарғы кәсіби дайындық, түсінік және қарттардың психологиялық ерекшелігін білу қажет.

Қарт адамдарды өмірлік жолынан тыс қабылдауға болмайды. Керісінше, бұл тұлғаның көп аспектілі және көп қабатты құрылуының бейнесі. Әрбір

қартайған адамның биографиясы сәтті және сәтсіз өмірдің бейнесін, бұзылған өмір бейнесін ұсынады.

Ең бастысы - әрбір қартайған адам тұлға болып табылады және тұлға ретінде өзіндік бағалы мағынасы бар.

Қартаю үрдісі қарт кісілердің өмір сүру салтын өзгертеді. Қарт адамдардың психологиялық құрылымы өзгеріске ұшырайды. Бұл кезде уақытын дұрыс қолдану үшін мәдени қызметкердің үлесін қосу қажет.

Осы ретте аталған мәселелерді шешу үшін әлеуметтік саланың жетекші салаларының бірі – мәдени – тынығу жұмысы зор рөл атқарады. Атында да тұрғандай, мәдени – тынығу жұмысы бос уақытта мәдени тұрғыда дем алуды көздейді. Ол дегеніміз өнердің, шығармашылықтың түрлі салаларына жүгіну арқылы өз бос уақытын тиімді ұйымдастыру.

Тынығу – адамның барлық өмір сүру салаларына орасан зор әсер етеді және аса маңызды да мағыналы тәрбиелік мәнге ие. Себебі, бос уақыт - жеке тұлғаның тұлға ретінде қалыптасуының маңызды тәсілдерінің бірі болып саналады.

Зейнетке шыққан жеке адамдардың қоғамда бейімделуі қиын және күрделі жағдайда өтіп отырады. Біздің елімізде еңбекке қабілетті жастағы адамдардың және жасы бойынша еңбекке қабілетсіз адамдардың ара қатынасы, балалармен егде адамдарды жүру қарқынынан нақты айқындалып отыр. Соңғы он жыл кезеңінде демографиялық жүктеме коэффициентінің уақытша төмендеп кетуі, еңбекке қабілетті адамдар жүктемесінің азаюымен қатар өтіп жатыр [1].

Бәрінен бұрын жалғызбасты тұрып жатқан қарт адамдардың өсу үрдісі қалыптасып барады. Қартаю адамның құлдырауына себеп болмау керек, бұл жастың қызығы - өмірдің әрбір минутынан адам жаңа, ұмытпас құндылықтар алып отыруы керек. Сондықтанда, әлеуметтік қызметкер бір салада емес, ол психолог, педагог, медициналық қызметкер ретінде қызмет атқару керек.

Қартайғандағы өмір оңай емес шығар. Бірақ ол адамдардың уақытқа пассивті демалу кезеңі сияқты қарайтындай стеротипті көзқарасынан арылуы керек. Бұл – үнемі белсенділікке шақыратын өз тұлғасын және психикалық дамуындағы жауапкершілікке сезім, ұмытуға болмайтын өмір стилі өмірдегі құндылықтар мен қуаныштарды табу болып анықталған кезеңде таусылмайды, өзінің айналасындағылардан және өзімен құндылықтармен саналы үнемі көріп отыру керек.

Қарт адамдардың жастарда жоқ бір айырмашылығы бар, бұл деген - өмір даналығы, білім құндылығы. Дәл осы даналық жер бетіндегі өмір сүруші адамға ұзақ уақыт серік бола алады, қоғамның дамуында күшті стимул мен фактор болып табуы мүмкін.

Біздің еліміздегі қарт адамдардың өмір салты мен демалысын зерттеу, оларға мемлекетпен қоғамдық ұйымдардың назар аударылуы жеткілікті дәрежеде емес. Қарттардың тәжірибесі мен күш қуаты толық дәрежеде пайдалынбайды. Зейнеткерлікке шыққан соң олардың қоғамдық өмірге белсене араласуға мүмкіндігі төмендейді.

Қарт адамдар зейнеткерлікке шығу психологиялық жағынан даяр болмайды. Бос уақыттарын дұрыс пайдаланбайды. Тұрмыс жағдайы төмен болған соң

қарттар көп уақытын үй шаруасына арнайды. Рухани мүдделерге онша мән бере бермейді. Қарт адамдармен мәдени-ағарту жұмыстарын жүргізуге талдау жасау, оның толық жоспарланбағандығын, қарттардың мүддесін ескерумен, олардың қажеттіліктеріне немқұрайлы қарау сипаттарын көрсетеді.

Қарт адамдардың демалысын ұйымдастырудың нәтижелі формаларын теориялық әдістемелік жақтан әзірлеу олардың мәдени-психологиялық ерекшеліктерін түсінуді және жеке тұлғаның ерекшеліктерін ескеруді қажет етеді.

Біздің бақылауымыз бойынша, демалыс белсенділігінің сипаты мен деңгейі мына факторларға байланысты болып келеді:

Денсаулығы мен психологиялық белсенділігі жағдайы;

- жалғыздықтығы, балаларымен бірге тұруы;
- бұрынғы жұмыс тәжірибесімен қоғамдық белсенділігі адамдар мен және ұйыммен бұрынғы қоғамдық байланысын сақтауы;
- материалды қамтылуы мен табыс мөлшері;
- мәдениеті мен білім деңгейі;
- мінез-құлық ерекшеліктері.

Қарт адамдармен мәдени жұмыс жүргізудегі шетел тәжірибесі мұндай әлеуметтік-мәдени қызмет көрсетумен бос уақытты дұрыс ұйымдастырудың нәтижелілігін көрсетеді, яғни көпфункционалы орталықтар ашылып, оған мемлекет және түрлі қоғамдық ұйымдар, саяси ұйымдар, қайырымдылық ұйымдары көмек көрсетуі керек. Қарт адамдарды белсенді қалыпқа көшіруді оны білім және мәдениет жүйесіне ендіруді қажет етеді. Бұлай ету жаңа білім мен дағдыны игеру олардың өмір ағымынан қалып қоймауын, ең алдымен мәдени, рухани баюын қарастырады [2].

Қазіргі қарттардың ең бір ауыр кезеңі - ол ешкімге керек болмауы. Неге осындай жағдай біздің алдымызда тұр? Бұрынғы ата-бабаларымызға қарасақ ондай болды ма? Голландияның астанасында 350 қарттар үйі бар екен. Ол қоғамға да, сондағы қарттардың өздері мен отбасына да тиімді деседі. Ал осындай жағдай біздің елімізге келсе не болмақ? Бұл біздің қоғамға жат қылықтарының бірі емес пе. Қарттар өз балаларынан жылу, ылтипаттылық, мейірімділік көрмегендіктен оны үнемі аңсап жүреді. Қарттарға құрмет көрсету адамгершілігі өз балаларынан болмасада, басқа жастардан туындалуы мүмкін. Қазақ тәрбиесінде мынадай заң бар: «Өмірге әкелген ата-ананды, өлгенше құрметте!».

Қоғамдағы қарттардың өз туған балаларынан шапағат таппай өмір лайықты қамтамасыз ету бағытында мемлекеттің шапағатын көреді. Жасы үлкен қарияны құрмет ету, олардың киелік кеңестерін, ежелге келе жатқан халқымыздың дәстүріне сай берген ақыл кеңесін тыңдай отырып солар көрсеткен жолмен жүру дәстүрі халықта ежелден бар.

Әрине, әр жастың өз ерекшеліктері мен құндылықтары өзгеше. Бірақ адам қартайған сайын, оған қамқорлық, көмек пен махаббат керек. Өмірде ең жақсы өзіңді біреуге керек қылғаны емес пе. Қамқорлық қарт азаматтардың жекелік, меншіктік құқықтары мен қызығушылықтарын құқықтық түрде қорғау

негізінде түсіндіріледі [3]. Интернат-үйлердің міндеттері оның тапсырмалары мен атқаратын қызметімен анықталады.

Қарттармен мәдени бос уақытты ұйымдастырудың технологияларын зерттей келе, келесі тұжырымдарға келдік:

1) қарт адамдардың бос уақытын тиімді ұйымдастыру үшін арнайы мәдени – тынығу бағдарламаларын жасап шығару мәдени – тынығу ортасына қызығушылығын арттырады;

2) қарттарға арналған интернат мекемелерінде мерекелік іс-шаралар мен бос уақытты ұйымдастырушы маманға қажетті материалдық – техникалық базамен қамтамасыз ету – мәдени тынығу бағдарламаларының мазмұнының бай болуына, эмоционалды әсерлерді күшейтуге, толыққанды жүзеге асыруға ықпал етеді;

3) қазіргі таңда интернат түріндегі мекемелерде қарт адамдардың бос уақытын ұйымдастыруда арнайы мамандардың жетіспеушілігі – қариялардың бос уақытын мәнді әрі мағыналы өтуіне кедергі жасайды.

Қорытындылай келе, қарттарға қамқорлық көрсету - біздің ортақ парызымыз! Күнделікті қамқорлық пен қолдауды қажет ететін борыш бүгінде мәдени және әлеуметтік саясатқа айналып отыр. Соңғы жылдары көрсетілетін мәдениет қызметтері тізімі ұлғаю үстінде. Мемлекет қарттардың мінез-құлқын, өзіне және қоғамға көз қарасын қалыптастыруға әр кез дайын болу қажет.

Әдебиеттер:

1. Қарт адамдардың бос уақытын ұйымдастыру ерекшеліктері Р.С.Қасымова, М.Д.Шағырбаева//Қазақстан Педагогикалық Ғылымдар//2015. №1 с.88-95 б.
2. «Қазіргі кездегі қоғамдағы қарт адамдардың көңіл күйі» Н.У.Шеденова, А.М.Чинаилова//Вестник КазНУ имени Аль-Фараби. Серия психологии и социологии -2015. №1. 305-311 б.
3. Қартаюдан құтқаратын құрал. /Ұ. Молдашқызы//Денсаулық.-2013 №1. 28-29 б.

Мухтарова Ш.М. п.ғ.д., профессор
академик Е.А.Бөкетов атындағы Қарағанды университеті
Торебаева Г.Р.
академик Е.А.Бөкетов атындағы Қарағанды университетінің
2-курс магистранты
Қарағанды жоғары гуманитарлық колледжінің оқытушысы
Қарағанды қаласы

КОЛЛЕДЖДЕГІ ОҚУДАН ТЫС ТӘРБИЕ ЖҰМЫСЫ – СТУДЕНТТЕРДІҢ КӨШБАСШЫЛЫҚ ҚАСИЕТТЕРІН ҚАЛЫПТАСТЫРУ ҚҰРАЛЫ РЕТІНДЕ

Көшбасшылық қасиеттерді, оның ішінде жастар арасында кәсіби әлеуетті қалыптастыру, алынған білімнің сапасын, оқып жатқан мамандыққа деген ынтаны арттыру қазіргі қоғамдағы жас жеткіншектің әлеуметтенуі мен өзін-өзі жүзеге асыруының сәтті мүмкіндігіне байланысты.

Қазіргі қоғамдағы білім беру функциялары өте алуан түрлі, олар медициналық, экономикалық, қаржылық сауаттылық, әлеуметтік, мәдени және басқалар. Әлеуметтік тәрбие педагогикалық қызметтің негізі болып табылады. Бүгінгі таңда педагогика ғылымы мен практикасында білім берудің барлық деңгейлерінде тұлғаның дамуына үлкен мән беріледі. Тұлғаның толыққанды дамуы үшін барлық жағдайлар жасалады, ең алдымен, әлеуметтік тәрбиенің негізі болып табылатын әртүрлі психологиялық ерекшеліктері бар пациенттермен қарым-қатынас жасай алатын жоғары білікті орта буын маманын дайындау. Білім беру механизмдері арқылы білім алушы әлеуметтік құзыреттілікті қалыптастырады, қоғам мәдениетін зерделейді, әлеуметтік құндылықтармен байланысты болады [1].

Белгілі бір әлеуметтік жағдайларды жасай отырып, басқаларға мейірімділік пен қамқорлықты сіңіре отырып, өмірлік тәжірибені игерумен бірге студенттің кәсіби іс-әрекетінде жүзеге асыру үшін қажетті тұлғаны қалыптастыру процесі жүреді.

Қоғамның әлеуметтік салауаттылығының жоғары деңгейінің нышаны – қоғамның әр адамға қызметтің әртүрлі салаларында толыққанды білім беру мүмкіндігі. Орта кәсіптік оқу орны – жастарды тәрбиелейтін «мекеменің» бірі. Үнемі өзгеріп отыратын қазіргі қоғам жағдайында, физикалық және рухани жағынан дені сау жас маманды талап ететін, жоғары рухани және адамгершілік, адами қасиеттері бар, өз елінің тарихын білетін және өз халқын құрметтейтін, патриоттық тәрбие алған, еңбек, әлеуметтік, тұрмыстық және қоғамдық функцияларды жүзеге асыруға қабілетті, өз халқының патриоты және қорғаушысы болу – бұл білім берудің негізгі шарты.

Тәрбиенің міндеті - қазіргі адамның нақты қоғамының белгілі бір ережелері мен нормаларын сақтау ғана емес, оларды білім алушының нақты тұлғасымен біріктіру. Адамның бойында оның басқа адамдармен, әртүрлі әлеуметтік

институттармен қарым-қатынас жасауына қажетті қасиеттерді қалыптастыру, жеке қарым-қатынас орнату, әлеуметтік тәрбие беру [2].

Әлеуметтік тәрбие – бұл тәртіп пен еңбекке деген сүйіспеншілік, әріптестер арасындағы өзара сыйластық, патриотизм, белсенді азаматтық ұстаным, ата-аналар мен балалар алдындағы жауапкершілік, табиғат пен қоршаған ортаға ұқыпты қарау, құқықтық мәдениетті білу сияқты қасиеттерді дамыту. Қазір пәндердің барлық бағдарламаларына жеке нәтижелер енгізілді, оларды игеру білім алушыларда мынадай қасиеттерге қол жеткізуге ықпал етеді:

- жұмыс берушілердің талаптарын қанағаттандыруға дайын, топ мүшелерімен тиімді өзара іс-қимыл жасайтын және басқа адамдармен ынтымақтасатын, кәсіби талаптарды саналы түрде орындайтын, жауапты, ұқыпты, тәртіпті, еңбекқор, сыни тұрғыдан ойлайтын, қойылған мақсаттарға қол жеткізуге бағытталған; кәсіби өміршеңдігін көрсететін;

- адалдық, әдептілік, ашықтық қағидаттарына бейілділігін көрсететін, экономикалық белсенді және студенттік және аймақтық өзін-өзі басқаруға, оның ішінде еріктілік шарттарына қатысатын, нәтижелі өзара іс-қимыл жасайтын және қоғамдық ұйымдардың қызметіне қатысатын және т.б.

Тәрбие саласында орта кәсіптік білім беруде әлеуметтік дамыған тұлғаның мақсатты дамуына ерекше назар аударылады, адамгершілік қатынастарды қабылдауға, отбасы мен қоғамдағы адаммен қарым-қатынасты талдауға, айналасындағы адамдармен азаматтық, құқықтық, саяси, экономикалық және тұрмыстық ұстанымдарды түсінуге және қабылдауға көмек көрсетіледі [3]. Тәрбие оның әлеуметтік қажеттіліктері мен тіршілік ету ортасын ескере отырып, жеке қасиеттерін, отбасындағы алғашқы тәрбиесін ескерудің ерекше тәсілімен жүзеге асырылады. Орта кәсіптік білім беру мекемелерінің ерекшелігі мынада: бүгінгі таңда әлеуметтік тәрбиемен «иық тіресіп» жүру керек кәсіптік тәрбиенің маңызы зор, бұл тек еңбек әлеуетін ғана емес, сонымен бірге білім алушының жеке әлеуетін дамытуға ықпал етеді. Педагогикалық қызмет білім алушының жеке қабілеттерін «дамытуға» бағытталған кезде ғана, әлеуметтік тәрбие принциптеріне жауап бере алады. Тек жеке көзқарас білім алушыға өз мүмкіндіктерін ашуға және өзін қоғамдағы жеке тұлғаның ажырамас бөлігі ретінде тануға мүмкіндік береді. Кәсіби білім берудегі негізгі мақсаттардың бірі-адамгершілік қасиеттерді де, табысты кәсіпқойдың қасиеттерін де қамтитын жан-жақты дамыған тұлғаны дамыту үшін жағдай жасау. Осы ерекшелікті ескере отырып, кәсіптік білім жалпы, арнайы және кәсіптік білімге, іскерлік пен дағдыға қатысты жеке тұлғаның әртүрлі қасиеттерін қалыптастыруға бағытталуы керек [4].

Барлық осы дамып келе жатқан қасиеттер мен қасиеттер жиынтықта заманауи маманның моделін қалыптастырады. Тұлғаның осы заманауи моделінің негізгі сипаттамалары кәсіби шығармашылық және белсенді азаматтық ұстаным болып табылады. Дәл осы студенттің тұлғасы қазіргі еңбек нарығының талаптарына сәйкес келеді. Колледжде тәрбие процесін ұйымдастыру оқытушы мен білім алушылардың өзара іс-қимылының серпінді құрылымын білдіреді. Бұл процесс болашақ маманның жеке басын қалыптастыруға және қазіргі еңбек нарығының талаптарына жауап беретін

оның тәрбиесінің тиісті деңгейіне жетуге бағытталған. Колледжде білім берудің белгіленген мақсатын іске асыру үшін студенттің толыққанды заманауи тұлғасын дамыту үшін дәйекті шаралар мен жағдайлар жиынтығы қалыптасады. Осы мақаланың аясында біз «Қарағанды жоғары гуманитарлық колледжі» КМҚК тәжірибесінде тәрбие процесін ұйымдастырудың әртүрлі формаларына мысал келтіреміз.

Тәрбиелік міндеттер белгілі бір шаралар арқылы студенттерге құрметпен қарау, эмпатия мен толеранттылық, көмектесуге дайын болу және басқа да қасиеттер арқылы шешіледі. Әр түрлі жұмыс тәжірибесін қамтитын мәліметтерге сүйене отырып, оқу процесін ұйымдастырудың тиімді формаларының бірі – студенттік өзін-өзі басқару. Қарағанды жоғары гуманитарлық колледжінде студенттік өзін-өзі басқару органы – «Жігер» студенттік парламенті болып табылады. Тәрбие процесін ұйымдастырудың бұл түрі студенттер өз ұжымын басқаруға, ұйымдастыруға және реттеуге қатысатын студенттік активті құруды қамтиды [5]. Студенттік актив оқу іс-әрекетінің дамуын ынталандырады, әлеуметтік-тұлғалық позицияны қалыптастырады, кәсіби қызметті табысты орындау үшін қажетті кәсіби маңызды дағдыларды дамытады. Студенттер тиімді қарым-қатынас дағдыларын, көшбасшылық қабілеттерін, ұйымдастырушылық қабілеттерін, жанжалды жағдайларды сындарлы шешу дағдыларын, сондай-ақ адамгершілік құндылықтар негізінде басқа адамдармен өзара әрекеттесу дағдыларын дамытады. Студенттерді ұйымдастырудың бұл түрі старостат, студенттік кеңес, студенттік жобалық топ және т.б. ретінде ұсынылуы мүмкін.

Колледждегі тәрбие жұмысы негізінде педагогикалық үйірмелер, олимпиадалар, дөңгелек үстел басындағы сұхбат, тақырыптық кештер, кездесулер, айтыстар, пікір-сайыстар, сымбаттылар, білімділер, өнерлілер, іскерлер сайысы. Ғылыми-шығармашылық қоғамдар, достық-танымдық сапарлар, саяхаттар, т.б. ұйымдастырылады. Оқыту үдерісін жастардың белсенді ақыл-ой еңбегі, саналы іс-әрекеті негізінде ұйымдастырып, тәрбиелеу ісін қоғам талабына лайықты ғылыми-тәжірибелік бағытта, ұлттық психология, сана-сезімі мен мінез-құлқын қалыптастыру негізінде ұйымдастырса, жұмыс нәтижелі болады.

Білім беру жүйесінің ажырамас бөлігі – студенттермен жүйелі түрде сабақтан тыс тәрбие жұмысын жүргізу. Сабақтан тыс жұмыстар деп студенттердің білімін тереңдетуге, іскерлік пен дағдысын дамытуға, қабілеттілігі мен қызығушылығын арттыруға, демалысын дұрыс ұйымдастыруға мүмкіндіктер туғызатын арнайы ұйымдастырылған жұмыстарды айтады. Бұл жұмыстарды пән мұғалімдері мен ата-аналар, қамқоршы мекеме қызметкерлері немесе студенттер ішіндегі ең белсенді, дарындылары жүргізеді. Әр педагог сабақтан тыс жүргізілетін тәрбие жұмысының жүйесін ұтымды ойластыруға міндетті [6]. Сабақтан тыс жұмыстардың мазмұны білім алушының теориялық білімін кеңейте, молықтыра түсуге лайықталып, студенттердің жеке қабілетін дамыта түсерліктей болғаны жөн. Мұндай істердің барлығы, тәрбие жұмысы материалының мазмұндылығы, әдістемелік сапасы – мұғалімнің шеберлігіне, ұйымдастыру тәсіліне

байланысты. Ең алдымен, студенттерге әңгіме тақырыбын ұғындырып, ізденуге тапсырма берілуі қажет. Балалар мұғалім тапсырмасын орындай отырып, бұл жұмыстың мазмұнына қанығып, оның пайдалы жағын ұғынады. Сабақтан тыс тәрбие жұмысын жүргізгенде еңбек және эстетикалық тәрбиенің қалыптасуына жүргізілген жұмыстардың әсерінің болуын қарастырған жөн. Ол үшін оқытушы студенттерді түгелдей қатыстыра отырып, оларға түрлі тапсырмалар беріп, әр студенттің шамасына қарай нәтиже алып, ұялшақ, бұйығы, үлгерімі нашар балаларға көмектер көрсетіп, қабілетін арттыру үшін іске үздіксіз жаттықтыруға міндетті. Мұның өзі жүйелі және шығармашылық жоспарлы еңбек арқылы іске асады [7].

Студенттердің аудиториядан тыс қызметін ұйымдастырудың тағы бір нұсқасы студенттердің ғылыми қоғамы, түрлі үйірмелер мен спорттық секциялар болуы мүмкін. Ғылыми үйірмедегі жұмыс білім алушылардың танымдық, шығармашылық қабілеттерін жан-жақты дамытуды қалыптастырады, кәсіби қызметтің нақты түрлеріне тұрақты қызығушылықтарды қалыптастырады. Студенттер оқытушылармен бірлесіп белсенді ғылыми-зерттеу қызметін жүргізеді, оның нәтижелері көптеген басылымдарда іске асырылады. Жыл сайын колледж студенттері өңірлік, облыстық, республикалық ғылыми-практикалық конференцияларға, семинарларға, көрмелерге, форумдарға белсенді қатысады. Студенттік ғылыми конференциялар өзекті, толғандыратын мәселелерді талқылаудың жаңа формасына айналып, ғылыми және әлеуметтік өзара іс-қимыл мүмкіндіктерін ашады. Қазіргі уақытта тәрбиенің пәрменді нысандары студенттердің әлеуметтік маңызы бар ақысыз қызметке — еріктілікке қатысуы болып табылады. Қызметтің бұл түрі студенттердің өз өмірі үшін ғана емес, жалпы қоғамның әл-ауқаты үшін де жауапкершілігін дамытады, адамгершілік бағдарларын қалыптастырады, белсенді өмірлік ұстанымын дамытады. Еріктілікке қатысудың нәтижесі қалыптасқан рухани-адамгершілік аспектілері – адамгершілік, қарым-қатынас мәдениеті, парыз сезімі, еңбекқорлық, экологиялық сана, табиғатқа ұқыпты қарау және т.б. қалыптасқан қасиеттер студенттердің дамуына, олардың өзіндік құндылығына, өзін-өзі бағалауына, өзіне деген сенімділігіне, өмір жолын анықтауға оң әсер етеді. Қарағанды жоғары гуманитарлық колледжінде кәсіпқойлық пен жоғары адамгершілік қасиеттерді біріктіру мақсатында «Мейірім» еріктілер клубы құрылды. Волонтерлік қызметке қатыспас бұрын студенттер колледжде әзірленген бағдарлама бойынша оқудан өтті. Бағдарлама колледждің симуляциялық орталығындағы сабақтарды қамтиды, онда студенттер дәлелді күтімді манипуляциялауды пысықтайды, коммуникативтік дағдыларды дамытуға арналған түрлі психологиялық тренингтерге қатысады, әңгімелесулер, дебаттар өткізеді, салауатты өмір салтын насихаттау туралы санитарлық-ағарту жұмыстарына оқытылады. Оқудан кейін ғана колледж студенттері қала тұрғындарына көмек көрсету бойынша түрлі жобаларға қатыса бастады. Волонтерлік қызмет барысында студенттер кәсіби дағдыларды дамытып қана қоймай, адамдарға дұрыс этикалық қарым-қатынас, шыдамдылық, адамгершілік қатынасты үйренеді. Жоғарыда айтылғандарға сүйене отырып, колледжде оқу

процесін ұйымдастырудың әртүрлі формаларын қолдану жауапкершілікті көрсету, тиімді өзара әрекеттесу және қарым-қатынас, әлеуметтік бағдарлардың болуы, әртүрлі мәселелерді шешуде шығармашылық және т. б. сияқты сапалы көрсеткіштер түрінде көрінетін студенттің толыққанды, жан-жақты дамыған тұлғасының дамуына ықпал етеді деген қорытынды жасауға болады. Рухани-адамгершілік тәрбие бағыты, тұлғаның жалпыадамзаттық құндылықтарымен, нормаларымен дәстүрлерімен келісілген рухани-адамгершілік және этикалық ұстанымдарын, моральдік қасиеттерін және көзқарастарын қалыптастыру мақсатында Қарағанды жоғары гуманитарлық колледжінің «Жігер» студенттік парламенті ұйымдастыруымен Халықаралық қарттар күніне орай «Мейірімділік пен қайырымдылық» акциясы өтті. Қарағанды жоғары гуманитарлық колледжінің жатақхана базасында «Жалпыадамзаттық құндылықтар күніне» орай «Жалпыадамзаттық құндылықтар – бақытты өмір негізі» тақырыбында семинар-тренинг, «Жалпыадамзаттық құндылықтар» күніне арналған сұхбат өткізіліп, тілек жазылған ашықхаттар таратылды.

Колледждің «Жігер» студенттік парламенті ұйымдастыруымен «Жүрек жылуы» атты қайырымдылық акциясы өтті. Акция барысында Әлихан Бөкейхан ауданында орналасқан «Милосердие» қарттар және мүгедектер интернат үйіне арнап жиналған азық-түліктер, гигиеналық заттар мен киімдер және жаңа жылдық сыйлықтар табысталды. Сонымен қатар, 1-курс студенттері мерекелік шара өткізді. Студенттер ән шырқап, би билеп, қарияларға ерекше көңіл-күй сыйлады. Концерт соңында қарттар студенттерге өз ризашылықтарын білдірді.

Әдебиеттер:

1. Адамзат тарихындағы шынайы көшбасшылар (көшбасшылықтың рухани-адамгершілік аспектілері). Алматы: «Бөбек» ҰҒПББСО, 2013 – 4, 8, 31 бет
2. Көшбасшылық мәдениеті (9-11 сын.) Мұғалімдерге арналған әдістемелік құрал./ Рысбаева А.К., Ахметова Ж./ - Алматы, «Бөбек» ҰҒПББСО, 2014. – 8, 38.
3. Зубанова Л.Б. Сущность лидерства и возможность формирования его потенциала. //Л. Б. Зубанова // Педагогическая наука и образование. - 2015. - №2. - С. 25-30.
4. Колтунова И.Р. Феномен лидерства в системе образования: теоретико-методологический анализ / И.Р. Колтунова // Образование в период детства: XXI век. - 2013. - № 3. - С. 50-55.
5. Ануфриева Ю.В. Педагогическое управление формированием лидерства в контексте ценностно-ориентированных технологий: научное пособие / Ю.В. Ануфриева. - Москва : Академия, 2016. - 54-60 с.
6. Веряскина И.А. Организационно-педагогические условия развития лидерских качеств учащейся молодежи средствами социально-культурной деятельности: автореф. дис...канд. пед. наук: 13.00.05 / Веряскина Ирина Александровна. - Тамбов, 2008.-23с.

7. Дубро Ю.С. Модель развития лидерства в коллективе старшеклассников / Ю.С. Дубро // Интернет-журнал Науковедение. - 2015. - №4. - С. 107.

Мұрат Нұрәділ Сайранұлы "Мартбек Мамыраев атындағы мектеп-интернаты" КММ ағылшын тілі пәні мұғалімі
Сулейменова Лаура Бейбитовна
Мартбек Мамыраев атындағы бастауыш сынып мұғалімі
аға оқытушы, ғылым магистрі Абилов Д.К.
академик Е. А. Бөкетов атындағы Қарағанды университеті
Қарағанды қ.

ДЕВИАНТТЫ МІНЕЗ ҚҰЛЫҚТАҒЫ ЖАСӨСПІРІМДЕРМЕН ӘЛЕУМЕТТІК-ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ЖҰМЫС ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Болашақ Қазақстан Республиканың азаматы дені сау, тәрбиесі түзу азамат болып ер жетуі, ең алдымен, отбасы тәрбиесіне, білім беретін мектептегі оқыту және тәрбие процесіне және әлеуметтік ортасына байланысты. Қазіргі таңда денсаулығы мықты, рухы білім, тәрбиелі, мәдениетті жеке тұлғаны қалыптастыру мәселелері үкіметтің қаулыларында, тұжырымдамаларында негізгі орын алады.

Кейінгі жылдары әлеуметтік-экономикалық себептерге байланысты және әртүрлі өмірлік жағдайларға байланысты қазіргі қоғамда девиантты мінез-құлықты балалар саны азаймауда. Осыған байланысты девиантты мінез-құлықты балалар мәселесі және оларға білім беру, тәрбиелеу үдерісі, сонымен қатар, психологиялық-педагогикалық тұрғыдан қамтамасыз ету, тек әлеуметтік педагогика мен әлеуметтік жұмыста ғана емес, арнайы педагогикада, психология және де тағы басқа ғылымдардың ғылыми білім саласында көкейтесті болып отыр

Жасөспірімдердің әлеуметтік проблемаларына деген қызығушылықтың өзектілігі әлеуметтік-экономикалық және қоғамдық-саяси өзгеру кезеңін басынан кешіп отырған қоғамдарда күшейіп отыр. Қазақстан үшін жас ұрпақ жасөспірімдердің әлеуметтік проблемаларын зерттеу, әлеуметтік жұмыстың механизмін, технологияларын зерттеу қазіргі қазақстандық жастар үшін – жас балалар мен жасөспірімдер қараусыздығы, жасөспірімдер арасындағы қылмыс, нашарлық және т.б. сол сияқты өтпелі кезеңде байқалған. Мұндай құбылыстардың ауқымы жасөспірімдерді әлеуметтік жұмыстың әлеуметтік объектілеріне айналдырып отыр. Сонымен қатар, әлеуметтендіруге байланысты ғылыми-педагогикалық әдебиеттерде әлеуметтендіру деңгейлері мен факторлары және «әлеуметтендіру», «бейімдеу» ұғымдары бөліп қарастырылады. Жоғарыдағы ғылыми әдебиеттерді талдай келе, біз әлеуметтендіру бейімдеу арқылы іске асырылатынына және адамдардың әлеуметтік тәжірибесі, қоғамдағы әдеби, нормаларымен байланыстылығына көз жеткіздік. Әлеуметтендірудің нәтижесі, қоғам талабын қанағаттандыратын әлеуметтену процесі болып табылады. Бірақ та, бұл процесс девиантты мінез –

құлық балаларды әлеуметтендіруде өзіндік қиындықтар туындайды. Демек, бұл мәселенің шешімін табу, әлеуметтік – педагогикалық мүмкіндіктерін белгілеп беру тақырыбымыздың көкейкестілігін дәлелдейді.

Девиантты мінез-құлық деп әлеуметтік нормадан ауытқуды айтады. Оны қоғамда қабылданған нормаға қарама-қайшы әрекет жүйесі ретінде анықтайды. Қазіргі кезде балалар мен жасөспірімдер арасында құқық бұзушылық әрекеттер жиі кездесіп, қоғамда үлкен алаңдаушылық туғызып отыр. Педагогикалық өзекті және күрделі мәселелердің бірі – қиын балалар мәселесі. Соңғы уақыттағы статистика мәліметтеріне сүйенсек, оқушылар арасындағы нашакорлық, алкогольді пайдалану, адам өлтіру, ұрлық сияқты жағымсыз іс-әрекеттері жылдан-жылға күрт өсуде.

Қоғамның басқа топтарына қарағанда девианттық мінез-құлық жасөспірімдерде көбірек байқалады. Оның объективті себебі, жасөспірімдерде құқықтық әлеуметтену үрдісі (нормаларды меңгеру) мен делинквенттік мінез-құлық бір мезгілде жүреді. Девианттық мінез-құлыққа жалпы қабылданған немесе оған негізделген нормалардан ауытқыған қылықтар жүйесін жатқызамыз. Кәмелетке толмаған жасөспірімдер арасындағы девиантты мінез-құлықтың пайда болуының негізгі себептерінің бірі: отбасы тәрбиесінің дұрыс ұйымдастырылмауы.

Білім берудің жаңа жүйесіне сай жас ұрпақ тәрбиесін жан-жақты жақсартуға бағытталған қызмет айрықша маңызға ие екені белгілі. Жас ұрпақ тәрбиесінде әттеген-айларға кезігіп, кеш өкініп, опық жеп жүрген жайымыз бар. Соңғы кездері осы жастар тәрбиесіндегі кемшіліктердің кең етек алуын тектен-тек оқиға деп қарауға болмайды. Ол өмір шындығы, бәріміздің ортақ кемшілігіміз. Осы кемшіліктеріміздің нәтижесінде жасөспірімдер арасында девиантты мінез-құлық көптеп кездеседі. Олар: әке-шешесінің теріс үлгісі, ата-ананың біреуінің болмауы, үй ішіндегі еңсені басатын ауыр жағдай – отбасындағы жағымсыз ахуал, өнебойы болып тұратын ұрыс, жанжал. Баланың табиғи психологиялық ерекшеліктерін ескермеу. Өкінішке орай отбасының теріс қылықтарын атап көрсету оңай, түзету қиын. Мектептегі оқу-тәрбие жұмыстарын ұйымдастыруда кеткен кемшіліктер: жекелеген оқушылардың мінез-құлық ерекшеліктерін, ынта-ықыласын, қызығушылығы мен талап-тілегін ескермеу.

Жоғарыда айтылған категориядағы жасөспіріммен әлеуметтік қызметкердің жұмысы жасөспірімнің ішкі дүниесіндегі әлеуметтік бағдарға бағытталған. Яғни, мектептегі, ұжымдағы, отбасындағы жасөспірімді туындаған жағдаятта жедел әдістермен диагностика жүргізу қажет; әлеуметтік – жеке тұлғалық – эмоционалды бұзылыстардың пайда болуын анықтау. Негізгі іс-әрекеттер түрлері: жекелей кеңес беру және жасөспірімнің құндылықтар жүйесімен жекелей жұмыстар; әлеуметтік дағдыларына, тиімді қарым – қатынастар тәсілдеріне, жанжалды жағдайларда конструктивті мінез – құлықты болуға үйрету; жасөспірімдерді маңызды жағдайларда жағымсыз эмоционалды жеңуге үйрету мақсатында болатын тренингтік топтарға енгізу.

Сонымен қатар отбасымен жұмыс жасау қажет, бала мен ата – аналардың өзара қарым – қатынасын дұрыс орнату жайлы отбасылық педагогикалық

диагностика жүргізу керек; жекелей кеңес беру; ата – аналарды жасөспірімдермен өзара іс - әрекеттерді ата – аналарды тиімді орнатуға бағытталған тренингтік топтарға еліктіру. Дағдарыстық жағдайдағы жасөспіріммен жұмыс жасауда бірнеше жолдармен шешу қарастырылады. Көп жағдайларда агрессивті мінез – құлық жасөспірімнің басқалай болуына әсер етеді. Осы категориядағы жасөспіріммен жұмыс жасауда эмоционалды жағдайда жедел диагностика қолданылады; мәселені шешуге оқыту, өз эмоциясын басқаруға үйрету, «Мен – концепция» позитивін қалыптастыру мен жұмыс жасау.

Оқыту және тәрбиелеу жұмыстары барысында девиантты мінез – құлықты жасөспірімдердің адамгершілік құндылықтарды сіңіру және оның алдын – алу үшін төмендегідей нұсқауларды ұсынамыз:

- мектеп ұжымы жас ұрпақты адамгершілік тұрғыдан әлуметтендіру мәселесіне қатысты тәлім – тәрбиелік шараларды іс жүзіне асыру барысында, оқушылардың бойына ұлттық және жалпы адамзаттық құндылықтардың өнегелік үлгілерін үйлестіре дарыту заңдылығының қазіргі кезде үлкен мәнге ие екенін есте сақтау қажет;
- өскелең ұрпақты тұлға ретінде қалыптастыру үшін олардың бойына өздерінің адамдық бітім болмыстарының, адамгершілік қадір – қасиеттерінің, әлеуметтік тәжірибенің өнегелік үлгілерінің, рухани құндылықтар мен рәсімдердің, салт – дәстүрлер мен жөн – жоралғылардың алдағы бүкіл өмір бойы сіңірілуіне түрткі болып отырған қабілеттілікті дарытуға күш салынуы керек;
- адамгершілік тәрбиесін тәрбиенің барлық түрлерімен кіріктіре жүргізудің басты шарты ретінде өсіп келе жатқан жеткіншек ұрпақтың тәрбиесіне қатысы бар барлық әлеуметтендіру институттарының - мектептің, отбасының және ортаның, ақпарат құралдарының, қоғамдық тәртіп сақтау органдарының, түрлі жастар ұйымдары мен бірлестіктердің жұмыстарын үйлестіре жүргізген жөн;
- осы қарастырылып отырған мәселеден шығудың тиімді жолы алдын – алу жұмыстарына орта мектепке және басқада білім беру мекемелеріне әлеуметтік педагог пен психологтарды көптеп орналастыру;
- оқушылармен ағартушылық жұмыстары бастауыш сыныптан бастап, оқу бітіргенге дейін жүргізілуі тиіс;
- мемлекет тарапынан педагогтарды әлеуметтік және экономикалық жағынан қатамасыз ету;
- мемлекет тарапынан өзіне - өзі көмектесуге арналған орталық ашу(онда девиантты мінез– құлықты жасөспірімдерге жан – жақты медициналық, педагогикалық, психологиялық, құқықтық көмектердің қамтылуы қажет).

Мемлекеттің ұлт жоспарына сәйкес қазіргі таңда жастармен әлеуметтік педагогикалық жұмысты дұрыс қолға алу бағыты бұл қоғамдағы идеологияның, ұлттар арасындағы татулық, сенімділік, толеранттылық, ұлттық құндылықтарды дәріптеу арқылы жастар санасында ұлттық рух пен сананы

қалыптастыру және жастардың қоғамдағы белсенділігін арттыру қажет табылады.

Әдебиеттер:

1. Керімов Л.К. Қиын оқушылар және оларды қайта тәрбиелеу мәселелері. Алматы. 1991.
2. Шайхисламова, Г. Ш. Жастар арасында девиантты мінез-құлықтың қалыптасу ерекшеліктері және оны алдын-алу шаралары // Молодой ученый. — 2016. — № 5.5 (109.5). — С. 27-31.
3. Акажанова А.Т. Девиантология. – Алматы, Нур-пресс, 2008.— 114 б.

Нурыева А. С

**«Әлеуметтік педагогика және өзін-өзі тану» білім беру бағдарламасының
3 курс студенті**

**Ғылыми жетекші — әлеуметтік жұмыс магистрі, аға оқытушы
Туткышева Г.Т.**

Академик Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды университеті,

ИНТЕРНЕТ ТӘУЕЛДІЛІКТІҢ ЦИФРЛЫҚ АУТИЗМГЕ АЛМАСУЫНЫҢ ӘЛЕУМЕТТІК САЛДАРЫ

XXI ғасырдағы техникалық жетістіктердің жоғары деңгейі өмірдің барлық салаларында өзгерістерге әкелді. Заманауи телекоммуникациялық технологияларды қолдану бір жағынан адамдардың өмірін едәуір жеңілдетеді, екінші жағынан тәуелділіктің әртүрлі түрлерінің пайда болуына себеп болады. Виртуалды, интернет және компьютерлік тәуелділік құбылыстарының пайда болуы өз кезегінде осы құбылыстарды, олардың пайда болу себептерін, алдын-алу шараларын талдауға арналған көптеген зерттеулерді тудырды.

Интернетке тәуелділік мәселесі бойынша іргелі зерттеулер өткен ғасырда АҚШ пен Еуропада басталды, бұл көбінесе отандық ғылыми басылымдардың терминологиясын анықтады. Сонымен қатар, соңғы онжылдықтарда қазіргі цифрлық байланыс құрылғыларына тәуелділік құбылыстарын сипаттайтын ұғымдар ауқымы едәуір кеңейді.

Бүгінгі таңда ғылыми-педагогикалық әдебиеттерде "Интернетке тәуелділік", "виртуалды тәуелділік", "гаджетке тәуелділік", "онлайн тәуелділік", "цифрлық тәуелділік" ұғымдары кездеседі. Бұл ұғымдарды синонимдік қолдану көптеген қайшылықтарды тудырады және бүгінгі күнге дейін ғылыми ортада интеллектуалды пікірталас тақырыбы болып табылады. Бұл ұғымдарды түсіндірудің екіұштылығы жас ғалымдарда технологиялық тәуелділіктің әртүрлі түрлерінің мәні туралы қате түсінік қалыптастырады.

Цифрлық салада көрсетілген мінез-құлық құбылыстарын түсіндіре отырып, біз ескі терминологияны қолданамыз, ал технологияның күнделікті дамуы және оны қолдану сәйкесінше жаңа терминдерді қажет ететін жаңа құбылыстарды тудырады.

Интернетке тәуелділік теориясының негізін қалаушы Доктор К. Янг технологиялық тәуелділіктің бұл түрін тұлғааралық, кәсіби және әлеуметтік мәселелерге әкелетін Интернетті пайдаланудың интрузивті ұмтылысы ретінде анықтайды. [1, 76б]. Интернетке тәуелділік химиялық емес тәуелділіктердің ішкі класына жатады және онлайн ойындарға тәуелділік, әлеуметтік желілерге тәуелділік, құмар ойындарға тәуелділік сияқты тәуелділіктің басқа түрлерінің үлкен санын қамтиды. Тәуелділіктің барлық түрлері тек сымсыз желінің арқасында пайда болды. Бірақ жыл сайын интернетке тәуелділіктің кіші түрлері көбейіп келе жатқанын ескеру қажет, бұл тек цифрлық технологиялардың дамуына ғана емес, сонымен қатар гаджеттердің бағалық қол жетімділігіне де ықпал етеді.

Цифрлық аутизм - бұл адамдардың бір-бірімен ұзақ мерзімді психологиялық байланыста бола алмайтын, басқа адамның ішкі әлеміне қызығушылық танытпайтын, басқа адамдар оларды алмастыратын жағдайға айналған, өйткені олар әрқайсысының құндылығын көрмейді. оларды жеке. Егер адам телефонда 2,5-3 сағаттан астам уақыт өткізсе, оның депрессиялық ойлар мен суицидтік тенденциялары күрт артады. Әлеуметтік медиа өте ауыр әсер етеді.

Психологиялық-педагогикалық әдебиеттерде К. Янгтың анықтамасын қайталайтын немесе сәл толықтыратын осы терминнің әртүрлі анықтамаларын табуға болады.

Р. В. Ершова интернетке тәуелділікті әлеуметтік, психологиялық бұзылулармен, жұмыспен қамту мәселелерімен және т.б. сүйемелденетін онлайн және офлайн компьютерді немесе ұқсас мүмкіндіктері бар кез келген басқа цифрлық құралдарды шамадан тыс, ауыр пайдалануды қамтитын компульсивті-импульсивті бұзылыс ретінде анықтайды [2, 234б]. Анықтамада айқын қарама-қайшылық бар: "офлайн" режимі желіден ажыратуды білдіреді, бұл интернеттің жоқтығын білдіреді, бірақ сандық құрылғының болуы қажет.

И. Трафимчик пен А. О. Болбасов мақалада [3, 67б] Интернетке тәуелділікті диагностикалау үшін құрылған Никитина мен Егоров А.Ю. сауалнамасының көмегімен компьютерлік тәуелділікті диагностикалайды. Бұл компьютерлік және интернетке тәуелділік ұғымдарын осы мақаланың авторлары бірдей деп санайды. Алайда, екі түрлі ұғым бар екені анық, өйткені Интернетке тәуелділікті компьютер болмаса да байқауға болады. Компьютерге байланысты интернетке қосылусыз да қол жеткізуге болады. Осылайша, компьютерлік тәуелділікті " бір жағынан Интернетке тәуелділіктің ішкі класына, екінші жағынан сандық тәуелділіктің ішкі класына жатқызуға болады.

Жаңа зерттеулер балалардың көпшілігі ноутбуктерде, планшеттерде, теледидар экрандарының алдында тым көп уақыт өткізу аутизмге тән белгілер бар деп қорытындылады.

Бұл құбылыс «виртуалды аутизм» немесе электронды экрандардан туындаған аутизм ретінде сипатталады және оны психолог Мариус Замфир атаған. «Мен оны аутизм деп атадым, өйткені оның өзіндік белгілері бар аутизмі бар балалар.

Оскина Н.Г. Бастауыш сынып оқушыларының интернетке тәуелділігінің алдын алуға арналған зерттеуде К. Янг классификациясына негізделген, ол Интернетке тәуелділіктің 5 түрін анықтады. Атап айтқанда, бұл тізімге компьютерлік тәуелділік (ойындарға) және желідегі мәжбүрлі навигация кірді. Бірақ, жоғарыда айтылғандай, компьютерлік тәуелділік құбылысы интернеттің қатысуынсыз да болуы мүмкін. [4, 166].

Егоров А. Ю. [5] виртуалды тәуелділік және интернетке тәуелділік ұғымдарын мағынасы жағынан жақын деп санайды. Виртуалды тәуелділіктің негізінде "виртуалды" термині жатыр. Алайда, виртуалды түрде тәуелді болу үшін интернет тек бір рет қажет болуы мүмкін. Ойынды орнату дискісін пайдаланып компьютерге немесе ноутбукке орнатуға, флэш-картадан жүктеуге немесе сайттан жүктеуге болады (бұл үшін интернет тек бір рет қажет болады). Осылайша, біздің ойымызша, интернетке тәуелділік пен виртуалды тәуелділікті бөлу қажет.

"Виртуалды аутизмді" ажырату мүмкін емес, яғни баланың психикасына бақыланбайтын әсер ету нәтижесінде дамыған гаджеттер, классикалықтан, өйткені симптомдар бірдей. Бұл әлеуметтенудің болмауы немесе қиындығы, тұрақты визуалды бала қиялға айналатын байланыс, сөйлеу, рөлдік ойындар кейіпкердің, сондай-ақ қайталанатын сөздердің, сөз тіркестерінің, әрекеттер мен ойындардың басым болуы - стереотиптер деп аталатындар мәселеге назар аударады

Гершман А.О. бастауыш мектеп жасындағы балаларда цифрлық тәуелділікті дамытудың алғышарттарының дамуын зерттеу деректерін келтіреді. Сонымен бірге, ол бұл құбылысқа анықтама бермейді, бірақ зерттеудің өзінен біз балалардың цифрлық құрылғыларға - смартфондарға, компьютерлерге, ноутбуктерге, планшеттерге тәуелділігі туралы айтып отырғанымыз анық болады. Гершман А.О. олармен қанша уақыт өткізетінін, қандай мақсатта, қандай құрылғыларды жиі қолданатынын және т.б.зерттейді [6, 83 б].

Шамадан тыс шу, жарық, кадрлардың өзгеру жылдамдығы (тіпті мультфильмдерде) балада жағымсыз және қатыгездікке жиі ауысатын өте ауыр эмоциялар және агрессивті мінез-құлық, бақыланбайтын ашу тудырады.

Егоров А.Ю.[7] бойынша гаджеттік тәуелділікті шоппингтік тәуелділікке жатқызу керек. Бұл жаңа цифрлық технологияларды сатып алуға деген құлшынысын білдіреді. Құрылғының соңғы нұсқасы шыққаннан кейін гаджетке ие болу ниеті жоғалады.

Асмолов А.Г., Цветкова Н.А., Цветков А.В. интернет коммуникациясын зерттеушілер арасында қалыптасқан терминологияның жоқтығын алға тартады [8, 183 б.].

Басқа авторлар (Н. Г. Оскина, А. О. Гершман, Т. Д. Марцинковская) бұл мәселеге тоқталмай, «Интернет-тәуелділік», «виртуалды тәуелділік», «цифрлық тәуелділік» сөздерін синонимдер, бірдей немесе өзара алмастырылатын ұғымдар ретінде пайдаланады.

Зерттеушілер экрандар алдында өткізген уақытты балалардың миының дамуына және салауатты әлеуметтік өмірге кедергі келтіретінін растайды.

Интернетке тәуелділік проблемасы бойынша ғылыми психологиялық-педагогикалық әдебиеттерді талдау осы ұғымдарды синонимдік немесе бірдей пайдалану мәселесін анықтады, бұл осы мәселе бойынша зерттеулерде кейбір хаос тудырады. Бірыңғай терминологияны әзірлеу және цифрлық телекоммуникациялық технологияларға тәуелділік саласындағы қолданыстағы классификацияны нақтылау қажет.

Сандық телекоммуникациялық технологияларды қолданумен байланысты мінез-құлық бұзылыстарын зерттеуде қолданылатын терминологияны мұқият зерделеу келесі қорытындыға әкеледі:

- «Интернет-тәуелділік» ұғымы «компьютерлік тәуелділік» ұғымынан кеңірек, ал біріншісіне соңғысын жатқызуға болады. Бұл ұғымдар бірдей емес. Интернетке тәуелділік пен виртуалды тәуелділік екі түрлі ұғым. Олар синоним емес. Эмпатия цифрлық аутизмнің ең жақсы алдын алу болып табылады.

– смартфондардың өсіп келе жатқан танымалдылығын ескере отырып, смартфонға тәуелділікті нашақорлықтың жеке дербес түрі ретінде, қазіргі уақытта әлемдік масштабқа ие болып жатқан тәуелділік түрі ретінде бөліп көрсету керек.

- цифрлық байланыс құрылғыларының қолжетімділігі, сондай-ақ осы құрылғыларды пайдаланушылар санының артуы бізді «цифрлық тәуелділік» түсінігін ең кең және жоғарыда аталған тәуелділіктің барлық түрлерін қамтитын ұғым ретінде атап өту туралы ойлануға мәжбүр етеді.

Әдебиеттер:

1. Асмолов А. Г., Цветков А. В., Цветкова Н. А. Психологическая модель интернет-зависимости личности // Мир психологии. 2004. № 1. С. 179–193 Белоусова А. В. // Профилактика гаджет — зависимости у детей социально-педагогическая деятельность в социуме: теория, практика, перспективы.
2. Гершман А. О. Предпосылки развития цифровой зависимости у младших школьников./ А. О. Гершман // Сборник научных статей и материалов международной конференции: Цифровое общество как культурно-исторический контекст развития человека. — 2016. — С. 83–85
3. Дудина Н. В. Гаджет-зависимость у детей младшего школьного возраста// молодость. интеллект. инициатива Материалы IV международной научно-практической конференции студентов и магистрантов. И. М. Прищепа (главный редактор). — 2016. — С.275–276
4. Егоров А. Ю. Современные представления об интернет-аддикциях и подходах к их коррекции // Медицинская психология в России: электрон. науч. журн. — 2015. — N 4(33). — С. 4 [Электронный ресурс]. — URL: <http://mprj.ru>
5. Ершова Р. В. Пупиллографические предикторы интернет-зависимости // Сегменты социально-педагогической сферы монография в 2 томах. ГОУ ВО Мос. обл. «Государственный социально-гуманитарный университет»;

- ассоциация социальных педагогов московской области «социальные педагоги Подмосковья». Коломна, 2015. с. 233–250.
6. Марцинковская Т. Д. Психология и педагогика: учебник. / Марцинковская Т. Д., Григорович Л. А. — М.: проспект, 2010. — 464 с.
  7. Оськина Н. Г. Профилактика интернет-аддикции у детей младшего школьного возраста.// Начальная школа плюс до и после. — 2012. — № 12. — С.12–19
  8. Материалы международной научно-практической конференции. 2014. с. 64–78. Янг К. Клинические аспекты интернет-зависимого поведения// Медицинская психология в России.2015. № 4. С.7

Нұртаза Айшабибі Советқызы
Ғылыми жетекші: соц.ғ.к., профессор ассистенті Абдрашева Б.Ж
Академик Е.А.Бөкетов атындағы Қарағанды университеті
Қарағанды қ.

ЖАЛПЫ БІЛІМ БЕРЕТІН МЕКТЕПТЕГІ ТОЛЫҚ ЕМЕС ОТБАСЫМЕН ӘЛЕУМЕТТІК ПЕДАГОГ ЖҰМЫСЫНЫҢ ЕРЕКШЕЛІГІ

Отбасы - әлеуметтенудің ең маңызды және ықпалды микрофакторы, өйткені ол жеке тұлғаның алғашқы әлеуметтенуінің негізі болып табылады. Баланың әлеуметтік нормалар мен мәдени құндылықтарды жеке қабылдау процесі отбасынан басталады. Отбасында болатын кез келген өзгерістер баланың жеке басына үнемі әсер етеді. Әрине, отбасының дәстүрлі үлгісінен ауытқу да ондағы тәрбиеленген тұлғаның қалыптасуына тұрақты түрде әсер етеді. Осындай ауытқулардың бірі – толық емес отбасы үлгісі[1].

Қазақстан Республикасының «Неке және отбасы туралы» кодексінің 23-бабына сәйкес, егер балалар ата-анасының бірінің асырауында және олардың қолында болса, отбасы толық емес болып саналады [2]. Көбінесе ананың отбасында отырған толық емес отбасылар санының өсуі алаңдаушылық туғызады. Статистикаға сүйенетін болсақ, бүгінгі таңда Қазақстанда бір баласы бар отбасылардың саны шамамен 600 мың, екі баласы бар – шамамен 452 мың, үш баласы бар – шамамен 300 мыңнан астам. Сонымен қатар 72 мың бала некеден тыс туылған, жалғызбасты аналардың саны 400 мыңнан астам, ал жалғызбасты әкелердің саны 68 мыңнан астам. Тек бір анасымен 350 (15,1%) мың бала, тек әкесімен 150 (6,4%) мыңға жуық бала тұрып жатыр.

Отбасының толық еместігі отбасының әлеуметтену процесіне, демек, тұлғаның қалыптасуына әсер ететін нақты қиындықтарға тап болатынын көрсетеді [3]. Бұл мәселелер отбасы мүшелеріне теріс әсер етіп, олардың қоғамда дұрыс жұмыс істеуіне кедергі келтіреді. Осыған байланысты дисфункция белгілері бар, сондықтан отбасылардың осал санаттарының бірі болып табылатын толық емес отбасы әлеуметтік-педагогикалық қолдауды қажет етеді.

Қазіргі уақытта әлеуметтік-педагогикалық қолдаудың теориялық идеясы әлеуметтік педагогтардың практикалық іс-әрекетінде көрініс табады және баланың жеке әлеуетін ашуды қамтамасыз ететін, оның ішінде балаларға, ата-аналарға, мұғалімдерге қиындықтарды жеңуге көмектесетін әлеуметтік-педагогикалық қызмет жүйесі болып табылады[4].

Сондықтан, толық емес отбасында тәрбиеленген жасөспірімдердің мәселелерін шешу, сондай-ақ осы санаттағы отбасының қалыпты жұмыс істеуіне кедергі келтіретін кедергілерді жеңу мақсатында жалғызбасты жасөспірімдерді әлеуметтік-педагогикалық қолдау бағдарламасы әзірленді.

Бағдарламаның мақсаты – толық емес отбасылардан шыққан жасөспірімдерге әлеуметтік-педагогикалық қолдау көрсету үшін қолайлы жағдайлар жасау.

Міндеті:

- толық емес отбасылардың әлеуметтік құзыреттілігін арттыру;
- толық емес отбасынан шыққан жасөспірімдердің қалыптасқан әлеуметтік, психологиялық, жеке мәселелерін жеңуге көмек көрсету;
- толық емес отбасында жасөспірімдерді тәрбиелеудің жағымсыз салдарының алдын алу;
- толық емес отбасынан шыққан жасөспірімдердің әлеуметтік дағдыларын қалыптастыру;
- ата-ана мен бала, іскерлік, азаматтық қатынастарды құру процесінде жасөспірімдердің әлеуметтік-рөлдік мінез-құлқының тиімділігін белсендіру;
- салауатты өмір салтына деген көзқарасты қалыптастыру және өзін-өзі реттеу әдістерін дамыту;
- демалыс, сауықтыру және медициналық көмек көрсету;
- ата-аналардың психологиялық-педагогикалық білім деңгейін арттыру;
- педагогикалық ұжымды толық емес отбасынан шыққан жасөспірімдермен жұмыстың әдістері мен формаларымен таныстыру.

Бағдарламаның негізгі функциялары мыналар:

1. Ақпаратты жинау мен талдауды көздейтін аналитикалық-ақпараттық функция.
2. Қолда бар ақпаратты талдау негізінде ғылыми негізделген жоспарлауға мүмкіндік беретін әлеуметтік және басқа да болжамдар жасауға мүмкіндік беретін болжамдық функция.
3. Толық емес отбасын әлеуметтік сауықтырудан, толық емес отбасыларға әлеуметтік-құқықтық, медициналық-психологиялық көмекті заманауи анықтау мен көрсетуден тұратын әлеуметтік-профилактикалық функция.
4. Бұл бағдарламаны жүзеге асыру отбасындағы тұлғааралық өзара әрекеттестік теориясына, жанұя ішілік қарым-қатынасқа, толық емес отбасындағы баланың жеке және тұлғалық даму ерекшеліктеріне, жеке және ішкі қарым-қатынастың нақты әдістерін таңдауға негізделген.

Толық емес отбасылардан шыққан жасөспірімдерді әлеуметтік-педагогикалық қолдау бағдарламасының жұмысы келесі принциптерге негізделген:

-Жауапкершілік принципі, әрбір маманның жеке адамға әсер етуінің салдары үшін жауапты болуы.

-Құзіреттілік принципі: әрбір маман өз құзыреті шегінде ғана мәселені шешеді.

-Алынған ақпараттың құпиялығын сақтау талабын білдіретін құпиялылық принципі.

-Кәсіби шектеулерді жеңу арқылы мәселелерді шешуге кепілдік беретін пәнаралық ұжымдар әдісі бойынша жұмыс істеу принципі.

Негізгі кезеңдер:

1. Дайындық немесе диагностикалық.
2. Ең бастысы – программаның орындалуы.
3. Қорытынды немесе аналитикалық.

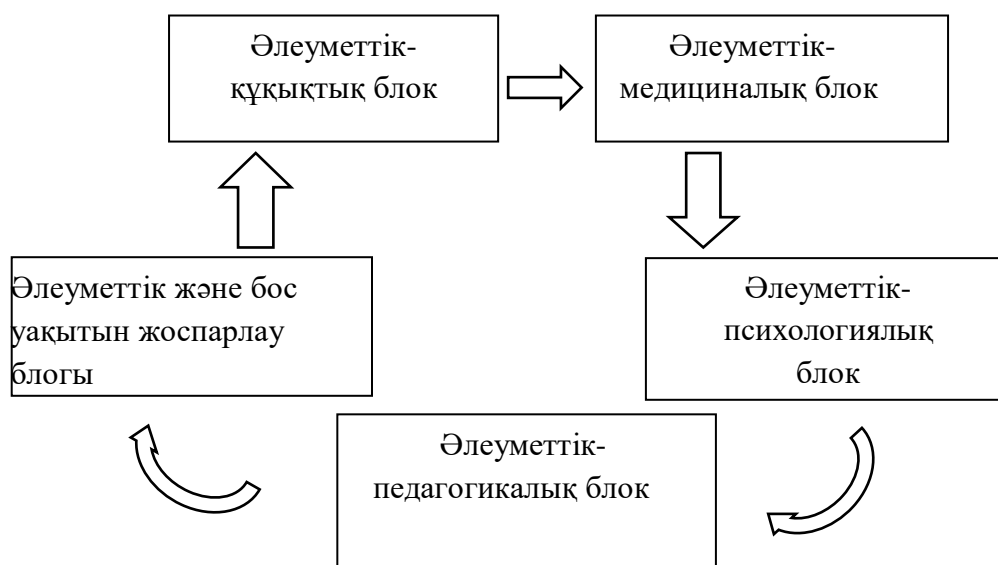
Дайындық (диагностикалық) кезеңде әлеуметтік-педагогикалық қолдауды қажет ететін жасөспірімнің отбасы туралы қажетті ақпарат жиналады, нақты отбасының және нақты жеке тұлғаның мәселелерін зерттеуді көздейтін диагностика жүргізіледі.

Бұл кезеңнің негізі толық емес отбасыларды әлеуметтік-педагогикалық аттестациялау болып табылады. Әлеуметтік-педагогикалық паспорт қысқаша, стандартталған түрде отбасы туралы негізгі ақпаратты жүйелеуге мүмкіндік береді.

Алынған ақпарат негізінде толық емес отбасылардағы жасөспірімдерді тәрбиелеу мәселелерін анықтау және саралау жүзеге асырылады, бұл жасөспірімді, сондай-ақ жеке тұлғаны әлеуметтік-педагогикалық қолдаудың стратегиясы мен тактикасын жасауға мүмкіндік береді.

Барлық мәліметтер жинақталып, құрылымдалып, жасөспірімді тәрбиелеудегі, демек, оның тұлғасының қалыптасуы мен дамуындағы негізгі ауытқулар анықталғанда, екінші кезең – тікелей жұмысқа көшу басталады.

Бағдарлама 5 блоктан тұрады, олардың әрқайсысының өз мақсаты, міндеттері, жүзеге асыру формалары мен әдістері бар(1-сурет).

1-сурет – Программаның құрамдас бөліктері арасындағы байланыс схемасы

Әлеуметтік-құқықтық блоктың мақсаты толық емес отбасын оның құқықтары мен міндеттерін қалпына келтіру болып табылады. Әлеуметтік-медициналық аспектіде толық емес отбасында оның әрбір мүшесін жақсарту арқылы қолайлы жағдай жасау қарастырылған. Әлеуметтік-психологиялық қолдаудың негізі отбасылық қарым-қатынастарды, толық емес отбасындағы психологиялық жағдайды үйлестіру болып табылады. Әлеуметтік-педагогикалық көмек баланың жеке басының үйлесімді дамуының маңызды шарты ретінде толық емес отбасының тәрбиелік әлеуетін қалпына келтіруді көздейді. Бағдарламаның әлеуметтік-бос уақыт блогы жасөспірімнің отбасылық демалысын, бос уақытын ұйымдастыруды қамтиды.

Үшінші, қорытынды кезеңде жағдайдың динамикасын қорытынды бағалау жүргізіледі. Мұнда бағдарламаны жүзеге асырудың тиімділігі анықталады (барлық мақсаттар мен міндеттерге қол жеткізу керек).

Бағдарламаның соңында келесі нәтижелерге қол жеткізу қажет:

1. толық емес отбасыларға жан-жақты әлеуметтік-педагогикалық көмек көрсету;

2. толық емес отбасыларды әлеуметтік қорғау деңгейін арттыру;

3. қоғамға жат мінез-құлыққа бейім толық емес отбасылардың санын азайту;

4. толық емес отбасының басқа әлеуметтік институттармен тиімді қарым-қатынасына ықпал ететін қоғамдық өмірге белсенді қатысу қажеттілігін өзектілендіру;

5. толық емес отбасындағы жасөспірімдер мен ересектердің соматикалық және психологиялық денсаулығын жақсарту;

6. толық емес отбасылармен жүргізілетін әлеуметтік-педагогикалық жұмыстың әдістері мен формаларының тиімділігін тексеру.

Бағдарлама аяқталғаннан кейін толық емес отбасылардан шыққан жасөспірімдерді алып жүру бойынша жүргізілген әлеуметтік-педагогикалық жұмыстардың тиімділігін тексеру мақсатында әлеуметтік-педагогикалық ақпаратты мерзімді жинауды, жалпылауды және талдауды көздейтін жыл сайынғы мониторинг жүргізуге болады. Отбасында болып жатқан процестер туралы және осы негізде одан әрі әлеуметтік-педагогикалық көмектің қажеттілігі туралы немесе бұл қажеттіліктің жоқтығы туралы стратегиялық және тактикалық шешімдерді қабылдау керек.

Осылайша, толық емес отбасынан шыққан жасөспірімдерді әлеуметтік-педагогикалық қолдау жасөспірімдерге және олардың ата-аналарына көмек көрсету бойынша терең, жан-жақты жұмысты қамтамасыз етуі керек. Осыған байланысты, толық емес отбасылардан шыққан жасөспірімдерді әлеуметтік-педагогикалық қолдаудың әзірленген бағдарламасы жасөспірімдерді әлеуметтендіру институты ретінде бір ата-анасы бар отбасының қызмет етуінің барлық ерекшеліктерін ескеретін шаралар жүйесі болып табылады. Әлеуметтену үшін қолайлы жағдайлар жасауға бағытталған, қиын өмірлік

жағдайдағы толық емес отбасыларға білікті мамандар көрсететін қажетті көмекті уақтылы, жан-жақты және мақсатты түрде алуға мүмкіндік береді.

Әдебиеттер:

1. <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K11000005182>.

2. Қазақстан Республикасының Неке және отбасы кодексі. Қазақстан Республикасының 2006.01.10 № 116 Заңымен.

3. Николаева, Я.Г. Толық емес отбасында баланы тәрбиелеу: орг. пед. және әлеуметтік толық емес көмек. отбасы: психологтар мен мұғалімдерге арналған нұсқаулық / Я.Г. Николаева. – М.: ВЛАДОС, 2019. – 159б.

4. Шакурова, М.В. Әлеуметтік педагог жұмысының әдістемесі мен технологиясы: оқу құралы/ М.В.Шакурова.- М.: Академия, 2019.- 272 б.

Г.Ж. Райымбекова

академик Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды университеті

Қарағанды қ., 2-курс., магистрант

«№66 мектеп-лицейі» КММ, әлеуметтік педагог

Ғылыми жетекші: п.ғ.д., профессор С.Т. Каргин

ҚАЗІРГІ ЗАМАН ШЫНДЫҒЫНДАҒЫ БІЛІМ МЕН ТӘРБИЕ

Туылғаннан кейін адам өзінің өмір сүру кеңістігін құрайтын әртүрлі әлеуметтік, мәдени және табиғи жағдайларға бейімделе бастайды. Жеке адам өзінің ішкі әлемін сәл кейінірек қалыптастырады және дамытады, өйткені бұл білім беру және білім беру процестерінің кейінгі кезеңдерінде ғана мүмкін болады. Баланың өмірі оны қоғамға кіруге және оның толық мүшесі болуға мүмкіндік беретін дағдыларды тәрбиелеу мен үйретуден басталады. Дәл осы уақытта әлеуметтену процесі басталады, соның арқасында баланың жеке қасиеттері қалыптасады. Адам дамуының кез-келген кезеңіндегі тәрбие мен білімнің маңыздылығы әрқашан зор, бірақ қазіргі уақытта бұл проблема соншалықты өзекті болып, оны қоғамның бүгінгі дамуындағы маңызды мәселелердің біріне айналдырады. Сондықтан, бұл мақаланың мақсаты-қазіргі қоғамда орын алатын және бұрын-соңды болмағандай, ерекше және ерекше сипатқа ие болған тәрбие мен білімнің ерекшеліктерін зерттеу. Тұлғаның қалыптасу процесі адамның дамуының алғашқы кезеңдерінде, балалық шақта басталады. Сондықтан, баланы тәрбиелеу, оның ішінде күтім жасау және оны қоғамда өмір сүрудің қажетті дағдыларына үйрету оған өзінің алғашқы әлеуметтік тәжірибесін алатын және алатын адамдар қауымдастығымен байланысуға мүмкіндік береді. «Тәрбие» ұғымының мазмұны бала күтімінен және оның тамақтануынан гөрі көп нәрсені қамтиды. Жана туған нәрестедегі әлемді қабылдау физиологиялық қажеттіліктерді қанағаттандырудан алынған сезімдерден басталады. Бала аштық, ыңғайсыздық, ауырсыну сезімін сезінгенде, ол оған деген көзқарасын жылау арқылы білдіреді.

Бүгінгі әлем біздің көз алдымызда соншалықты тез өзгеріп отырады, кейде көптеген әлеуметтік процестердің даму логикасын қадағалау қиынға соғады, кейде тіпті оларды барабар қабылдаудың мүмкін еместігі туралы әсер қалдырады. Алайда, өзгерістер өздігінен емес, адамдардың әртүрлі әрекеттерінің нәтижесінде пайда болады. Адам өзі өмір сүретін сыртқы әлемді ғана емес, оның ішіндегі әлемді де өзгертеді. Сыртқы әлемдегі өзгерістер адамзаттың білімін түсіну және оларды өз пайдасына пайдалану нәтижесінде пайда болады. Оларды қолдана отырып, адамдар материалдық әлемді дамытады және жетілдіреді. Адамзат қоғамы ғылыми-техникалық саладағы керемет күш-жігердің арқасында бұрын-соңды болмаған экономикалық прогреске қол жеткізді. Сондықтан қазіргі әлем байыту, жинақтау және тұтыну әлеміне айналды. Бүгін біз тарихтағы ең байлардың бірінде өмір сүріп жатырмыз.

Жаңа заман философтары айтқан ғылым мен техниканың күші туралы ой біздің замандастарымыздың санасын игерді және олардың барлық дағдылары мен қабілеттерін осы қуатты нығайтуға бағыттауға мәжбүр етті. Бүгінгі таңда сыртқы әлемнің белгілі бір құбылыстарының ғылыми негіздемелерін түсінуге ұмтылмайтын ақыл-есі дұрыс адамды табу қиын шығар. Ғылым тек қоғамның дамуына ғана емес, адам ағзасына да кең мүмкіндіктер беріп, оның ойлауының, физикалық және психикалық күйлерінің көптеген жасырын бұрыштарын ашатынын бәрі жақсы түсінеді. Қазіргі ғылымның арқасында адам айналасындағы әлем туралы және өзі туралы көптеген жаңа ақпарат алды. Алайда, ғылыми білім алу адамнан керемет күш-жігерді, өз күштері мен дағдыларын белсендіруді талап етеді. Ол әрдайым қажетті нәтижелерге қол жеткізе бермейді. Бұл жағдайда оған оқытушылар мен мамандар көмекке келеді. Адам тек мамандардың бағытталған оқу-әдістемелік қызметінің әсерінен ғана емес, сонымен қатар өзінің оқу процесінде өзінің ғылыми ізденістерінің бағыттары бойынша бастапқы дереккөздер мен арнайы әдебиеттердің үлкен арсеналын пайдаланады. Қазіргі жағдайда компьютерлік технологиялар білім беру процесінің дамуына ерекше әсер етеді, олардың маңыздылығы бірқатар жағымды және жағымсыз аспектілерге ие. Қуатты ғылыми-техникалық прогрестің арқасында біз бүгінде цифрлық қоғамда өмір сүріп жатырмыз, оның нормалары мен ережелері мақсатты білім беру арқылы белгіленеді [1]. Алайда, қоғамды цифрландыру білім беру процесіне орасан зор оң әсерін тигізіп қана қоймай, оны бір мезгілде ресімдеуге ықпал етеді [2]. Алайда, бұған қарамастан, қазіргі заманғы білім сапалы жаңа мазмұнға ие болатыны сөзсіз, ол көптеген критерийлер бойынша бұрыннан бар, тіпті бірнеше ондаған жыл бұрын да ерекшеленеді. Сондықтан білім үнемі жаңарып, «өзін қайта ашатынын» атап өткен жөн [3]. Табиғат оқытуға арналған көптеген ақыл-ой қабілеттерін берді. Бүгінгі күні адамның білімі не береді? Білім адамның өз тағдырын шешуге, өмірлік мақсаттар қоюға, дұрыс шешім қабылдауға, жақын және перспективалы міндеттерді орындауға мүмкіндік береді. Білім адамның ойлауының дамуына ықпал етеді, оны жаратушы етеді, айналасындағы әлемді және өзінің ішкі әлемін саналы түрде жасайды. Білім адамды интеллектуалды дамыған болмысқа айналдырады, ол өзін-өзі тануға ұмтылады. Оқу процесі адамның бүкіл өміріне созылады. Бастапқыда бұл

процесс біреудің басшылығымен жүзеге асырылады, содан кейін өзін-өзі тәрбиелеу процесіне айналады. Білім үйлесімді тұтас тұлғаның қалыптасуына ықпал етеді, бірақ ол білім беру процесімен тығыз байланысты болған жағдайда ғана. Бұл жерде сұрақ табиғи түрде туындайды. Ал қоғам дамуының қазіргі кезеңінде білім беру нені қамтиды? Оның мүмкіндіктері мен болашағы қандай? Мұны түсінуге тырысайық. Адам табиғат заңдары бойынша ғана емес, қоғамда қабылданған нормалар мен ережелер бойынша да өмір сүреді. Қоғам адамнан көп нәрсені талап етеді – ол жауапты, ақылды, шешен, жігерлі және т.б. болуы керек. Педагогтар баланың қоғамдағы - өзін қалай ұстау керек, өз принциптерін қорғау, қандай әлеуметтік нормалар мен ережелерді сақтау керек, қалай киіну, демалу керек, қандай музыка тыңдау, қандай кітап оқу керек және т. б. мінез-құлық дағдыларын қалыптастырады. Бірақ бұл тәрбие процесінің сыртқы жағы ғана. Адамда сырттан қолайлы қоғамда болмыстың белгілі бір формаларына деген адалдықты тәрбиелеу қиын емес. Ақыр соңында, адам кез-келген жағдайға бейімделе алады. Бірақ бұл ең маңыздысы адамның өзін-өзі көрсетуі ме? Айта кету керек, білім берудегі ең маңыздысы – адамның сыртқы көрінісін емес, рухани-адамгершілік негіздерін қалыптастыру, соның арқасында ол үйлесімді дамыған тұлға бола алады[4]. Қоғам дамуының қазіргі кезеңінде бұл міндет әлеуметтену процесінде ең маңызды және өзекті болып табылады. Біздің өркениетіміз қиын кезеңді бастан өткеруде. Бүгінде ол әлеуметтік процестерге толы, және оның экономикалық және мәдени негіздерін біркелкі нығайтуға әрдайым ықпал ете бермейтін оқиғалар болуда. Егер біздің өркениетіміздің экономикалық жағы туралы ғылыми –техникалық прогресс туралы айтуға болатын болса, қазіргі уақытта рухани-мәдени прогресс туралы ойлау қиын. XX ғасырдың ең ұлы гуманистік философы А. Швейцер «теориялық білім мен практиканың ілгерілеуіне мас болып, біз адам мен адамзаттың рухани ілгерілеуіне қамқорлық жасауды ұмытып кеттік», - деп атап өтті [5, б.501]. Бүгінгі күні мәдениет, әрине, XX ғасырдың басында болған қиын жағдайда емес деп айтуға болады, бірақ ол әлі де өзінің өмір сүруінің дағдарыстық күйін сезінеді. Біздің көрнекті отандасымыз, философ, М. Мамардашвили "Адамзат – қандай да бір мағынада адамзат болу үшін эксперимент немесе шытырман оқиға арқылы анықталуы мүмкін, -деп атап өтті. Әрине, бұл әрекет сәтсіздікке ұшырауы мүмкін немесе болмауы мүмкін. [6, б.14]. Бүгінгі әлемде біздің планетамыздың жойылу қаупі де, оны құтқару перспективасы туралы ойлауға мүмкіндік беретін үміт те бар. Біздің әлемді және бәрімізді қорғауға қабілетті күш-бұл адамның адамгершілікті жетілдіру қабілеті, ол тек білім мен білімнің арқасында мүмкін болады. Бүгінгі адамның тәрбиесі мен білімінің мәні адамның ар-ождан, мейірімділік, адалдық, адалдық сияқты рухани-адамгершілік қасиеттерін дамыту болуы керек.

Жас ұрпақ қазіргі жағдайда жаңа этикалық ойлауға сүйене отырып, өзін-өзі жүзеге асыруға болатындығын білуі және түсінуі керек. Жаңа адамгершілікті қалыптастыра отырып, адам өзінің барлық әрекеттері мен ойлары үшін еркін және жауапты болады. Қазіргі қоғамдағы тәрбие мен білім адамның өзін-өзі тануын дамытуға ықпал етуі керек, өйткені каконо оған өзіне назар аударуға мүмкіндік береді. Адам рефлексия жасай отырып, белгілі бір өмірлік жағдайды

бағалау үшін бар әлемнен асып түседі. Шын мәнінде, бұл шығу-моральдық сипаттағы көрініс, өйткені этикалық белгілерді іздеуде адам өзінің ішкі әлемін дамытады және байытады [7]. Көбінесе адам өзінің тәрбиесі мен біліміне қатысқандардан қолдау күтеді. Мұндай жағдайда қажетті сөздерді табу немесе өз мысалының күшімен қазіргі адамның рухани-адамгершілік жетілуіндегі шынайы мақсатының маңыздылығын көрсету өте маңызды.

Қорытындылай келе, қоғам дамуының қазіргі жағдайында тәрбие мен білім беру процесінде мынаны атап өткен жөн:

- адамның, оның материалдық байытылуы мен қанықтылығына емес, рухани-адамгершілік құндылықтарына баса назар аудару керек;

- жас ұрпақты жақын арада дереу жүзеге асырылуы керек мақсаттардың маңыздылығын түсінуге жеткізу өте маңызды;

- қойылған міндеттерді іске асыру үшін мүмкін болатын жаңа этикалық ойлауды бекіту және тарату нәтижесінде сәтті жүзеге асырылуы керек.

Әдебиеттер:

1. Пружинин Б.И., Щедрина Т.Г. Культурные смыслы образования и медиамир // Вопросы философии. № 5.2020.с.98 –102.
2. Марков Б.В. Проблема качества образования в условиях цифровой экономики // Вопросы философии. №5.2020.с.90-93.
3. Карпов А.О. Социальная и экзистенциальная онтологизация образования // Вопросы философии. №1. 2015.с.3 – 13.
4. Станиславова И.Л. Внутренний мир человека в лучах экзистенциального опыта // Наука и образование. 2019. Т.2. №4. С.137.
5. Швейцер А. Упадок и возрождение культуры. М.: Прометей. 1993. С.501.
6. Мамардашвили М. Философия и личность. // Человек. №5, 1994. С.14
7. Станиславова И.Л. Воспитание и философские рассуждения о внутреннем мире человека // Вопросы педагогики. 2020. №6-1. С.301- 303

Сагадатова А.Т. оқытушы, магистр

Академик Е.А Бөкетов атындағы Қарағанды университеті

Хуатай Дидаргул "Мартбек Мамыраев атындағы мектеп-интернатының" КММ химия пәнінің мұғалімі

Ахметбеков Наурызбай Дюсенович "86 ЖББМ "КММ әлеуметтік педагог

МЕКТЕПТЕГІ МҮМКІНДІГІ ШЕКТЕУЛІ БАЛАЛАРДЫ ӘЛЕУМЕТТІК-ПЕДАГОГИКАЛЫҚ БЕЙІМДЕУ

Қазіргі таңда мүмкіндігі шектеулі балалар күн сайын артып келе жатқаны жаңалық емес. Оның ішінде күрделі кемістігі бар балалар көбеюде. Кемістіктер себебі толып жатқан зиянды факторлармен түсіндіріледі.

Кемшіліктері бар балаларды әлеуметтендіруде үлкен жұмыстар атқарылуда. Қазақстанда мүмкіндігі шектеулі балаларға арналған арнайы

мекемелердің барлық түрлері бар. Себебі мүмкіндігі шектеулі балалар санының артуы арнайы мекемелер түрлерінің ашылу қажеттіліктерін туғызады. Олар: арнайы балабақшалар, арнайы мектеп-интернаттар, реабилитациялық орталықтар, педагогикалық-психологиялық түзету кабинеттері, логопедиялық кабинеттер, түзету орталықтары, т.б. Барлық арнайы мекемелердің мақсаты мүмкіндігі шектеулі балаларға педагогикалық, психологиялық, медициналық және әлеуметтік қолдау жасау, олардың кемістіктерін түзету, қоғамға бейімдеу және оңалту, кәсіби бағдар беру жұмыстарын жүзеге асыру болып табылады.

Мүгедектер балалардың әлеуметтенуіне әсер ететін факторлардың бірі оның отбасы. Отбасының мүгедек баласына жұмсалатын қосымша шығындарына байланысты туындайтын материалдық мәселелерден басқа, мұндай отбасылары отбасыларында ажырау саны өте жоғары. Толық емес отбасыларында мүгедек балаларды тәрбиелеу қиындыққа әкеліп соғады.

Медициналық әлеуметтік және еңбекпен оңалту сұрақтарын әлеуметтік қызметкерлердің араласуынсыз іске асыру мүмкін емес. Әлеуметтік қызметкердің атқаратын жұмысының негізгі функцияларына заңгерлік, медициналық, психологиялық, педагогтік және басқа да мамандықтар бойынша кеңес беру, материалдық көмектер ұйымдастыру жатады. Әлеуметтік қызметкер мүгедек балалар мен отбасының мүшелеріне жүргізілетін психологиялық-педагогикалық, психокоррекциялық қызмет әдістерін негіздеп сараптайды және өңдейді. Социумдағы әлеуметтік жағдайды зерттеп және оған болжам жасау арқылы отбасы мен мүгедек балаларға әлеуметтік-педагогикалық, психологиялық нақты көмек формаларын және түрлерін ұсынады.

Жаңа қоғамдағы бала мүгедектігің мәселелерінің шешімін екі жақты қарастырылуы керек. Біріншіден – мүгедектіктің алдын алу, бұл аяғы ауыр әйелдерге, сәбилерге көрсетілетін медициналық қызмет санасын жоғарлату арқылы, алдын ала кеңес алатын медициналық-генетикалық мекемелер ашу арқылы іске асыру. Екіншіден – мүгедек балаларды әлеуметтік оңалту, бұл-әлеуметтік оңалту орталықтарын ашу арқылы іске асыруда [1, с. 45].

Дене кемістігінің қай түрі болса да, мейлі ол соқыр, не саңырау, не туғаннан кем ақыл болса да оның өмірге деген көзқарасы өзгеріп қана қоймай, айналасындағы адамдармен де қарым-қатынас жасауын қиындатады.

Дене кемістігімен ауру адамның әлеуметтік өміріндегі мінез-құлқының ауытқуына әкеп соқтырады. Әулеттегі кеміс балаға көбірек қамқорлық көрсетіп, оған басқа балаларға қарағанда ерекше көңіл бөлінеді. Бала басындағы бақытсыздық бәрінен бұрын оның маңындағы жақын адамдардың жанашырлық сезімін оятып, оған деген көзқарасты өзгертеді. Кез келген семьяда кеміс балаға деген көзқарас оны басқа түскен масыл, не тағдыр жазасы деп санамай, қамқорлық пен мейірімділік құшағында болады. Балаға деген мұндай қамқорлық оған күшті әсер етіп, ол өзін басқа балалардан бөлексіткендей сезінеді. В.Г.Короленко өзінің «Соқыр музыкант» деген шығармасында соқыр баланың отбасында ерекше саналып, оның айтқандарын екі етпей бұлжытпай орындап отыратындықтары туралы жазады. Одан әрі дене кемістігі бар адам, сау адамға қарағанда, өзіне деген ерекше әлеуметтік

көзқарасты қажет етеді. Табиғи кемістік адам тіршілігінде ақау туғызады, ол кәдімгі адам денесінің буынынан сүйегі тайғандай ауыр сезінеді, немесе тамақ ішуі мен зәрге отыруы қиындаған ауыр жағдайдың жанына батып, қиналуды басынан кешіреді. Соқырлар мен саңыраулардың мұндай жайттары өздерінің үнсіз мойындауынан және олардың Табиғи кемістігін күнделікті бақылау мен рухани өмірін жүйелі түрде зерттеу нәтижелері арқылы анықталып отырады. Осы уақытқа дейін ғылыми-педагогикалық әдебиеттерде және жалпы түсінік бойынша кеміс балалардың жан дүниесінің сырын зерттеу биологиялық мәселе деп саналып келгені өкінішті-ақ. Адамның кемістігі тек биологиялық тұрғыдан іздестіріліп, оның дене құрылысы мен айналасындағы табиғи нәрселермен қалайша қатынас жасайтындығы зерттеледі. Ал педагогтар ұзақ жылдар бойы тәрбие ісін жандандыру арқылы дене мен ақыл-ой кемістігінің орнын толтыруға болады деген ұшқары пікірді қолдап келді. Мысалы, адамның бір бүйрегін алып тастаса, екінші бүйрегі жұмыс істейді және ол екі бүйректің де жұмысын атқарады деп санады. Қысқасын айтқанда дене кемістігіне қатысты психологиялық , педагогикалық мәселелерге ат үсті қарап, оларға тек медициналық тұрғыдан ғана жауап берді: соқыр-көзі көрмеушілік, ал саңырау-құлағы естімеушілік деп саналып, мәселенің түйіні соқыр итпен, саңырау қарсақ жайында айтып отырғандай немқұрайды көзқараста болды. Бұл ретте ескерусіз қалған бір жайт бар. Ол хайуанаттардан кемістік адамның тек жеке басына тікелей қатысты деп саналмай, оны әлеуметтік фактор ретінде қарастырған орынды. Өйткені дүниедегі болмыс пен адамның тіршілігін байланыстырушы әлеуметтік орта. Сондықтан адамның құлағы мен көзі оның дене мүшелері ғана емес, сонымен бірге бұл мүшелер әлеуметтік органдар деп те аталады. Әлеуметтік ортадан алынатын мағлұматтар адамға әсер етіп, онан сыртқы ортаға, онан қайтып адамның өзіне оралады. Адамның қарым-қатынасы әлеумет ортасы болмаса жалаң күйінде жүзеге асуы мүмкін емес. Көз бен құлақтың кемістігі ен алдымен әлеуметтік қызмет атқаратын органдардың қатардан шығып, қоғаммен байланыстың үзілуі деп түсіну керек. Мұндай кемістік адамның мінез-құлқының белгілі қалыпты жағдайдан ауытқу болып та саналады.

Психология мен педагогикада балалардың кемтарлығы жайында мәселені әлеуметтік маңызды мәселе ретінде қарастырып, оны әдеттегі екінші кезектегі іс деп санамай, адам тіршілігіндегі басты мәселе ретінде бағалауды қажет етеді. Бұл мәселенің мән-жайын жете бағалап, оны аса қажетті деп қараған әділетті болмақ. Егер психологиялық тұрғыдан баланың дене кемістігін әлеуметтік сынық ден санайтын болсақ, онда педагогикалық тұрғыдан сол дендегі сынықты орнына салып емдеу деп ұғыну керек. Мұндай ойдың шындығын растау ниетімен бірсыпыра қарапайым түсініктерді еске түсірейік. Ең алдымен біздер дене кемістігі жайында ғылымға жат түсініктерден арылуымыз керек. Мұндай түсінік бойынша табиғаттың өзі кеміс мүшенің қызметін организмнің өзге мүшелерінің жетілуіне орай қоса атқарады да, адам бойындағы кемістікті толықтырады дейді. Бұл биологиялық тәсіл делінеді. Мысалы, соқтырдың көзі көрмесе де, ол тіршілік еткен ортасына икемделіп, нәрселердің түр-түсін саусақтармен сипау арқылы танып біледі десе, ал мылқау

адамның дыбысты тілі болмаса да ол өзгелердің айтқан сөзін еріндерінің қимыл-қозғалысынан түсінеді дейді. Кемтар адамдардың әсіресе сипау сезімдері мен иісті түйсінулері әлдеқайда жетілген дейді. Алайда арнайы жүргізген зерттеу нәтижелері соқырдың сипау сезімі мен саңыраудың көру сезімінің бірқалыпты дамыған дені сау адамдардың сезімімен салыстырғанда, олардың арасында айтарлықтай айырмашылығы жоқ екендігін көрсетеді. Осы мәселеге мылқау мен саңыраулардың көру қабілеті сау адамдардікінен кем емес, кейде ондай адамдар біздердің көрмеген нәрселерімізді көре алады, ол көру арқылы қабылдауы сау адамдардан әлдеқайда төмен немесе олардан артық деуге болмайды. Саңырау көзінің көрегендігі нашар болса да, ол бара-бара жетілуі мүмкін, бірақ дені сау адамдардікінен артық емес дейді Н.М.Поговский [2, с. 21]. Соқыр адамның сипау түсігінің жақсы жетілуі және саңыраудың көру қабілеттілігі сол сезім мүшесінің құрылысы нерв жүйелері жүйелерінің айрықша жетілуінде емес, ондай адамдардың тиісті нәрселерді сезіп білуде үнемі қолданып, тұрақты түрде жаттығу жаттығуына байланысты. Соқыр адамның саусақтарының сипап оқуы және қаптаған Л.Брайль әрпімен жазылған шығыңқы нүктелерді мұқият тануы арқылы әрбір нүктенің орналасу тәртібіне орай бөлек әріпті білдіріп, сол дыбыстардан сөз құрылады. Сөздер сөйлемге айналады. Бұл процесс сау адамдардың Брайль Луй (1809-1852) -әлемге әйгілі француздың соқырларды оқыту жөніндегі педагогі. Соқырлар үшін өз атымен белгілі жазу, оқу әдістерін ойлап тапқан Үш жасынан соқыр.Л.С.Выготский оның әріптері бойынша оқып үйренудің кәдімгі әріптерден айырмашылығы жоқ дейді. Көзбен көріп оқығанына ұқсас және психологиялық жағынан олардың бірінен-бірінің ешқан дай айырмашылығы жоқ. Хат танымайтын сауатсыз адамға кітап беті шимай-шатпақ болып көрінеді. Сол сияқты Брайль шрифтары да біздерге түсініксіз. Бұл ретте мәселенің мәні сезім мүшелерінің жақсы жетілуіне орай оның сауаттылығы мен тәжірибесіне байланысты. Брайль нүктелерін шапшаң айырып оларды дұрыс қабылдауына да байланысты. Көзі көретін адамдар да нүктелерді соқырлар сияқты тез арада үйренуге болады. Сол сияқты ерінді қимылдатып сөйлеуді де үйрену қиын емес [3, с. 78]. Саңырау мұндай тәсілді пайдаланып «көзімен естуді» үйренеді. Мұндай ерекшелік көздің айрықша жаратылуында емес, оның сауаттылығы мен ойлау қабілетінің еріннің қимыл-қозғалысына қарап, оны әрбір затпен салыстыра отырып оқуына икемділігінде. Мұндай процесстердің барлығы И.П.Павлоп пен В.М.Бехтерев негіздеген шартты рефлекс пен оныңжасау механизмімен ұштасты. Бір мезгілде екі түрлі тітіркендіргіштің әсерінен белгілі дыбыс пен нүктелердің өзара қисындасуы сан рет қайталану нәтижесінде сол нүктелерде өздігінен уақыттың тоғысуына орай тітіркену тудырып отырады. Жаңадан пайда болатын сипау сезімі бұрынғы дыбыс тітіркендіргіштеріне ұқсас түрде бір мезгілде қайталанып отырады. Соған орай нүктелерді неғұрлым шапшаң ажырата білу тежелу заңдылығына сәйкес шартты рефлексінің жасалуын қамтамасыз етеді.

Жалпы психологиялық жағынан кемістік - әлеуметтік мінез-құлықты өзгертуге ықпал етеді. Тірі организмнің мінез-құлқындағы ерекшеліктер өмірмен байланысты болудың нәтижесі тіршілік ортасына бейімделу жүйесі. Бұл жүйенің өзгеруі әлеуметтік байланыстың қайта құрылуына және оның

өзгеруіне әкеліп соғады. Кемтар баланың психологиялық ерекшеліктерінің негізі биологиялық фактор емес, әлеуметтік фактор екендігін көрсетеді. Психологиялық тұрғыдан алып қарағанда соқырлардың әлеуметтік ортадағы жағдайы түрліше болады. Соқырлық америка фермерінің қызы мен украин помещигінің ұлы үшін, неміс герцогінің әйелі мен орыс шаруасының және Швеция пролетариаты үшін әр қилы фактілер сипатында болады. Олардың бұл жайында ұнымдары да түрліше болады.

Сондықтан кемтар балалардың тәрбие мәселесін әлеуметтік жағдай тұрғысынан қарау керек. Кемтар баланың әлеуметтік тәрбиесінің негізі оның табиғи жетіспеушілігін - әлеуметтік жолмен толықтыру әдісі - бірден-бір ең дұрыс жол. Арнаулы тәрбие әлеуметтік талапқа бағынуы керек. Сөйтіп біртұтас мәселенің белгілі құрамды бөлігі ретінде қаралуға тиіс. Кемтар балаларға ерекше тәрбие беріп оқыту қажеттілік біз бекерлей алмаймыз, керісінше соқырды оқыш үйренуге, саңырауды ауызша сөйлеуге үйренуге үшін арнаулы педагогикалық техника, ерекше әдіс керек.

Ерте ме, кеш пе адамзат соқырлықты да, саңыраулықты да, кемақылдықты да женуге тиіс деген сенімдемін. Бұл мәселеде медицина мен биологияға қарағанда, әлеуметтік және педагогикалық жағынан жеңіске бұрынырақ жетуі мүмкін. «Кемістігі бар бала» деген ұғымнан келешекте педагогика айтуға ұялатын шығар. Сөйлейтін саңырау, жұмыс істейтін соқыр - өмірге тең араласқандар өздерін кемтармыз деп айтуға және олай деп айтқызуға жолбермейді. Соқыр, саңырау, кемақыл, кемтар болмаудың сыры ет қолымызда. Келешекте кемтар деген ұғымды біржолата ұмытатын боламыз. Адам нәсілінің жетілуіне сәйкес, әлеуметтік құрылыстың өзгеруіне сәйкес адамзаттың өмір сүру ортасы жақсарады. Соқырлық саңыраудың саны азаяды. Мүмкін олар тіптен болмас. Бірақ олардан да бұрынәлеуметтік жеңіске жететіні ақиқат. Соқырлық пен саңыраулық дене кемшілігі ретінде жер бетінде көпке дейін сақталуы мүмкін. Бірақ олар кемтар болмайды, себебі, кемтарлық әлеуметтік ұғым, «кеміс» деген соқырға, саңырауға, кемақылға жабысқан қаспақ сияқты. Оладам қатты сілкінсе, бойынан түсіп қалады. Соқырлық өздігінен баланы кемтар жасамайды, оның кемтар болуы өмір сүрген әлеуметтік ортасына байланысты [4, с. 167].

Әлеуметтік тәрбие баланың мүмкіндігі шектеулілігін толықтырады. Бір кезде соқыр баланы кемтар десек, біздің жанымыздағылар бұл ойымызды қостай қоймайтын сәтке жетеміз. Бірақ соқыр деп, саңырауды саңырау деп атау ғана қалуы мүмкін. Қазіргі таңда еліміздегі мүмкіндігі шектеулі балалар өзінің қадір-қасиетін қамтамасыз ететін, өзіне деген сенімділігін арттырып және қоғамдық өмірге белсене араласуына жәрдемдесетін толыққанды жағдайларда өмір сүруде.

Әдебиеттер:

1. Агафанов А.Н., Мендибаев К.Н., Туганбекова К.М. Социальная работа: теория и технологии. – Астана, 2005. – С.325.

2. «Қазақстан Республикасында мүгедектерді әлеуметтік қорғау туралы» заңы. – 2005.
3. Қазақстан Республикасында білім беруді дамытудың 2020-2025 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы.
4. Коррекционно-образовательные программы воспитания и обучения детей с тяжелой умственной отсталостью. -Алматы, 2004. – С.258.

Слем Нұрғайм., биология пәні мұғалімі
№8 ЖББ ОМ
Қарағанды қаласы

ОТБАСЫ МЕН МЕКТЕПТІҢ ӨЗАРА ҚАРЫМ-ҚАТЫНАСЫНЫҢ ТИІМДІЛІГІ

Отбасы мен мектеп, ата-ана мен педагогтер қарым-қатынасы мәселелері бүгінгі жағдайда маңызды болып отыр, өйткені әр оқушының тұлға болып қалыптасуы, өскелең ұрпақтың дамуы мен тәрбиесінің табысты болуы көптеген жағдайда нақ осы мәселелерді шешуге байланысты. Осы заманғы мектеп бұрын-соңды болмаған отбасы қолдауын қажет етеді. Бүгінде педагогтің ата-анамен жұмысы оларды оқу-тәрбие үрдісіне белсенді тарта отырып, ынтымақтасуынсыз жүргізілуі мүмкін емес. Ұзақ уақыт бойы мектеп – негізгі тәрбиеші, ал отбасы оның көмекшісі және одақтасы деп саналып келгені даусыз. Іс жүзінде отбасы тәрбиесі ата-ана бақыты мен ізгіліктің және барлық тәрбие бастауының негізі болып табылады

Егеменді еліміздің жас азаматтың тұлғасын қалыптастыруда рухани – адамгершілік білім беру мен тәрбиенің міндеттері ерекше мән - маңызға ие болып отыр.

Отбасы – руханияттың бесігі. ҚР « Неке және отбасы туралы» заңының 62 – бабында « Бала тәрбиелеуші ата-аналар өздерінің қабілеттері мен қаржылық мүмкіндіктерінің шегінде, оның дене, психикалық, адамгершілік және рухани жағынан дамуына қажетті өмір сүру жағдайларын қамтамасыз ету үшін негізгі жауапкершілікте болады» деп жазылғаны тегін емес.

Одан бөлек ҚР «Балалар құқығы туралы» заңның 490- бабында: « ... ата – ана баланың дене және психиялық денсаулығына ,оның адамгершілігінің дамуыны кедергі келтірмеуі керек» деп жазылған.

Сонғы он жылда көптеген отбасы экономикалық,кейде тіпті жан бағу қамымен жүрген жағдайда көптеген ата- ана баланы тәрбиелеу мен тұлғасын дамыту мәселелерін шешуден шеттетілген әлеуметтік тенденциясы етек алуда. Ата – ана баланың дамуының жас және тұлғалық ерекшелігін тиісінше білмегендіктен,кейде өз түйсігі, өз шешімі бойынша тәрбиелей береді. Мұндай отбасылырда, әдетте, ата- ана мен балалар арасындағы тұлғааралық қарым қатынас болмайды , соның салдарынан көбіне жағымсыз болып келетін сыртқы ықпалға басымдық беріліп, баланың отбасы ықпалынан тысқалуына әкеліп соқтырады.

Педагогтердің отбасы мәселелерін зерттеуге, отбасылық тәрбиеге ықпал ету жолдарын іздестіруге құлық танытпауының себебі осы. Әрбір үшінші отбасы толыққанды емес екені баршамызға аян. Әрбір екінші отбасында балалар тәрбиесіне өзіндік ықпалы бар жасырын немесе ашық шиеленісті жағдайлар кездеседі.

Кәметке толмаған балалардың қылмыс жасауына кикілжіндер орын алып тұратын шиеленісті отбасылық жағдай себеп болады. Мұндай отбасында қылмыс жасау қаупі бар тұлға қалыптастады.

Ата-аналар мұғалемдермен хабарласып, байланысып тұратын отбасылармен жұмыс істеу қашанда жеңіл. Ал шиеленісті жағдайларға толы отбасылармен қалай жұмыс істеу керек? Мұндай отбасылармен жұмыс істеу табандылықты, зор еңбекті талап етеді.

Отбасының жалпы шиеленісімен күрес бар уақытта оңда нәтиже бере бермейді. Мұғалімдердің көпшілігі бұл істе айтарлық нәтижеге қол жеткізе алмай, өз шамасы келетін жағын-баланың мектептегі өмірін өзгертуді қолға алады. Оқушыға қамқорлық жасап, көбірек көңіл бөліп, балалармен арқа-жарқа араласып, сергіп, өз жанына жайлы ермек тауып, ісінің нәтижесіне қуануына жағдай жасайды. Бір сөзбен айтқанда, оқушының сыныптастарымен тілдесіп, оқудан қуаныш табуына жағдай жасап, әлеуметтік рөлін арттырады.

Мұғалімдердің әлдеқайда тәжірибелі енді бір тобы шиеленісті отбасылардың ата-аналармен қарым-қатынас жасаудан жалтаруға асықпайды. Керісінше, ондай ата-аналардың ойына қозғау салып, өз баласының тұлғасын өздері, өз өнегесімен қалыптастыратынын түсіндіреді. Уақыт, табандылық, төзім, ата-анаға деген мейірім өз балаларының тәрбиесіне, олардың болашағына жауапкершілікпен қарауына міндетті түрде түрткі болады.

Мектеп - өскелең ұрпақты тәрбиелеу жүйесіндегі шешуші буын. Мектеп еш уақытта отбасынан, қоғамнан бөлініп, жеке болған мекеме болған емес. Сондықтан оның іс-әрекеті отбасымен, қоғаммен, еңбек ұжымдарымен тығыз байланысты. Мектепте іс-әрекеттің ең бастысы - тәрбие түрлерінің (дүниетаным, еңбек, мінез-құлық, эстетикалық дене тәрбиесі) мақсаттары мен міндеттері жүзеге асырылады.

Мектеп пен отбасы ұлттық сананың қорғаны болуға, оқушылардың бойында туыстық сезім, ата-ана, жас балалар, қарттар алдында парыз сезімін қалыптастыруды үйретуге тиіс.

Бүгінгі таңда ата-аналардың бала тәрбиесінде олардың бір-біріне айтар ақыл кеңестері ауадай қажет. Ол үшін ата-аналар өз балалары тәрбиелеуде мектеппен қарым-қатынас, тікелей байланыс жасауды өзінің басты міндеті деп санауы тиіс, жәнеде осыған ұстаздар тарапынан ықпал жасалынуы қажет. Өйткені, ата-аналардың өз балаларын тәрбиелеудегі жетістіктері сынып, мектеп ұжымдарының оқу-тәрбие жұмыстарының нәтижесіне байланысты болып келеді. Ол өз кезегінде мектептегі оқу-тәрбие процесінің мазмұнын, сапасын және тиімділігін жақсартуда отбасы мен мектептің ынтымақтастықта жұмыс істеуін қажет етеді. Сондықтан да мектептің ата-аналармен өзара қарым-қатынасының ерекшелігі, осы екі жақтың тығыз өзара байланысы мен белсенді әрекетінің бірлігінің тұрақтылығынан көрінеді. Бұл тұрақтылықты ең алдымен

сынып мұғалімі және сол сыныптың тәрбиешілері қамтамасыз етеді. Олар мектеп пен отбасы арасындағы ұйымдастыруда жетекші роль атқаруы тиіс. Ол үшін өзара сенім мен құрмет, өзара көмек пен қолдау, бір-біріне шыдамдылық таныту.

Мектеп пен отбасының ынтымақтастығы дегеніміз – бала тәрбиесінде отбасы мен мектептің бірін-бірі толықтыруы, өзара хабарласа, келісе әсер етуі, ықпал жасауы дегенді білдіреді.

Мектеп пен отбасы ынтымақтастығы жасөспірім тәрбиесінде – ортақ мақсатты бірлесе талдау, өзара пікір алмасу, сезім әлеміне бірлесіп, қуанышта ортақтас болу секілді кең ауқымды эмоция түрлерін қамтиды. Жасөспірімдерді тәрбиелеуде ортақ келісімде іс-әрекеттер, өзара түсіністік қалыптасады. Бұл жерде мектеп ұжымының ынтымақтастығы, жасөспірімдердің бірі-бірімен ынтымақтастығы және отбасы мүшелерінің ішкі ынтымақтастығы да аса маңызды факторлар екендігі айту керек.

Бала тәрбиесіндегі мектеп пен отбасы ынтымақтастығы дегеніміз – жасөспірімнің тәрбиесін жақсарту мақсатында бағытталған, келісілген, үйлестірілген, әсер ететін шаралардың бір жүйеге бірігуі. Жасөспірімдерді тәрбиелеуде мектеп пен отбасы ынтымақтастығының жоғары өлшемді болуына сынып жетекші, тәрбиеші, педагог-психолог, әлеуметтік-педагогтың орны ерекше. Сонымен қатар пән мұғалімдері де жасөспірімді тәрбиелеуде өз үлестерін қосып отырады. Олар жасөспірімдердің пәнге деген ынта-ықыласына байланысты жасөспірім бойындағы белгілі бір ерекшеліктері, қызығушылықтары арқылы тәрбиелей алады.

Қорыта келгенде, еліміздің ертеңі болар ұрпағымыздың тағдыры өз қолымызда. Дана халқымыз ұлына да, қызына да «Атаңның баласы болма, адамның баласы бол» демей ме. Ендеше, ұрпағымыздың болашағы ата-ана, мектеп арасындағы жүйелі тәрбиенің негізінде екені айқын.

Әдебиеттер

1. Қазақстан Республикасының Неке және отбасы туралы Заңы 2011 жылғы 26 желтоқсандағы № 518-IV
2. Молдабаева Қ.Қ. «Ұрпақ тәрбиелеудегі отбасы мен білім ошақтарының орны» // Современное образование № 4 (84) 2017
3. Темірғалиева Қ. «Отбасы – аялы алақан мекені» // Жайық шұғыласы газеті, 2020
4. Салықова Г. «Баланың бас ұстазы ата-ана» // Sabaq.kz. Ұстаздарға арналған әдістемелік- танымдық сайт.

Токирова Жазира Атыгаевна
Ұлытау облысы Жезқазған музыкалық колледжі КМҚК
тарих және география пәнінің оқытушысы
Сатыбалдина Жулдызай Абжаппаровна
Ұлытау облысы білім басқармасының Жезқазған қаласы білім бөлімінің
«№21 жалпы білім беретін мектебі» КММ
тарих пәні мұғалімі
Мұқан Нұргүл Тілепбекқызы
академик Е.А.Бөкетов атындағы Қарағанды Университетінің аға
оқытушысы

АУЫЛДЫҚ ЖЕРЛЕРДЕ БАЛАЛАР МЕН ЖАСӨСПІМДЕРДІҢ МӘДЕНИ-САУЫҚТЫРУ ІС-ШАРАЛАРЫН ҰЙЫМДАСТЫРУ МҮМКІНДІКТЕРІ

Мақалада мәдени-сауықтыру іс-шараларын ұйымдастыру арқылы ауылдық жасөспірімдердің шығармашылық әлеуетін дамыту мүмкіндіктерін талдап, дамыту құралы ретінде мәдени-демалыс қызметін зерттеу. Мұның бәрі ауылдық жасөспірімдердің мәдени-демалыс қызметін дамытуға байланысты мәселелерді одан әрі зерттеу үшін қажет болатындығы талданады.

Жас ұрпақтың бос уақытында тәрбиелік ықпал етудің ең маңызды ұйымдастырушылық-педагогикалық шарты әртүрлі мекемелер мен ұйымдардың өзара үйлестірілген жұмысы болып табылады. Бұл әсіресе ауылдық жерлерде маңызды, өйткені ауыл тұрғындарының өмірі мен тұрмысы, ауылдың ерекшеліктері балалардың бос уақытын ұйымдастырудағы әртүрлі әлеуметтік институттардың өзара әрекетін заңды етеді [1]. Ауылдық клуб әлеуметтік-мәдени ортаны құруға әсер ететін мекеменің бірден бірі.

Бос уақыт – баланың өз таңдауы бойынша әр алуан іс-әрекетпен айналысу мүмкіндігі. Әрине, көп нәрсе баланың қажеттіліктеріне, отбасындағы бос уақытты ұйымдастыру ерекшеліктеріне және қоршаған әлеуметтік-мәдени ортаның мүмкіндіктеріне байланысты. Мектеп оқушыларының бос уақыты олардың танымдық белсенділігіне үлкен әсер етеді. Балалар бос уақытында кітап оқиды, фильмдер, спектакльдер, телешоулар көреді. Бос уақытты өткізу кезінде білімнің алуан түрлі салаларында жаңа нәрселерді меңгереді: көркемдік ой-өрісі кеңейеді, техникалық шығармашылық үдерісі түсініледі, спортпен танысу және т.б.орнайды. Жалпы «бос уақыт» және «тынығу» ұғымдары бір-бірін алмастырады. Дегенмен, олар мағынасы жағынан бірдей емес. Адамдар бос уақыт туралы айтқанда, оны кез келген нәрсеге пайдалану мүмкіндігіне баса назар аударылады. Бұл кезеңде адам үй жұмысын, үй шаруашылығын жасай алады. Кейбір адамдар оны тиімсіз («ештеңе істемейтін» күйде немесе өз денсаулығына зиян келтіретін жағдайда немесе қоғамдық тәртіп пен басқалардың бос уақытын бұзған және т.б.) жұмсайды [2].

Осылайша, балалар бос уақытын толық өткізуге үйренеді, әр түрлі бос уақытты игереді. Бос уақыттың түрлерін Е.В.Соколовтоптарға жіктейді: демалыс, ойын-сауық, өзін-өзі тәрбиелеу және шығармашылық. Егер демалу

мен ойын-сауық шаршау мен шиеленісті жеңілдетсе, психологиялық релаксация мен эмоционалды күштің рөлін атқарса, онда өзін-өзі тәрбиелеу мен шығармашылық баланы мәдени құндылықтармен таныстыруға, сол арқылы ақыл-ойды, қабілеттерді, танымдық қызығушылықтарды, эстетикалық және моральдық сезімдерді дамытуға негіз болады деседі. Бос уақытында балалар әртүрлі әлеуметтік институттардың ықпалы мен әсеріне барынша ашық болады, бұл олардың адамгершілік қасиеттері мен дүниетанымына барынша тиімді әсер етуге мүмкіндік береді.

Клуб мекемесі өскелең ұрпаққа тәрбиелік ықпалды тереңдету мен кеңейтудің маңызды әлеуметтік қызметін атқарады. Оның ерекшелігі балалар мен жасөспірімдердің бос уақытын, оқудан бос уақытын ұйымдастыруға арналғанында. [3].

Балалардың мәдени-тынығу іс-әрекетінің ерекшелігі ондағы рекреациялық және ойын-сауықтық функция элементтерінің болуымен анықталады. Балалар мен жасөспірімдердің мәдени-тынығу қызметі ойын-сауықты шығармашылық және дене күшін дамытумен үйлестіру керек. Психологиялық ерекшеліктерін ескере отырып, оларды үйірмедегі белсенді іс-әрекетке тарту қажет.

Олай болса, клубтың өзіндік ерекшелігі – онда өскелең ұрпақты тәрбиелеу демалыс және ойын-сауықпен органикалық түрде ұштасатын демалыс саласындағы оқу, тәрбиелік, шығармашылық іс-әрекеттер процесінде жүзеге асырылады.

Үйірменің балалармен жұмыс жасауда қолданатын әдістері ерекше. Балалар өздері үшін ғана емес, ересектер үшін де үйірме шараларын ұйымдастыруға қатысады, көркемөнерпаздар концерттерін орындайды.

Мәдени-тынығу қызметінің ықпалымен және тәрбиенің мақсатты ықпалымен жеке тұлғаның мәдени ойлауын, сезімін, мінез-құлқын қалыптастыру, әлеуметтену, оны қоғамдық өмірге қосу процесі жүреді.

Балалар мен жасөспірімдердің қажеттіліктері мен сұраныстарын мәдениет мекемелері арқылы қанағаттандыру мәселесі материалдық базасы да, кадрлармен қамтамасыз етілуі де қалалық мәдениет мекемелерімен салыстырғанда төмен деңгейде орналасқан ауылдық жерлерде ең өткір болып отыр.

Ауылдағы клуб – бұл ұжымдық мереке, ұжымдық ойын, ұжымдық шығармашылық, ұжымдық демалыс орны. Демек, бұқаралық жұмыс балаларды үйірмеге тартуға көмектесетін, олардың қызығушылығын тудыратын, мектеп оқушыларының танымдық және көркемдік іс-әрекетінің дамуын толықтыратын, жерге, ауыл еңбегіне, салт-дәстүрге, тұрмыс пен мәдениетке, ауыл өміріне деген сүйіспеншілікті оятатын белсенділіктің негізіне айналады. Клуб өз мүшелерінің әлеуметтік белсенділігін, олардың шығармашылық ұстанымдарын, ағартушылық және мәдени деңгейін көтеру мақсатында құрылады. Клубқа келушілер демалып, бірге көңіл көтереді. Клуб қауымдастығы бастамашылдықпен, қоғамдық пікірмен және санамен ерекшеленеді.[4]

Қызығушылықтары мен сұраныстары әртүрлі балалар мен жасөспірімдер үйірмеге келіп, оның белсенді қатысушылары болуы үшін ең алдымен бос уақытты мәдениетті түрде өткізуге қолайлы жағдай жасау керек. Олардың

ішіндегі ең бастысы - әртүрлі, оқудан тыс әрекеттерді ұйымдастыру. Бұл үйірме жұмысына қатысатын балалардың әртүрлі қызығушылықтарын, қабілеттерін жан-жақты дамытуға, жеке іс-әрекет түрлерін таңдауға алғышарттар жасайды. Осы орайда клуб қызметкері анық білуі қажет:

- ауылдың әлеуметтік-экономикалық ерекшеліктерін;
- мәдени мүмкіндіктерін;
- педагогикалық қауымның мүмкіндіктерін;
- ауыл балаларының жас құрамын;
- мектептегі тәрбие жұмысының ұстанымын;
- отбасылардың әлеуметтік ерекшеліктерін;
- мектеп оқушыларының хоббиі, бейімділігі мен қажеттіліктерінің жалпы тенденцияларын білуі керек.

Бұл шарттарды таңдау және оларды дұрыс пайдалану, өз кезегінде, үлкен маңызға ие. Көбінесе әрекеттің нәтижесі шарттарды таңдауға байланысты.

Ауылдық клубта балалармен жұмыс істеудің ең өзекті түрлерін қарастырсақ:

1. Жұмыстың жеке түрі

Ерекшеліктері: барлығына қол жеткізу, диалог құру, өзара түсіністік, мәселелерді шешуге көмектесу, сұрақтарға жауап беру, сезімдер мен ойларға әсер ету.

Жеке жұмыс формалары: әңгіме, кеңес, жеке сабақ.

2. Топтық жұмыс формасы

Аудитория саны 5-7-ден 50 адамға дейін

Ерекшеліктері: жақындық, кері байланыс мүмкіндігі, жеке қарым-қатынас.

Топтық формалар: демалыс кештері, жиындар, қонақ бөлмелер, салт-дәстүрлер, экскурсиялар, әңгімелер, викторина, сайыс, ойын.

3. Бұқаралық оқиғалар

100 адамнан тұратын аудитория

Бұқаралық іс-шаралар (мерекелер, спектакльдер, концерттер, театрландырылған қойылымдар және т.б.) тақырыптарының өзектілігі мен маңыздылығы.

Оларды дайындаудың күрделілігі: сценарий әзірлеу, жүзеге асыру кезіндегі қауіпсіздік шаралары және т.б.

Жаппай жұмыс түрлері: концерт, конкурс, мереке, салтанатты жиындар, театрландырылған ойын бағдарламасы, көрме, фестиваль, КТК (КВН).

Сыныптан тыс уақытта оқушылармен жұмысты ұйымдастырудың негізгі талаптары: оқу және сабақтан тыс жұмыстардың органикалық бірлігі; әрбір оқушының қызығушылығын, бейімділігін және қабілетін ескере отырып, бос уақытында пайдалы жұмыс істеуге мүмкіндік беру; әртүрлілік, қызығу және т.б.

Сонымен, ауылдық жерлердегі мәдениет мекемелері ауыл балалары мен жасөспірімдерінің бос уақытын ұйымдастырудың өзіндік орталығы болып табылады. Бұл мекемелер мектеппен өзара келісілген жұмыстарды жүргізуі керек. Бала мектепте көп уақыт өткізетіндіктен және оның қызығушылықтарын ашатындықтан, мұғалімдер көбінесе олардың қызығушылықтарына тікелей

сәйкес келетін балалар мен жасөспірімдермен ауыл клубының жұмысының бағытын байқап, көмектесе алады. Мұндай жұмыс барысында балалар бос уақытын ұтымды өткізуге үйренеді. Бірақ бұл мекемелердің жұмысы ауыл балаларының сұранысын толық қанағаттандыра алмайтынын айта кету керек, өйткені бос уақытты өткізуде таңдау аз. Мамандардың жетіспеушілігінен, сондай-ақ материалдық-техникалық базаның төмендігінен үйірмелер жеткілікті түрде әртүрлі емес [5].

Ауылдық ортаның әлеуметтік және мәдени шектеулі жағдайлары баланың жеке тұлғасын дамытудың мәдени негізінің жоқтығы туралы айтуға мүмкіндік береді, бұл баланың даму қарқынына кері әсер етеді.

Қорыта келгенде ауылдық мектеп оқушыларының басым бөлігі бос уақытын өздігінен білім алуға, шығармашылыққа және спортпен шұғылдануға арнайды. Ауылдық жерлерде балалар мен жасөспірімдердің мәдени-сауықтыру іс-шараларын ұйымдастыру мүмкіндіктері жастардың бос уақытын өткізумен айналысатын мекемелердің қызметі, ең алдымен, жас ұрпақтың шығармашылық және рухани қабілеттерін дамыту үшін, сондай-ақ демалыс үшін барынша оңтайлы және қолайлы жағдайлар жасауға бағытталуы тиіс. Баланың бос уақытын өткізу мәдениетін қалыптастыруға жалпы және қосымша білім беру мекемелері және отбасы мақсатты және жүйелі түрде қатысады.

Әдебиеттер:

1. Ю.А.Сапарова, А.С.Сабекова, Ш.Ж.Турдалиева. Управление и организация культурно-досуговых учреждений в Казахстане. Астана-2005
2. Грушин Б. Творческий потенциал свободного времени. - М: Профиздат, 1980
3. Хорунженко К.М. Культурология: Энциклопедический словарь. - Ростов-на-Дону, 1997
4. Е.О.Омар Воспитательная деятельность клубных учреждений Казахстана Шымкент, 2010
5. Демченко А. Некоторые проблемы современного развития культурно-досуговой деятельности и народного творчества // Культурно-досуговая деятельность и народное творчество. - М.: ГИВЦ МК. Р.Ф., 1996.

Төкенова Гүлбақыт Біржанқызы
Божбанова Алмагүл Балапановна
“Мартбек Мамыраев атындағы мектеп-интернаты” КММ
Туткышева Г.Т. аға оқытушы, әлеуметтік жұмыс магистрі

МЕКТЕП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ БІЛІМ САПАСЫН АРТТЫРУДАҒЫ ОТБАСЫ ТӘРБИЕСІНІҢ РӨЛІ

Тәрбие-үздіксіз процесс, өйткені, салыстырмалы мағыналы және мақсатты бола отырып, белгілі бір жерде, белгілі бір уақытта және белгілі бір ұйымда жүзеге асырылады. Сонымен қатар, оның дискреттілігі тәрбиенің жекелеген түрлері мен тәрбие ұйымдарының типтерінің бірыңғай мақсатты ұстанымдары мен жөнделген және қарама-қайшы емес өзара байланысы жоқ болғандықтан, адамды көтеру үздіксіз процесс болмайды.

Сонымен қатар, көптеген отбасылар экономикалық, кейде физикалық өмір сүру мәселелерін шешуге алаңдаған жағдайда, көптеген ата-аналарды баланы тәрбиелеу мен жеке дамыту мәселелерін шешуден өзін-өзі ұстаудың әлеуметтік үрдісі күшейе түсті. Бұл, әдетте, оң нәтиже бермейді. Мұндай отбасыларда ата-аналар мен балалар арасында берік тұлғааралық байланыстар жоқ, соның салдарынан "беделге" сыртқы, көбінесе теріс орта болады, бұл баланың отбасының ықпалынан "шығуына" әкеледі.

Білім беру мекемесі баланың, ата-аналардың және социумның тәрбиелік процесін және нақты өзара іс-қимылын қамтамасыз ететін маңызды әлеуметтік институттардың бірі болды, бар және болып қала береді.

Ата-аналар мен педагогтардың баланың мүддесіндегі қызметі, егер олар одақтас болған жағдайда ғана табысты бола алады, бұл оларға баланы жақсы білуге, оны әртүрлі жағдайларда көруге және осылайша ересектерге балалардың жеке ерекшеліктерін түсінуге, олардың қабілеттерін дамытуға, өмірлік құндылықты бағдарларды қалыптастыруға, теріс қылықтар мен мінез-құлықты жеңуге көмектеседі. Педагогтарға әр тәрбиеленушінің отбасымен серіктестік қарым-қатынас орнату, өзара қолдау атмосферасын және мүдделердің ортақтығын құру маңызды. Дәл осы отбасы ерте жастан балаға адамгершілік құндылықтарды, ақылға қонымды өмір салтын қалыптастыруға бағытталған.

Алайда тәжірибе көрсеткендей, кейбір ата-аналардың тәрбиелеу саласында арнайы білімі жоқ, балалармен қарым-қатынас орнатуда қиындықтарға тап болады. Педагогтер мен ата-аналар осы мәселені шешудің тиімді жолдарын бірлесіп табуға тырысып, педагогикалық ағартудың мазмұны мен нысандарын анықтайды. Ата-аналар мен педагогтар одағын құруда маңызды рөл соңғы рөлге ие және барлық ата-аналар педагогтың ынтымақтастыққа деген ұмтылысына жауап бермейді, өз баласын тәрбиелеу бойынша күш-жігерді біріктіруге қызығушылық танытады. Мұғалімге бұл проблеманы шешудің авторитаризм мен дидактизмді болдырмайтын жолдарын мақсатты түрде іздестіру және шыдамдылық қажет [1].

Халқымыздың ардақты ұлдарының бірі Міржақып Дулатұлы: “Жалғыз сүйеніш, жалғыз үміт – оқуда. Теңдікке жетсек те, жұрттығымызды сақтасақ та, дүниедегі сыбағалы орнымызды алсақ та, бір ғана оқудың арқасында аламыз. Жақсылыққа бастайтын жарық жұлдыз – оқу. Надан жұрттың күні – қараң, келешегі – тұман” – деп ғылым, білім, оқудың маңызын қара халыққа атап көрсеткен.

Баланың шығармашылық қабілетін дамыту мәселесі жаңашыл педагогтар (Ш.А. Амонашвили, И.П. Волков) еңбектерінде арнайы айтылып кетеді. Мысалы, бастауыш сынып оқушыларының қабілеттерін дамыту (Б. Тұрғымбаева) эстетикалық тәрбие беру мәселесі (С.А. Ұзақбаева, Б.А. Әлмұхамбетов, А. Қомақов) зерделенген еңбектерінде балалардың көркем мәдениеттік тәрбиесін жетілдіру жолдары қарастырылып, педагогикалық мүмкіндіктерін ашып, көрсетілген .

Л.Керімов қиын балалар тәрбиесі мәселесіне арналған зерттеулерінде «қиын» оқушыны зерттеуді, ең алдымен, отбасындағы тәрбие жағдайын білуден бастауды ұсынады. Баланың жетіліп қалыптасуында отбасының орны ерекше екенін түсіндіре келе, оқушыны қиын атануға алып келетін ата-аналардың балалармен, мұғалімнің оқушымен қарым-қатынасындағы бірнеше кемшіліктерді көрсеткен. Бұл қиындықты шешудегі негізгі бірден-бір жолы – отбасындағы ізгілікті қарым-қатынастарды орнату болып табылады [2].

Ұлы Абай атамыз «Адамның адамшылығы – ақыл, ғылым, жақсы ата, жақсы ана, жақсы құрбы, жақсы ұстаздан болады» деп көрегендікпен ой түйген. Бала өміріне қажетті тәлім-тәрбиені ірге тасы ата-ана арқылы отбасында қаланады.

Жалпы білім беретін мекемеде ересектер мен балалар арасындағы ынтымақтастықты қалыптастыру үшін ұжымды тек педагогтар, балалар, ата-аналардың бірлескен іс-әрекеті ұйымдастырылған жағдайда ғана топтасып, қызықты өмір сүретін үлкен отбасы ретінде біртұтас ретінде көрсету маңызды. Мектепте педагогтарға көбінесе білім алушының отбасылық микроклиматының мәліметтерімен танысуға, педагогикалық қолдау негізінде оған жеке мәселелерді шешуге көмектесуге, баланы жалпы қызметке тартуға, оның шығармашылық мүдделерін іске асыруға көмек көрсетуге тура келеді. Отбасымен өзара іс-қимылдың перспективалы нысандарын әзірлеуде балаларға қосымша білім беру мекемелерінің тәжірибесі ерекше маңызға ие, олардың ерекшелігі сабақты таңдау еркіндігі негізінде бала тұлғасының еркін шығармашылық дамуы болып табылады. Балалар мен олардың тәрбиеленушілерінің ата-аналарына қосымша білім беру жүйесінің педагогтары баланың денсаулығы, дамуы, бірлескен қызметте сенім және жеке табыс атмосферасын құру туралы қамқорлықты біріктіреді. Бүгінгі таңда балалардың объективті және субъективті себептерінің күші әлдеқайда ерте өсіп келе жатқанын айтуға тура келеді [3].

Жыл сайын ақпараттық ресурстар көлемі артып келеді, бүгінгі таңда қазіргі заманғы технологиялар балаларды тәрбиелеу мен оқыту саласындағы педагогтар мен ата-аналардың әлеуетін едәуір кеңейтеді, баланың қабілеттерін дамытудың неғұрлым толық және табысты іске асырылуына ықпал етеді.

Ақпараттық-коммуникативтік технологиялар (АКТ) көмегімен педагогтар білім беру үдерісін қолдау формаларын әр түрлі, сондай-ақ ата-аналармен жұмыс сапасын арттыра алады. Интернет желісіне қол жеткізу – электрондық пошта-бұл оқушылардың ата-аналарымен қарым-қатынастың жылдам, ыңғайлы тәсілі. Мұндай қарым-қатынастың артықшылығы: ақпараттың құпиялылығы мен атаулылығы, ата-аналарға қажетті ақпаратты жылдам беру, уақтылы кері байланыс болып табылады.

Сондай-ақ оқыту және тәрбиелеу процесін құру кезінде білім алушылардың танымдық іс-әрекетінің ерекшеліктерін, олардың жадының жас ерекшеліктерін, зейін, қандай да бір пәндерді неғұрлым табысты оқуға бейімділігін білу және ескеру маңызды. Бұл ерекшеліктерді есепке алу оқыту барысында оқушыларға жеке көзқарасты жүзеге асыруға және білім беру бағдарламасын әзірлеу кезінде сараланған тәсілді қолдануға мүмкіндік береді. Күшті оқушылар олардың зияткерлік қабілеттерін қарқынды дамыту үшін қосымша сабақтарды немесе қиын тапсырмаларды қажет етеді; әлсіз білім алушыларға оқуға жеке көмек, есте сақтау қабілетін, танымдық белсенділігін және т. б. дамытуға баса назар аудару қажет[4].

Қорыта айтқанда, мұғалім мен ата-аналардың арасындағы өзара түсінік пен өзара қолдау болған кезде ғана ата-аналардың жиналысы жақсы нәтиже береді. Осылайша біртіндеп педагогикалық оқулар ұйымдастыру арқылы олардың көзқарастарына әсер ете отырып, тәрбиеде ортақ мақсатқа қол жеткіземіз. Оларды мектепшілік жұмыстарға ара тұра араластыра отырып, олардың көп жылдық баланы тәрбиелеудегі педагогикалық тәжірибелерін жас отбасылары үшін білімін жетілдіруде тиімді пайдалануға болады. Мұғалім кадрларының отбасы тәрбиесі мәселелері бойынша білімдерін жетілдіру оқытушы кадрлар біліктілігін жетілдіру және қайта даярлау институттарында оқытылып, ата-аналармен жұмыс жүргізудің әдістемесінің насихатталуы тиімді болмақ. Өйткені мектеп және отбасы және қоғамдық тәрбие мекемелері тәжірибелерін ықпалдастыру негізінде бірлескен шығармашылыққа жетуге болады.

Әдебиеттер:

1. Тілеужан М. Рухани өнегелі тәрбие // Бала тәрбиесі. — Алматы, 2006. — № 2. — 24-б.
2. Ахметова М.Т. Адамгершілік-рухани тәрбиенің маңыздылығы // Өзіндік таным. — Алматы, — № 2. — 18-б.
3. Бабаев С.Б. Бастауыш мектеп педагогикасы // Бастауыш мектепте оқыту. — 2007. — №
4. Аймауытов Ж. Тәрбиеге жетекші // Бала тәрбиесі. — 2008. — № 47. — 38–43-б.

МАЗМҰНЫ - СОДЕРЖАНИЕ

1 СЕКЦИЯ

«ӘЛЕУМЕТТІК ЖҰМЫСТЫ МОДЕРНИЗАЦИЯЛАУ МӘСЕЛЕЛЕРІ»

«ПРОБЛЕМЫ МОДЕРНИЗАЦИИ СОЦИАЛЬНОЙ РАБОТЫ»

№	Т.А.Ж., мақала тақырыбы Ф.И.О., название статьи	Бет\ Стр.
1	Абдрашева Б.Ж., Егешева А ОҚУШЫЛАРДЫҢ КОМПЬЮТЕРЛІК ТӘУЕЛДІЛІКТІҢ АЛДЫН АЛУ ЖҰМЫСТАРЫ	4-9
2	Ахметолла Б. Ж., Серікғалыұлы Қ ЖОҒАРЫ ОҚУ ОРЫНДАРЫНДАҒЫ СТУДЕНТТІК ЖАСТАР ТЕАТРЫНЫҢ ӘЛЕУМЕТТІК-ШЫҒАРМАШЫЛЫҚ ТИІМДІЛІГІ	9-12
3	Исабекова А. С МҮМКІНДІГІ ШЕКТЕУЛІ БАЛАЛАРҒА ЕРТЕ КӨМЕК КӨРСЕТУДІҢ ОТБАСЫЛЫҚ-ОРТАЛЫҚТАНДЫРЫЛҒАН ТӘСІЛІ: ПРОБЛЕМАНЫ ҚОЮ	12-14
4	Кенжебай Т.Ж., Кендирбекова Ж.Х. ӘЛЕУМЕТТІК ЖҰМЫСТАҒЫ ӘЛЕУМЕТТІК ЖАРНАМАНЫҢ ӘЛЕУЕТІН АШУ: МҮМКІНДІКТЕР МЕН ҚИЫНДЫҚТАР	15-17
5	Нурланова С. С. ОТБАСЫЛЫҚ ЗОРЛЫҚ-ЗОМБЫЛЫҚТАН ЗАРДАП ШЕККЕНДЕРГЕ ӘЛЕУМЕТТІК ҚЫЗМЕТ КӨРСЕТУ ЖӘНЕ ДАҒДАРЫС ОРТАЛЫҚТАРЫНЫҢ РӨЛІ	18-21
6	Smakova G.Y., Mukan N.T., Sagdatova A.T. SOCIAL WORK IN THE CULTURAL SECTOR	21-25
7	Шанбаева Г.Н. ӘЛЕУМЕТТІК ЖҰМЫСТАҒЫ СУПЕРВИЗИЯНЫҢ НЕГІЗГІ ҰҒЫМДАРЫ ЖӘНЕ ОНЫҢ ФУНКЦИЯЛАРЫ	25-30
8	Шимшек Х.А., Ахметова И.А. ЕУРОПАДАҒЫ ЕРІКТІЛІКТІҢ ҚОҒАМДЫҚ ИГІЛІК РЕТІНДЕ ТАРИХИ БАСТАУЛАРЫ	31-34
9	Шыныбай Т.С., Ж.Х. Кендирбекова КӨШІ-ҚОН-ҚОҒАМ ӨМІРІНІҢ АЙНАСЫ	34-37

2 СЕКЦИЯ

«БІЛІМ БЕРУ ЖҮЙЕСІНДЕГІ ӘЛЕУМЕТТІК-ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ТӘРБИЕНІҢ МӘНІ» «СУЩНОСТЬ СОЦИАЛЬНО-ПЕДАГОГИЧЕСКОГО ВОСПИТАНИЯ В СИСТЕМЕ ОБРАЗОВАНИЯ»

№	Т.А.Ж., мақала тақырыбы Ф.И.О., название статьи	Бет\ Стр.
1	Баймуканова М.Т., Аскарова К. ОТБАСЫ ҮЙІ ЖАҒДАЙЫНДА ОТБАСЫ ТӘРБИЕСІНІҢ НЫСАНДАРЫ	38-43
2	Баймуканова М.Т., Сулейменова А. ИНКЛЮЗИВТІ БІЛІМ БЕРУ ЖҮЙЕСІНДЕ ОТБАСЫЛЫҚ- БАҒДАРЛАНҒАН ТӘСІЛДІҢ МӘНІ	43-50
3	Баймуканова М.Т., Мажманова Н.Н. ҚҰҚЫҚТЫҚ ТӘРБИЕ БЕРУ ЖАСӨСПІРІМДЕРДІҢ ДЕВИАНТТЫ МІНЕЗ-ҚҰЛҚЫН АЛДЫН АЛУ РЕТІНДЕ	50-55
4	Исмаил А.Н., Каргин С.Т. ХАЛЫҚ АУЫЗ ӘДЕБИЕТІН ТӘРБИЕЛЕУ ПРОЦЕСІНДЕ ҚОЛДАНУДЫҢ ӘЛЕУМЕТТІК-ПЕДАГОГИКАЛЫҚ МӘНІ	56-61
5	Кабдиева А.А. Джамалиева Г.Ж. БАЛАЛАРДЫҢ ЕРЕКШЕ ҚАБІЛЕТТЕРІН ӘЛЕУМЕТТІК- ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ДИАГНОСТИКАЛАУ МӘСЕЛЕЛЕРІ	61-65
6	Кабдиева А.А. Джамалиева Г.Ж. КӨП БАЛАЛЫ ОТБАСЫНДАҒЫ БАЛАЛАРДЫ РУХАНИ- АДАМГЕРШЛІККЕ ТӘРБИЕЛЕУДІҢ ӘЛЕУМЕТТІК- ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ШАРТТАРЫ	65-68
7	Мухтарова Ш.М., Жексенбаева Р.К. СТУДЕНТ ЖАСТАРДЫҢ САЛАУАТТЫ ӨМІР САЛТЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУ ӘЛЕУМЕТТІК-ПЕДАГОГИКАЛЫҚ МӘСЕЛЕ РЕТІНДЕ	68-73
8	Мухтарова Ш.М. ОБ ОСОБЕННОСТЯХ ПРОЕКТИРОВАНИЯ МЕЖДИСЦИПЛИНАРНОЙ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ ПРОГРАММЫ 6В01802- «СОЦИАЛЬНАЯ И ЮВЕНАЛЬНАЯ ПЕДАГОГИКА	73-79
9	Мухтарова Ш.М., Тұрғанбай М.Д. ИНКЛЮЗИВТІ БІЛІМ БЕРУДІ ЖҮЗЕГЕ АСЫРУДАҒЫ ӘЛЕУМЕТТІК ПЕДАГОГТЫҢ РӨЛІ	79-84
10	Нұржанова С.А., Кендирбекова Ж.Х. ИНКЛЮЗИВТІ БІЛІМ БЕРУ ЖҮЙЕСІНДЕ МҮМКІНДІГІ ШЕКТЕУЛІ БАЛАЛАРДЫ ӘЛЕУМЕТТІК-ПЕДАГОГИКАЛЫҚ СҮЙЕМЕЛДЕУ МӘСЕЛЕЛЕРІ	83-87
11	Рахимов А.С., С.Т. Каргин СТУДЕНТ ЖАСТАР АРАСЫНДА БОС УАҚЫТТЫ ҰЙЫМДАСТЫРУДЫҢ ӘЛЕУМЕТТІК- ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ТЕХНОЛОГИЯЛАРЫ	88-91
12	Советова Н.М., Балабекова Л.Г. ҚАЗІРГІ ЗАМАНҒЫ ЗОРЛЫҚ-ЗОМБЫЛЫҚ ЖӘНЕ ОНЫ АЛДЫН АЛУ	91-95
13	Төлеуқұлова А.Қ., Баймуканова М.Т. ДЕВИАНТТЫ МІНЕЗ-ҚҰЛЫҚТЫ ОҚУШЫЛАРМЕН ӘЛЕУМЕТТІК	95-99

ЮВЕНАЛДЫЛЫҚ ҚЫЗМЕТ АСПЕКТИЛЕРІ		
14	Төлеуқенова Ж. М., Мықышева Г.Е. ИНКЛЮЗИВТІ БІЛІМ БЕРУ МЕКЕМЕЛЕРІНДЕГІ МҮГЕДЕК БАЛАНЫ ТӘРБИЕЛЕП ОТЫРҒАН АТА-АНАЛАРҒА ӘЛЕУМЕТТІК ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ҚОЛДАУ	99-104
15	Төлеуқұлова А.Қ., Баймуканова М.Т. ӘЛЕУМЕТТІК-ПЕДАГОГТЫҢ ЖАСТАР АРАСЫНДАҒЫ ЗОРЛЫҚ-ЗОМБЫЛЫҚТЫҢ АЛДЫН АЛУ ҚЫЗМЕТІ	104-110
16	Түлегенова А.Ғ., Баймуканова М.Т. МЕКТЕП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ ӘЛЕУМЕТТЕНУ ҮДЕРІСІНЕ БҰҚАРАЛЫҚ АҚПАРАТ ҚҰРАЛДАРЫНЫҢ КЕРІ ӘСЕРІНІҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ	111-116
17	Тусупова Г.К. ДЕВИАНТТЫ МІНЕЗ-ҚҰЛЫҚТЫ БАЛАЛАРМЕН ӘЛЕУМЕТТІК-ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ЖҰМЫС БАҒЫТТАРЫ	116-121

3 СЕКЦИЯ

«ҚАЗІРГІ ТӘРБИЕ МЕН БІЛІМ БЕРУДІҢ ИНТЕГРАЦИЯЛАНУЫ»

«ИНТЕГРАЦИЯ СОВРЕМЕННОГО ВОСПИТАНИЯ И ОБРАЗОВАНИЯ»

№	Т.А.Ж., мақала тақырыбы Ф.И.О., название статьи	Бет\ Стр.
1	Айнабекова Г. М., Аманбек А., Туткышева Г.Т. ҰЛТТЫҚ КҮНДЫЛЫҚТАР АРҚЫЛЫ ТӘРБИЕЛЕУДІҢ ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ШАРТТАРЫ	122-125
2	Aitbay G.B., Elubay G.M., Smakova G.E. THE ROLE OF A SOCIAL TEACHER IN THE PROCESS OF PATRIOTIC EDUCATION OF HIGH SCHOOL STUDENTS	125-129
3	Ахметова И.А., М.С. Жилкибаева., А.С. Бекмаганбетова ҚАЗІРГІ БІЛІМ БЕРУ ЖҮЙЕСІНДЕГІ ПАРАДИГМАЛАР	130-133
4	Баймуханова А.М., Смагулова А.И., Муратбаева А.К. ПРОБЛЕМА ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО САМООПРЕДЕЛЕНИЯ С УЧАЩИМИСЯ ШКОЛЫ	133-136
5	Балабекова Л.Г., А. О.Кыдырбаева., С. Ж.Әлижанова БАСТАУЫШ СЫНЫП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ БІЛІМ САПАСЫН АРТТЫРУДАҒЫ ОТБАСЫ ТӘРБИЕСІНІҢ РӨЛІ	136-139
6	Жунусова Г.Ж. БАСТАУЫШ СЫНЫПТА ГУМАНИТАРЛЫҚ ПӨНДЕР НЕГІЗІНДЕ ОҚУШЫЛАРҒА ПАТРИОТТЫҚ ТӘРБИЕ БЕРУ	139-142
7	Ибраева Г. К., Мұстафина А.Қ., Аманбаева Д.С. ФРАЗЕОЛОГИЯЛЫҚ ПРАГМАТИКАСЫНЫҢ ЕРЕКШЕЛІГІ	142-145
8	Каргин С.Т., Муратбаева А.К. МҮМКІНДІГІ ШЕКТЕУЛІ БАЛАЛАРЫ БАР ОТБАСЫЛАРМЕН ӘЛЕУМЕТТІК ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ЖҰМЫС ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ	145-149
9	Куанбаева К.А., Баймаганбетова А.К., Шыныбай Т.С. ИНКЛЮЗИВТІ БІЛІМ БЕРУДЕГІ ӘЛЕУМЕТТІК ПЕДАГОГТАРДЫҢ МҮМКІНДІГІ ШЕКТЕУЛІ БАЛАЛАРМЕН ЖҰМЫС БАҒЫТТАРЫ	149-152
10	Кулейменов А.Ж., Боранбай М., Кулейменова Л.М. САЛАУАТТЫ ӨМІР САЛТЫ АРҚЫЛЫ ЖАСТАРДЫ ҰЛТТЫҚ ОЙЫНДАРҒА ТӘРБИЕЛЕУ	153-155
11	Қали А.А., Қапан М.А., Тойғанбеков С.Ж. МЕКТЕПТЕ ПАТРИОТТЫҚ ТӘРБИЕ БЕРУДЕГІ АЛҒАШҚЫ ӘСКЕРИ ДАЙЫНДЫҚ ПЕН ДЕНЕШЫНЫҚТЫРУ ПӘНІНІҢ ОРЫНЫ	156-160
12	Медеубаева Г.А., Джамалиева Г. Ж. ӘЛЕМНІҢ ТІЛ БЕЙНЕСІ	160-162
13	Мухтарова О.С. Бакирова А.Р. ПСИХИКАЛЫҚ ДАМУЫ ТЕЖЕЛГЕН БАЛАЛАРДЫ ТАНЫМДЫҚ ОЙЫН АРҚЫЛЫ ТІЛДЕРІН ДАМУ	163-165
14	Мазниченко М.А., Михалькова О.А., Федорова Н.Н. ДЕТСКИЙ БИЗНЕС-ИНКУБАТОР КАК СРЕДСТВО ФОРМИРОВАНИЯ У ДОШКОЛЬНИКОВ ЗАДАТКОВ ТЕХНОЛОГИЧЕСКИХ ЛИДЕРОВ БУДУЩЕГО В УСЛОВИЯХ СОЦИАЛЬНОГО ПАРТНЕРСТВА	165-175
15	Мақсұт Т.С., Баймуханова А.М. ИНТЕРНАТ ТИПІНДЕГІ МЕКЕМЕЛЕРДЕ ҚАРТ АДАМДАРДЫҢ БОС	175-178

	УАҚЫТЫН ҰЙЫМДАСТЫРУ МӘСЕЛЕСІ	
16	Мухтарова Ш.М., Торбаева Г.Р. КОЛЛЕДЖДЕГІ ОҚУДАН ТЫС ТӘРБИЕ ЖҰМЫСЫ – СТУДЕНТТЕРДІҢ КӨШБАСШЫЛЫҚ ҚАСИЕТТЕРІН ҚАЛЫПТАСТЫРУ ҚҰРАЛЫ РЕТІНДЕ	179-184
17	Мұрат Н.С., Сулейменова Л.Б., Абилов Д.К. ДЕВИАНТТЫ МІНЕЗ ҚҰЛЫҚТАҒЫ ЖАСӨСПІМДЕРМЕН ӘЛЕУМЕТТІК-ПЕДАГОГИКАЛЫҚ ЖҰМЫС ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ	184-187
18	Нұрыева А. С., Туткышева Г.Т. ИНТЕРНЕТ ТӘУЕЛДІЛІКТІҢ ЦИФРЛЫҚ АУТИЗМГЕ АЛМАСУЫНЫҢ ӘЛЕУМЕТТІК САЛДАРЫ	187-191
19	Нұрғаза А. С., Абдрашева Б.Ж ЖАЛПЫ БІЛІМ БЕРЕТІН МЕКТЕПТЕГІ ТОЛЫҚ ЕМЕС ОТБАСЫМЕН ӘЛЕУМЕТТІК ПЕДАГОГ ЖҰМЫСЫНЫҢ ЕРЕКШЕЛІГІ	191-105
20	Райымбекова Г.Ж., Каргин С.Т. ҚАЗІРГІ ЗАМАН ШЫНДЫҒЫНДАҒЫ БІЛІМ МЕН ТӘРБИЕ	195-198
21	Сағадатова А.Т., Хуатай Д., Ахметбеков Н.Д МЕКТЕПТЕГІ МҮМКІНДІГІ ШЕКТЕУЛІ БАЛАЛАРДЫ ӘЛЕУМЕТТІК- ПЕДАГОГИКАЛЫҚ БЕЙІМДЕУ	198-203
22	Слем Нұрғайм ОТБАСЫ МЕН МЕКТЕПТІҢ ӨЗАРА ҚАРЫМ-ҚАТЫНАСЫНЫҢ ТИІМДІЛІГІ	203-205
23	Токирова Ж.А., Сатыбалдина Ж.А., Мұқан Н.Т. АУЫЛДЫҚ ЖЕРЛЕРДЕ БАЛАЛАР МЕН ЖАСӨСПІМДЕРДІҢ МӘДЕНИ-САУЫҚТЫРУ ІС-ШАРАЛАРЫН ҰЙЫМДАСТЫРУ МҮМКІНДІКТЕРІ	206-209
24	Төкенова Г.Б., Божбанова А.Б., Туткышева Г.Т МЕКТЕП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ БІЛІМ САПАСЫН АРТТЫРУДАҒЫ ОТБАСЫ ТӘРБИЕСІНІҢ РӨЛІ	210-212